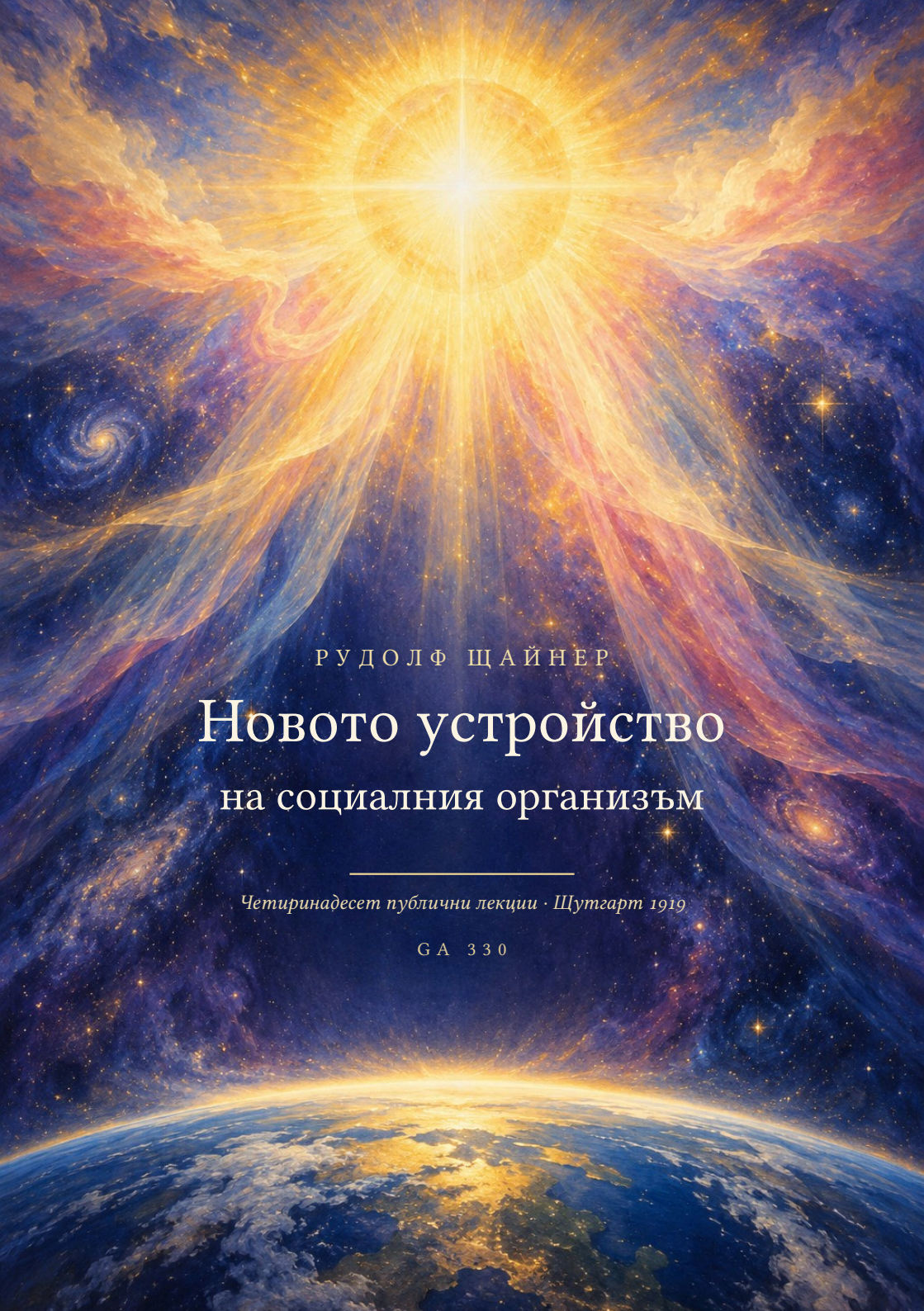

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

Новото устройство
на социалния организъм

Четиринадесет публични лекции · Щутгарт 1919

GA 330

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

Новото устройство на социалния организъм

Четиринадесет публични лекции, изнесени в Щутгарт между 22 април и 30 юли 1919 г.

С приложение: Призивът „Към германския народ и към културния свят!“

GA 330

Рудолф Щайнер
Новото устройство на социалния организъм

Превод от немски по: Rudolf Steiner, Neugestaltung des sozialen Organismus. Vierzehn öffentliche Vorträge, gehalten in Stuttgart zwischen dem 22. April und dem 30. Juli 1919. Gesamtausgabe, GA 330, 2. Auflage, Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1983.

Работен превод, изготвен и проверен с езикови модели; не е редактиран от човек. Версия от 31 октомври 2026 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

„Към германския народ и към културния свят“ 5

Щутгарт, 22 април 1919 г.

Заключително слово след дискусията 33

Пролетарските искания и тяхното бъдещо практическо осъществяване 45

Беседа пред служителите на „Валдорф-Астория“ · Щутгарт, 23 април 1919 г.

Какво и как трябва да се социализира? 64

Беседа пред работници от заводите „Даймлер“ · Щутгарт-Унтертюркхайм, 25 април 1919 г.

Заключително слово след дискусията 91

Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето 95

Публична беседа · Щутгарт, 28 април 1919 г.

Заключително слово след дискусията 117

Пътища за излизане от социалната беда и към една практическа цел 122

Публична беседа · Щутгарт, 3 май 1919 г.

Заключително слово след дискусията 144

Бъдещето на капитала и на човешката работна сила 149

Публична беседа · Щутгарт, 13 май 1919 г.

Заключително слово след дискусията 170

Подробности за преустройството на социалния организъм 177

Публична беседа · Щутгарт, 16 май 1919 г.

Заключително слово след дискусията 199

Импулсът към тричленния организъм 204

Не „чист идеализъм“, а непосредствено практическо изискване на момента

Беседа пред събранието на Съюза за тричленност на социалния организъм · Щутгарт, 31 май 1919 г.

Заключително слово след дискусията 222

Социалното в правните и стопанските институции и свободата на човешкия дух 226

Публична беседа · Щутгарт, 16 юни 1919 г.

Заключително слово 247

Свобода за духа, равенство за правото, братство за стопанския живот 252
Публична беседа · Щутгарт, 18 юни 1919 г.
Задачите на училищата и тричленният социален организъм 273
Беседа пред „Сдружението на младите учители и учителки“ · Щутгарт, 19 юни 1919 г.
Заключително слово след дискусията 296
Пътят към свръхсетивни опитности и познания като основа на истинското разбиране на човека 308
Публична беседа · Щутгарт, 9 юли 1919 г.
Свръхсетивното същество на човека и развитието на човечеството 332
Духовнонаучни наблюдения и познания
Публична беседа · Щутгарт, 11 юли 1919 г.
История на социалното движение 358
Учебна вечер върху „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“ · Щутгарт, 30 юли 1919 г.
Приложение: Към германския народ и към културния свят! 389
Март 1919 г.

„Към германския народ и към културния свят“

Щутгарт, 22 април 1919 г.

Съгласно програмата на днешното събрание тази вечер моята задача ще бъде по-специално да кажа някои неща за Призива „Към германския народ и към културния свят“, който е в ръцете ви. Ще ми позволите днес, когато трябва да говоря пред събрание, което по същество е запознато със съдържанието на Призива, да говоря по-скоро афористично. За социалните възгледи, които лежат в основата на Призива и на моята книга за социалния въпрос, която ще излезе след няколко дни, ще трябва да говоря в тяхната цялост после, в следващия понеделник. Онова, което днес, от импулси на съчувствие към човечеството, може да доведе до такъв призив, какъвто ви беше представен, наистина не са някакви програмни идеи, към които човек клони от едни или други интереси, не, това са фактите, които говорят високо, високо и ясно и които са се развили от ужасната световна катастрофа, преживяна от нас през последните години. Когато с будна душа насочим внимателния си поглед към тези факти, тогава преди всичко ще стигнем до едно съвсем определено впечатление. Бих искал да характеризирам това впечатление по следния начин.

Често сме го чували: в годините на ужаса, които преживяхме в тази световна катастрофа, връхлетяла човечеството, се е случило нещо, което стои без пример в историческия ход на развитието на човечеството, доколкото обикновено можем да го обхванем с поглед. В най-широки кръгове имаше усещането, че нещо подобно още не е имало в целия голям период от време, който се нарича история. Не би ли трябвало тогава да бъде предизвикано и другото, което обаче, както ми се струва, досега още не е изцяло предизвикано – чувството, че сега и за преустройство на световните отношения са

необходими неща, които също да бъдат, така да се каже, извлечени от импулси на човечеството, които са радикално нови, които радикално скъсват не само със старите институции, но скъсват преди всичко със старите мисловни навици. Не трябва ли, като погледнем към фактите, които говорят високо, да си кажем преди всичко: над големи части на цивилизования свят се разстилат сенки, които всъщност са оставени хаотично на сегашното човечество от предишното човечество. Можем ли пред лицето на това да кажем, че от бъркотията, от хаоса вече са се родили такива идеи, такива мисли, които да са на висотата на тези факти? Не ни ли се струва, когато с трезв поглед обгърнем тези факти, че трябва да си кажем: стари партийни мнения има, стари обществени възгледи има, известни мисли за това как трябва да стоят нещата между хората има, но всичко това не стига, за да доведе по някакъв начин до преустройство на онова, което от най-непосредственото минало е останало в нашето настояще.

Това поставя пред настоящето големи, всеобхватни задачи. Може би все пак най-лесно ще се справим с тях, ако съвсем открито и честно – защото откритостта и честността ще бъдат единственото, което може да ни пренесе в бъдещето, – ако открито и честно се запитаме: какво всъщност ни доведе до тези условия? Ако трябва да посоча най-значителното явление на настоящето и бих искал, да речем, да попитам от какво всъщност е произлязло сегашното състояние на нещата, то не мога да посоча, че то е произлязло просто от заблужденията на една или друга класа хора. Бих казал: онова, което всъщност се разиграва днес, се надига като бурна вълна, сякаш от бездна. Каква е тази бездна? Това е бездна, която се е отворила в течение на последните три до четири века между досегашните водещи класи на човечеството и онези, които се издигат нагоре от положението на водени и днес предявяват своите искания. В основата си смутовете не идват нито от едната, нито от другата страна, а смутовете идват от онова, което лежи помежду. Това не е педантична забележка, това е нещо, за което вярвам, че може да бъде дълбоко обосновано и същевременно хвърля светлина върху онова, което всъщност трябва да стане. От едната страна имаме досегашните водещи кръгове на човечеството, които в основата си – нека само

всички си го признаем открито и честно – в течение на последните векове и особено на последния век се развиха така, че проявиха съвсем малко склонност да погледнат по някакъв начин в бъдещето, да имат някакво предчувствие за онова, което всъщност може да се крие в лоното на обществения ред, в който живеят.

Когато погледнем към онова, което се е получило под влиянието на мислите, на усещанията, на насоката на волята, на действията на тези досегашни водещи кръгове на човечеството, тогава си спомняме за степента на прозрение, за степента на ударна сила на мисълта, каквато имаше, да речем, през пролетта на 1914 г. Наистина е необходимо днес да се посочват такива неща. През пролетта на 1914 г. можехме да чуем как пред едно събрание, което поне по отношение на политическите неща би трябвало да бъде просветено, пред едно събрание на онези мъже, на които по онова време беше поверено ръководството на народа, тогавашният външен министър каза, че може да съобщи на господата от Германския райхстаг, че общото разведряване в Европа прави големи успехи. Отношенията на Германската империя с Русия били възможно най-задоволителните, защото петербургското правителство съвсем не било склонно да се вслушва в подстрекателствата на пресата; приятелските добросъседски отношения между Германската империя и Русия обещавали най-доброто. По-нататък той каза, че били започнати преговори с Англия, които наистина още не били приключили, но които обещавали, че ще се установят най-добрите отношения с Англия.

Тъкмо когато искаме открито и честно да огледаме каква беше ударната сила на мисълта на водещите кръгове и на избраниците от тези водещи кръгове в онова решаващо време, именно тогава наистина трябва да посочим такива неща. Посоченото можеше да бъде казано в седмиците, които непосредствено предшестваха онова ужасно време, в което в Европа, по най-скромна сметка, десет до дванадесет милиона души бяха убити и три пъти повече бяха осакатени! Към тези неща трябва да се погледне, защото днес е важно най-сетне да се откажем от онова, което напоследък обикновено се наричаше житейската практика, и да придобием доверие в това, на което е способно истинското прозрение във фактите. Ако не се

решим смело и без задни мисли да погледнем към онова, до което – нека си го признаем – ни доведе това, че не мислехме за онова, което настоящето носи в лоното си за бъдещето, не можем да вървим напред. Това е, което днес трябва да се има предвид. Наистина не искам тази вечер да ви казвам нищо лично, но може би все пак мога, като въведение, да посоча едно нещо.

По същото време, когато водещите хора говореха такива неща, каквито току-що изтъкнах, за „общото разведряване“ и други подобни, трябваше в едно малко събрание във Виена да обобщя онова, което в продължение на десетилетия си бях изградил като представа за бъдещите възможности на европейския, на съвременния цивилизован живот изобщо. Пред едно малко общество трябваше да го кажа тогава – едно по-голямо вероятно щеше да ми се изсмее, защото всички онези, които по онова време държаха в ръцете си ръководството на човечеството, бяха склонни да смятат такива неща само за фантазьорство. Онова, което имах да кажа тогава, облякох в следните думи, като само повтарях това, което в течение на последните десетилетия вече бях изказвал в една или друга форма:

Тенденциите в живота, които господстват в настоящето, ще стават все по-силни, докато накрая се унищожат сами в себе си. Тогава онзи, който духовно прозира социалния живот, вижда как навсякъде поникват страшни заложби за образуване на социални язви. Това е голямата тревога за културата, която се появява у онзи, който прозира битието. Това е ужасното, което действа така потискащо и което дори ако човек можеше иначе да потисне целия си ентусиазъм за познаването на жизнените процеси със средствата на духовнопознаваща наука, би трябвало да го накара да говори за лека, така да се каже, да изкрещи на света лека срещу онова, което вече толкова силно наближава и което ще става все по-силно и по-силно. Онова, което в една област, в една сфера трябва да бъде така, както природата създава чрез изобилие в свободна конкуренция – в разпространяването на духовни истини, – то се превръща в раково образувание, когато по описания начин навлезе в социалната култура.

Струва ми се, че с тези разсъждения е улучено по-точно онова, което последва след пролетта на 1914 г., когато бяха изречени тези

думи, отколкото с всички думи на онези, които по онова време се смятаха за практици на живота, които вярваха, че черпят от действителността, докато черпеха само от своите политически, от своите житейски илюзии.

Ако трябва накратко да посоча какво е довело до такива неща, то това е именно липсата на каквото и да е предвиждане, липсата на воля за предвиждане на онова, което се крие в лоното на настоящето като зародиши на развитието на бъдещето. Целта не е да се обвинява – а само да се характеризира!

Ако обгърнем с поглед онова, което в последните векове постепенно се е надигнало в онези водещи слоеве, които накрая се вляха в така наречената буржоазна обществена класа, трябва да кажем: наистина са били преследвани много извънредно похвални цели, много неща, които не могат да бъдат обозначени иначе освен така: направени са огромни крачки напред в общочовешката култура до настоящето. Но какво направиха необходимо тъкмо тези крачки напред? Те направиха необходимо човек да се заплете в едно страшно житейско противоречие. Когато в новото време, от една страна, се надигна съвременната техника с необходимия ѝ придатък – съвременния капитализъм, а от друга страна, съвременният светоглед, който върви успоредно с капиталистическото и техническото развитие, просто беше нужно, непременно беше нужно известно разширяване на образованието. Ще трябва да кажа нещо много парадоксално, но истините, които са ни необходими днес, може би още звучат малко парадоксално за мисловните навици на времето. Сред онези, които са се изказвали по забележителен начин, познавам всъщност само един човек, който по правилния начин е казал как всъщност би трябвало да се третира светът, ако нещата трябваше да продължат така, както се е правело от векове в тези ръководни, водещи кръгове; познавам един човек, който е изказал какво всъщност би трябвало да направят тези ръководни, водещи кръгове, ако бяха последователни. И този човек – тъкмо това е парадоксалното – е главата на Светия синод, както се нарича той в Русия, това е обер-прокурорът Победоносцев. Има едно съчинение на този човек, което по извънредно настойчив и остроумен начин радикално осъжда целия парламентаризъм на

новото време, радикално осъжда демокрацията, но преди всичко пресата на западния свят. Победоносцев беше достатъчно прозорлив, за да знае, че или трябва тези неща да бъдат премахнати от света – парламентаризъм, преса, демокрация, – или ще се стигне до унищожаване на онова, за което ръководните, водещите кръгове вярват, че е правилното за новото време. От само себе си се разбира, че само такъв председател на Светия синод имаше смелостта да говори по такъв радикален начин. Онова, което живееше в душите на онези хора в ръководните, водещите кръгове, които мислеха най-прогресивно, беше едно вътрешно противоречие. В основата си това беше противоречие още срещу изобретяването на печатарското изкуство. Невъзможно беше чрез всички по-нови институции да се призоват по-широките кръгове към собствена преценка, към разумно мислене и същевременно да се продължава да се стопанисва така, както се беше стопанисвало. Това неизбежно трябваше да доведе до онова, до което доведе: до самоунищожението на тази култура. Това е от едната страна. Ако в най-широки кръгове бяха направили извода на обер-прокурора Победоносцев, тогава биха си казали, отдавна вече биха си казали: необходимо е нещо друго, нещо радикално друго от онова, което оставихме да се надигне през последните векове. Това трябва да се каже от едната страна. Казвам го без обвинение, само за характеристика. От изложенията на обер-прокурора можеше да се види, макар че за новото време те бяха, разбира се, безсмислица, че е необходим радикален обрат. Защото всъщност човек би могъл да се удържи само ако беше мислил като него. Това е парадоксалното, което трябва да се каже най-напред в едната посока. Това стои от едната страна на бездната. После идва бездната, а от другата страна стоят надигащите се пролетарии, онези, които в течение на последните векове бяха повикани от други кръгове на живота към машината, във фабриките; повикани бяха така, че животът им беше поставен в съвременния капитализъм, който опустошава душата им. От тяхната душа се надигнаха онези искания, които днес наистина не са само въпроси за хляба; те са и това – но важното днес не е въпросът за хляба, защото той в основата си е оправдан в Средна Европа за всички хора, – а е, както веднага ще видим, всеобхватен стопански,

правен и духовен въпрос. Но нека, от гледната точка, която искам да заема тук, за да характеризирам тъкмо тази страна, да погледнем другата страна на бездната. Нека погледнем онова, което се надига в пролетарския свят. Наистина беше нещо значително да се преживее отблизо онова, което се развиваше там. Докато от едната страна буржоазните кръгове образуваха горния слой и изграждаха известна култура, която можеше да се развие само върху базиса на пролетариата, докато, значи, горният слой на буржоазията развиваше своя собствена култура, можеше да се види как вече от десетилетия малкото време, което пролетарият успяваше да отдели покрай работата си, беше запълнено за него със стремежа към социален светоглед и възглед за живота. Този светоглед е израснал от съвсем други основи, отколкото буржоазната култура. Какво означава това, знае само онзи, който чрез житейските си съдби се е научил не само да мисли за пролетариата, а да мисли заедно с пролетариата. Това е, което днес е важно, за да се прецени тази страна. И какво виждаме от тази страна? Днес вече има области на досега цивилизования свят, където пролетариатът е призован да създаде ред от хаоса. Видяхме я да се развива, наистина с цялото остроумие, което отговаря на неизхабения интелект на пролетариата, в който вярвам – видяхме я, идеята, надарената с огромна тласкаща сила идея на социалния светоглед на пролетариата. Видяхме я да се развива до избухването на световната катастрофа. Знаем как в пролетариата възникнаха всеобхватни възгледи за онова, което трябва да стане. Сега мнозина от онези, които по своему са си изградили тези идеи, които вярват, че с борба са си проправили път до един пролетарски светоглед, сега те са в такова положение, че биха могли да осъществят този светоглед, сега на тях са предадени известни институции в големи части на Европа. Виждаме ли, че те могат? Виждаме, че и от тази страна мислите са твърде къси за тези факти.

Виждаме как от едната страна живее един светоглед, който сякаш се носи към упадъка, как от другата страна едно известно световно течение на човечеството не е могло в решаващия момент да намери онези импулси, онези социални импулси, които могат да доведат до преустройство. Между двете лежи бездната и от тази бездна

се надига онова, което вече днес ни връхлита и което наистина ще връхлита човечеството, буржоазното и пролетарското, все по-силно, ако това човечество не прояви склонност да разбере онова, от което настоящето и близкото бъдеще се нуждаят според жизнените необходимости на развитието на човечеството. Към тези жизнени необходимости може да се погледне, когато се наблюдава именно пролетарското движение, както то се надига, когато се види как то постепенно се е образувало.

Може да се каже, че в три области на живота се развива онова, което живее в пролетарската душа, но се развива също и онова, което се налага като искане на настоящето и близкото бъдеще, което непременно трябва да бъде удовлетворено. В три области на живота. Онези, които донякъде са се запознали с пролетарското разбиране за света и за живота през последните десетилетия, което проницателните хора на това движение отново и отново обобщаваха в думите: Така не може да продължава, както се е получило – те откриваха преди всичко колко дълбоко се е врязала в пролетарските сърца на новото време една идея, която е излязла от онзи пролетарски водач, чието име живее от седемдесет години в европейския и американския пролетариат и който въпреки всичките си последователи още не е надминат, която е излязла от Карл Маркс. Трябва само да знаем как всичко, което е свързано с думата принадена стойност, се е врязало в сърцата на съвременните хора, които, изтощени от работата, искаха във вечерните си събрания да се просветят за онова, което трябва да стане. Това докосваше най-дълбоките усещания на пролетариата. Но това докосваше не само най-дълбоките усещания на пролетариата, не, то докосваше същевременно най-силните изисквания на развитието на човечеството в новото време. Само че, ако искаме наистина да разберем такива неща, трябва да погледнем по-дълбоко, отколкото само в онова, което хората си казват със своя разсъдък, със съзнанието на своята глава. В дълбините на човешката душа често почива и нещо съвсем, съвсем друго от онова, което хората умеят да си изяснят съзнателно. Безкрайно значително нещо се раздвижваше в пролетарската душа, когато се говореше за принадена стойност. Безкрайно много се раздвижваше от онова, за което пролетарият не

си създава ясно осъзнати представи, но което живее в него и което сега избухва със стихийна сила и което трябва да бъде разбрано, ако искаме да стигнем до някакъв изход от смутовете. – Дали учението за „принадената стойност“ в смисъла на Карл Маркс може да устои пред преценката на народностопанската наука, не е важно за онова, което имам предвид. Дори ако тази идея се основаваше на заблуда, нейното социално, нейното социално-агитационно въздействие в работническата класа би трябвало да бъде разгледано като историческо явление.

Какво всъщност живееше в най-дълбоките основи на пролетарската душа, когато се говореше за принадена стойност? Водещите, ръководните кръгове говореха за развитието на човечеството, чувстваха се вътре в това развитие на човечеството. Нещо повече, когато искаха да изразят какво всъщност лежи в основата на това развитие на човечеството, те казваха според потребността си: божествено управление на света, нравствен световен ред, исторически идеи или нещо подобно. На пролетария, който с настъпването на новото време, в зората на това ново време беше поел като наследство този буржоазен светоглед, му бяха предложени известни понятия, които се бяха изградили с течение на времето. Но когато поглеждаше към водещите кръгове, той не можеше да види нищо от проявата на онова, за което тези водещи кръгове говореха като за божествено ръководство на света, нравствен световен ред и исторически идеи. Защо не можеше да види нищо? Защото той беше впрегнат – това се подобри донякъде чак напоследък и наистина не по заслуга на водещите кръгове, – той беше впрегнат не в някакъв нравствен световен ред или божествен световен ред, а в хомота на по-новия стопански ред. И той гледаше към онова, което се развиваше като духовен живот при водещите класи. Какво усещаше той тогава? Усещаше единственото отношение, което в действителност имаше – защото другото не можеше да има – към този културен възглед, към това културно благо на ръководните, водещите кръгове. Какво отношение имаше той към него? Той участваше в производството на онова, което струваше това културно благо, той произвеждаше за другите принадена стойност, само това разбираше.

И онова, което искаха да му дадат от това културно благо, да речем, в какви ли не народни увеселения, народни театрални представления, в народни курсове, в художествени народни представяния от друг вид, то все пак беше само нещо, към което той не можеше да придобие вътрешно отношение. Защото такова отношение може да се придобие само когато човек живо, социално стои вътре в съответния духовен живот. Но бездната между двете класи се беше отворила и в основата си беше неистина, ако пролетарият усещаше нещо в онова, което му беше подхвърлено там като трохи от културното благо. И така се надигна нещо – искам днес само накратко да го посоча, в понеделник ще кажа малко повече за това, – надигна се нещо, което дълбоко пронизваше сърцето на човека, който прозира културата, когато той, като онзи, който днес има правото да говори пред вас, е участвал в пролетарския живот и в пролетарския стремеж. Надигна се това, че в пролетариата се утвърди опустошаващият душата възглед, че целият духовен живот, изкуство, религия, нрави, право, цялата наука в основата си не са нищо друго освен огледален образ на стопанския живот. Сред проницателните пролетарии можеше отново и отново да се чуе една дума за обозначаване на целия духовен живот, думата идеология. Онова, което пролетарият усещаше, като гледаше към изкуството, към науката на новото време, към религията, нравите и правото, беше за него нищо друго освен нещо, което се издига като дим от единствено действителния, материалния стопански живот – идеология. И възникна възгледът, онзи възглед, който именно дълбоко пронизваше сърцето, онзи възглед, който схващаше целия духовен живот, цялото съдържание на човешкия дух като идеология. Теоретически – и това правеха съвременните пролетарии, особено техните водачи – може да се поддържа този възглед: целият духовен живот в основата си само извира от недействителните човешки мисли, които се издигат от условията на стопанския живот – този възглед може да се докаже и строго научно. О, какво ли не може да се докаже строго научно! В новото време научихме много за това. Разбира се, този възглед може да се докаже и научно, колкото е възможно по-строго, но едно не може да се прави с този възглед: с него не може да се живее. И това е

голямата трагична съдба на новото време, че пролетариатът гласува последно голямо доверие на буржоазната обществена класа, като пое онова, което в новото време в рамките на буржоазния обществен ред беше станало от духовния живот. Онова, което беше станало от него, беше поето от пролетариата и беше усетено като празна тъкан от мисли, като дим, би могло да се каже, който се издига от стопанските отношения. С духовния живот обаче може да се живее само когато го преживяваме така, че той мощно да ни носи в най-дълбоката ни душа. Иначе душата опустява, иначе душата става празна.

И не разбира страшните щети на новата култура никой, който не може да посочи подсъзнателното, който няма прозрение в подсъзнателното, който не знае, че тъкмо под този привидно толкова лесно доказуем възглед за живота – за идеологията на духовния живот – душата трябваше да опустее и затова от това опустяване тя стигна дотам да изгуби надежда за всичко друго в живота освен най-много за подобряване на външните материални отношения. Това лежи в основата на онова, което трябва да се нарече същинските духовни искания на съвременния пролетариат. Това е онова, което не може да се характеризира иначе освен като се каже: буржоазният обществен ред на новото време е предал на пролетариата едно душевно съдържание, едно духовно съдържание, което не може да облагороди душата и духа на човека, и сега срещу този буржоазен обществен ред се изправя онова, което е станало от опустошените души, от оставените празни души. Трябваше да ги повикат, тези души, към участие в образованието заедно с демокрацията, която неизбежно трябваше да се разпространи. Не биваше и не можеха да ги изключат и разбира се, не го и искаха. Но ги повикаха към едно усещане за съвременния духовен живот, от което сами не направиха извода, защото не им беше нужно сами да го правят. Ако човек принадлежеше към буржоазната обществена класа, той живееше още в импулсите, които от стари времена се надигаха от старите религиозни представи, от старите нравствени или естетически възгледи. Пролетарият беше поставен пред машината, беше натикан във фабриката, в капитализма. От това за него не израсна нищо, което да може да му отговори на големия въпрос: Колко всъщност струвам

аз като човек в света? Той можеше да се обърне единствено към онова, което беше научната ориентация в новото време. Духовният живот стана за него идеология, нещо опустошаващо душата. От това произлязоха неговите искания, които, вярно е, и до днес все още са неопределени. Само разбирането на този факт може да ни доведе дотам да тръгнем по благотворен път към бъдещето. Нещата са много по-сериозни и лежат в съвсем друга област, отколкото обикновено се вярва днес.

Пролетарият от своя страна постепенно видя много добре как в новото време онова, което беше духовен живот – днес времето не би стигнало, за да доведа мисълта докрай, – произлизаше от стопанския ред на буржоазните кръгове. Каквото беше положението на хората, каквито бяха тяхното съществуване и техните стопански отношения, такъв беше и духовният им живот. Тъкмо когато разказвам тези неща, може би ще ми бъде позволено да посоча едно лично преживяване, защото смятам това лично преживяване за извънредно характерно. Дълги години бях учител по най-различни клонове на човешкото знание в Работническото образователно училище, основано от Вилхелм Либкнехт. Там бях също учител по ораторски упражнения. В общуването с учениците, които днес участват в партийния живот и които тук-там също играят някаква роля, можах да видя много от онова, което се разрасна тъкмо около прехода от деветнадесети към двадесети век. По онова време, като преподавах и история, се стремях към едно нещо, стремях се да изясня на моите ученици, които и го разбираха, какво е превърнало духовния живот в идеология, а това е именно стопанският живот на последните четири века. И като се ограничава по същество с наблюденията на живота през последните четири века, пролетарият и пролетарският теоретик стига дотам да смята целия духовен живот за идеология. Но такъв той всъщност е станал чак през последните четири века. Пролетарският светоглед живее в тази заблуда: той взема един факт от последните четири века за факт на цялото развитие на човечеството. Отново и отново казвах: За последните четири века това е вярно, но сега сме изправени именно пред изискването на времето да поставим на мястото на идеологията отново един действителен духовен живот,

който носи човешката душа. Благотворното не е в това да се констатира, че духовният живот е идеология, а във волята отново да се създаде духовен живот, който не е идеология. Защото тази идеология е наследството именно на буржоазния обществен ред. По онова време партийните водачи ме изтласкаха от училището, въпреки че самите ученици бяха на моя страна и също ме бяха разбрали. Не можеше толкова лесно да си осигуриш разбиране за онези идеи, които все пак трябва да бъдат преди всичко носещите идеи на едно социално преустройство, когато първо гледаш на социалния въпрос като на духовен въпрос.

Второто, което виждаме като област на живота, от която се е развило онова, което излиза наяве в пролетарските искания, лежи в правната област, в онази област, която, както казва Призивът, трябва да бъде същинската държавна област. Какво всъщност е правото? В продължение на десетилетия наистина се стараех да прозра различните възгледи на хората тъкмо за идеите на правото. Трябва да призная, че когато човек пристъпва към онова, което се разбира под право, съобразно с живота, съобразно с действителността, тоест не теоретично, накрая си казва: правото е нещо, което идва като нещо изначално, като нещо елементарно от всяка здрава човешка гръд. Както способността да се вижда синьо или червено като цвят идва от здравото око и както на никого, който има болно или сляпо око, не може да се внуши представата за синия или червения цвят, така на никого не може да се внуши онова, което е право в някоя конкретна област, ако в него не живее правосъзнанието, което е нещо елементарно, нещо изначално, както виждането на цветове или чуването на тонове е нещо елементарно. Това правосъзнание извира, бих казал, от съвсем друг ъгъл на душевния живот, отколкото всичко друго, което се създава в духовния живот в развитието на човечеството. Всичко друго, което се създава в духовния живот, почива на дарба. Правосъзнанието в основата си няма нищо общо с дарбата. То е нещо, което се развива елементарно от човешката природа, но само в общуването с хора, както и езикът може да се научи само в общуване с хора. Това правосъзнание, независимо дали говори високо и ясно, или смътно извира от човешката душа, е нещо, което човешката

душа иска да изгради в себе си. Когато пролетарият чрез съвременните образователни условия, чрез демокрацията, взе участие в общия духовен и правен живот, в живота на правовата държава, тогава и у него възникна въпросът за правото. Но като питаше за правото, той – и какво намери той? Погледнете в душата му, тогава ще намерите отговора на този въпрос. Когато преценяваше правната страна от своята гледна точка, той намираше не права, а привилегии, обусловени от разликите между класите на човечеството. Намираше, че онова, което се е утвърдило като позитивни права, всъщност е произлязло само от привилегиите на облагодетелстваната класа, като ощетяване на правото при неимотните класи. На правната почва той намери класовата борба вместо изживяването на правото. Това го изпълни със съзнанието, че и той може да напредва само ако е класово съзнателен пролетарий, ако търси своето право, изхождайки от тази класа. Това го води до втория член на неговия светоглед: да преодолее класовите разлики, за да може на почвата, на която в хода на историческото развитие са възникнали тези класови разлики, да възникне структурата на живота на правовата държава.

Третата област, от която израстват онези искания, които са пролетарските искания и същевременно необходими искания на настоящето, е стопанската област. Тази стопанска област, така както тя се оформи толкова отчетливо чрез капиталистическия световен ред и чрез модерната техника – как засегна тя пролетария? Как засегна пролетария този стопански ред, този стопански кръговрат? Засегна го така, че той се видя изцяло вплетен в този стопански кръговрат. Другите – те имаха духовния живот, който той наистина смяташе за идеология и участието в който всъщност беше за него лъжа, защото той не стоеше в онази социална взаимовръзка, от която този духовен живот беше произлязъл. Буржоазните кръгове – те имаха своите особени привилегии и културни блага и имаха стопански живот, който вървеше успоредно с това. За тях животът беше тричленно разделен, макар и да го обединяваха в единната държава. А той, пролетарият, той се чувстваше впрегнат с цялата си личност в този стопански живот. Защо? Отговор на това се получава отново, когато се погледне към усещанията – навсякъде, ако се иска

да се разберат тези неща, трябва да се гледа към реалния живот, – които в модерната пролетарска душа през последните шест-седем десетилетия се развиваха все по-бурно. Точно както на пролетария стана ясно, че той няма нищо от духовния живот, че няма с него други отношения освен това, че му е позволено да произвежда за него принадената стойност, така и от новия стопански живот той, разбира се, получи усещането, че в този стопански живот има нещо, което не бива да бъде в него, ако той като пролетарий иска да получи достоен за човека отговор именно на въпроса: Каква е стойността на човешкия живот в човешката световна взаимовръзка? По същество в кръговрата на стопанския живот всъщност се движи само онова, което може да бъде обозначено като стока или човешко постижение. Производство на стоки, обращение на стоките, потребление на стоки – това по същество е стопанският живот. Така беше и за ръководните, водещите кръгове, но за пролетария беше иначе. В този стопански кръговрат беше вплетена неговата работна сила. Точно както се купуваха стоки на стоковия пазар, така от пролетария се купуваше човешката работна сила. Както стоката имаше своята цена, така и човешката работна сила имаше своята цена на пазара на труда под формата на заплатата. Това отново е нещо, което докосваше несъзнаваните усещания на пролетарската душа, отново нещо, което изобщо не беше нужно непременно да стигне до напълно съзнателна яснота, но което тъкмо по стихиен начин се изживяваше в големите, значителни, гръмко говорещи факти на настоящето. Затова то заговори на най-дълбокото в пролетарската душа, когато Карл Маркс остави да прозвучат думите за „стоката работна сила“. По същество пролетарият стоеше вътре в историческото развитие на човечеството с поглед назад, като разбираше тези думи за стоката работна сила по свой начин. В древността стопанската култура се нуждаеше от роби. Целият човек се продаваше като стока или като животно. След това, при друг стопански ред, дойде крепостничеството. От човека вече се продаваше по-малко, но все пак още много. После настъпи по-новото време, което, за да може да се оформи капиталистически, трябваше да призове широката маса на пролетариата към известно училищно образование, което трябваше по известен начин да култивира

демокрацията. И не се съумя навреме да се види онова, което като зародиш за бъдещето лежи в лоното на настоящето. Не се забеляза навреме колко е необходимо покупката и продажбата на човешката работна сила да бъдат изтръгнати от стопанския кръговрат. Като продължение на старото робство модерният пролетарий усещаше факта, че трябва да продава своята работна сила на пазара на труда според предлагането и търсенето, както се купува и продава стока. Така той се чувстваше вплетен в стопанския процес, не се чувстваше издигнат над него като другите слоеве на населението. Чувстваше се изцяло поставен вътре в него. Защото, ако трябва да се продава работната сила, всъщност се продава целият човек, защото нали целият човек трябва да бъде занесен там, където се продава работната сила. Беше дошло времето, когато би трябвало да се проумее, че човешката работна сила трябва да бъде включена в социалния организъм така, че да не е стока – време, когато старото наемно отношение не биваше да продължава да съществува. Това не беше забелязано. Това е трагедията на буржоазния възглед за живота: че навсякъде е бил изпуснат правилният момент, че е било изпуснато онова, което беше необходимо в хода на модерното капиталистическо и демократично развитие. Именно това в крайна сметка – не отдолу, откъм пролетариата, а от неразбирането на времето, от лоното на буржоазията – по същество предизвика сегашния хаос. „Моя вина, моя голяма вина“ – би трябвало много често да си казват ръководните кръгове; тогава от това усещане би потекло ясното чувство за онова, което всъщност трябва да стане. С това е обрисувано онова, което доведе до това настояще, онова, което сега се надига като бурна вълна от бездната като тройно искане – като духовно искане, правно искане, стопанско искане. И не бива да се гради по-нататък върху заблудата, че цялото спасение може да дойде от стопанския ред. Защото именно това е лошото, вредното, че модерният пролетарий е бил изцяло поробен вътре в стопанския ред. Той трябва да излезе от стопанския ред!

Можах да дам само скица на онова, което се е развило исторически. Който проследи с проницателен поглед тези неща, както те са се получили в хода на по-новото време, който има добрата воля и вътрешната искреност и честност да погледне над всички национално-

икономически, исторически и други преценки на настоящето към действителното, той стига именно от онова, което така се е развило във времето, единствено и само чрез наблюдение на условията, особено на последните три-четири десетилетия, до необходимостта от тази тричленност, за която говори Призивът.

По отношение на духовния живот пролетарият е видял само, че той зависи от стопанския живот. От това той си е съставил представата, че всеки духовен живот непременно трябва да зависи от стопанския живот. Той не можеше да прозре, че този духовен живот поради своята вътрешна слабост, поради факта, че вече нямаше тласкащата сила на старите светогледи, сам се е осъдил да бъде придатък на стопанския живот. Така той стигна до своя възглед за идеологията. Пролетарият беше обърнал по-малко внимание на нещо друго, което обаче по посочената причина е останало незабелязано и от страна на буржоата: как духовният живот е изпаднал в зависимост и от държавния живот. Искам дори да приема историческата оправданост на тази зависимост в по-новото време като нещо необходимо. Но необходимо е също така да се вземе предвид правилният момент, в който този духовен живот трябва да бъде еманципиран не само от стопанския живот, но и от държавния живот. През последните четири столетия духовният живот на цивилизования свят ставаше все по-зависим от държавния живот. Това дори направо се смяташе за напредък на по-новото време. Разбира се, това беше необходимо, за да се изтръгне духовният живот от оковите на Църквата; сега обаче това вече не е необходимо. Смяташе се за напредък духовният живот да бъде поставен изцяло под крилете на държавния живот. Как можеше човек да се присмива на Средновековието, което наистина не искаме да възвърнем, как можеше да се присмива на това, че тогава философията, тоест за Средновековието науката изобщо, носела шлейфа на теологията. Наистина се стигна дотам, че поне не навсякъде модерната наука носи шлейфа на теологията. Но до нещо друго стигна науката, стигна духовният живот: до зависимостта на този духовен живот от нуждите на държавния живот, който постепенно беше устроен – това особено показа катастрофата на световната война – изцяло според нуждите на модерния стопански

живот, които не бяха общочовешки нужди. Именно военната катастрофа ни накара в Германия много ясно да осъзнаем това чрез отделни явления – бих казал, симптоматично. Разбира се, бих могъл да умножа симптома стократно, дори хилядократно, но ще ме разберете, когато посоча онова, което произлезе от един определен вид ученост тъкмо по време на войната, която, както знаем, доведе всичко до крайност. Но това явление винаги е съществувало. Един много значителен природоизследовател от най-новото минало, към когото като към природоизследовател, разбира се, изпитвам най-голямо уважение, е изрекъл думи, които са особено характерни за зависимостта на науката от модерната държава; той ги е изрекъл като генерален секретар на Берлинската академия на науките и с тях е нарекъл тази Академия на науките „научната охрана на Хоенцолерните“. Не е нужно навсякъде да се стига чак дотам. По отношение на математиката и химията съответният факт е много прикрит, но и там той е налице. Но се изкачете до онези области, които засягат един голям жизнен въпрос на светогледа, до областта на историята – там в по-новото време духовният живот наистина не е станал нищо друго освен научната защитна сила на модерната държава. Духовният живот обаче не може да бъде култивиран в своята вътрешна същност с издаването на закони за свобода на преподаването, за свободна наука и свободно учение. Законите изобщо нямат влияние върху духовния живот, защото духовният живот почива на първичните човешки дарби. И който познава официалния духовен живот на по-новото време, той знае – макар това да звучи парадоксално; дори не го казвам с охота, защото до това убеждение трябваше да си проправя път с известна неприязън, – че този модерен официален духовен живот постепенно е развил известна омраза към дарбите и известно предпочитание към производството на посредственото в човешката природа. А целият духовен живот трябва да почива върху изначалните човешки дарби.

Който прозира във връзката на човешките и индивидуалните дарби със социалния човешки обществен ред, той знае, че духовният живот може да докаже себе си в действителността само когато е принуден да доказва тази действителност от собствената си същност,

когато е поставен на собствена основа – от началното училище чак до висшите училища, от онова, което днес направо се усеща като придатък на държавата, до свободното оформяне на художественото и така нататък. Социалдемокрацията досега е имала възможност само – от усещания, които може би са погрешни, това тук няма да бъде оценявано – да издигне искането: Религията трябва да бъде частна работа. По подобен начин целият духовен живот трябва да стане частна работа по отношение на държавния и стопанския ред, ако иска непрекъснато да доказва своята собствена действителност. Тази действителност може да бъде доказана само ако този духовен живот е поставен на собствена основа. Този духовен живот, когато бъде поставен на собствена основа, освен това вече няма да върши онова безчинство, което е вършил, като се е загнездил например в правния ред на държавата. Ще трябва да проумеем чудовищното, което се състои в това, че в държавен парламент, какъвто беше Германският райхстаг, се е промъкнала партия като Центъра, изградена само върху духовни основи – за тях по съдържание можем да мислим каквото искаме, – промъкнала се е там, където би трябвало да се формулират само човешки права и други подобни. В момента, в който в държавния живот навлезе такава партия, този държавен живот непременно бива помътен от едната страна, от духовната страна. Защото в държавния живот може да вирее само онова, в което всички хора са равни, така както до известна степен са равни в езика. В рамките на държавния живот може да вирее само онова, което не почива на особена човешка дарба, а което се договаря от човек на човек въз основа на изначалното правосъзнание. Както от прозирането в духовния живот, така и от прозирането в състоянията, които в по-новото време са възникнали от смесването на духовния живот с държавата, възниква искането духовният живот да бъде напълно отделен като самостоятелна организация и поставен на собствена основа. Не е нужно да се опасяваме от онова, от което особено от социалистическа страна ще се опасяват – че например единното училище, което се иска от тази страна, би могло да бъде застрашено от това, че дори началното училище се поставя на собствената основа на духовния живот, в самостоятелно духовно управление. Условията

на социалния живот в бъдеще ще бъдат такива, че няма да могат да възникнат отделни училища за съсловия и класи. Именно когато учителят в началното училище не е държавен служител, а зависи само от едно духовно управление, тогава от това няма да може да възникне нищо друго освен единното училище. Защото от какво са възникнали съсловията? Именно от това, че духовният живот беше смесен с държавния живот.

От друга страна, от държавния живот трябва да бъде откъснат стопанският живот. С такова искане човек стои още по-дълбоко вътре в практическия живот. Защото по същество може да се каже, че стопанският живот, развивайки се в по-новото време, има в себе си нещо толкова самовластно, толкова принудително, че е прекрачил остарелите държавни и други представи. Вярно е, че днес хората още не си дават особена сметка за това, защото не гледат тъкмо към онова, което са необходимите искания на по-новото време. Позволете ми да ви представя един конкретен пример, пример, който обаче би могъл да бъде умножен стократно и който показва как стопанският живот в модерното човешко развитие се е еманципирал в себе си от другите области – от духовния живот и правния живот. Искам да посоча необходимото добиване на чугун в началото на шестдесетте години на деветнадесети век. Тогава за германската желязна индустрия бяха нужни около 799 000 тона чугун, които се добиваха от малко повече от 20 000 работници. В сравнително краткото време до края на осемдесетте години за германската желязна индустрия, в сравнение с предишните 799 000 тона чугун, бяха нужни вече 4 500 000 тона чугун. Тези 4 500 000 тона чугун се добиваха приблизително – разликата е съвсем малка – от същия брой, от 20 000 работници. Какво означава това? Това означава, че независимо от всичко онова, което иначе е ставало в развитието на човечеството, независимо от онова, което се е разигравало в човешкото развитие, с 20 000 души, чисто чрез технически подобрения, чрез техническо усъвършенстване, в края на осемдесетте години е било добивано около пет пъти повече желязо, отколкото през шестдесетте години. Това означава, че онова, което принадлежи на технико-стопанското, се е осамостоило, издигнало се е над останалото развитие на човечеството. Но не се обърна

внимание на това, изобщо не се видя – и този пример би могъл да бъде умножен стократно, – как стопанският живот се еманципираше. Никъде онова, което хората са правили в самата стопанска област, не последва напредъка, който беше станал в стопанския живот чрез техниката. – Нека не се разбира погрешно смисълът на изложеното тук. Този смисъл е, че техниката наистина е напреднала, но че не е съществувала и идеята техническият напредък да бъде съпроводен от съответен социален напредък. – Онзи, който умее да наблюдава фактите, знае, че този модерен стопански живот се е еманципирал и че когато се иска това еманципиране от държавния живот, не се иска нищо друго, освен хората да признаят това и да създадат такива институции, каквито са се оформили от само себе си. Така и от немалко други примери, които не аз или други измисляме, а които живеят в самите факти, следва необходимостта от еманципацията на стопанския живот. Това е, което изискват фактите. Но каква ще бъде последицата?

И така, едно основно искане, едно фундаментално искане на модерния живот може да бъде изпълнено само чрез отделянето на стопанския живот от държавния живот. Развитието тук трябва да напредва в смисъл, противоположен на онзи, в който мисли не един социалистически мислител на по-новото време. Докато не един социалистически мислител мисли, че стопанският живот трябва да се развие като в една голяма кооперация, че трябва да обхване и духовния живот, и държавния живот, именно стопанският живот трябва да се обособи и да протича само в кръговрата производство на стоки, обращение на стоките, потребление на стоки. Но само това може да доведе до задоволяване на необходимите жизнени искания на настоящето.

Вижте, стопанският живот граничи от едната страна с природните условия. Природните условия можем да овладеем само до известна степен. Дали една местност е плодородна, дали почвата съдържа суровини за индустрията, дали има плодородни, или неплодородни години – това са природни условия; те лежат в основата на стопанския живот. Той се изгражда върху тях като върху подложка от едната страна. От другата страна той трябва в бъдеще да се изгражда върху

нещо друго, което толкова малко може да бъде уредено в рамките на стопанския живот, колкото и природната сила в почвата. Нали за природните сили не могат да се издават наредби. От другата страна стопанският живот трябва да граничи с правния живот на държавата. И така, както стопанският живот от едната страна граничи с природните условия, така от другата страна той трябва да граничи с правния живот на държавата. Към това спадат и отношенията на собственост, спадат трудовите отношения, трудовото право. Днес нещата стоят така, че работникът все още, въпреки трудовия договор, е впрегнат със своята работна сила в кръговрата на стопанския живот. Тази работна сила трябва да излезе от кръговрата на стопанския живот, въпреки страха на Валтер Ратенау. И то тя трябва да излезе така, че на правната почва на държавата, която е напълно независима от стопанския живот, мярата, времето и видът на труда да бъдат уреждани въз основа на чисто демократични правни отношения. Тогава работникът, преди да влезе в стопанския живот, ще е участвал сам, изхождайки от демократичния държавен ред, в определянето на мярата, времето и вида на своя труд. Начинът, по който са определени тази мяра, този вид, този характер на работната сила, ще лежи в основата на стопанския живот от едната страна, както природните условия лежат в негова основа от другата страна. Нищо в стопанския живот няма да е в състояние да разпростре основния характер на този стопански живот върху човешката работна сила. Основният характер на стопанския живот е да се произвежда стока, за да се потребява стока. Това е единственото здраво в стопанския живот. И стопанският живот има именно тази вътрешна същност, че онова, което е впрегнато в неговия кръговрат, трябва да бъде потребено докрай. Ако човешката работна сила бъде впрегната в стопанския процес, тогава тя бива потребявана. Но човешката работна сила не бива да бъде потребявана без остатък и затова не бива да бъде стока. Тя трябва да бъде определяна на почвата на правния живот на държавата, който е независим от стопанския живот, така както долу в почвата природните сили, които са независими от стопанския кръговрат, са създали основа за този стопански живот. Преди работникът да започне да

работи, той е определил, изхождайки от правния живот, вида, мярата и времето на своя труд.

Познавам всички възражения, които могат да бъдат направени срещу казаното. Преди всичко ще може да се направи едно възражение. Като необходимо следствие от този възглед се получава все пак – ще може да се каже, – че онова, което се нарича национално благосъстояние, изпада в зависимост от това какво е трудовото право. Наистина това и ще стане, но това ще бъде здрава зависимост. Това ще бъде такава зависимост, която не пита за производство, и производство, и отново и отново производство, а която пита: Как човекът, който трябва да участва в стопанския процес, остава здрав по тяло и душа въпреки стопанския процес? Как му се осигурява, наред с потреблението на работната сила, наличието на почивка от труда, за да може да участва в общия духовен живот, който трябва да стане общочовешки духовен живот, а не класов духовен живот? За това му е нужна почивката от труда. И само тогава, когато възникне толкова социално съзнание, че почивката от труда да задоволява и чисто човешките потребности на пролетариата, когато се проумее, че тази почивка от труда принадлежи към работата, към социалния живот, също толкова, колкото и работната сила, тогава ще излезем от смутовете и от хаоса на настоящето. Наистина е необходимо онези, за които загатнатото е захапване на кисела ябълка, все пак да я захапят. Иначе те по съвсем друг начин ще разберат какво означават модерните искания, които произтичат не само от човешки души или от човешки глави, а от самото историческо ставане на човечеството. Тогава, когато това искане относно трудовото право бъде изпълнено, тогава всяко ценообразуване ще зависи по здрав начин от трудовото право, а не обратното – както е днес все още въпреки немалкото законодателство за защита на работниците, – заплатата, тоест цената на човешката работна сила, да зависи от останалите условия на стопанския кръговрат. Човекът ще стане определящ за онова, което може да съществува в стопанския живот. Наистина в известна насока ще трябва да бъдем разумни при определянето на трудовото право и на отношенията на собственост, точно както и по отношение на природата, с която чрез технически съоръжения можем да се справим

само в ограничена мяра. Но като цяло стопанският живот трябва да бъде вместен между правния живот и природните условия. Самият този стопански живот – той трябва да бъде изграден върху чисто стопанските сили, върху асоциации, които отчасти ще се образуват от професионалните съсловия, но особено от хармонията между потребление и производство.

Днес поради липса на време не мога да се спра на причините за големите стопански кризи, особено не на това как те накрая доведоха до голямата катастрофа, Багдадската железница и други подобни, но все пак е необходимо да се разгледа – а това може да се покаже конкретно, – как всъщност трябва да се мислят тези неща.

Вижте, здрав стопански живот може да се получи само ако за решаващи се смятат отношенията на потреблението, а не отношенията на производството. Може би ще ми бъде позволено да приведа нещо, което навремето беше предприето като опит и което не успя само поради това, че именно в рамките на целия стар стопански ред такъв отделен опит трябва да се провали. Той може да успее чак когато стопанският ред бъде по радикален начин еманципиран от останалия живот. В едно общество, което повечето от вас не обичат особено, защото е било много клеветено, преди да настъпи военната катастрофа, се опитахме в една малка област, в областта на производството на хляб, да осъществим нещо от онова, което – разширено, естествено, неизмеримо разширено – трябва да стане стопанският ред на бъдещето. Бяхме общество и можехме да осигурим потребители на хляб. Първо бяха налице потребителите и ставаше дума да се произвежда според нуждата на потреблението. По различни причини работата се провали, особено обаче по време на военната катастрофа, когато такива неща не бяха възможни. Вземете обаче друг пример, който може би ще ви се стори странен, защото той, в сравнение с „идеализма“ на днешното време, по неоправдан за мнозина начин – нали идеалистите на материализма са странни хора – смесва духовния живот със стопанския живот. В същото общество, което, както казах, мнозина от вас няма да обичат, също винаги се опитвах да поставя на здрава основа стопанския елемент на духовното производство. Помислете само на каква нездрава основа,

стопански погледнато, стои в много случаи днешното духовно производство. В това отношение то наистина е образец за онова, което не би трябвало да господства и в най-широките области на нашия стопански живот. Еди-кой си – е, кой днес не е писател? – пише книга или книги. Такава книга се отпечатва в тираж от хиляда екземпляра. Днес наистина има доста книги, които се отпечатват в такъв тираж, от които обаче се продават около петдесет, а останалите се пращат за макулатура. Какво всъщност е станало, когато 950 книги се пращат за макулатура? Тогава еди-колко си словослагатели, еди-колко си книговезци са работили непроизводително, бил е положен труд, за който не е имало и най-малката потребност. Това става в духовната област по отношение на стопанския живот, по отношение на материалното. Смятах, че здравото е следното: че разбира се, първо трябва да бъдат създадени потребностите. И в рамките на това общество, което с право или без право мнозина от вас не обичат, се появи необходимостта да се основе такова издателство, където една книга излиза само тогава, когато е сигурно, че ще намери купувачи, където се произвеждат само толкова екземпляра, колкото е потребността, така че човешкият труд на словослагатели и книговезци да не се разпилява в нищото, а онова, което се създава, да е съобразено с човешките потребности, които, ако щете, може да се сметнат за неоправдани. И това е, което трябва да стане – производството да бъде съобразено с потребностите. Но това може да стане само ако стопанският живот бъде изграден върху основата на асоциации от описания вид.

От осемнадесети век в модерния социален живот отеква тройният девиз: Свобода, равенство, братство. На кого ли тези три думи не са отекнали така в човешкото сърце, че той да знае: с тях е казано нещо велико. Но през деветнадесети век е имало умни хора, които са доказали, че тези три човешки импулса си противоречат. Те и наистина си противоречат. Три скъпи човешки девиза си противоречат. Защо всъщност? Защото са възникнали във време, в което, доколкото става дума за тези девизи, хората са усещали правилни човешки импулси, но в което още са били хипнотизирани от единната държава. Още не можеше да се прозре, че само в тричленността – в духовен организъм,

стопански организъм, държавен организъм – може да лежи спасението на бъдещето. И така се вярваше, че в една единна държава могат да бъдат осъществени свободата, равенството и братството. Там те си противоречат. Разчленете здравия социален организъм на неговите три естествени члена и тогава ще имате решението на онова, над което човешката душа размишлява вече повече от едно столетие: Свободата е основният импулс на духовния живот, където трябва да се гради върху свободата на индивидуалните човешки способности. Равенството е основният импулс на държавния и правния живот, където всичко трябва да произтича от съзнанието за равенството на човешките права. Братството е онова, което трябва да господства в голям мащаб в стопанската област на живота; от асоциациите ще се развие това братство. Изведнъж тези три думи получават смисъл, един неподозиран смисъл, когато човек изостави предразсъдъка за единната държава и си извоюва убеждението за необходимостта от тричленността.

Всички тези неща мога, разбира се, само да загатна и мога да разбера, когато днес още мнозина казват: Тези неща ми се струват неразбираеми. Отново и отново съм се старал да търся в Призива основанието на същинското неразбиране. И сред онези, които казваха, че го намират неразбираем, имаше мнозина, при които аз например не мога добре да разбера как ще оправдаят тогава всичко онова, което са разбрали, когато им е било заповядано да го разберат през последните четири години и половина. Тогава хората са разбрали някои неща, които аз наистина не съм разбрал. Но с този Призив до човешката душа достига нещо, което тя трябва да разбере от своето най-свободно, най-вътрешно решение. За това наистина е нужна вътрешната сила на душата. Но тази вътрешна сила на душата ще бъде нужна, ако искаме да излезем от хаоса и смутовете на това време. С Призива първоначално беше направен опит посред ужасното време, в което стояхме, защото първо беше замислен – сега нали навлязохме в друг стадий – като основа за такава външна политика, за която можех да приема, че при известно оживяване на идеите на този Призив, макар те да изглеждат само като вътрешнополитически идеи, би било възможно те да отекнат в грохота на оръдията през

последните години. Тогава от Средна Европа би потекло нещо, за което би могло да се вярва, че би отекнало така в света, че би могло да се мери с така наречените „Четиринадесет точки“ на Удроу Уилсън. На тези четиринадесет точки, които наистина са съставени в един съвсем друг интерес, а не в средноевропейския, би трябвало да бъде противопоставен средноевропейският интерес. Тогава би имало възможност да се говори за разбирателство, докато всички останали приказки за разбирателство бяха кухи. Това е, което беше опитано първо там, където би могло да има въздействие. Но се проповядваше на глухи уши. Онези хора, които тогава още имаха влияние, онези, които бяха наследниците на онези, които бяха говорили за „напредъка на всеобщото разведряване“ преди избиването на десет до дванадесет милиона души – на тях им беше казано: Имате избор: или сега да проявите разум, или да очаквате нещо пагубно. Онова, което стои в този Призив – така говорех аз през 1917 г. в един решителен момент, – не е хрумване на един човек, то е възникнало от отдадено наблюдение на необходимостите на развитието на Средна и Източна Европа. Имате избор: или първо по пътя на разума да поставите пред човечеството онова, което иска да се осъществи, за да има това човечество на Средна Европа отново цел и да може да говори за нея като западните хора, или ще се изправите пред най-страшните катаклизми и революции. Тогава изслушваха такива неща, разбираха ги дори; но нямаха волята, или по-добре казано, не намираха моста от разбирането с разсъдъка до разгръщането на волята. Днес фактите говорят гръмко за това, че тези мостове от разбирането към волята трябва да бъдат намерени. Това е, което трябва да бъде казано на човечеството чрез този Призив. Този Призив трябва да бъде разбран от свободно вътрешно решение. Той трябва да бъде разбран от мисловната воля.

Онова, с което мога да допринеса за това чрез книгата „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“, която излиза тези дни, ще го направя. Но човечеството ще трябва да признае, че за новото изграждане са необходими съвсем нови мисловни навици, че е необходимо нещо, което нито отляво, нито отдясно е било мислено по такъв начин. Не

бива да се приемат нещата леко. Човечеството ще трябва да склони на това. Нали то вече склонява, външно принудено от фактите, да проумее, че е отминало времето, в което на човечеството се внушаваше: Щастливи, доволни, социално жизнеспособни можете да бъдете само ако тронът и олтарът са в ред. От изтока на Европа днес отеква друга песен: „Тронът и олтарът“ трябва да бъдат заменени с „кантората и фабриката“. В лоното на онова, което възниква в кантората и фабриката, лежи нещо съвсем подобно на онова, което е възникнало под влиянието на трона и олтара. Единствено и само ако склоним да не гледаме нито наляво, нито надясно, а само към великите исторически необходимости на развитието, ще намерим пътя, по който ще стигнем до онова, което ни е нужно, а именно до нищо извънчовешко, нито до трона и олтара, нито до кантората и фабриката, а до освободения човек. Защото, като разчленявате тричленно социалния организъм, оставяте човека да участва във всичките три члена. Той стои в стопанския живот, той стои в демократичната държава, той стои вътре в духовния живот или има определено отношение към него. Той не се раздробява, а ще бъде свързващият член на трите области. Не става дума за възстановяване на старите съсловни различия, а тъкмо за преодоляване на старите съсловни различия, за пълното изживяване на свободния човек, като самият социален организъм по здрав начин разчленява външния живот на човека. Това е онова, за което става дума в бъдеще. Можем да освободим човека, можем да го поставим на собствена основа само ако го поставим в света така, че той, без да бъде раздробено човешкото в него, да стои вътре във всичките три области.

Наистина може да се види как тези неща днес при известни обстоятелства все още се разбират доста трудно. Наскоро изнесох беседа по тези въпроси и в един град в Швейцария. Там стана един от участниците в дискусията и каза, че не разбирал добре тричленността, понеже тогава справедливостта щяла да се развива само на почвата на държавата, а тя все пак трябвало да прониква и в духовния живот, и в стопанския живот, следователно справедливостта трябвало да се развива и в трите области. Отговорих с едно сравнение, за да изясня нещата. Казах: Да приемем, че една селска семейна общност

се състои от стопанина, стопанката, от деца, слугини и ратаи и от три крави. Цялото семейство има нужда от мляко, за да живее, но все пак не е необходимо цялото семейство да произвежда мляко; ако трите крави произвеждат мляко, цялото семейство ще има мляко. – Така и в трите области на социалния организъм ще цари справедливост, ако на правната почва, на почвата на еманципираната държава, се произвежда справедливостта. Става дума да се върнем от умните мисли и идеи към простите мисли и идеи на действителността. Убеден съм, че този Призив не се разбира поради това, че хората не го приемат достатъчно просто. Онези, които го приемат просто, ще видят как от него и от неговите идеи иска да говори копнежът да стигнем от бъркотията на настоящето, от хаоса на настоящето, от изпитанията на настоящето постепенно до един живот, в който тъкмо чрез тричленността на социалния организъм да може да се развие единният здрав човек, човекът, който е здрав душевно, телесно и духовно.

Заключително слово след дискусията

Някой задава на д-р Щайнер въпроса къде в нашия германски живот в момента, при формата, в която съществува днешното правителство, се показва най-добрата възможност изказаните идеи да се пренесат в действителността. Ще има ли надежда, че при преврат може да се очаква повече за тези мисли, които бяха изложени тук тази вечер, или повече ще може да се очаква за разгръщането на тези идеи, ако днешното правителство на социалистите на мнозинството остане?

Д-р Щайнер: Който се опита да проникне по-дълбоко в онова, което всъщност има предвид този Призив, той, както вярвам, без труд ще може да намери посоката, в която са поставени значимите и наситени със съдържание въпроси на уважаемия предишен оратор. Бих искал да се спра с няколко думи на историческото явление, което уважаемият господин предишен оратор засегна. – Вижте, в беседата го направих само на две места, но вярвам, че днешният обществен живот – за онзи, който действително се опитва да проникне в него и който се осмелява, който се чувства в състояние да се осмели да каже своята дума за него, – че този обществен живот по известен начин

непременно вече е хвърлил своите огледални образи в личното преживяване. – Само на две места споменах нещо лично, но тъкмо във връзка с този въпрос може би ще ми бъде позволено да кажа: аз всъщност самият произлизам от пролетарски кръгове и до днес си спомням как като дете гледах през прозореца, когато първите австрийски социалдемократи минаваха с големи шапки на демократите, за да проведат първото австрийско събрание на открито в близката гора. Бяха в по-голямата си част миньори. Оттогава насам можах всъщност да преживея отблизо всичко, което се разиграваше вътре в социалистическото движение, по начина, по който го охарактеризирах в беседата, и както се получава, когато съдбата е определила човек да мисли не просто за пролетариата, а заедно с пролетариата, при което все пак може да си запази свободен поглед към живота и към всички отделни области на живота. Може би тъкмо за това дадох свидетелство през 1892 г., когато написах своята „Философия на свободата“, която наистина застъпваше тъкмо онази структура на човешкия обществен живот, която днес смятам за необходима тъкмо за развитието на човешката надареност. И така, вижте, през осемдесетте години на миналия век можеше да се участва в много дискусии и други подобни в рамките на социалното движение, в които се отразяваше онова, което се надигаше там като социалистически идеи. Бих казал, че във всичко това имаше определен основен тон.

Разбира се, би ни отвело твърде далеч да говорим за това, защото историята на модерния социализъм е много обширна; би ни отвело твърде далеч, ако исках да се разпростра по-подробно върху тази глава, затова онова, което казвам, е обречено на съдбата, че трябва да се характеризира, така да се каже, бегло. Във всичко онова, което истински живееше в пролетарско-социалистическия светоглед, имаше нещо, което бих нарекъл критика на обществото. Беше нещо, което можеше с огромна острота, с остротата на човешкото себепреживяване, да сочи към целия процес на модерния живот от четири века насам. Преживяваха се социалните невъзможности на настоящето. Но дори когато се говореше в малък кръг за тези неща, най-вещите, най-дейните – като пример посочвам наскоро

починалия Виктор Адлер и Е. Пернерсторфер, – най-вещите прекъсваха дискусията в един определен момент: тогава, когато трябваше да се развият представи за онова, което трябва да стане, когато онази вътрешна последователност, към която се сочеше, вътрешната последователност на модерния стопански ред, доведе до неговото разпадане, до онова, което се наричаше „експроприация на експроприаторите“. Какво трябва да стане тогава? Когато човек се вгледаше в нищожността на онова, което тогава се даваше като отговор на този въпрос – какво трябва да стане тогава, – той вече можеше да изпита известна тревога за културата, защото още тогава можеше да се погледне в едно бъдеще, което сега всъщност е тук. В онова бъдеще, в което онези, които мислеха така, както хората мислеха тогава, са призвани към положително творчество. Онези, които сега произлязоха от тези възгледи, които будеха такава тревога за културата – наистина не беше нужно да си фанатичен буржоа, за да изпиташ тази тревога за културата в дискусия със социалдемократи, тя можеше да произтече от честно човешко мислене и воля, – потомците на тези хора са именно днешните социалисти на мнозинството, и тревогата за културата днес е изправена пред фактите. Това е от едната страна. От другата страна всички хора, които говореха така, казваха: Нека само дойдем на кормилото, тогава останалото само ще се нареди. – Ако човек не можеше да вярва, че „останалото само ще се нареди“, той все пак ставаше повече или по-малко пророк на онова, пред което стоим днес: на безпомощността на наследниците на тези хора пред фактите. Тогава всеки, който сочеше към онова, което настъпи днес, беше фанатичен тип.

Наистина аз се възхищавам на Карл Маркс заради остротата на мисълта му, заради обхватния му исторически поглед, заради великолепното му всеобхватно чувство за пролетарските импулси на новото време, заради мощното му критическо прозрение в процеса на саморазлагане на модерния капитализъм и заради многото му гениални качества. Но който го познава, знае, че Карл Маркс в основата си беше именно големият социален критик, който обаче винаги ни изоставя там, където трябва да се посочи онова, което всъщност трябва да стане. Още тук се крие произходът на онова,

което днес виждаме като факти, по-добре казано, като неспособност да се стигне до положително изграждане. Днес обаче виждаме не само последователността на фактите, но и последователността на мненията. Вижте, когато наскоро изнесох беседа на друго място, също в Базел, но пред друга публика, а не пред споменатата преди малко, един от участниците в дискусията отговори, че преди всичко било необходимо, ако искаме да стигнем до спасението, Ленин да стане владетел на света. Другите социални въпроси били национални. Интернационалното било: Ленин трябвало да стане владетел на света. На подобна забележка все пак трябваше да си позволя да кажа следното: Както и да разбираме понятието социализиране, повече или по-малко – един поради прозрение, друг поради пристрастие или под принудата на фактите, – нека все пак и в тези неща бъдем малко последователни. Ако искаме да социализираме, тогава, мисля, първото, което трябва да социализираме, са отношенията на господство. Който иска владетел на света, той може и да социализира в някои области, но в областта на отношенията на господство със сигурност не социализира. Социализирането на господството е онова, което преди всичко наистина е основно изискване. Така, вижте, днес човек може да бъде радикален и при това из основи консервативен, дори ужасно реакционен. Такива често са онези, които се издигнаха чрез онова, което охарактеризирах.

Днес в много неща трябва да се мисли парадоксално, защото онова, което е истина, толкова много противоречи на мисловните навици, че хората днес предпочитат да излагат противоречия вместо прости истини. Но ние се нуждаем и от последователността на мненията. Нека разгледаме мнението на един толкова последователен мислител – както и да се отнася човек към него, – какъвто е Ленин. Защото последователен той несъмнено е, последователен е и по отношение на известен начин на действие. Ако разгледаме възгледа му, трябва най-напред да кажем, че според собственото си мнение той стои напълно твърдо, повече от всички други, преди всичко повече от социалистите на мнозинството, върху онова, което е марксизъм. И в една от книгите си – това е много интересно – той прави, изхождайки тъкмо от марксизма, една извънредно интересна забележка.

Тя е още по-интересна, поне във формално отношение, тъй като не е направена от някого, който пише в своите четири стени за социалистическите партии, или от някого, който е може би министър или заема друга обществена длъжност, а от един всемогъщ човек. Той разглежда онези възгледи на марксизма, в които се посочва как старата буржоазна държава трябва да премине в пролетарска държава, но как тази пролетарска държава има само една-единствена задача: постепенно да убие сама себе си. Значи основаване на държава, която създава такива закони, които накрая я убиват. В тази държава ще има обществен ред, при който всички хора са равни не само по отношение на закона, но и по отношение на стопанските и духовните условия. О, умствените работници няма да имат нито пфениг повече от физическите работници. Но в същото време Ленин е напълно на мнение, че това е само преход. Защото – и това той също извежда от марксизма – след като пролетарската държава бъде убита, тоест след като загине всичко онова, към което той днес се стреми, тогава трябвало да дойде другото, същинският велик идеал, който ще се изживее в това, че ще съществува обществен ред, в който всеки ще има – този път не същото като другия, а където всеки ще има според своята надареност и своите потребности. Но – помислете сега за това голямо „но“ – но, казва Ленин, това състояние не може да се постигне с днешните хора, за него трябва първо да се появи нова порода хора. Вижте, и това в известно отношение е правилно мислене, само че правилно мислене по своеобразен начин. Тук имате от едната страна негативното и от другата страна негативното, което доведе до днешната последователност на фактите, при която хората стоят пред задачи, които не могат да овладеят, изхождайки от стари теории, от стари догми. Имате последователността на мненията. Трябва да се осъществи нещо, но за хора, които още ги няма.

И така, много уважаеми присъстващи, пред всичко това нашият Призив се опитва да направи нещо за хора, които са тук. И нашият Призив се отличава от всичко друго тъкмо по това, че е радикално различен, в основата си, от всичко друго, което сега се появява в тази област. Какво друго се появява? Програми! Е, програмите днес са евтини като къпини. Основава се общество, партия, прави се

програма – това е много лесно. Но не за това става дума. Този Призив не стои на теоретична, на догматична почва, а на почвата на действителността, на една наистина практическа почва. Затова той се обръща не към програми, а към хора.

Многократно е казвано, че ако човек от рождение бъде пренесен сам на някой остров, той никога няма да се научи да говори; да говори той се научава само в обществото на хора. Така и социалните импулси никога не могат да се развият в отделни хора, а само в съвместния живот с другите хора. По своеобразен начин те се развиват в отделния човек. Ето едно доказателство за това. Днес познавате сред болшевиките Ленин, Троцки и т.н. Искам да ви назова друг болшевик, за когото може би още не сте помислили и който много ще ви учуди, когато го нарека болшевик. Този болшевик е Йохан Готлиб Фихте! Никой не може да изпитва по-голямо уважение към Йохан Готлиб Фихте от мен, но прочетете неговата „Затворената търговска държава“, прочетете обществения ред, който той начертава в нея. Наистина той се осъществява в Русия. Какво всъщност лежи в основата на това? Фихте беше велик философ, беше велик мислител; може да се каже, че по всички онези духовни пътища, по които той вървеше, с право се върви, когато се развива онова, което е заложено във вътрешността на човека, което извира от човешката надареност. Но новото време постави човека тъкмо на върха на индивидуалната личност. От една страна, днес трябва да изграждаме тази личност, но от нея не произлиза социален ред, също както и езикът не произлиза от отделния човек, когато той се развива сам. Социални идеи, социални импулси, социални институции могат да се развиват само в самото общество. Затова не би трябвало да се съставят социални програми, а само да се намери: Как трябва да бъдат социално организирани хората, как трябва да живеят заедно, за да намерят в този съвместен живот правилните социални импулси? Това е онова, което се търси в този Призив. Това е онова, което е важно: как трябва да бъдат разчленени хората в социалния организъм, за да намерят социалните импулси във връзката, която тогава произтича от правилното разчленяване. Този Призив не вярва в идеята, която толкова често се среща у социалните мислители, че човек е по-умен от всички други

хора. Това не си въобразява онзи, който е написал Призива; но той вярва, че с този Призив е насочил вниманието към една наболяла точка на действителността. На хората, пред които често съм говорил в по-малък кръг, многократно съм казвал: Бих могъл да си представя от онова, което лежи в основата на Призива, да не остане камък върху камък, всичко да стане другояче, отколкото е измислено отначало, но не това е важното. Важното е действителността да се подхване така, както е замислено тук; тогава хората, които подхващат действителността така, ще открият нещо, което също ще бъде съобразено с действителността. За мен не е важна някаква програма, не са важни подробностите, а хората да действат заедно така, че чрез съвместното действие да се намерят социалните импулси. Това е онова, което днес трябва да лежи в основата на мисленето, съобразено с действителността: хората да бъдат поставени в правилното отношение помежду си. Когато човек иска да изпреде от самия себе си някаква социалистическа програма, както направиха Ленин, Троцки, а също и Фихте, от това не излиза нищо, защото социалистическата воля може да се развие само в социалната връзка.

Затова трябва да се търси правилната структура, правилното устройство на здравия социален организъм. Онова, което днес живее като социалистическа теория, напомня старото суеверие, което Гьоте е представил във „Фауст“, напомня как през Средновековието от чисти идеи на разсъдъка са искали да съставят определени субстанции на света, за да създадат хомункулус. Днес несъмнено с право се гледа назад към това като към средновековно суеверие. Но в човешкото развитие, изглежда, е така, че суеверието бяга от една област в друга. Хомункулусите вече не се търсят в ретортата, но от всякакви мисловни съставки се опитват да съставят идеален образ на социалния ред. Това е социално създаване на хомункулуси, социална алхимия. От това суеверие днес страда светът. Това суеверие трябва да изчезне. Трябва да стане ясно, че действителността трябва да бъде подхваната, че трябва да се посочи как хората трябва да стоят в социалния организъм. Затова казах: В крайна сметка за мен не е важно как се казват онези, които ще участват в новото изграждане тук или там. Не е важно кои бивши класи и обществени кръгове

ще бъдат онези, които участват в това ново изграждане. Не е важно дали те ще наричат необходимото така или иначе, дали то ще бъде диктатура на отделни личности в преходния период, или вече разпространена демокрация – всичко това в крайна сметка все пак са второстепенни въпроси. Онова, за което става дума, е да се мисли правилното, да се чувства правилното, да се иска правилното. Отново и отново бих искал да подчертая: човек може да има всякакви хубави мисли за социалните институции, днес трябва на всяко място, където изобщо може, да се посвещава на преустройството на социалните институции – това е съвсем правилно. Но онзи, който вярва, че гледа по-дълбоко в обстоятелствата, трябва също да приеме, че от тези обстоятелства му се разкрива следното.

Колкото и добри институции да създадете днес, ако оставите мисловните навици на хората такива, каквито са, след десет години няма да имате нищо от тези институции. Днес не ни е нужна просто промяна на институциите. Колкото и парадоксално да звучи, онова, от което се нуждаем днес, са други глави на раменете ни! Глави, в които има нови идеи! Защото старите идеи ни вкараха в хаоса. Това трябва да се проумее. Затова днес става дума да се разпространят в най-широки кръгове разяснения за жизнените условия на здравия социален организъм. Днес е важно да се започне със свободния духовен живот, да се започне с това навсякъде да се разширят възможностите хората да бъдат доведени до разбиране на здравите условия на социалния организъм. Нуждаем се преди всичко от хора, които не се занимават със социална алхимия, със социален хомункулизъм, а от хора, които творят, изхождайки от социалната действителност. Затова не вярвам – дори ако след миналия преврат последва друг преврат, и още един, и още един, без основно преучаване по отношение на мислите, – че преврат ще донесе нещо благотворно. Чак тогава, когато стане идеал да се вникне в здравата организация на духовния живот, в разпространението на здрави идеи, в събуждането на здрави усещания, тогава ще бъдат налице хората – независимо как ще се изявят, дали в правителство на съветите, или в нещо друго, – които ще бъдат в състояние да доведат до оздравяването на социалния организъм. Това смятам за най-важното. Най-важното е

революционизирането на човешкия свят на мислите, на усещанията и на волята. Само от тази основа ще може да произтече онова, за което копнее господин предишният оратор. Не вярвам, че без тези основи спасението може да дойде чрез нещо друго. Понеже гледам на нещата толкова сериозно, навлязох в областта, която намери своя израз в Призива. Само ако се намират все повече и повече хора, които имат честната воля и смелостта първо радикално да разберат тази тричленност и после да я проведат – а да се проведе тя може от всяка точка, в която човек днес стои в практическия живот, – ако достатъчно хора с нови мисли сменят хората със стари, безплодни мисли, тогава по някакъв начин ще стане онова, което трябва да се случи за спасението на хората и за освобождението на хората.

Един комунистически оратор се съмнява, че социализирането във формата, изложена в беседата, може да бъде проведено с днешните хора.

Д-р Щайнер: В основата си, мисля, няма много какво да се каже във връзка с онова, което каза уважаемият предишен оратор, и то поради това, че той в крайна сметка се изказа в полза на тричленността и всъщност страда само от известен песимизъм, особено от песимизма, че хората днес не са узрели за тази тричленност и трябва първо да преминат през комунизъм в смисъла на Ленин и Троцки. Беше казано, като че ли те са били обсъждани тук по начин, при който не им е отдадено дължимото. Аз казах само: „каквото и да се мисли за това“ – това е единственото, което казах за съдържанието. Охарактеризирах само формата. Струва ми се, че всъщност уважаемият господин предишен оратор не вярва, че човечеството действително би могло да бъде доведено духовно дотам да постави други глави на раменете си. Е, вижте, всички ние преживяхме и това, че до преди пет месеца хората още искаха световната война и т.н. Но, много уважаеми присъстващи, аз вярвам, че пред всичко, което днес могат да кажат хората, има тъкмо един огромен учител: това е самият свят на фактите. Това е самата тази ужасна световна катастрофа. Все пак не вярвам, че за всички хора вече е имало достатъчно време да се преучат, откакто катастрофата на световната война навлезе в нова фаза. Но към песимизма на господин предишния оратор, във

формата, в която той го има, засега не мога да се присъединя по съвсем определени причини. Особено поради следните причини не мога. Вижте, ако нещата просто стояха така, че към тричленността не може да се стигне по никакъв друг път освен по заобиколния път през комунизма – повярвайте ми, наистина не страдам от някаква дребнавост или малодушие пред онова, което е необходимо, – тогава би могло да се приеме и това. Ако беше възможно само онова, което посочи предишният оратор – да се стигне до тричленността чрез комунизма, – веднага бих казал, че тогава именно този път трябва да бъде извървян. Но не без обмисляне, а изхождайки от многодесетилетен житейски опит, казах онова за трона и олтара от едната страна, кантората и фабриката от другата страна. Вижте, аз съм може би два и половина пъти по-възрастен от господин предишния оратор. Е, разбира се, и на тази възраст днес човек е на мнение – искам само да го засегна с няколко думи, – че доста от онова, което трябва да се направи, може да бъде направено само от младежта. Аз съм на мнение, че човек може да е в края на шестото десетилетие от живота си и да има също толкова млада душа, колкото господин предишният оратор. Това може да е егоистично. Но много добре обмислих онова, което казах за трона и олтара от едната страна, кантората и фабриката от другата страна.

Вижте, нещата стоят просто така: когато се създава някаква социална структура, не се създава нещо за цялата вечност в стабилно състояние или дори само за дълго време, а се създава нещо развиващо се, нещо растящо. И за онзи, който е извоювал нужния житейски опит, нещата стоят така, че той добре знае: когато някой е дете и расте, той ще стигне до друг облик, когато порасне. Така и когато човек вниква в жизнените условия на социалния организъм, има също определена представа как той се развива и расте. Тук виждам от едната страна нещо, което е остаряло, произлязло от по-стари общности: частностопанското управление на новото време, капитализма на днешното време с неговата ужасна пагубност. Това го преживяхме като разложение под трона и олтара. Сега пак започваме отначало с комунизма, само малко иначе оформен – не под девиза „Трон и олтар“, а под девиза „Кантора и фабрика“.

Добре, нека започнем отначало. След известно време няма да сме при тричленността, а при друга форма, при една ужасно бюрократизирана форма под девиза „Кантора и фабрика“, при онова, което днес се подготвя в комунизма. Там няма да има онова, което днес безимотният изпитва от имотния. Там ще има – вярвайте или не – гонитба на длъжности, за да се постигне чрез гонене на определени длъжности онова, което днес се гони чрез капиталистическа печалба. Там вместо днешните вреди ще има огромно доносничество, шпионство. Всичко това не го обмислят онези, които днес, изхождайки от такива късогледи мисли, искат да въведат един отминал обществен ред, за да започнат отново, и тогава могат да вярват, че ако започнем с онова, което вече сме изпробвали, до чиято старческа немощ сме стигнали, ще стигнем до други състояния. Разбира се, пред онова, което преживяхме – как толкова много хора вярваха в онова, което им беше заповядано, докато до нещо като Призива стигат трудно, – човек наистина може да стане песимист. Напълно разбирам песимизма като явление на времето. И в известно отношение аз също, говорейки вече от месеци за тези неща, изпитах нещо, което изглежда като трагизъм на времето: че толкова малко може да се влезе в дискусия с буржоазни личности. Това го смятам за много значимо явление. Това е нещо, което много, много подтиква към песимизъм. Тук преживяваш какво ли не. Например наскоро в един южен град преживях това, че в една вестникарска рецензия от частно лице беше казано: е, онзи наистина бил направил доста добри забележки в първата част на беседата си за духовния живот, но все пак би било желателно да се беше появил оратор, който смята частностопанската капиталистика за своя кауза и да я беше защитил, защото тя можела все пак да бъде защитена. Било тъжно, че не се появил нито един такъв оратор. Тогава наистина би могло да се помисли, че капиталистическият ред е стигнал до своя край. – Кълбо от противоречия. Първо, трябва да се признае, че частнокапиталистическото управление, частнокапиталистическият стопански ред би трябвало да бъде защитен, следователно той все пак трябва да представлява нещо устойчиво. Второто обаче е, че самият пишещ се съмнява в него, понеже не се е намерил оратор, който да

го защити. Третото: ако подателят на дописката сам е бил там, ами защо тогава всъщност не е говорил самият той?

Сякаш хората сами се заличават и така доказват до каква степен са стигнали до нищожността. Всичко това също мога да разбера, но въпреки това за онзи, който не мисли песимистично, има само това: Как да стигнем дотам да намерим възможно най-много хора, които разбират тази тричленност – тогава наистина можем да я осъществим за много кратко време. Никъде не съм казвал, че тя може да се осъществи чак след десет години. Не, още днес тази тричленност може да се осъществи от всяка точка. И затова, за да влезе в главите, затова нека всички я възприемем достатъчно дълбоко и да работим за нея. Но за да иска човек изобщо да съдейства за спасението на хората, той не бива да е песимист, а трябва да вярва в своята работа. Трябва да има смелостта наистина да мисли, че е в състояние да осъществи онова, което смята за правилно. Смятам за самоунищожение, когато някой казва: Имаме идеи, които могат да се осъществят, но аз не вярвам в това. Не този въпрос смятам за въпрос на действителността, а само следния: Какво да направим, за да се осъществи една съобразена с действителността идея възможно най-бързо? Нека не мислим за това какви са главите днес, а какви трябва да станат.

Нека съберем смелост и няма да има нужда да чакаме нова порода хора, а ще намерим хората, които наистина бяха смазани от насилието през последните години и които ще поставят новите глави на раменете си по друг начин, отколкото си мислят някои хора. Значи не да бъдем песимисти, а да работим и да действаме, тогава ще видим дали идеите ще пробият, или имаме повод за песимизъм. Ако този повод съществуваше, тогава наистина вярвам, че десетте години на прехода не биха довели до тричленността, а до нещо друго. Съсипахме много и бихме съсипали още повече, и преди да изтекат десет години, би дошло времето, когато бихме се оказали пред възможността вече да не можем да съсипем нищо, защото всичко е съсипано. Затова е по-добре да се работи, отколкото да се изпадне в обезсърчение.

Пролетарските искания и тяхното бъдещо практическо осъществяване

Беседа пред служителите на „Валдорф-Астория“

Щутгарт, 23 април 1919 г.

Днес се намираме в извънредно значимо време, което вече се възвестява над голяма част от Европа чрез гръмко говорещи факти, чрез факти, които ще намират все по-широко и по-широко разпространение, и в това значимо време е необходимо тъкмо в тези кръгове да се размисли сериозно, съвсем сериозно върху задачите, които всеки може да има като човек, като трудещ се човек; върху правата, които трябва да има; върху онова, което животът изобщо трябва да дава. Да се размисли сериозно и преди всичко да се размисли по съвсем определен начин – за това ще е необходимо да кажа няколко встъпителни думи.

Вижте, повечето от вас през годините навярно са си съставили възгледи за това какво трябва да стане за така нареченото решение на социалния въпрос, на социалното движение. Част от онова, което се е оформило като такъв възглед, ще трябва да бъде преосмислено и сред работничеството. По този въпрос сега, когато сме изправени пред съвсем други неща, отколкото може би още доскоро – по този въпрос в най-близко време, а и още днес ще трябва да се мисли иначе. Как трябва да се стараем да мислим – тъкмо за това искаме да говорим днес. Но първо трябва да се разберем, че днес преди всичко е важно да имаме доверие едни на други и от това доверие да можем наистина да създадем нещо. Това доверие можеше да съществува все по-малко и по-малко във времето, което сега отмина и което впрочем показа какви невъзможности е съдържало, като доведе до онази страшна катастрофа, в която в Европа, при скромна

сметка, десет до дванадесет милиона души бяха избити и три пъти повече – осакатени. Това беше крайната последица от начина, по който досегашните водещи класи на човечеството са мислили и искали погрешно в социално отношение. От една съвсем друга класа на човечеството произлизат днес напълно основателните искания на времето – те произлизат от пролетариата. Но затова и пролетариатът днес е изправен пред съвсем други задачи от онези, пред които беше изправен още доскоро.

За да посоча тези задачи, искам да кажа само едно: че дори водещи социалдемократи, малко преди да настъпи октомврийската катастрофа, ноемврийската катастрофа в Германия, казваха: „Е, когато тази война свърши, германското правителство ще трябва да се отнася към пролетариата съвсем иначе, отколкото се е отнасяло преди. Ще трябва да зачита пролетариата във всички правителствени действия, във всяко законодателство. Няма вече да може да се отнася с него, с пролетариата, така, както се е отнасяло по-рано." – Вижте, това казваха водещи социалдемократи сравнително неотдавна. Но какво означава това? Означава, че тези водещи социалдемократи малко преди Ноемврийската революция още са разчитали, че след войната старото германско правителство ще остане на върха. А сега сме изправени пред факта, че както другаде в Европа, така и в Средна Европа тези правителства бяха пометени. С това от само себе си отпада възможността те да зачитат социалните искания. Днес просто трябва да се говори за тези неща, изхождайки чисто от фактите, съвсем иначе, отколкото доскоро говореха дори проницателни, добре размишляващи социалдемократи. Защото днес самият пролетарий е изправен пред необходимостта да създаде нещо разумно от хаоса, от смутовете на настоящето. Затова днес е необходимо да се гледа и към нещо съвсем друго от онова, към което се гледаше доскоро.

Вижте, когато доскоро някой говореше така, както аз сега пред вас, тогава се обръщаше внимание на съдържанието на онова, което той казваше. Проверяваше се дали нещата, които се казват, изобщо съвпадат със старите социални идеи или с идеалите на пролетариата, и съответният човек биваше отхвърлян, ако не казваше съвсем точно, в много отношения поне в главното, същото. Днес нещата трябва да

станат други, иначе няма да излезем, а ще затъваме все по-дълбоко в хаоса, в смутовете. Днес, бих казал, за пробуждането на взаимното доверие трябва да приложим нещо съвсем друго. Трябва грижливо да проверяваме намеренията, трябва да проверяваме дали онова, което лежи в основата на казаното, е мислено честно и искрено. Днес всъщност трябва да може да вземе думата всеки, който – независимо как си представя онова, което трябва да стане – се отнася честно и искрено към исканията на пролетарския свят. Как ще удовлетворим сега тези искания, е днес чак вторият въпрос. Първият въпрос е, че онзи, който днес иска да говори за преустройство или ново изграждане, трябва да се отнася честно към исканията на световния пролетариат; трябва да се отнася честно в този смисъл, че е убеден: исканията като такива, онова, което пролетарият иска, са основателни. Защото само когато признаем тези искания за основателни, може да се говори на известна основа; тогава може да се говори за това как тези искания могат да бъдат изпълнени и удовлетворени.

И така, вижте, в някои отношения ще установите, че Призивът, който навярно също ви е станал известен, се отклонява от по-стари социалистически искания. Въпреки това вярвам, че тъкмо когато се пробуди разбиране за онова, към което се стремят този Призив и книгата „Основните точки на социалния въпрос“, която излиза тези дни, по-интензивно и по-правилно ще се постигне онова, което всъщност иска по-новото пролетарско движение от повече от половин век насам. Това, което то искаше, беше, така да се каже, нещо, което изискваше самото време. Не можеше да продължава така, както го бяха забъркали водещите класи. Но от критиката на поведението на водещите класи днес трябва да произлязат идеи за това как трябва да се постъпи – какво всъщност трябва да се прави. А в основата си тъкмо пролетариатът е свършил по най-добрия начин подготвителната работа за такова устройство, каквото изисква този Призив. Затова вярвам, че ако се отстранят някои недоразумения, тъкмо сред пролетариата ще възникне най-значимото разбиране за този Призив, който се отнася честно към днешните условия на човечеството.

Нали онова, което си преживял, ако като мен си мислил не за пролетариата, а винаги заедно с пролетариата, е, че пролетариатът

поради условията на новото време е бил изцяло впрегнат в кръговрата на стопанския живот. Нищо чудно, че пролетариатът днес на онези, които са прибрали плодовете на този стопански процес в така наречената „висша култура“, че днес пролетариатът извиква на тези водещи класи: „Искаме от стопанския процес да създадем един съвсем нов социален ред.“ – Водещите класи в продължение на векове, особено през деветнадесети век, впрягаха работника в стопанския живот, толкова го занимаваха в стопанския живот, толкова поглъщаха времето му със стопанския живот, че работникът в основата си не можеше да вижда нищо друго освен този стопански живот. Той виждаше как цялата му работна сила се поглъща от този стопански живот, как чрез използването на работната му сила създава принадени стойности, с които така наречената „висша класа“ задоволяваше своята така наречена „висша култура“. Той виждаше: от стопанството той живее зле – другите добре, и накрая си каза: „Е, всичко е стопански живот, следователно от него трябва да дойде ред, който по някакъв начин да донесе спасението за бъдещето.“ – Разбира се, този възглед трябваше да възникне. Но не става дума да съдим за социалния ред, изхождайки от онова, в което тъкмо сме израснали, а да се запитаме: какво е необходимо, за да стане социалният организъм наистина жизнеспособен? И вижте, да се размисли по такъв начин за този жизнеспособен социален организъм, който дава възможност на всеки човек по достоен за човека начин да си отговори на въпроса: какво всъщност съм аз като човек? – това беше задачата, поставена най-напред, преди, въз основа на житейски опит, почти толкова стар, колкото и по-новото социално движение, в това трудно време, в това време на изпитание за човечеството, да бъде отправен този Призив към човечеството. Той не е изникнал от някаква мимолетна мисъл, както възникват много мисли, които после също скицират някакви социални програми, а е възникнал от съпреживяването на социалното движение през цялото време, през което аз например можах да го съпреживявам. Още тогава можеше да се види, че една главна причина, поради която днес по отношение на решаването на най-неотложните социални въпроси сме още толкова назад, е тъкмо тази, че водещите класи не бяха в състояние да

намерят в своите мисли нещо, което да може да изправи социалния организъм на крака по здрав начин. Това, разбира се, не може да се намери и в някакви буржоазни мисли, а само когато човек мисли нито буржоазно, нито пролетарски, а само човешки.

Можете да кажете, уважаеми присъстващи: защо онези, които застъпват този Призив, не се присъединяват към някоя социалистическа партия? Бих искал да отговоря, като посоча нещо съвсем просто: по-сигурно от такова присъединяване към някаква партия, чиито програми впрочем всички трябва да бъдат преобразувани, може да ви бъде днес това, че онзи, който пръв е съставил този Призив, във всеки случай никога не е принадлежал и никога не е могъл да принадлежи към буржоазна партия и към буржоазно сдружение. Този Призив започва най-напред с разглеждането на духовния живот. За този духовен живот се изисква пълно преустройство, дори радикално преустройство. Не вярвам, че днес някой може просто така да има здраво и непосредствено съждение за преустройството, ако не е трябвало вече от десетилетия да води духовния живот така, както той просто трябва да бъде воден здраво в бъдеще. Разбира се, когато се изказват такива неща, трябва да се говори малко радикално, и тогава някой може да каже: „Нещата не са мислени чак толкова остро." – Самият аз, за да водя духовен живот, никога не съм живял в каквато и да е зависимост от държавата или от други корпорации. През целия си живот съм се опитвал да развивам духовния живот единствено от самия него. Тъкмо към това, като към нещо общочовешко, трябва да се стреми Призивът. Защото, който е трябвало да развива така духовния живот, който никога не е искал в духовните си стремежи да зависи от някаква държава или от нещо друго в отминалите буржоазни институции, той тъкмо по отношение на духовния живот преживява немалко неща, които му дават разбиране за пролетарския живот на настоящето. Знае се колко трудно беше да се освободиш от оковите на духовния живот, които донесоха толкова беди – повече, отколкото вие самите днес с вашето социалистическо убеждение можете да повярвате – тъкмо в разпространяването на нужда и мизерия за телесния и душевния живот на пролетариата.

Защото в материалните области, във външните стопански области хората днес се делят на две класи: на класата на буржоата, слята с аристокрацията, и на класата на пролетариите. Понеже е станал класово съзнателен, пролетарият днес знае какво трябва да изисква. Той е пролетарий. Той нямаше избор. Стопанският процес го хвърли в пролетариата. Умственият работник при стария стопански ред и стария държавен ред нямаше дори избора да стане или духовен предприемач, или пролетарий – пролетарий тогава едва ли можеше да станеш, ако не сключиш мир с господстващите сили. В духовната област можеше само да се провираш през трудностите, които възникваха при стария ред, или, ако сключиш мир със силите, ако сътрудничиш така, както пролетарият трябва да сътрудничи в материалната област, тогава ставаше не пролетарий в духовната област, а кули. Или като умствен работник трябваше да поемеш върху себе си всичко, което те изтръгваше от стария ред, или трябваше да станеш кули – и ти беше по-зле, отколкото на пролетария, ако влезеш в онова, което социалната структура беше изградила в стария ред. Понеже това е така – не искам да правя лична забележка, а да остана на обективна почва, – понеже духовното кулийство стана в такава степен помагач на стопанските и държавните сили, затова от едната страна изпаднахме в такава мизерия. Работникът не може сам да обхване това с такава пълна сила, защото тъкмо откакто се появиха по-новата техника и опустошаващият душата капитализъм, той е впрегнат в чисто стопанския ред. Онзи, който е бил впрегнат не точно по този начин, а по духовен начин, той знае, че тъкмо онова, което трябва да стане за благото на развитието на човечеството, е духовният живот да бъде еманципиран. Той знае, че е невъзможно онези, които трябва да се грижат за способностите, за дарбите на човечеството, за онова, което човек донася със себе си на света с раждането си, занапред да бъдат само слуги на онова, което в новото време се е изградило като държавен или стопански ред. Да се освободи духовният живот – това е първата задача.

На освобождаването на този духовен живот днес все още се противопоставят много предразсъдъци, също и от пролетарска страна. Работата е там, че този духовен живот в новото време се появи

едновременно с развитието на модерната техника, с развитието на опустошаващия душата капитализъм. Тогава се появи и понов духовен живот, но такъв духовен живот, който е само класов духовен живот. В това отношение човек много трудно беше разбиран и все още много трудно бива разбиран. Бих искал да ви приведа един пример. Веднъж, преди вече двадесет години, в Берлинския профсъюзен дом, в една беседа пред берлинското работничество, на която присъстваха и буржоа, изказах твърдението, което за мен е познание: „Съвсем не само онова, което иначе съществува в света, е резултат от капиталистическия стопански ред, а преди всичко и нашето научно дело е резултат от капиталистическия стопански ред." Тогава и повечето водещи пролетарии не ми повярваха. Те казваха: „Науката все пак е нещо, което е установено само по себе си. Каквото е научно установено, то е просто установено; тук няма значение дали е мислено пролетарски, или буржоазно." – Това бяха заблуди, които бродеха като призраци в главите на хората, независимо дали те бяха пролетарии, или буржоа; защото буржоазният светоглед беше възприет от пролетариата. И днес сме изправени пред необходимостта да не продължаваме да развиваме това знание, възприето от буржоазията, а да се решим за свободно знание, което може да се развие само ако бъдат преодолени предразсъдъците.

Може например да се каже: „Ето, най-сетне, за щастие, се преборихме дотам, че да се стремим към единното училище; ако сега духовният живот бъде освободен и не държавната принуда води децата в училище, а всеки по своя свободна воля може да праща децата си в училището, което си избере, тогава по-високопоставените пак ще основат свои собствени училища. Старото съсловно училище отново ще изникне." Това възражение все още беше основателно при стария ред, но след много кратко време то вече няма да бъде основателно. Старите съсловия вече няма да ги има. И онова, което в този Призив се изисква за духовния живот, еманципирането на духовния живот от началното училище чак до университета, се изисква не като отделна институция, а във връзка с цялостно преустройство, което трябва да направи възможно до момента, в който човек надрасне училището, да съществува нещо друго, а не единното училище. Възраженията,

които се правят срещу тези неща, са само консервативни предразсъдъци. Тях трябва да ги надмогнем. Трябва да се научим да виждаме, че духовният живот трябва да бъде еманципиран, че трябва да бъде поставен свободно на собствена основа, за да не бъде вече слуга на държавния и стопанския ред, а слуга на онова, което всеобщото човешко съзнание може да породи като духовен живот; за да не съществува духовният живот за една класа, а еднакво за всички хора.

Уважаеми присъстващи, днес работите във фабриката от сутринта нататък, докъдето стига работата ви. Излизате от фабриката и най-много минавате покрай образователните заведения, които са построени за определени хора. В тези образователни заведения се фабрикуват онези, които досега бяха господстващата класа, които водеха управлението и така нататък. Питам ви: ръка на сърцето, имате ли представа какво се върши там вътре? Знаете ли какво става там вътре? Нищо не знаете! Тук непосредствено и нагледно се показва разделението на класите. Тук е пропастта. Онова, към което се стреми Призивът, е всичко, което се върши на духовна почва, да засяга всички и умственият работник да бъде отговорен пред цялото човечество. Това не можете да го постигнете, ако не освободите духовния живот и не го поставите на собствена основа. Затова думите на Карл Маркс така силно отекнаха в сърцата на пролетариите, думите за принадената стойност. Пролетарият не знаеше това със самата си глава, но в сърцето си той го чувстваше правилно, и тези искания на сърцето днес намират израз в световноисторически искания.

Защо тези искания отекнаха така силно? Защо? Защо Валтер Ратенау вече изпитва страх, когато става дума за принадената стойност? Поради това, че досега работникът не знае за принадената стойност нищо друго, освен че тя съществува. Тя се използва в кръгове, които строго се изолират от другите. Знае ли днес работникът, че работи за неща, които просто не е нужно да ги има в света, които са безплоден труд, които са създадени, защото буржоазният живот донесе безброй луксозни неща и в духовната област? Повечето хора днес от необмисленост все още не умеят да си съставят правилна представа за отношението между народностопанската стойност на труда и духовния живот, който все пак трябва да бъде водещото в

човечеството. Искам да ви приведа един пример, който ще ви се стори малко смешен. Нека си представим един студент, който трябва да завърши университета. Знаете, там му поставят задача да разработи докторска дисертация за скобата у Омир. Тоест у Омир всъщност няма никаква скоба, но той трябва да си измъдри една. За това му трябват година и половина. После той написва работа за скобата у Омир, която според изискванията на днешното образование и наука е отлична. – Но сега нека попитаме какво място заема тази докторска дисертация в народностопанската взаимовръзка. Тази докторска дисертация, когато е готова, когато е отпечатана, бива поставена в една библиотека. Още една докторска дисертация; никой не поглежда към нея, понякога дори самият ѝ автор. Но погледнато практически, младият студент трябва да яде, трябва да се облича, трябва да има пари. А да имаш пари днес означава: да имаш труда на еди-колко си души. Пролетарият трябва да работи за тази докторска дисертация. Той върши работа за нещо, в което не му е позволено да участва. Един гротесков, смешен пример за безброй неща – той може не само да се умножи стократно, може да се умножи хилядократно. Затова трябва най-напред да попитате: как изглеждат онези, които трябва да ни водят духовно? Те идват от образователните заведения, в които на нас самите не ни е позволено да участваме. Това ще бъде иначе, когато духовният живот бъде еманципиран, когато онзи, който се грижи за духовното, вече няма да има подкрепата на някоя стопанска корпорация или на капиталистическия ред, нито подкрепата на държавата, а когато трябва всеки ден да знае, че онова, което постига, има стойност за хората, защото хората имат доверие в него. Духовният живот трябва да бъде поставен върху доверието между човечеството и духовните ръководители. Никой не може да възрази: „Днес и без това хората не винаги биват признавани, когато са надарени, има непризнати таланти, дори непризнати гении – какво ли тогава ще стане в бъдеще, когато признанието ще трябва да се основава на доверието?“ – защото с какво се занимава някой частно, това си е негова работа; ние говорим за това как духовният живот се вписва в социалния организъм. А там той трябва да се впише така, както го описах. Той трябва да се впише свободно. Само поради това, че

през последните векове духовният живот постепенно беше вкаран в зависимост от държавния и стопанския живот, само поради това той стана такъв, какъвто е. Само поради това беше възможно накрая от този духовен живот да израснат онези хора, които говореха така, както споменах вчера, онези хора, на които беше поверено ръководството на хората.

Нека погледнем онези хора, които стояха на кормилото при избухването на световната война. Външният министър каза на просветените господа от Германския райхстаг, които все пак би трябвало да разбират нещо от световното положение: „Общото политическо разведряване напоследък постигна радостни успехи. Ние сме в най-добри отношения с Русия, петербургският кабинет не слуша глутницата на пресата. Нашите приятелски добросъседски отношения с Русия са на най-добрия път. С Англия са започнати обещаващи преговори, които вероятно в най-скоро време ще бъдат приключени в полза на световния мир, както изобщо двете правителства стоят така, че отношенията ще стават все по-сърдечни и по-сърдечни."

И така, това беше казано през май 1914 година! До този ум, до тази степен на прозрение в обстоятелствата трябваше да доведе духовният живот, който през последните векове беше воден на каишка по такъв начин. Има впрочем отлични учени, защото ги дресират добре научно. Но все пак става дума за това тъкмо чрез духовното образование да се пробуждат за живота и сърцето, и умът; човек да се научи да познава живота, да не казва през май „световният мир е осигурен", а после през август да може да настъпи онова, което изби десет до дванадесет милиона души и осакати три пъти повече. Това трябва да навлезе в духовното образование, и това може да навлезе само ако духовният живот е свободен и хората стават не само знаещи и способни да дават дефиниции за всевъзможни неща, а стават умни. Когато станат умни, тогава тъкмо от този свободен духовен живот те ще станат онези, които могат да помагат в ръководството на предприятията, в ръководството на народното стопанство. Тогава работникът, който е под такова ръководство, вече няма да казва: „Трябва да се боря срещу този ръководител", а: „Добре е, че имаме

този ръководител, той има нещо в главата си, тук моят труд ще даде най-добрите плодове. Ако там стои глупав ръководител, ще трябва да работя дълго; ако там стои умен ръководител, работното време ще може да бъде съкратено, без народностопанското благосъстояние да стане невъзможно." – Важното не е да работим кратко, а когато работим кратко, при скъпите хранителни продукти и скъпите жилища да не останем без нищо. Трябва да се започне от цялото, за да се стигне до ново изграждане, а не от отделни точки. Затова наблягам толкова силно, че преди всичко трябва да се намесим в духовния живот, че той трябва да бъде поставен на здрава самостоятелна основа.

И така, толкова дълго се питаше какво ли не трябва да прави държавата. Е, вижте, тази държава през последните три до четири века за господстващите, водещите класи – а и много други са повтаряли това след тях – стана направо нещо като бог. При много от онова, което беше казано за държавата особено по време на тази страшна война, човек си спомня разговора, който Фауст води с шестнадесетгодишната Гретхен. Там Фауст казва за Бога: „Всеобемащият, Вседържителят, не обема ли и не крепи ли той теб, мен, самия себе си?" И наистина не един предприемач днес или доскоро би могъл да поучава своя работник за държавата така, че да може да каже: „Не държи ли тя мен, теб, самата себе си?" – При това би си помислил още: „Но особено мен!"

Е, вижте, ето какво трябва да научим по отношение на това, бих казал, обожествяване на държавата. Защото у голяма част от буржоазното население под натиска на фактите това обожествяване впрочем много бързо отлетя. И когато държавата вече не бъде големият покровител на предприятията, възторгът от държавата в тези кръгове вече няма да го има. Но и на пролетария трябва да му стане ясно, че държавата не бива да се третира като бог. Разбира се, за нея не се говори като за „бог", но се държи много на нея. Старата рамка на държавата се използва, за да се вкара в нея стопанският живот. Здравото обаче е да не се прехвърля стопанският живот в държавата, а на държавата да се предаде само политическият живот, чистият правен живот. Там тя е на своята почва. Там тя съществува по право. Стопанският живот обаче трябва да бъде поставен на собствена

основа, защото трябва да бъде управляван по съвсем друг начин, отколкото правният живот на държавата. До здрава основа за социалния организъм можем да стигнем само тогава, когато осъществим тричленността. От едната страна духовният живот, който трябва сам да си извоюва правото, който няма право на съществуване, ако всеки, който постига нещо духовно, не трябва да го доказва всеки ден пред човечеството. В средата държавният живот, който трябва да бъде демократичен, колкото е възможно по-демократичен. Там не бива да се решава нищо друго освен онова, което засяга еднакво всички хора. Там трябва да се обсъжда онова, което поставя всеки човек пред всеки човек като равноправен. Затова държавата трябва да се отдели. Как да обсъждаме там дали някой може по-добре това или онова? Това трябва да бъде отделено от държавата.

В държавата може да става дума само за онова, в което всички хора са равни. А в какво са равни всички хора? Днес само два примера – единият за собствеността, другият за труда. Да започнем от труда. Тук изразът на Карл Маркс за „труда като стока“ дълбоко отекна в сърцата на пролетариите. Защо? Защото пролетарият, макар и да не можеше да го дефинира точно в горния етаж на главата си, все пак чувстваше какво се казва с него. С него се казваше: твоята работна сила е стока. Както се продават стоки на пазара според търсенето и предлагането, така на пазара на труда купуват от тебе труда ти и ти дават за него толкова, колкото показва стопанската конюнктура. Напоследък хората се съгласиха всевъзможни неща да се подобрят чрез осигуровки. Но това наистина не беше постигнато от буржоазните кръгове. Те впрочем тъкмо в новото време живееха в страшна необмисленост. Е, все пак не искаме да бъдем несправедливи към буржоазията – едно нещо тя е постигнала: статистики е постигнала. Такава статистика, такава анкета беше направена например от английското правителство през четиридесетте години, тоест в зората на социалното движение. Какво установи тази статистика? Тя се отнася най-напред главно до английските мини. Оказа се, че долу в мините работят – станало е малко по-добре, но наистина не по заслуга на тези кръгове, – че долу работят девет-, единадесет-, тринадесетгодишни деца, момчета и момичета. Оказа се, че тези деца

освен в неделя никога не бяха виждали слънчевата светлина, защото работното им време беше толкова дълго, че ги отвеждаха в шахтите преди изгрев слънце и те се връщаха чак след залез слънце. Освен това беше установено, че долу в мините полуголи, често бременни жени работеха заедно с голи мъже. А горе, в стаите, добре отоплени с въглища, хората разговаряха за любов към ближния, за братство и за това как хората искат да се обичат един друг. Вижте, това тогава беше включено в статистиката, но то наистина не се превърна в поука. Не доведе до размисъл върху него. Не е нужно при това да се обвинява отделният човек, но онова, за което всъщност, ако може така да се каже, е виновна буржоазната обществена класа – това, че навсякъде е пропуснала да се намеси в правилния миг по правилния начин! В сърцето на пролетария възникна мисълта: в древността имаше роби, тогава се продаваше целият човек. Той ставаше собственост на притежателя, като крава преминаваше в неговото притежание. По-късно дойде крепостничеството. Тогава се продаваше малко по-малко, но все още достатъчно от човека. В новото време се продава работната сила. Но щом работникът трябва да продава работната си сила, той все пак трябва да отиде с работната сила там, където я продава. Той трябва да отиде във фабриката. Значи там той продава заедно с работната сила и самия себе си. Той не може да изпрати работната си сила във фабриката. Затова зад трудовия договор не се крие много. Спасение може да се очаква чак тогава, когато разпореждането с работната сила бъде изцяло изведено от стопанското, когато от държавата, на демократична основа, се взема решението за размера, за целия начин, по който всъщност трябва да се работи. Още преди работникът изобщо да е влязъл във фабриката или в работилницата, вече е взето решение за неговия труд на демократична основа от държавата, с неговия глас. Какво се постига с това? Вижте, стопанският живот, от една страна, зависи от природните сили. Тях можем да ги овладеем само до известна степен. Те се намесват в човешките отношения. Колко пшеница например вирее в дадена страна, колко суровини лежат под земята – това е дадено предварително, с това трябва да се съобразяваме. Не може да се каже, че цените на едното или на другото трябва да са такива, ако това би противоречало на

количеството на суровините. Това е едната граница. Друга граница трябва да стане използването на човешката работна сила. Както природните сили за житото лежат под почвата и човекът не може нищо да стори с тях в стопанския живот, така и работната сила трябва да бъде доставяна на стопанския живот отвън. Ако тя се доставя отвътре, заплатата винаги ще зависи от стопанската конюнктура. Чак когато извън стопанския живот, съвсем независимо, на чисто демократична, държавна основа се установи какъв е видът на труда, колко дълго е позволено да трае трудът, тогава работникът влиза в труда със своето трудово право. Тогава трудовото право става като природна сила. Тогава стопанското е притиснато между природата и правовата държава. Тогава работникът вече не намира в държавата онова, което е намирал през последните три до четири века. Той вече не намира класова борба, класови привилегии, а човешки права. Само по този начин – като отделим държавата като особено социално образувание от другите две области – стигаме до благотворен социален напредък, стигаме до спасение, каквото изобщо може да се намери за всички хора на Земята. Над тези предразсъдъци, че държавата трябва да се урежда от стопанския живот, а не стопанският живот от независимата от него държава, над този предразсъдък трябва да се издигнем, иначе винаги ще мислим погрешно за бъдещето.

Както е с трудовото право, така е и с правото на собственост. Вижте, в крайна сметка основите на всяка днешна собственост всъщност се връщат към стари завоевания, към стари военни начинания; но това се е преобразувало. В народностопанско отношение понятието за собственост изобщо няма смисъл. То е чиста илюзия. То съществува само за успокоение на някои буржоазни души. В народностопанско отношение – какво всъщност означава понятието за собственост? То означава единствено едно право, а именно правото на разпореждане с вещи, със земя, със средства за производство. Правото на разпореждане трябва да бъде поставено в компетентността на държавата също така, както трудовото право. Това можете да го направите само ако изведете от държавата всички стопански и духовни власти. Това можете да го направите само ако водите стопанския живот, от една страна, съвсем самостоятелно, от друга страна, също толкова

самостоятелно духовния живот, така че на държавата да остане само демокрацията.

Отначало сигурно ще бъде трудно да се вживеем в тези мисли, но аз съм убеден, че пролетарият ще почувства, че тези мисли съдържат бъдеще. В стопанския живот не бива да се движи нищо друго освен стока. Днес в него се движи и собственост, тоест всъщност право. Днес могат просто да се купуват и права. Заедно с работната сила се получава нали и правото на разпореждане с личността. Със собствеността върху средства за производство, върху земя, се купува правото на разпореждане с тях. Купуват се права. В бъдеще правата не бива вече да се купуват; те трябва да се управляват от държавата, която няма нищо общо с покупката и продажбата, така че всеки човек да участва по еднакъв начин в управлението. В кръговрата на стопанския живот няма да обикаля нищо друго освен онова, което може да се представи в производство на стоки, обращение на стоките, потребление на стоки. Всичко това минава винаги през потреблението и затова в бъдеще цялото стопанско тяло трябва да бъде изградено на асоциативна основа, изградено върху коалиции, които произлизат от професионалните съсловия, но главно от изникването на насъщните потребителски нужди. Днес тъкмо производството напосоки, тоест това, че изхождаме от създаването на богатството, ни довежда до непрекъснати кризи, които са предизвикани от социалната мизерия на масите. Ако се изхожда от потреблението, тогава стопанският живот се поставя на здрава основа. Вчера приведох един пример за това как може, макар и още несъвършено, да се направи опит в духовното производство да се постъпва така, че да не се разчита на безплоден труд. Сега бих искал да ви го разкажа. Вижте, нашето Общество за мнозина сега може би все още е нещо омразно. Но това Общество все пак веднага направи в областта на духовното производство опит с нещо, което трябва да се разпростре върху всички други клонове. Преди около двадесет години започнах да пиша книги. Но не пристъпих към тази работа така, както пристъпват мнозина мои съвременници. Нали знаете, много книги се пишат, малко се четат. Пък и откъде човек би имал време да прочете всичко, което се пише днес. Но тъкмо в тази област това е стопанско безобразие. Представете

си една книга – така е в хиляди и хиляди случаи, – една книга се написва. Авторът на книгата трябва да яде. Толкова и толкова словослагатели трябва да наберат текста. Хартията трябва да се произведе, толкова и толкова книговезци трябва да подвържат книгата. После книгата излиза, да речем, в хиляда екземпляра. Продават се може би петдесет екземпляра, другите деветстотин и петдесет екземпляра трябва да отидат за макулатура. Какво е станало тук в действителност? Нали винаги трябва да се гледа към действителността. Толкова и толкова хора, които е трябвало да работят с ръцете си, са работили напразно за онзи, който е написал книгата. Вижте, на непродуктивния, безполезния, хвърления на вятъра труд почива голяма част от днешната мизерия. Какво направихме затова в нашето Общество? С обикновената книжарска търговия, която е изцяло вградена в днешния стопански ред, нищо не може да се направи. И така, ние сами основахме едно издателство. Но никога не се печаташе книга, преди да има толкова хора, че всички екземпляри действително да могат да бъдат продадени, тоест преди да е налице потребността. Това, разбира се, се постига само чрез труд. Трябваше да се обърне вниманието на хората, естествено, не чрез табела като например „Добрите супени кубчета на Маги“. Рекламата може, разбира се, да съществува, за да се обърне вниманието на хората: стоката е налице. Но трябва да се изхожда от потребностите, от потреблението. Това обаче може да стане само ако се основават потребителни кооперации, ако кооперативното дело бъде поставено по същество на стопанска почва. Не е необходимо то да се поставя на политическа почва, когато има демокрация. Днес обаче пролетарият не го вижда, засега той още не го обхваща добре с поглед. И понеже искам да говоря честно, може би мога да засегна и последния въпрос, за да покажа как пролетарият изпитва на собствената си съдба какви ужасни неща се пораждат от сливането на стопанския живот с държавния живот. Какво смятат безброй пролетарии за единственото спасение при стопански беди, щом държавата все още не стои на наистина здрава почва, на почвата на демокрацията, която е независима от нуждите на стопанския живот? Може например да се каже: трябва да има почивка от труда, за да може пролетариатът да участва в общочовешкия свободен

духовен живот. Държавата трябва да стои по средата между стопанския живот и духовния живот, тя трябва да бъде поставена на своята собствена демократична почва. Днес нещата са били преплетени от буржоазните интереси на последните векове и много силно са били преплетени и през първите две десетилетия на XX век. Какво често си поставят многобройни пролетарии като крайна цел – виждаме го днес, когато фактите говорят толкова гръмко, – какво си поставяте вие, когато се борите за основателни искания? Достатъчно е да изрека само една дума и вече докосвам нещо, за което мислят многобройни пролетарии, но същевременно и нещо, за което те днес още не могат да имат правилно чувство, понеже не обхващат с поглед всички стопански последици – достатъчно е да изрека думата „стачка“. Знам, уважаеми присъстващи, че ако пролетарият беше поставен в положение да си помогне без стачка, той би отхвърлил всяка стачка. Поне аз не мога да си представя нито един разумен пролетарий, който по някакъв начин би искал стачката заради самата стачка. Защо днес той често е така склонен към стачка? Поради това, че нашият стопански живот върви заедно с държавния живот. Стачката е чисто стопанска работа и има само стопанско въздействие. С нея обаче се цели да се изтръгне държавно въздействие, често също и политическо въздействие. Това е възможно само в един нездрав социален организъм, в който още не е настъпило разделянето между държавата и стопанския живот. Който вниква в стопанския живот, знае, че той може да бъде здрав само тогава, когато производството никога не се прекъсва. С всяка стачка прекъсвате производството. Който смята, че трябва да стачкува, действа поради необходимости, които са възникнали от преплитането на държавния и стопанския живот. Това е голямото нещастие: че днес сме принуждавани да разрушаваме живота чрез това злощастно преплитане на онова, което трябва да бъде тричленно разделено. Няма друг път, по който стачката да бъде окончателно избегната по правилния начин, освен да се постави държавната демокрация на собствена почва и да се направи невъзможно на стопанска почва да се извоюват права. Ако това бъде проумяно, знам, хората биха казали: Е, ако хората най-сетне се вслушат в разума, ако само ни кажат, че приемат нещо, което трябва

да изпълни социалните искания, тогава не бихме стачкували, защото и ние знаем, че не всичко може да се постигне от днес за утре; искаме да почакаме, но искаме да имаме гаранции. – По време на войната, за да се излезе от ужасната беда, говорих за Призива с не един така наречен „авторитет", представих им Призива. Най-важни водещи личности отдавна имат Призива. Казах им: Онова, което е изложено тук, не е изскочило от човешки глави. Не съм по-умен от другите, но наблюдавах живота и той ми показа, че през следващите двадесет години целият труд трябва да бъде вложен в осъществяването на това тричленно разделение, не като програма – като изискване на човечеството. Имате избор: или сега да се вслушате в разума и да противопоставите това като средноевропейска програма на „Четиринадесетте точки" на Уилсън – ако не си помогнем сами, и Уилсън не може да ни помогне, – или да поставите Призива в международната политика и да кажете какво трябва да стане, когато настъпи мирът; имате избор: или да се вслушате в разума, или ще се изправите пред революции и катастрофи. Хората не се вслушаха в разума. Сбъдна ли се второто, или не? Това трябва да се попита днес. Това е, което днес изпълва човек с такава тревога: че в основата си старата необмисленост е налице и днес, че тя не се заменя с плодотворни, съобразени с действителността, практически идеи. Тричленността е истинска житейска практика. Затова съм убеден, че тя ще дойде – и ще я доживеем, – ако има макар и донякъде възможност пролетариатът да проумее: може да се извоюва това – да напредваме социално по този начин. Тогава непродуктивните социални стремежи ще престанат. Ще се работи чрез разума, от пролетарските сърца, от разума, след като другите не са работили от разума. Ето какво е важното. Можех и да го премълча, можех да избегна да говоря за стачката, но исках да ви покажа, че винаги изричам всичко, в което съм убеден. Това е, което може би ми дава право да предявя претенцията и да кажа: Приемете, ако щете, някои неща, които казах, така, сякаш противоречат на вашите възгледи; но не се съмнявайте в честния стремеж наистина да се постигне онова, което пролетариатът иска и трябва да постигне.

Повече от един век през човечеството минава девизът: Свобода, равенство, братство. Мнозина умни хора са писали през XIX век колко

противоречиви били тези три думи. Те бяха прави. Защо? Защото тези думи бяха издигнати още под хипнозата на единната държава. Чак когато тези три думи, тези три импулса бъдат издигнати така, че свободата да принадлежи на духовния живот, равенството – на демократичната държава, братството – на асоциацията на стопанския живот, те ще получат истинското си значение. През XX век трябва още да се изпълни онова, което в края на XVIII век, още неразбрано, пулсираше през човечеството като тричленността. Искаме да създадем онова, което е истинско равенство, братство, свобода, но първо трябва да проумеем колко е необходимо социалният организъм да бъде разделен на трите си члена. Защото, когато се проумее колко е необходимо това и когато има надежда, че в пролетариата трябва да бъде събудено разбиране за тази тричленност, тогава може да се изрази и вярата, може да се каже: Аз все пак вярвам, че една здрава, добра, радостно устремена към бъдещето идея е онази, която повече или по-малко несъзнавано почива в по-новото пролетарско движение. Съвременният пролетарий е придобил класово съзнание. Зад това се крие общочовешкото съзнание, съзнанието, че трябва да бъде извоювано човешкото достойнство. Чрез самия живот пролетарият иска да може по достоен за човека начин да си отговори на въпроса: Какво съм аз като човек? Стоя ли като човек в човешкото общество по достоен за човека начин? Той трябва да извоюва такъв обществен ред, който да му позволи да отговори на този въпрос с „да“. Тогава днешните искания ще бъдат заменени от един здрав социален организъм. С това работничеството ще е постигнало онова, което иска да постигне: освобождаването на пролетариата от телесна и душевна нужда. Но то ще постигне и освобождаването на цялото човечество, тоест освобождаването на всичко онова човешко в човека, което е достойно наистина да бъде освободено.

Какво и как трябва да се социализира?

Беседа пред работници от заводите „Даймлер“
Щутгарт-Унтертюркхайм, 25 април 1919 г.

В какъв смисъл ще разгледам днес моята тема, ще разберете от Призива, който беше връчен на всеки от вас. Днес ще става дума за това да разгледаме онова, което в настоящето се нарича социализиране, което като световноисторически зов, от една страна, и като общочовешки зов, от друга, днес звучи така мощно и силно, този път от по-широка и по-обхватна гледна точка, отколкото обикновено се разглежда. И то не защото това би отговаряло на някакво пристрастие, а защото голямото, мощно изискване на нашето време може да бъде схванато по правилния начин само тогава, когато онова, за което става дума, бъде подхванато колкото е възможно по-широко и с по-голям замах.

Ако преди може би пет-шест години бях говорил на едно събрание на работничеството по същия начин, по който искам да ви говоря днес, условията за разбирателство между оратора и слушателите му биха били съвсем други, отколкото днес. Така е, само че това още не се разбира добре в най-широки кръгове. Вижте, преди пет-шест години едно събрание като това би ме изслушало, би си съставило, според социалните възгледи, които е имало, преценка дали едно или друго от онова, което казва ораторът, може би се отклонява по един или друг начин от собствените социални възгледи, и тогава биха го отхвърлили, ако беше изказал нещо, което малко съвпада със собствените им възгледи. Днес трябва да е важно нещо съвсем друго, защото тези пет-шест години минаха над човечеството като значими години, пълни с преломни събития, и днес вече е необходимо доверието към някого, който иска да каже нещо относно

социализирането, да възниква не само тогава, когато той иска точно същото, което искаме самите ние, а когато покаже, че по отношение на основателните изисквания на времето, които се изразяват във все повече и повече растящото пролетарско движение, той има за тези основателни изисквания на времето честно, искрено чувство и воля. Днес стоим пред съвсем други факти – времето се развиваше бързо, – отколкото бяха онези, пред които стояхме преди пет-шест години. Днес трябва да се има предвид съвсем друго, отколкото преди пет-шест години. За целта нека най-напред, като въведение, приведа следното.

Вижте, уважавани и много умни социалистически мислители още малко преди да настъпи есенната революция от 1918 г. в Германия казаха горе-долу следното: Когато тази война свърши, германското правителство ще трябва да се отнася към социалистическите партии съвсем иначе, отколкото се е отнасяло към тях преди. Тогава ще трябва да ги чуе. Тогава ще трябва да се съветва с тях. – Е, няма да продължавам нататък; както казах, така говореха уважавани социалистически водачи. Какво показва това? То показва, че още малко преди ноември 1918 г. тези уважавани социалистически водачи са мислели, че след войната ще имат работа с някакво правителство, което ще съществува в стария смисъл и което само ще взема под внимание и тези социалистически личности. Колко бързо нещата станаха други, колко бързо дойде нещо, което, значи, дори тези социалистически водачи не са си и сънували! Онзи вид правителство, за което са вярвали, че ще продължава да съществува, изчезна в бездната. Но тъкмо това прави голямата, огромната разлика, това днес изправя всички вас пред съвсем други факти. Днес сте в положение да не търсите вече „също да бъдете взети под внимание“, а днес сте в положение да участвате в новото развитие на социалния ред, което трябва да настъпи. Тук към вас се отправя едно положително изискване, изискването да знаете, да размишлявате върху това какво трябва да стане, как можем да вървим разумно напред по отношение на оздравяването на социалния организъм. Тук вече трябва да се говори на съвсем друг език, отколкото преди. Тук става дума преди всичко да хвърлим поглед назад и да си припомним онова, което

ни вкара в ужасното положение на настоящето; какво трябва да се подобри, какво трябва да стане другояче. За това нека също като въведение да приведа някои неща.

Не искам много да ви измъчвам с бележки, които изглеждат лични. Но когато човек не е теоретик, не е абстрактен учен, а когато, като мен, е придобил възгледите си за необходимото социално развитие в повече от тридесетгодишен житейски опит, тогава онова, което има да се каже по принцип, се слива в едно с онова, което се чувства лично. Както казах, не искам особено да ви отегчавам с някакви лични изложения, но все пак може би мога като въведение да отбележа, че бях принуден, лично принуден, през пролетта на 1914 г. в едно малко събрание във Виена – едно по-голямо събрание по онова време вероятно би ми се изсмяло по причините, за които ще говоря веднага – да обобщя онова, което, бих казал образно, се беше оформило у мен като възгледи за социалния въпрос и социалното движение в кървав житейски опит. Тогава, като завършек на многодесетилетен опит, на многодесетилетно наблюдение на социалния живот на днешния така наречен цивилизован свят, трябваше да кажа следното: Житейските тенденции, които господстват в настоящето, ще стават все по-силни, докато накрая се унищожат сами в себе си. Тогава онзи, който прозира духовно социалния живот, вижда навсякъде колко ужасно покълват заложбите за образуване на социални язви. Това е голямата тревога за културата, която възниква у онзи, който прозира битието. Това е ужасното, което действа толкова потискащо и което дори ако човек би могъл иначе да потисне целия ентусиазъм за познаването на житейските процеси чрез средствата на една наука, която познава духа, би трябвало да го накара да говори за лечебните средства, които могат да се използват срещу това – така че човек сякаш би искал да изкрещи на света думи за това. Ако социалният организъм продължи да се развива така, както се е развивал досега, тогава възникват увреждания на културата, които за този организъм са същото, което са раковите образувания в човешкия природен организъм.

Та ако някой е казал това през пролетта на 1914 г., така наречените умни хора, разбира се, са го смятали за фантаст. Защото какво казаха

много умните хора, онези, на които като на хора от водещата класа бяха поверени съдбите на човечеството, какво всъщност казаха те за онова, което предстоеше на света? Днес трябва малко критично да се проучи как бяха устроени главите на тези водещи хора, иначе хората отново и отново ще възразяват, че не било необходимо да се говори на толкова сериозен език, на какъвто искаме да говорим днес. Какво казаха тогава тези така наречени водещи личности? Да чуем например външния министър, който тогава носеше съотговорност за външната германска политика. В едно решаващо заседание на Германския райхстаг, пред няколкостотин господа, нали също просветени в политиката, той съумя да каже горе-долу следното за онова, което предстоеше. Той каза: Общото разведряване в Европа постига радостни успехи. С петербургското правителство отношенията ни стават всеки ден по-добри. Това правителство не се вслушва в изказванията на глутницата на пресата и ние ще продължим да поддържаме нашите добросъседски отношения с Петербург така, както сме ги поддържали досега. С Англия водим преговори, които наистина още не са приключили, но все пак са напреднали дотолкова, че можем да се надяваме още в близко време да стигнем до най-добрите отношения с Англия, които изобщо можем да желаем.

Това общо разведряване направи толкова големи успехи, тези отношения с Петербург бяха така добре подготвени от правителството, тези преговори с Англия дадоха такива плодове, че скоро след това започна времето, през което, при най-скромна сметка, десет до дванадесет милиона души в Европа бяха убити и три пъти повече бяха осакатени. Позволете ми тогава да ви попитам: Как бяха осведомени този господин и онези, към чиято класа той принадлежеше, за онова, което ставаше в света? Доколко беше в състояние техният разсъдък да прозре онова, което е нужно за най-близкото време? Не бяха ли те наистина поразени от слепота? И не се ли прибави към това онова ужасно, онова отвратително високомерие, което обявяваше за фантаст всеки, който посочваше, че тук има една социална ракова язва, която в близко време ще се отвори по ужасен начин? Такива въпроси трябва да се поставят днес. Те трябва да се поставят поради това, че многобройни личности днес отново, въпреки фактите, които

говорят толкова гръмко, са също така слепи като онези по отношение на онова, което днес тепърва стои в началото на своето развитие: обликът, който това социално движение, продължаващо вече повече от половин век, е приело в по-новата си форма от есента на 1918 г. Днес бихме искали да постигнем това: да има хора – такива хора трябва днес да има в голямата маса на пролетарското население, – които да имат в главите си съзнание за онова, което всъщност трябва да стане.

Който през последните десетилетия се е научил не само, както мнозина, които днес говорят за социализъм, да мисли за пролетариата, и когото съдбата му е довела до това да мисли и чувства заедно с пролетариата, той днес трябва да мисли за социалния въпрос много по-сериозно, много по-широко, отколкото мислят мнозина. Той трябва да погледне какво е станало днес това движение в резултат от своето развитие през последните пет, шест, седем десетилетия, откакто големият зов на Карл Маркс премина през света; той трябва да осъзнае как социалното движение, как социалните програми днес имат нужда да излязат от стадия на критиката, да излязат на почвата на творенето, на почвата, на която може да се знае какво трябва да стане за едно ново изграждане на човешкия обществен ред, чиято необходимост всъщност днес трябва да чувства всеки, стига да живее с будна душа.

В три елементарни области на живота работничеството е почувствало какво всъщност е от полза за него, какво трябва да стане другояче за него в цялото му положение спрямо света, спрямо човешкото общество и т.н. Но условията на последните векове, особено на деветнадесети век и съвсем особено на началото на двадесети век, доведоха до това, че докато работникът повече или по-малко несъзнавано, инстинктивно, със сърцето си много добре чувстваше, че пътищата към неговия идеал за бъдещето са три, вниманието все пак беше насочено, така да се каже, само към една-единствена цел. Съвременният буржоазен обществен ред изтласка, така да се каже, всичко в областта на стопанското. На съвременния работник не беше позволено, не беше възможно от своето трудово отношение да добие напълно свободно, напълно съзнателно разбиране за онова,

което всъщност е необходимо. Той можеше – понеже съвременната техника, особено съвременният капитализъм, го впрегна в чисто стопанския ред, – той всъщност можеше, понеже буржоазията изтласка всичко в стопанското, само да вярва, че залезът на старото, рухването на старото и изграждането, към което се копнее и което трябва да се извоюва, трябва да се осъществят в стопанската област, в областта, където той виждаше, че действат: капитал, човешка работна сила и стока. И днес, когато звучи толкова основателният зов за социализиране, всъщност дори когато се вземат предвид другите клонове на живота, се има пред очи само стопанският ред. Като хипнотизиран, бих казал, погледът е насочен чисто към стопанския живот, чисто към онова, което се обхваща с имената капитал, работна сила и стока, жизнени условия, материални постижения. Но дълбоко долу в сърцето на пролетария, макар той да не го знае толкова точно в горната стаичка на главата си, седи онова, което му казва, че социалният въпрос е тричленен, че този по-нов социален въпрос, от който той страда, за който иска да се застъпи, за който иска да се бори, е духовен въпрос, правен или държавен въпрос и стопански въпрос. Затова ми позволете днес да разгледам този социален въпрос, това социално движение като духовен въпрос, като правен въпрос и като стопански въпрос.

Достатъчно е само да погледнете стопанския живот и ще можете да забележите, ако гледате с будни очи този стопански живот, че тук става въпрос и за съвсем други неща, а не само за този стопански живот. Когато днес с право зовем за социализиране, все пак трябва да попитаме: Ами какво трябва да се социализира и как трябва да се социализира? Защото от тези две гледни точки:

Какво трябва да се социализира? Как трябва да се социализира?

трябва преди всичко да разгледаме стопанския живот, така както се е развил в най-новото време и както в наши дни всъщност – нека не си правим илюзии за това – поне в нашия край е повече или по-малко в разпадане. Защото днес трябва да можем да се проникнем от едно нещо: от това, че изобщо вече не можем да научим нищо от всичко онова, което хората в смисъла на капитализма, в смисъла на частното стопанство са смятали за практичното, за подходящото

за човека. Който днес се отдава на вярата, че ще се стигне по-далеч с институции, които са замислени само така, както се е мислело досега, той наистина се отдава на най-големите илюзии. Но от тези институции трябва да се учим. Вижте, най-характерното, което от дълго време насам, но особено до днес, се е проявило така силно в социалния живот, е това, че от едната страна стоят досегашните водещи класи, които в мисленето си са привикнали към онова, което им е било удобно от дълго време; онези водещи класи, които отново и отново в лицето на своите говорители и самите те са избухвали в хвала, нещо повече, в истинско ласкателно възхваляване на всичко онова прекрасно, велико, което по-новата култура, по-новата цивилизация е създала. Как само можеше да се чуе отново и отново: В сравнение с предишните възможности днес човекът като в приказка се носи през цели мили; мисълта светкавично минава по телеграфа или по телефона през света. Външната художествена, научна култура се разпространява по небивал начин. – Бих могъл още дълго да продължавам тази хвалебствена песен, която не аз искам да пея, която безброй хора, които можеха да участват в тази култура, са пели отново и отново. Днес обаче трябва да се попита, нещо повече, самото време пита за това: Как беше възможна тази нова култура, гледано само в стопански смисъл? Тя беше възможна единствено поради това, че се издигна като култура на горните слоеве над телесната и душевната мизерия, над телесната и душевната нужда на широката маса, която нямаше право да участва в толкова хваленатa култура. Ако я нямаше тази широка маса, ако тя не беше работила, тази култура не би могла да съществува. За това става дума; това е историческият въпрос на днешния ден, който не бива да остане нечут.

Оттук обаче произтича отличителният белег на целия съвременен стопански живот. Този белег се състои в това, че днес някой привърженик, някой представител на имотната класа може лесно да представи едно любимо „доказателство“; напоследък това доказателство отново се представя по-често, известно време се мълчеше за него, понеже то е толкова глупаво, толкова тъпо, че накрая вече не можеше да се излиза пред работничеството, пред истински социално мислещите хора с тази глупост. Но днес отново се чува по-често, днес,

когато толкова глупости минават през въздуха, през така наречения духовен въздух. Лесно е за онези, които още искат да защитават днешния залязващ стопански ред, да кажат: Ами ако наистина се разпредели всичко онова, което е налице като капиталова рента и собственост върху средства за производство, при разпределението това не подобрява особено онова, което има отделният пролетарий. – Това е глупаво, тъпо възражение, защото изобщо не е важно това възражение, защото изобщо не става дума за това възражение, защото става дума за нещо много по-основно, по-голямо и по-мощно. Става дума за това, че именно цялата тази стопанска култура, както се е развила под влиянието на господстващите класи, е станала такава, че един излишък, една принадена стойност може да дари с плодовете на тази култура само малцина. Цялата ни стопанска култура е такава, че именно само малцина могат да се наслаждават на плодовете. И не се дава повече принадена стойност от онова, на което могат да се наслаждават само малцина. Ако това малко се разпредели между онези, които също имат право да водят достойно за човека съществуване, то наистина не би стигнало ни най-малко. Откъде идва това?

Този въпрос трябва да се постави иначе, отколкото го поставят днес твърде много хора. Бих искал да ви приведа само няколко примера, бих могъл да умножа тези примери не стократно, а хилядократно; няколко примера, може би във формата на въпроси. Бих искал да попитам: Наистина ли в германската стопанска култура през последните десетилетия например всички машини са изразходвали точно толкова въглища, колкото беше безусловно нужно за тези машини? Попитайте обективно и ще получите отговора, че нашият стопански ред беше в такъв хаос, че през последните десетилетия много машини са изисквали много повече въглища, отколкото би било необходимо според техническия напредък. Но какво означава това? Това не означава нищо друго, освен че за производството, за добива на тези въглища е бил вложен много повече човешки труд, отколкото би трябвало и отколкото би могъл да бъде вложен, ако наистина имаше социално-икономическо мислене. Тази човешка работна сила беше използвана безполезно, тя беше прахосана. Питам

ви: Съзнават ли хората, че в годините преди войната в германското стопанство сме изразходвали два пъти повече въглища, отколкото е било допустимо да се изразходват? Прахосали сме толкова въглища, че днес трябва да кажем: щяхме да се справим с половината от добива на въглища, ако хората, които е трябвало да се грижат за техниката, за стопанството, бяха на висотата си. Привеждам този пример, за да видите, че съществува противоположен полюс на луксозната култура на малцината от едната страна. Тази луксозна култура именно не успя да създаде от себе си способни глави, които наистина да бъдат на висотата на по-новия стопански живот. Затова беше прахосана безкрайно много работна сила. Затова беше подкопана производителността. Това са тайните причини, съвсем обективни причини са те, които ни докараха в онова положение, в което сега се намираме. Затова и социалният въпрос, и въпросът за социализирането трябва да се решат по технически обективен начин. Досегашната култура не създаде главите, които да са способни да създадат каквато и да е индустриална наука. Нямаше индустриална наука, всичко почива на хаос, на случайности. Много неща бяха оставени на хитростта, на надхитряването, на най-безсмислената лична конкуренция. Но това трябваше да бъде така. Защото, ако чрез индустриална наука се беше навлязло в обективната страна на нещата, отдавна вече нямаше да се получава онова, което от принадената стойност на работещото, произвеждащото население е дало само една луксозна култура за отделни малцина. Днес въпросът за социализирането трябва да се подхване по съвсем друг начин, отколкото го подхващат мнозина.

Вижте, днес може да дойде някой и да каже: Ами виж, ти си на мнение, че занапред не бива вече да има безделничещи рентиери? – Точно така, на това мнение съм. Тогава той ще ми каже, ако се бори като привърженик на сегашния стопански ред в неговия дух: Но помисли само, ако събереш всички рентни имущества и ги разпределиш, колко малко е това, колко е дребно в сравнение с онова, което имат заедно всичките милиони работещи хора. – Аз ще му кажа: Знам също толкова добре, колкото и ти, че рентните имущества са само малко нещо, но виж, един насрещен въпрос: Някой има съвсем малка язва на някое място по тялото си. Тази язва е много малка в

сравнение с цялото тяло. Но дали е важна големината на язвата, или това, че когато тя се появи, показва, че цялото тяло е нездраво? Не е важно да се пресмята големината на рентните имущества, не е важно рентиерите непременно да се осъждат морално – та те не са виновни, те са получили по наследство тази мъдрост да бъдат рентиери или нещо подобно, – а е важно това, че също както в природния човешки организъм една болест, нещо нездраво, се показва в своята цялост, когато избие язва, така се показва нездравото на социалния организъм, когато в него изобщо е възможно безделието или рентата. Рентиерите са просто доказателство, че социалният организъм е нездрав; те са доказателство, че всички безделници, както и всички онези, които не могат сами да работят, използват за своята издръжка труда на другите.

Мислите просто трябва да бъдат насочени в съвсем друго русло. Човек трябва да може да се убеди, че нашият стопански живот е станал нездрав. И сега трябва да се постави въпросът: От какво всъщност идва това, че в стопанския кръговрат капитал, човешки труд, стока се оформят по такъв нездрав начин – особено по отношение на въпроса на широките маси на човечеството – дали човек като работник може да води достойно за човека съществуване? Това трябва да се попита. Но тогава вече не можем да останем само в рамките на стопанския живот, тогава, ако видим този въпрос в цялата му дълбочина, по необходимост стигаме дотам да схванем социалния въпрос тричленно: като духовен въпрос, като държавен или правен въпрос и като стопански въпрос. Затова ще трябва да ми простите, ако най-напред поговоря едно четвърт часче за социалния въпрос като духовен въпрос. Защото, който се е занимавал малко именно с тази страна, той знае защо нямаме индустриална наука, защо нямаме онова, което, излязло наистина от човешките глави, отдавна да е довело до здраво ръководство, до здраво социализиране на нашия стопански живот. Когато една нива е болна, на нея не расте и плод. Когато духовният живот на едно човечество в определена епоха не е здрав, на него не расте онзи плод, който трябва да израсне като икономически обзор на стопанството, като възможност икономическият стопански ред да се овладее така, че от това наистина да

може да произлезе благо за широките маси. На почвата на болния духовен живот от последното време е възникнал целият хаос, който днес съществува в нашия стопански живот. Затова първо трябва да погледнем към това: Какво всъщност става вътре в сградите, покрай които работникът в най-добрия случай само минава, когато, да речем, в неделя, освободен от своята фабрика или работно място, върви по улицата? Какво става в онези институции, където протича така нареченият висш духовен живот, от който пък излизат заповеди, излизат разпореждания за нисшето училищно дело, за обикновеното народно училище? Питам ви, ръка на сърцето: какво всъщност знаете за това как в университетите, в гимназиите, в реалните училища се фабрикуват онези лични способности, които в духовния живот, в правния живот, в стопанския живот са всъщност ръководните? Нищо не знаете за това! Нещо знаете за онова, което се преподава на децата ви в училище, но и там не знаете какви намерения, какви цели за това училищно обучение се стичат надолу от висшите учебни заведения в обикновените училища. По какви пътища водят хората онези, които израстват на почвата на духовния живот, за това широката маса на пролетариата по същество няма представа. И това е част от онова, което създава бездната, дълбоката пропаст: от едната страна пролетариатът, от другата страна – другите. Какво пък е направено за подобрение в течение на новото време? Понеже не е можело да не се правят известни поклони пред демокрацията, на народа са били раздадени във всевъзможни форми някои трохи от така нареченото ново образование; създаваха се народни университети, изнасяха се народни курсове, на народа се показваше по нещо от изкуството – тъй благосклонно: И народът да има нещо от това. Онова, което се е постигнало с това, с всичко това – какво е то всъщност? Не е нищо друго, освен една страшна културна лъжа. Всичко това само е направило пропастта още по-значителна. Защото кога би могъл пролетарият с изправено, честно чувство, от цялото си сърце, от цялата си душа, да гледа на онова, което се рисува в буржоазната класа, на онова, което в буржоазната класа се фабрикува като наука – как би могъл да гледа на това? Ако с онези, които го създават, имаше общ социален живот, ако не съществуваше класова разлика! Защото

е невъзможно да имаш общ духовен живот с онези, към които социално не принадлежиш. Именно това е, което духовно преди всичко е прокарало голямата пропаст. Именно това е, което духовно ни насочва към онова, което трябва да стане.

Многоуважаеми присъстващи! Наистина, както вече казах, няма да говоря много лични неща за себе си, но онова, което ви казвам тук, ви го казва някой, който е прекарал шестте десетилетия на живота си така, че доколкото е било възможно, а по-късно все повече и повече, се е държал в своя духовен стремеж съвсем далеч от онези, които в духовния си стремеж се поддържат от държавата или от модерния стопански живот. Само тогава човек можеше да си изгради духовен живот, който действително почива върху самия него, и здрава преценка, когато се е направил независим от всичко, което в духовно отношение е свързано с модерната държава, с модерния стопански живот. Защото, вижте, вие се числите към пролетариата, можете да се числите към него, можете с гордост да се наричате пролетарии пред чиновника, който принадлежи към друг обществен ред. Така е в областта на материалния свят. Знаете какво трябва да преживява пролетарият в света в сравнение с чиновника. Но в духовната област по същество няма истински пролетарии; там има само такива, които открито ви признават: Ако някога се бях превил под игото на една държава, на една група капиталисти, днес не бих могъл да стоя пред вас и да ви казвам онова, което ви казвам за модерните социални идеи, защото тогава това не би влязло в главата ми. – Това могат да кажат само онези, които са се запазили свободни от държавата и от капиталистическия стопански ред, които сами са си изградили своя духовен живот. Другите обаче не са пролетарии, те са кули. Ето какво е положението днес с понятието за духовния кули, който в духа си е зависим от сегашната държава и от сегашния стопански ред: тъкмо той държи в ръцете си ръководството в духовното, а с това по същество и стопанското, и държавното ръководство. Това е, което се е оформило от капиталистическия буржоазен стопански ред в течение на последните столетия, което е довело държавата дотам да бъде слуга на буржоазния стопански ред, което пък е довело духовния живот дотам да се подчини на държавата.

Просветените, онези, които по свое мнение са просветени, много умните хора, се гордеят, когато днес могат да кажат: През Средновековието, е, тогава беше така, че философията – така тогава се наричаше цялата наука – носеше шлейфа на теологията. Ние, разбира се, не бихме искали това време да се върне, аз в никакъв случай не искам да върна Средновековието, но какво всъщност стана в хода на развитието в новото време? Вярно е, че днес ученият, понеже е станал много горд, вече не носи шлейфа на теологията, но по отношение на държавата – какво прави той там? Е, ето един крещящ пример за това: Вижте, има един модерен велик физиолог, сега вече е покойник, той беше и светилото на Берлинската академия на науките. Много го ценя като природоизследовател. Както Шекспир е казал някога: „Почтени хора са те всички“, така бих искал да кажа: Умни хора са те всички, всички, всички. – Но този човек издаде нещо от онова, което характеризира именно този модерен духовен живот. А именно той каза – да не повярваш, но все пак е истина, – че учените от Берлинската академия на науките се чувствали като научната охрана на Хоенцолерните. – Е, вижте, отново пример, който лесно би могъл да се умножи стократно, хилядократно.

И така, питам ви: Учудващо ли е, че модерният пролетарий, когато поглеждаше към този духовен живот, усещаше този духовен живот като луксозен духовен живот? Учудващо ли е, че си казва: Този духовен живот не се корени в някакъв особен дух, той наистина не носи човешката душа, по него не личи и че произтича от божествен или морален световен ред. Не, той е последица от стопанския живот. Както хората прибират своя капитал, така живеят духовно. Това им прави възможен духовния им живот. Затова и в модерния пролетариат не можеше да се появи наистина свободен възглед за духовен живот, който истински носи душата. Но знам от опита на десетилетия: В модерния пролетарий живее дълбокият копнеж по истински духовен живот, не по такъв духовен живот, който спира при буржоазната граница, а по такъв, който се влива капка по капка в душите на всички хора. Затова в Призива, за който днес имам задължението да говоря, е казано, че този духовен живот в бъдеще трябва да бъде поставен на собствена основа и че това обхваща не

само последните останки от духовния живот, от изкуството и други подобни, които са останали още. В Берлин вече настойчиво са искали да включат дори и тях във всемогъществото на държавата.

Целият духовен живот, от най-нисшето до най-висшето училищно дело, трябва да бъде поставен на собствена основа, защото духът процъфтява само когато всеки ден отново трябва да доказва своята действителност и сила. Духът никога не процъфтява, когато е зависим от държавата, когато е кулито на държавата, на стопанския живот. Онова, което е станало в тази област, е парализирало човешките глави. Ах, когато днес погледнем към господстващите класи, когато ние, които искаме да разберем призива за социализиране, погледнем към онези, които днес ръководят фабриките, към онези, които ръководят работилниците, които ръководят училищата, университетите, които ръководят държавите – ах, душата те боли, – на тях просто нищо не им хрумва, в главите им не влиза цялата сериозност на положението. Защо пък не? Ами към какво постепенно са били приучени хората по отношение на стопанския живот, на правния или държавния живот и по отношение на духовния живот? Държавата, така да се каже, поема човека със своето училище, щом той само премине първите години на възпитанието – които държавата още не е поела, защото първите години на възпитанието на човека протичат за нея твърде нечистоплътно. Тогава тя го възпитава така, че този човек трябва само да извършва – така беше до голямата военна катастрофа по целия цивилизован свят – онова, което му се заповядва, което му се нарежда, онова, което държавата всъщност иска от своите теолози, от своите медици – защото така се оказа именно по време на войната, – особено и от юристите, от филолозите. Ако сред тях, в изпитните комисии, понякога се намери някой умен, тогава от тях се чува и по някоя умна дума. Веднъж седях заедно с господата от една изпитна комисия и когато си говорехме колко зле всъщност стоят нещата с нашите гимназии, той каза: Наистина и душата те боли, когато трябва да изпитваш хората така и после виждаш какви камили трябва да пуснеш върху младежта.

Разказвам ви това като културноисторически факт, като симптом, за да се посочи онова, което живее сред хората, които са ръководили

света, на които в известен смисъл е било поверено водачеството на хората, и защо хората най-сетне са въвлекли света в тази страшна катастрофа. От милиони отделни подробности се съставят причините, които са въвлекли човечеството в тази катастрофа. А сред тези причини на първо място стои това социално явление на духовния живот, и понеже днес се мисли за социализиране, то преди всичко става дума за социализирането на духовния живот. Важното е по правилния начин да се полагат грижи за човешките дарби и способности, както на нивата се полагат грижи за онова, което трябва да расте на нивата. Това досега не е ставало. Държавата поемаше човека, дресираше го за своя употреба, и така от хората беше избита всяка активност, всяка самостоятелност. Накрая по отношение на стопанския живот, по отношение на духовния живот човекът имаше, изхождайки от правния живот на държавата, само един идеал: стопанисването. Държавата го беше поела, беше го обучила за себе си. И ето, когато човекът е добре дресиран, за него започва държавният стопански живот. Тогава той беше осигурен; тогава дори когато вече не искаше да работи, си беше хубавичко осигурен до смъртта си под формата на пенсия, тоест чрез труда на онези, които нямаха пенсия. А когато после умреше, църквата се грижеше за нещата след смъртта. Тя му даваше пенсията за след смъртта. Така човекът беше стопански осигурен до смъртта, ако принадлежеше към господстващите класи, а в гроба го пенсионираха и след смъртта. Всичко за него беше в ред, вече не му се налагаше сам да мисли или да се намесва в социалния ред така, че от това да може да възникне нещо благотворно; не му се налагаше да участва активно. Затова се стигна дотам, че постепенно хората вече не бяха в състояние да размишляват за онова, което трябва да стане, да размишляват за онова, което като един вид ново развитие трябва да влезе в света. Онези, които бяха изключени от всичко това, на които държавата не би отпуснала дори нищожната осигурителна рента до смъртта, ако не я бяха извоювали насила, и на които господстващите класи не предадоха и никакъв духовен живот – защото този духовен живот, който им даваше патент за душата след смъртта, пролетариите не искаха да приемат, – те искат преустройството. Затова като първо искане имаме именно искането

за еманципация на духовния живот, за преустройство на духовния живот. Това е първият въпрос, който е от значение.

Вторият въпрос го намираме, когато хвърлим поглед върху правната област, върху онази област, която трябва да принадлежи на същинската държава. Само че в тази област днес по правилния начин ще стигнем до взаимно разбиране само ако тъкмо от нея погледнем към стопанската област. Какво всъщност има там, в стопанската област? В стопанската област има производство на стоки, обращение на стоките, потребление на стоки. Стоките имат известни стойности, които се изразяват в цената. Но чрез стопанското развитие на новото време в неговата връзка с държавното развитие буржоазията е вмъкнала в стопанския живот нещо, за което днес пролетарият с най-пълно право изисква: то не бива повече да бъде в стопанския живот – и това е човешката работна сила. Точно както порази душите на пролетарски чувстващите хора, когато Карл Маркс изрече значимата дума за принадената стойност, така порази душите на пролетариите и другата дума – че в модерния стопански ред работната сила на човека неоправдано е станала стока. Тук пролетарият чувства: Докато работната ми сила трябва да се купува и продава на пазара на труда, както стоката на стоковия пазар според предлагането и търсенето, дотогава не мога да си отговоря с „да“ на въпроса: Водя ли достойно за човека съществуване? – Какво по същество познава модерният пролетарий от духовния живот? Въпреки всички народни увеселения, въпреки всички обиколки с екскурзовод из галериите и така нататък, той познава само онова, което нарича принадена стойност. Принадената стойност, тоест онова, което той трябва да доставя за духовен живот, който не може да стане негов; това познава той от духовния живот. Затова думата за принадената стойност проникна с такова разбиране в сърцата на пролетариите. Когато Карл Маркс изрече тази дума за принадената стойност, усещанията на модерния пролетарий тръгнаха насреща ѝ. И понеже човешката работна сила никога не бива да бъде стока, затова другата дума на Маркс, за „работната сила като стока“, порази като мълния, като дълбока истина, сърцата и чувствата на пролетариите.

Който действително прозира човешкия живот, той знае, че в основата на онова, което току-що казах – че в модерния стопански кръговрат неправомерно се намира човешката работна сила на пролетария като стока, – лежи отново една огромна житейска лъжа. Защото човешката работна сила е нещо, което никога не може да се сравни чрез някаква цена със стока, с произведение. Това дори може да се докаже съвсем основно. Знам, че за беседите, които сега изнасям по този начин, отново и отново, пак и пак ми се казва пряко или косвено, особено от водещите класи, че били трудно разбираеми. Е, наскоро един човек ми каза: Ами те са трудно разбираеми за онези, които не искат да ги разберат. – И когато неотдавна в Дорнах пред едно събрание на пролетарии изнесох приблизително беседата, която изнасям днес пред вас, някой от онзи сорт хора, които намират тези думи за толкова трудно разбираеми, също каза, че все пак не ги бил разбрал както трябва. Тогава един пролетарий му отговори: Е, трябва да си теле, за да не разбереш това. И така, не се боя от тази трудна разбираемост, защото години наред бях учител в Работническото образователно училище, основано от Вилхелм Либкнехт, и знам, че пролетарият разбира някои неща, които буржоата намира за съвсем неразбираеми. Не се боя, че няма да ме разберете, когато ви кажа: Всички тенденции, всички цели на стопанския живот са насочени към това стоката да се потребява. За това става дума – стоката да се потребява по здрав начин. Онова, което не може да бъде изразходвано, се произвежда по нездрав начин. По някакъв начин стоката трябва да може да бъде потребена. Но ако чрез капиталистическия стопански ред човешката сила, човешката работна сила се превърне в стока, тогава онзи, който я превръща в стока, се стреми само да я потреби. Но човешката работна сила не бива само да се потребява, затова ни трябва такъв стопански ред, затова ни трябва преди всичко такова социализиране, което определя не само работното време, но преди всичко определя и времето на почивката от труда, защото такова време трябва да има, ако ще има общ социален живот. Това е, което показва, че оздравяване може да настъпи чак тогава, когато ръководните кръгове на обществото, тогава вече правомерно ръководните кръгове на обществото, имат също толкова голям интерес

работникът да има своето време за почивка, колкото днешните капиталисти имат интерес работникът да има своето работно време.

Затова ви казвам: Човешката работна сила никога не може да бъде сравнявана по цена с каквато и да е стока. Затова купуването на човешката работна сила на пазара на труда – разбирате какво означава това – е голяма социална житейска лъжа, която трябва да бъде изкоренена. Как да стигнем дотам да лишим човешката работна сила от характера ѝ на стока? Това е голям социален въпрос.

Първият въпрос беше духовният въпрос. Вторият е голям социален въпрос: Как модерният работник ще стигне дотам да лиши своята работна сила от характера ѝ на стока? Защото какво усеща модерният пролетарий при днешното стопанско използване на своята работна сила? Понеже не винаги има време да си изясни всичко, което усеща, което преживява в сърцето си, той може би не може да се изрази с ясни понятия за тези отношения, но си казва: В древността имаше роби, тогава капиталистите купуваха и продаваха човека, както се купува и продава крава – целия човек. По-късно имаше крепостничество; тогава вече не продаваха целия човек, а само част от човека, но все пак още достатъчно. В настоящето, въпреки всички уверения в свобода и хуманност, въпреки така наречения трудов договор, пролетарият знае много добре, че и сега работната му сила все още се купува и продава. Това той знае. Така наречените трудов договор в никакъв случай не го заблуждава в това. Но той чувства в глъбината на своята душа, в глъбината на своето сърце: Един кон, един чифт ботуши мога да продам на пазара и после да се върна обратно. Но работната си сила не мога да я занеса и да я продам на фабриканта и после да се върна обратно; аз трябва да отида като човек заедно с работната си сила. Затова все пак продавам себе си като цял човек, когато трябва да бъда в наемно отношение, когато трябва да продавам работната си сила. Така модерният пролетарий усеща как истинският характер на неговата работна сила е свързан със старото робство. Затова той усеща онова, което водещите класи, за съжаление, пропуснаха да схванат в точния момент: че днес е настъпил световноисторическият момент, когато работната сила занапред вече не бива да бъде стока.

Стопанският живот бива да съдържа в себе си само кръговрата на производството на стоки, на потреблението на стоки, на стокообмена.

Само хора, които могат да мислят единствено в стария смисъл, като например Валтер Ратенау в своята най-нова книжчица, която носи заглавието „След потопа“ – те проявяват известен страх от това познание. Валтер Ратенау казва: Ако се отдели работната сила от стопанския кръговрат, тогава стойността на парите, разбира се, трябва страшно да спадне. Е, той гледа на това само съвсем едностранчиво. За онези, които мислят като него, това спадане на стойността на парите наистина ще има голямо значение. За това няма да говорим повече. Работата е там, че самият стопански живот може да се разглежда по правилен начин само ако се види как този стопански живот граничи от една страна с природните условия на стопанския живот. Ето почвата, тя дава въглища, дава пшеница. В почвата например са природните сили, които принадлежат тъкмо на почвата, които произвеждат пшеницата. Отгоре пада дъждът, който е необходим. Това са природни условия. На тях може донякъде да се въздейства с технически средства, но все пак стопанският живот има тук граница. Колко ужасно глупаво би било, ако някой, изхождайки от стопанските конюнктури, поискаше да издаде закон, в който да пише: Ако искаме да имаме разумни цени, разумни стопански отношения, тогава ни трябва през 1920 година такава година, в която да има толкова и толкова дъждовни дни и толкова и толкова слънчеви дни, така и така трябва да действат силите под почвата. – С право се смеете. Много глупав би бил онзи, който би поискал да издава закони за онова, което самата природа определя, който би поискал, изхождайки от стопанския живот, да измисля изискванията как трябва природата да действа със своите сили. Както тук със стопанския живот стигаме до граница, както почвата на определена страна може да даде само известно количество суровини, така от другата страна стопанският живот трябва да граничи с онова, което стои извън този стопански живот – с живота на правовата държава. А в живота на правовата държава бива да се установява и урежда само онова, в което всички хора са равни, което действително може да бъде

поставено на почвата на демокрацията. Така стигаме до тричленност на здравия социален организъм.

Духовният живот стои на собствена основа, духовният живот трябва да бъде свободен. В него трябва по правилния начин да се полагат грижи за дарбата, за човешките способности. Един държавник, който по време на страшната военна катастрофа надрънка доста глупости, каза също: Занапред – свободен път за способния! – В това сериозно време красивите фрази, изразите, които са верни само на думи, вече нямат значение. Ако хората наистина казват „Свободен път за способния“, но поради кръвта, поради социалните предразсъдъци все пак са предразположени да смятат за най-способен племенника или братовчеда, тогава с такъв великолепен девиз не се постига кой знае колко много. В свободния духовен живот трябва сериозно да се пристъпи към грижата за човешката дарба, тогава ще социализираме духовния живот. На държавата принадлежи всичко онова, в което всички хора са равни, при което особените дарби нямат значение, при което значение има онова, което е вродено у човека, както у него е вродена в здравото око способността да вижда синьо или червено. За държавата значение има правосъзнанието. Това правосъзнание може да спи в душата, но то е вложено в сърцето на всеки човек. Пролетарият търсеше изживяването на това правосъзнание. Какво намери той? Както в областта на духовния живот той намери духовния лукс, който беше като дим, излизащ на кълба от стопанския живот, така в областта на държавата не намери изживяването на правосъзнанието, а съсловни привилегии, класови привилегии и класово ощетяване. Ето ви корена на антисоциалния жизнен елемент на новото време. На държавата принадлежи всичко онова, в което всички хора са равни. Равни те не са по отношение на духовните и физическите способности и умения. Грижата за тях принадлежи на свободния духовен живот. Държавата ще бъде нещо здраво чак тогава, когато не поглъща духовния живот и стопанския живот в смисъла на модерния буржоазен ред – би могло да се каже също: на буржоазния ред, който тъкмо върви към своя упадък, – а когато освободи, от една страна, духовния живот, от друга страна, стопанския живот за тяхното собствено социализиране. Ето

за какво става дума. Тогава ще бъде възможно работникът, като стои в областта на държавата срещу всички хора като равен на тях, да урежда мярката, вида и характера на своята работна сила, преди изобщо да трябва да се хвърли в стопанския живот. В бъдеще трябва да бъде също толкова невъзможно стопанската конюнктура, стопанските отношения на принуда да определят нещо за трудовото право, колкото просто поради природните условия е невъзможно природните сили – дъждът и слънчевото греене – да се уреждат, изхождайки от стопанския кръговрат или от каквото и да е друго. Независимо от стопанския живот трябва да се установи по държавен път, на демократична почва, където един човек е равен на другия, в държавата, напълно отделена от стопанския живот, какво е трудово право и какво е онова, което противостои на това трудово право, какво е разпореждане с една вещ, което днес наричат собственост, но което в бъдеще трябва в най-широк обхват да престане и да отстъпи място на нещо здраво. Когато не стопанският живот определя работната сила, а когато, обратно, стопанският живот трябва да се съобразява с онова, което работникът от самия себе си определя за своя труд в държавната демокрация, тогава е изпълнено едно важно искане.

Е, може да се възрази: Тогава стопанският живот ще стане зависим от закона и правото за работната сила. Напълно вярно, но това ще бъде една здрава зависимост, една също толкова естествена зависимост, както зависимостта от природата. Работникът, преди да отиде във фабриката, ще знае колко и колко дълго трябва да работи; той изобщо няма да има какво да урежда с някакъв ръководител на труда относно мярката и вида на своя труд. Той ще трябва да говори само за това как трябва да бъде разпределено онова, което е произведено заедно с ръководителя на труда. Това ще бъде един възможен трудов договор. Ще има договори само за разпределението на постигнатото, не за работната сила. Това не е връщане към старото акордно заплащане; това би било така само ако този процес на социализиране не се мислеше вграден в цялото, в голям мащаб.

Освен това мога да говоря накратко за нещо, което противостои на трудовото право – правото, което ще направи работника свободен. Обикновеният социализъм говори много за това, че частната собс-

твеност трябва да премине в общо достояние. Но големият въпрос на това социализиране ще бъде тъкмо въпросът „как“. В нашия днешен стопански ред само в една област имаме мъничко здраво мислене по отношение на собствеността. Това е в онази област, която за модерната буржоазна фразеология, за модерната буржоазна неискреност вътрешно все пак постепенно е станала най-незначителната собственост – а именно духовната собственост. По отношение на тази духовна собственост, вижте, хората все пак още мислят мъничко здраво. Те си казват: Колкото и умен тип да е някой, той донася способностите си със себе си при раждането, но това няма социално значение, напротив, той е длъжен да ги принесе на човешкото общество; от тези способности нямаше да излезе нищо, ако човекът не живееше в човешкото общество. Онова, което може да създаде от своите способности, човекът дължи на човешката общност, на човешкия социален ред. В действителност то не му принадлежи. Защо човек управлява своята така наречена духовна собственост? Само защото я създава; с това, че я създава, показва, че има способностите за това в по-голяма степен от другите. Докато има тези способности в по-голяма степен от другите, дотогава най-добре ще управлява тази духовна собственост в служба на цялото. Хората поне са стигнали дотам тази духовна собственост да не се предава безкрайно по наследство; тридесет години след смъртта духовната собственост принадлежи на цялото човечество. Тридесет години след смъртта ми всеки може да печата онова, което съм създал; може да го използва по какъвто иска начин, и това е правилно. Дори бих бил съгласен, ако в тази област имаше още повече права. Няма друго оправдание за това някой да управлява духовна собственост, освен че той, понеже може да я създаде, има и по-добрите способности. Попитайте днес капиталиста дали е съгласен за материалната собственост, която е ценна за него, да приеме онова, което смята за правилно за духовната собственост! Попитайте го! И все пак това е здравото. В основата на един здрав ред трябва да лежи това, че всеки чрез духовната организация, която ще бъде здраво управление на човешките способности – ще намерите това изложено по-подробно в моята книга „Основните точки на социалния въпрос“, – може да стигне до капитал. Трябва

обаче да се стигне дотам да се намерят средствата и пътищата за това голямо, всеобхватно социализиране на капитала, тоест на капиталовата рента и на средствата за производство, така че всеки, който има способностите за това, да може да стигне до капитал и средства за производство, но да може да има управлението и ръководството на капитала и средствата за производство само дотогава, докато може или иска да упражнява тези способности. Тогава, когато той самият вече не иска да ги упражнява, те преминават по определени пътища в цялото общество. Те започват да циркулират в цялото общество.

Това ще бъде един здрав път към социализиране на капитала, ако онова, което днес се натрупва като капитали в наследственото право, във възникването на ренти, на правото на безделниците, на други излишни права – онова, което така се трупа в капитали, – го раздвижим в социалния организъм. Това е важното. Изобщо дори не е нужно да казваме: Частната собственост трябва да стане обществена собственост. Понятието за собственост изобщо няма да има смисъл. Ще има толкова малко смисъл, колкото би имало, ако в тялото ми на отделни места се натрупваха излишъци от кръв. Кръвта трябва да бъде в обращение. Онова, което е капитал, трябва да отива от способните към способните. Ще бъде ли работникът съгласен с такова социализиране? Разбира се, ще бъде, защото житейското му положение го принуждава да бъде разумен. Той ще си каже: Ако ръководител е онзи с правилните способности, тогава мога да имам доверие в него, тогава моите работни сили са по-добре приложени при правилния ръководител, отколкото при капиталиста, който няма способностите, а когото само един нездрав процес на натрупване на капитали е поставил на неговото място. Тези неща мога сега само да загатна. Това ще бъде бъдещото учение за социализирането, учението за обращението на капитала и средствата за производство; то ще бъде конкретното, истинското разгръщане на онова, което и Карл Маркс по абстрактен начин е поставил като велика цел на човечеството: На всекиго според способностите и потребностите му.

Днес сме преминали през едно тежко време на човешки страдания, през едно тежко време на изпитания за човечеството. Днес вече не е нужно да казваме като някои: Трябва да се появи нова човешка

порода, която да може да социализира по принципа: На всекиго според способностите и потребностите му! – не, ние можем да имаме правилната вяра. Ако само поискаме, тогава такива здрави социални идеи за тричленното разделение на духовен живот, правен живот и стопански живот ще могат да си пробият път. Защото този стопански живот ще стане здрав само ако бъде отчленен от другите два. Тогава в областта на стопанския живот, както съм го описал в моята книга, ще се образуват асоциации, ще се образуват кооперации, които обаче по здрав начин няма да се стремят да произвеждат и да печелят, а ще изхождат от потреблението и ще организират производството не така, че работните сили да се пилеят на вятъра, а така, че работните сили да бъдат призовани за оздравяването на потреблението, за задоволяването на потребностите.

Позволете ми още да ви разкажа за началото, което направихме в Обществото, което – добре разбирам, понеже то е толкова много клеветено – не обичате; да ви разкажа как в една определена област беше направен опит духовният живот да се социализира стопански. Когато преди около двадесет години бях принуден заедно с моите приятели да ръководя това Общество, за мен ставаше дума за това, че си казах: Ако пуснеш в света книгите, които създаваш на почвата на това Общество, по същия капиталистически начин, както е обичаят днес в книжарската търговия, тогава съгрешаваш против здравото социално мислене. Защото как се фабрикуват днес книгите? Днес мнозина се смятат за способни да фабрикуват добри книги. Е, ако трябваше да се прочете всичко, което днес се печата, щяхме да имаме много работа. Но вижте, ето защо в книжарската търговия просто съществува такъв обичай: някой се смята за гений и пише книга. Книгата се отпечатва в хиляда екземпляра. От повечето такива книги 950 екземпляра отново се предават за макулатура, защото са продадени само петдесет. Но какво означава това народностопански? Вижте, толкова и толкова хора, които трябва да произвеждат хартията, толкова и толкова словослагатели, толкова и толкова книговезци и всички останали, които също са били заети, са били наети на работа; този труд е непроизводителен, този труд отива на вятъра. В това се крие голямата вреда. О, бихте се изумили, ако само опитате да си

отговорите на въпроса колко от труда, който трябва да вършат уважаемите присъстващи, които седят тук, колко от него отива на вятъра. Това е голямата социална вреда. И така, как се опитах да постъпя? Казах си: с книжарската търговия нищо не може да се направи. Основахме сами малко издателство. След това обаче най-напред се погрижих да са налице потребностите, за които трябваше да се печата книгата. Тоест трябваше да си дам труда първо да създам потребителите; разбира се, не като накарам да поставят рекламна колона, подобна на колоните с обявата: „Правете хубави супи с ‚Маги'!" – а като първо създам потребностите – срещу тези потребности, разбира се, може да се възрази нещо – и започна да печатам чак тогава, когато знаех: нито един екземпляр няма да остане непродаден, нито едно движение на ръката няма да е направено безплодно. Опитахме това и с производството на хляб; там при днешните условия не беше възможно по същия начин, но където можеше да се осъществи, там именно в стопанско отношение се показа колко плодотворно е, когато се изхожда не от сляпото производство, което цели само забогатяването, а от потребностите, от потреблението. Тогава, когато това става, тогава по пътя на кооперативния стопански живот ще може да се осъществи действително социализиране.

Така днес трябваше да ви говоря за социализирането на по-широка основа. Защото единствено онова, което възниква на тази широка основа, е истински практичното. Иначе социализирането винаги ще бъде само халтура, ако не се допусне първият, най-първият въпрос да бъде този: Какво трябва да прави държавата? Тя трябва първо да освободи духовния живот от едната страна, после стопанския живот от другата страна; тя трябва да остане на почвата на правния живот. Това не е нещо непрактично, а това е социализиране, което може да се осъществи всеки ден.

Какво е нужно за това? Мъжество, смелост, нищо друго! Но защо тогава хората искат да смятат това за непрактично? Срещал съм достатъчно хора, които през последните четири години и половина отново и отново, пак и пак казваха, че тази катастрофа на световната война била толкова ужасна, че хората не са преживявали такива ужаси, откакто помнят историята си, че това било най-голямото

преживяване в историческото развитие на човечеството. Но още не съм намерил хората, които да казват и това: Щом хората са били обречени старите мисли, старите мисловни навици да ги доведат до такава беда, тогава те трябва сега да се стегнат, да изоставят тези стари мисли и да стигнат до нови мисли, до нови мисловни навици. Преди всичко ни е нужно социализиране на главите. В главите, които носим на раменете си, трябва да има нещо различно от онова, което досега е имало в човешките глави. Ето какво ни е нужно. Затова въпросът трябва да се подхване широко.

И накрая бих искал да кажа още това: Когато настъпи зората на новото време, онези хора, които най-много милееха за напредъка на цивилизованото човечество, бяха проникнати от три велики идеала: свобода, равенство, братство. С тези три велики идеала работата стои странно. От една страна, всеки здрав и вътрешно смел човек чувства: това са трите велики импулса, които най-сетне трябва да водят новото човечество. Но твърде умни хора през деветнадесети век отново и отново доказваха какво противоречие всъщност цари между тези три идеи: свобода, равенство, братство. Наистина цари противоречие, те са прави. Но въпреки това те са най-великите идеали, макар и да си противоречат. Те просто са били издигнати във време, когато погледът на човечеството все още беше насочен като хипнотизиран към единната държава, която до наше време още беше почитана като идол. Особено онези, които направиха държавата свой покровител, а себе си – покровители на държавата, така наречените предприемачи, те биха могли да говорят на наемния работник така, както Фауст говореше на шестнадесетгодишната Гретхен за Бога: Държавата, мили мой работнико, тя е всеобхващащата, вседържителката, не обхваща ли и не крепи ли тя теб, мен, самата себе си? – А подсъзнателно той може да си мисли: но особено мен! – Към този идол, единната държава, погледът беше насочен като хипнотизиран. Там, в тази единна държава, там тези три велики идеала наистина си противоречат. Но онези, които не се оставиха да бъдат хипнотизирани от тази единна държава в областта на духовния живот, които мислеха за свободата така, както аз самият в моята книга „Философия на свободата“, която написах в началото на деветдесетте години и

която тъкмо сега, в нашето време на големите социални въпроси, на голямото преосмисляне, трябваше да излезе отново, те знаеха: само затова се виждаха противоречия между трите най-велики социални идеала, защото се вярваше, че те трябва да бъдат осъществени в единната държава.

Ако се познае по правилен начин, че здравият социален организъм трябва да бъде тричленно разчленен, тогава ще се види: в областта на духовния живот трябва да цари свободата, защото способностите, талантът, дарбата на човека трябва да се развиват по свободен начин. В областта на държавата трябва да цари абсолютно равенство, демократично равенство, защото в държавата живее онова, в което всички хора са равни помежду си. В стопанския живот, който трябва да бъде отделен от държавния и духовния живот, но на който държавният живот и духовният живот трябва да доставят силата, трябва да цари братство, братство в голям мащаб. То ще произтече от асоциации, от кооперации, които ще излязат от професионалните сдружения и от онези общности, които са образувани от здраво потребление, съчетано със здраво производство. Така в тричленно разделения организъм ще могат да царят равенство, свобода, братство. И чрез новото социализиране ще може да бъде осъществено онова, за което здраво мислещите и здраво чувстващите хора копнеят отдавна. Само ще трябва да имаме смелостта да гледаме на не една стара партийна програма като на мумия пред лицето на новите факти. Ще трябва да имаме смелостта да си признаем: нужни са нови мисли за новите факти, за новите фази на развитието на човечеството. И аз съм натрупал опит с всички класи в моите наблюдения на живота, които наистина обхващат десетилетия и които произлязоха от съдба, която ме научи да усещам и да мисля не за пролетариата, а заедно с пролетариата, и от това съм придобил чувството, че пролетариатът е здравият, че дори онова, което сега се появи като последица от недопустимото сливане на стопанския живот с държавния живот, че и то се усеща от пролетария по правилния начин. Който ме е слушал днес, ще знае, че се отнасям честно към оправданите искания на модерния пролетариат, които са исторически искания. Но знам също, че в крайна сметка за всичко, свързано със стачките, разумният

пролетарий мисли така, както мисли разумният човек изобщо. Знам: разумният работник не стачкува заради самата стачка, той стачкува само защото стопанският ред е довел дотам, че политическите искания са преплетени със стопанските искания. Чак тогава стопанският живот ще може да бъде насочен изцяло в разумно русло, когато настъпи това отделяне на политическия живот от стопанския живот. И за това бихме се разбрали особено ако имахме възможност да поговорим по-подробно. За всяка стачка бихме разбрали, че би могла и да не се провежда; разумният работник ще поиска да прибегне до нея само принуден. И това също е нещо, което спада към здравото социализиране: да преодолеем онова, което всъщност не искаме да вършим, което е неразумно да се върши. Дори модерният стопански ред е довел дотам, че често се върши нежеланото, онова, което се смята за неразумно.

Ще ме разберете и ще разберете също, когато именно и от тази гледна точка казвам: колкото и лош опит да съм имал със старите класи, хората все пак трябва да намерят пътя към тричленността, и възлагам много надежди именно на здравия усет на модерния пролетариат. Видях как зад онова, което модерният пролетариат нарича свое класово съзнание, стои несъзнавано общочовешко съзнание; как класово съзнателният пролетарий всъщност пита: как да стигна до такъв световен ред, който да ми отговори с „да“ на въпроса: Достоен ли е за мен човешкият живот да бъде живян и струва ли си да се живее? – Днес още пролетарият може да отговори на този въпрос, изхождайки от стопанския ред, от правовия ред, от духовния живот, само с „не“; той иска утре да му отговори с „да“. И между това „не“ и това „да“ се намира истинското социализиране, намира се онова, чрез което действително осъзналият себе си пролетариат ще освободи и избави този пролетариат и с това ще освободи и избави всичко човешко в човека, което заслужава да бъде освободено и избавено.

Заключително слово след дискусията

И така, многоуважаеми присъстващи, всъщност дискусията не даде нищо толкова съществено във връзка с онова, което казах, че да

се налага да ви задържам дълго в това заключително слово. Най-напред обаче бих искал да дам отговор на прекия въпрос, който ми беше зададен накрая: защо съм използвал толкова много агитаторски неща в беседата си. Е, наистина не искам – както сами ще разберете – да влизам с уважаемия автор на въпроса в дискусия за това доколко аз, понеже за мен казват, че съм философ, имам право да казвам само неразбираеми, неагитаторски неща, тоест празни фрази. Не на това държа. Но бях донякъде изненадан, много силно изненадан, че думата „агитаторски“ изобщо беше приложена към онова, което казах. Защото наистина не съзнавам да съм изрекъл нито една дума, която да не произтича от моето убеждение в истината, от моя възглед за сегашните условия. Какво е агитаторско? Ако, да речем, някой закоравял консерватор слуша много умерените думи на някой силно ляво настроен човек и ги намира за агитаторски, непременно ли са те агитаторски? Защо онзи говори агитаторски за закоравелия консерватор? Той изобщо не е виновен за това. Думите стават такива чак в схващането на закоравелия консерватор. Значи, виждате ли, онова, което единият схваща като демагогско, изобщо не е задължително да е демагогско за другия. Онова, което на единия е много неприятно, той често го нарича демагогско. Пред вас говори и вашият технически ръководител. Нали, ако всички онези, които изхождат от онези житейски условия, в които се намира вашият уважаем технически ръководител, говореха така, както вашият уважаем технически ръководител, тогава, многоуважаеми присъстващи, скоро бихме постигнали онова, което искаме да постигнем. Ако много хора мислеха така, тогава малцина биха имали нужда да казват, че с такива думи като моите, които искат да говорят истината, които не искат да създават пропаст, че с такива думи пропастта ставала още по-голяма. Но от другата страна, от дясната страна на пропастта, има и хора, съвсем различни от вашия уважаем технически ръководител, който ви говори, хора, които говорят съвсем иначе от него. Между него и нас няма да има голяма пропаст. Може би пропастта ще започне чак там, където и той стои повече от другата страна. Мисля, че вече би могло да бъде разбрано онова, което казах за съдбата на не един умствен работник.

Вижте, какво ли не можеше да се преживее, ако човек действително беше потопен в новото развитие на човечеството. Преди много години – преди цели 27 или 28 години – веднъж присъствах на едно събрание, на което говори Паул Зингер. Там някои хора от пролетариата по някакъв начин дадоха да се разбере, че не ценят умствения труд наравно с физическия труд. Трябваше да чуете как Паул Зингер заедно с преобладаващото мнозинство застана в защита на умствения труд! Никога не ми се е случвало пролетариите да недооценяват умствения труд. Изобщо не съм говорил за някаква пропаст между физическия и умствения труд, говорил съм за пропастта между пролетариата, човешкия труд и капитализма. Тук трябва само да се разберем правилно. И нека си дадем ясна сметка: такива речи, каквито чухме от вашия уважаем ръководител за наша голяма радост – поне за моя и сигурно и за ваша голяма радост, – такива речи още не ги чуваме лесно от другата страна. Няма толкова лесно да намерим хората, на които да можем да стиснем ръката.

И още едно накрая: вярно, разбира се, казвам неща, които при определени обстоятелства налагат по някои въпроси да се действа бързо. Понеже самият аз съм учен, разбирам много добре думите на уважаемия господин, който говори преди мен, когато казва: развитието трябва да върви бавно; трябва да имаме търпение да изчакаме. Още преди тридесет години математици са открили неща, които чак днес се признават. – Така е, многоуважаеми присъстващи, и особено се обръщам сега и към вашия технически ръководител, когото много уважавам: но днес в социалния живот има неща, които не можем да чакаме, а пред които сме принудени малко да отворим главите си и да ги направим способни за бързо разбиране. Затова се зарадвах на следното повече, отколкото на подчертаването на бавността.

Изнасях беседи по социални въпроси в най-различни градове на Швейцария. Разбрах, че към някого, който така излиза извън обичайната програма, първо се проявява недоверие. Беше в Базел: там приятели най-напред се постараха да склонят ръководството на Социалистическата партия да ме остави да изнеса беседа в неговия кръг. Ръководството – не бива да му се сърдим, разбирам това, нали и днес говорих за оправдано недоверие – може би понеже не искаше

да ми откаже, се позова на принципни съображения и каза, че не се знае дали е желателно да се допускат чужди влияния до членовете на партията. И така, беседата ми беше отхвърлена. Това, изглежда, е сега възгледът на някои водачи. От това направиха извода, че все пак не бива да говоря. Тогава при мен дойде един социалдемократ и каза, че ще се постарае да уреди да изнеса беседа в Сдружението на железничарите. И това беше отхвърлено. След това изнесох беседа в Цюрих. После в Базел направихме листовки, просто ги раздадохме на улицата и наехме за една беседа по социални въпроси най-голямата зала в Базел, и аз успях да изнеса тази беседа пред повече от 2500 души. Вижте, това беше съвсем наскоро. Сега, точно преди да се наложи да замина, след като бях изнесъл тази беседа пред базелския пролетариат, получих от Сдружението на железничарите, което тогава беше отказало, покана да изнеса сега такава беседа и пред неговите членове. Така между едното и другото има четиринадесет дни: първо сдружението отказа, после разбра какво ще чуе и сега поиска беседа и за себе си. Това беше бързо развитие, развитие за четиринадесет дни. Мисля, че днес трябва да се обръща повече внимание на такова бързо мислене, което протича за четиринадесет дни, отколкото на такова мислене, което ви казва, че нещата трябва да вървят бавно. Днес бих се радвал много повече на онези, които първо искат да наложат свободната си воля, но които искат да се учат и искат да се учат бързо. Защото, многоуважаеми присъстващи, вървим към време, което ще стане ужасно, ако искаме да се настроим на бавност. Нужен ни е здрав импулс към мисли, които вървят също толкова бързо, колкото ще вървят фактите. Ето това искаме днес да запишем в душата си. Знам, уважаемият оратор нямаше предвид, че иска да се върви бавно от удобство, но други хора обичат удобството. Но който днес мисли сериозно, той знае колко бързо ще трябва да върви преосмислянето и преучаването, ако не искаме да изостанем и да попаднем в беда и унищожение.

Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето

Публична беседа

Щутгарт, 28 април 1919 г.

И днес ще ми се падне да говоря във връзка с Призива „Към германския народ и към културния свят“, който повечето от уважаемите слушатели навярно са видели и който в същността си търси изход от тежките смутове, в които сме попаднали, изход от световноисторическия хаос чрез особен начин на обхващане на социалния живот и на социалното движение. Освен това онова, което ще изложа, ще бъде свързано с току-що излязлата ми книга „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“. Но в сравнение с всичко онова, което трябва да се каже в това сериозно време, и тази книга съдържа засега, именно поради естеството на своята гледна точка, само първите, най-първите насоки. И особено ще трябва да ви помоля да вземете предвид и днес, че в краткото време на една беседа няма да мога да дам повече от най-първите загатвания за социалната гледна точка, за която ще става дума. Може би в една следваща дискусия ще може да се добавят някои по-специални неща. Впрочем нали е предвидена още една беседа, която тогава трябва да разгърне по-подробно някои неща, които днес могат само да бъдат загатнати.

Онова, което днес подтиква да се говори така, както бих искал да говоря тук, са социалните факти, които наистина говорят достатъчно силно и които са достатъчно ясно забележими в голяма част от цивилизования свят. И който е в състояние да оцени тези факти в истинския им облик, той може да види по тях, че по отношение на движението, което те поставят в ход, ние сме все още само в началото.

Но ще бъде добре именно в тези начала да обхванем с поглед цялата сериозност на нещата. Тук преди всичко на онези, които са проследявали онова, което днес наричаме социално движение – а то в този си облик е на повече от половин век, – ще е направило впечатление, че сега, когато стоим пред фактите, които се оформиха от ужасната катастрофа на световната война, дълго, дълго лелеяни мисли, партийни мнения, възгледи изглеждат като – почти би могло да се каже – мумии на преценките, които бродят между нас и навсякъде се оказват мъртви пред онова, което социалните факти днес изискват от нас. Ако искаме да стигнем до плодотворно мнение, тогава навярно е необходимо поне накратко да посочим причините, поради които дълго лелеяните партийни мнения от всички оттенъци се оказват толкова недостатъчни пред фактите. Не много отдавна присъствах на онази конференция в Берн, която си беше поставила за задача да заеме позиция по основаването на така нареченото Общество на народите. Днес, когато е необходимо – защото иначе няма да направим нито крачка напред – да се говори за всички неща открито и честно, може би е позволено да се твърди, че онова, което господата и дамите там, в Берн, говориха на тази конференция за Обществото на народите – несъмнено за някои значими неща, за някои много красиво замислени неща, – изглежда на онзи, който е в състояние да обхване с поглед цялата дълбочина, цялата сериозност на днешното социално световно движение, приблизително такова, каквото беше онова, което държавниците на европейските държави говореха през пролетта на 1914 г. пред народите, пред представителствата на народите. Днес не искам да навлизам в подробности, но бих искал все пак и пред това събрание да посоча характерния факт, че отговорният външен министър на Германската империя на едно решаващо заседание през пролетта на 1914 г. се осмели да каже, че всеобщото политическо разведряване – помислете, моля, всеобщото разведряване, под което се разбираше пътят към осигуряване на световния мир за години – било постигнало радостен напредък. Е, то направи такъв напредък, че след него последва онази катастрофа, при която, по скромна сметка, десет до дванадесет милиона души от цивилизования свят бяха застреляни и три пъти повече – осакатени.

За това и за някои други неща трябва да си спомняме, когато сега онези, които – това не бива да се отрича – говорят доста умно за световните събития, са, така да се каже, слепи за онова, което действително се крие във фактите като зародиш на бъдещите събития. И с това, бих казал, още отначало се засяга една от главните точки, за които ще трябва да говорим днес.

Можем да погледнем назад към последните десетилетия и ако сме имали сърце и усет за онова, което се надигна като пролетарско социално движение, ще си кажем: в течение на повече от половин век там се показаха какви ли не указания за онова, което широката маса на пролетариата усеща дълбоко в себе си като свои искания. Ако сме проследявали нещата, вече можехме да видим как, бих казал, от десетилетие на десетилетие пролетарските искания се изразяваха все по различен начин. Ако сме имали усет за световноисторическите движения на човечеството, трябваше да си кажем от това: в основата си всичко онова, което се изговаря съзнателно, което там се формулира като теория, което се издига като програма, в действителност изобщо не е онова, за което става дума. Онова, за което става дума, това са – ако използвам и тук думата, която често се употребява напоследък – повече или по-малко инстинктивни, несъзнавани импулси, които живееха в голяма част от човечеството. Тези несъзнавани импулси се изразяваха например в различни прелюдии към сегашните събития. Ще спомена само някои етапи.

В Айзенахската социална програма от 1869 г. виждаме как за първи път от съвсем смътни, глухи душевни дълбини на пролетариата изплува искането за, както се казваше, „по-справедливо заплащане на занаятчийския труд в рамките на социалното общество“. След това обаче, след сравнително кратко време, още през 1875 г. в така наречената Готска програма, тези искания приеха съвсем друг, бих казал, вече всъщност комунистически облик. Там вече не става дума – поне не в онова, което се изричаше съзнателно – за това трудът да се заплаща справедливо, а вече ставаше дума за това благата по някакъв начин да се разпределят справедливо, да се изравняват според потребностите на хората. После пък видяхме как в пролетарското движение все пак остава живо онова, което бих нарекъл

основния тон на една политическа програма. В пролетарските искания до началото на деветдесетте години повече или по-малко ясно живееше стремежът към изравняване на социалните неравенства и преди всичко към преодоляване на принципа на работната заплата. След това виждаме как тази политическа окраска на програмата, бих казал, по забележителен начин отстъпва назад и как тема става една чисто стопанска програма: обобществяването на средствата за производство, общокооперативният начин на труда. И така бихме могли да продължим още. Искам само да загатна принципното. Но който действително вникне в този развой на модерното социално движение, той трябва да погледне и към другата страна. Трябва да си каже: Колко неща не станаха за нещастие на човечеството в отговор на онова, което се появи там! Какво би могло да стане? Онова, което казвам сега, не е замислено като критика на историческите развития, защото, разбира се, знам не по-зле от всеки друг в какъв смисъл историческите развития са необходими и колко безсмислено е, да речем, дори да се отправя към миналото морална или някаква друга осъдителна критика. Друго нещо обаче е тъкмо за настоящето да се учим от някои пропуснати неща. Онова, което е трябвало да стане, навярно все пак не може да се изрази иначе освен така: имахме ръководни, водещи личности в горния слой на човешкия социален ред – тези ръководни, водещи слоеве проявиха ли склонност, изхождайки от онова, което като социален опит, като социална наука, въз основа на своето класово предимство, бяха донесли в новото време, да разберат по-дълбоко какво иска пролетариатът, отколкото самият този пролетариат?

Разбира се, онова, което ще изрека сега, е хипотеза, но хипотеза, която все пак може би осветлява положението.

Вижте колко различно щеше да бъде всичко, къде щяхме да бъдем днес, ако в ръководните слоеве на човечеството се бяха намерили личности, които да бяха уловили пролетарските искания, да ги бяха наситили със социален опит, със социално знание, с такъв социален опит, с такова социално знание, които биха могли да станат практически – и ако оттам би могла да се спечели изходната точка за преобразуване на социалния живот може би още преди десетилетия!

За едно здраво самоосъзнаване не бива да си спестяваме това: да познаем какво е било така ужасно пропуснато в тази посока. Пропуснато е било поради това, че в известен смисъл е трябвало да бъде пропуснато, защото духовният живот на новото човечество беше такъв, че просто не стигаше, за да създаде такова разбиране. И тук стоим пред първата основна точка на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето.

Знам много добре, че онова, което ще трябва да кажа днес в първата третина от изложението си, за някои ще бъде нещо неудобно, може би дори неразбираемо, нещо повече – скучно. Но който не прозре сериозността именно на първия член на социалния въпрос, на духовния социален въпрос, той няма да може да допринесе нищо за излизането от хаоса и объркването на настоящето. Непременно трябва да си признаем, че духовният живот, който е бил създаден от горните слоеве на човешкото общество, че този духовен живот, такъв, какъвто беше оформен, не беше на висотата на фактите. И днес наследството на този духовен живот все още се оказва още по-малко на висотата на фактите. Нека погледнем какво всъщност е станало. Често, и при това с право, се е подчертавало, че новото пролетарско движение се е появило в историята на развитието на човечеството в резултат на новата техника и на капиталистическия стопански ред. Срещу това подчертаване на истински факти, разбира се, не бива да се възразява нищо. Само че, колкото и да са верни, колкото и да са правилни тези факти, друг факт, който на хората им се иска да отрекат, е също толкова верен, също толкова правилен; и той преди всичко за онова, което трябва да стане днес, всъщност е по-важен от всичко друго: преди може би три до четири века, едновременно с появата на новата техника и на опустошаващия душата капитализъм, започва процесът на онова, което бихме могли да наречем модерния, повече научно ориентиран светоглед.

Преди около двадесет години се натъкнах на най-яростно несъгласие у пролетарии и непролетарии, у работници и буржоа, когато тогава в Берлинския профсъюзен дом изрекох онова, което вярвах, че ясно познавам: модерното работническо движение носи в най-висша степен – звучи парадоксално, но е така – характера на движение на

мисли. Колкото и странно да звучи, така е. То изхожда от мисли. Изхожда от мисли, които, обхващайки все по-широки и по-широки кръгове, се вливаха в душите на пролетарското население във вечерните часове, които това пролетарско население изтръгваше от умората на деня и в които наистина често се култивираше светоглед, по-близък до действителността на живота, разбиране на социалните факти, по-близко до действителността на живота, отколкото у икономистите от университетите и учебните заведения, които по същество даваха онова, което буржоазната класа имаше да каже за стопанския живот и за останалия живот на новото време. Онова, което се вживя в мислите и особено в мисловните навици на модерния пролетариат, е в основата си по-важно, по-значимо от всичко друго за движенията, които днес минават през цивилизования свят. Защото какво всъщност е налице тук? Вече казах: с появата на новата техника, с появата на капиталистическия стопански ред, от старите светогледи, които имаха повече общочовешки или пък религиозен характер, се надигна и новият, повече научно ориентиран светоглед. Този научно ориентиран светоглед – как се изправи той пред буржоата, как се изправи пред пролетариата?

За този факт може да си състави преценка само онзи, който не се е научил, както мнозина в настоящето, само да мисли за пролетариата отвисоко – не, когото съдбата му е довела дотам да мисли заедно с пролетариата! Вижте, онова, което хората се научиха да мислят, да усещат в епохата на техниката, в епохата на капитализма, несъмнено доведе много членове на ръководните, водещите кръгове на човечеството дотам да станат свободомислещи, свободни в религиозно отношение. В това отношение модерното човечество, за съжаление, за съжаление, живееше в една ужасна илюзия, която днес трябва да бъде прозряна. Наистина можеше да бъдеш природоизследовател като Карл Фогт, можеше да бъдеш популяризатор на природните науки като Бюхнер, можеш съвсем искрено и честно с главата си да бъдеш предан на природонаучната мисъл, но целият човек все пак може да стои вътре в такъв социален ред, който му прави невъзможно да изповядва новите мисловни навици, усещайки ги, с нещо повече от главата си. Иначе беше при пролетариата. Бих

искал да спомена една сцена, която би могла да бъде умножена не стократно, а хилядократно. Сцена от рода на онези, които са се случвали с тежки последици и чието световноисторическо значение в цялата му пълнота водещите класи досега все пак пропуснаха да познаят. Вижте, спомням си живо, понеже стоях наблизо, как преди вече двадесет години Роза Люксембург веднъж говори в Шпандау край Берлин пред едно пролетарско събрание по своя особен, премерен, обмислен начин. Тя говореше за науката и работниците – една от онези речи, чиито плодове сега поникват по целия свят. Само с няколко думи искам да ви загатна тук най-съществено от тази реч. Изцяло изхождайки от съзнанието на модерната научна ориентация, Роза Люксембург говореше там на работниците, които се бяха събрали в неделя следобед с жените си, дори с децата си, за да чуят нещо по въпроса: Как човекът като работник да стигне до достойно за човека съществуване? или: Как трябва той да мисли за своето съществуване като човек? – Тя каза тогава: О, дълго, дълго човечеството е живяло в илюзии за старите времена. Сега най-сетне човечеството е стигнало дотам да познае чрез своята наука, че всички хора са от един и същ животински произход. Как човекът отначало – това са почти собствените ѝ думи – се е държал крайно неприлично като катерач по дърветата. После тя добави: Може ли тогава някой още да вярва, че при такъв произход, еднакъв за всички хора, има някакво основание за онова, което днес се проявява като социални неравенства?

Вижте, тогава бяха изречени едни думи, които модерният пролетарий възприе по съвсем друг начин, отколкото беше в състояние да ги възприеме човекът от досега водещите слоеве на човечеството. Човекът от досега водещите слоеве на човечеството може би беше убеден в такива думи с главата си, но като цял човек той се намираше в един социален ред, който беше остатък от светогледите на по-ранни времена, в най-различни – макар и да не си го признаваше, – в най-различни религиозни, художествени и други усещания. Той не беше принуден да постави себе си като цял човек в светлината на такъв светоглед. Пролетарият обаче беше принуден да вижда себе си като цял човек в светлината на такъв светоглед. Защо? Съществено

не беше това, че се появи машината, не беше това, че възникна капитализмът. Съществените беше, че пролетарият беше призован да напусне предишните условия на живот, които сами по себе си, чрез занаята или нещо подобно, му даваха нещо, с което да отговори на въпроса: Каква е твоята стойност като човек сред хората? Сега той стоеше при машината; тя не му дава никаква връзка с другите хора. Сега той се намираше в чистия стопански ред на капитализма. Сега той беше принуден да си отговори от съвсем друга страна на въпроса: Какво всъщност си ти като човек? – Затова той се обърна към този модерен светоглед като към своя нова религия, който за другите беше просто убеждение на главата, а за него – нещо, което го изпълваше като цял човек. И така, онова, което пролетарият беше възприел и което накрая изпълни и всичко, което се разпространяваше като социален възглед в работничеството, откъде произхождаше всичко това? То все пак произхождаше – макар това невинаги да е било прозирано – от развитието на водещите, особено на буржоазните слоеве на човешкото общество. Онова, което пролетарият беше възприел като мъдрост, като наука, като материалистичен възглед за човека, не беше израсло в интелекта на пролетария, то беше наследство от онова, което буржоазното мислене беше изградило в по-новото време. Пролетарият – докато трябваше да живее съвсем иначе – само доведе буржоазното мислене до последните му последици, до най-крайната му форма. И в какво се превърна то в неговата душа? О, той беше убеден, че това последно наследство от страна на буржоазията все пак трябва да му даде нещо, което да крепи душата. Това беше, така да се каже, последното голямо доверие, което пролетариатът несъзнавано оказа на буржоазията и което се състоеше в това, че той възприе от буржоазията по-новия материалистичен светоглед. Това последно голямо доверие – такова е поне несъзнаваното чувство на пролетария, – то е било измамено. И именно това все пак лежи, въпреки всички крайности, в основата на днешните социални факти, в тяхната най-вътрешна същност.

Когато погледнем този факт, тогава трябва да вземем добре под внимание именно несъзнаваното, именно онова, което беше последицата от споменатото в душата на пролетария. Буржоата – сложете

ръка на сърцето си, опитайте се да го познаете чрез истинско самоосъзнаване, ако сте буржоа или ако вашите предци са били буржоа, – буржоата има като наследство от по-ранни времена съвсем други усещания. Модерният пролетарий, по силата на своя начин на живот, след като беше повикан към бездушната машина, към бездушния капитализъм, отхвърли това старо наследство. Този по-нов светоглед трябваше да изпълни душата му, но не можеше. И колкото и въодушевено пролетарият да изповядваше онова, което казваше този светоглед, той се чувстваше опустошен в душата си, чувстваше, че жадува за друг духовен живот. Защото този духовен живот, плодът на по-новата духовност, няма тласкаща сила за великите душевни въпроси на човечеството. Този духовен живот не казва нищо за връзката на човека с онова, което всеки човек все пак чувства в гърдите си като своята висша човечност. Това действаше опустошително. Това действаше така в душата на пролетария, че той жадуваше за нещо неопределено. Именно това после се маскираше във всевъзможни искания, излизаше наяве в най-различни форми. Няма да разберем това маскиране, тези форми, ако не можем да се решим да разгледаме нещата в цялата им дълбочина от гледната точка на един действителен светогледен въпрос. Никаква тласкаща сила за светогледните въпроси, никаква тласкаща сила за общочовешкото нямаше този по-нов духовен живот. Когато водещите слоеве на по-новото човечество търсеха такава тласкаща сила, търсеха нещо в духовния живот, което да крепи душата, тогава те се обръщаха към старите религиозни представи, към старите художествени, естетически, етически или други възгледи. Но онова, което те предадоха на пролетария, единственото, което пролетарият можеше да разбере, то не крепеше душата, то и до днес не крепи душата. Трябва да попитаме: Откъде идва това? Тук не трябва да питаме теоретиците, тук наистина не трябва да изграждаме сиви теории. Тук трябва да се потопим в действителната житейска практика, ако искаме да видим ясно. Днес, разбира се, мога само да скицирам фактите, на които се крепи светът, но те могат да бъдат напълно доказани. Когато по-новото време настъпи със своята техника, със своя капитализъм, от предишното развитие беше останало нещо, което за познавача само много отдалеч прилича

на онова, което днес наричаме държава, доколкото тази държава наистина бива боготворена и почитана от достатъчно много хора, бихме могли да кажем, почти като идол. Онези класи, които бяха водещи в началото на по-новото време, когато се появиха техниката и капитализмът, използваха рамката на държавата, за да вкарат в тази рамка всичко онова, което им беше удобно да вкарат. И виждаме – всъщност оправдано от тогавашната гледна точка, поне разбираемо от тогавашната гледна точка, когато трябваше да се води борба срещу Църквата, срещу някои други сили, – как от зората на по-новия духовен живот, на историческия живот изобщо, духовният живот все повече и повече бива включван в сферата на държавата. Училището, другите клонове на духовния живот, те все повече и повече биваха включвани в сферата на държавата. Именно в това се виждаше големият напредък на по-новото време. Затова днес е толкова трудно в тази област да се бориш срещу всеобщия предразсъдък и да заявиш, че именно в тази област трябва да се предприеме отстъпление – наистина не към едно мрачно Средновековие, а към освобождаването на духовния живот във всички области от държавата. Именно това ще трябва днес да се проумее – че то е необходимо, ако човек поиска да съдейства макар и с някаква, дори съвсем малка сила за излизането от ужасното, от страшното положение, в което човечеството само се е вкарало. За напредък се смяташе постепенно да се постави под надзора на държавата всичко, което принадлежеше на духовния живот. Само на малко на брой художествени области, на някои неща, които се смятат за маловажни за живота, в духовната област все още беше оставена свободата.

Наистина, който познава положението в тази област, той знае какво означава, че в по-новото време хората са станали толкова високомерни по отношение на преценката, която отново и отново може да се чуе, че през Средновековието философията – а с това се има предвид цялата наука, целият човешки духовен живот – носела шлейфа на теологията. Добре, днес мнозинството от онези, които действително проявяват духовна дейност на висотата на времето, разбира се, не носят шлейфа на теологията, но се случва нещо друго. Бих искал да го охарактеризирам, като ви приведа едно изказване, което обаче

би могло да бъде умножено стократно, не, хилядократно. Един много прочут, с право прочут, значителен природоизследовател на по-новото време, като генерален секретар на Берлинската академия на науките, веднъж се изказа за своите колеги, за цялата корпорация на Берлинската академия на науките, и каза, че тези учени се гордеели, че са научната охрана на Хоенцолерните. Е, това – помислете си го докрай – ви свидетелства за това в каква зависимост е изпаднал духовният живот, след като се е спасил от ноктите на теологията. Той вече не носи шлейфа на теологията. Но какво е склонен да прави пред държавата, о, последните четири години и половина го доказват. Прочетете онова, което са написали германските историци. И вярно, за съжаление, извънредно вярно е – не само управлението, заемането на длъжностите в науките зависят, да речем, от държавата, не, който наистина познава нещата, той знае, че тази наука, която е станала зависима от държавата, е станала зависима от държавата и по своето съдържание, по своя състав, и преди всичко дотолкова, доколкото я правеха такива хора, които умъртвиха в себе си извора на изначалния духовен живот и повече или по-малко станаха изцяло и напълно само посредници за утвърждаването на онова, което всъщност държавата утвърждава в тях. Трудно ще бъде да се признае открито, свободно и смело всичко онова, което съдържа току-що изказаното, но то трябва да бъде признато. Защото трябва да се проумее, че духовният живот в своята действителна същност е възможен само така, че да крепи хората, преди всичко да крепи душите, че духовният живот е възможен само ако е поставен на собствена основа, на собствената си свобода, ако от учителя в началното училище нагоре всеки знае: Ти не си подчинен на никаква заповед на държавата, а единствено на управлението на онези, които са израснали от духовния живот и му служат. С този духовен живот, който е напълно независим от държавата, с този духовен живот ще може да бъде създадено нещо, което е здрава почва за духовното развитие изобщо.

Какво всъщност сме преживели в рамките на духовното развитие на по-новото време? О, колко чуждо на действителния живот е в основата си всичко онова, което се култивира зад стените на научните институции. И какво ни липсва поради това навсякъде на почвата

на стопанския живот? Проницателни познавачи на този стопански живот признават днес, че ни липсва най-важното именно в стопанския живот, че ни липсва например една действителна индустриална наука. Стопанският живот не можеше да изостане, той трябваше да следва хода на по-новото развитие. Беше невъзможно например в Германия да се остане на положението, при което за германската железарска промишленост се добиват само 799 000 тона чугун, както се е правело в началото на шейсетте години на деветнадесети век. Не, беше необходимо още в края на осемдесетте години да се добиват не 799 000 тона чугун, а 4 500 000 тона. Кое е забележителното в този добив на чугун? Това, че тези 799 000 тона чугун в началото на шейсетте години на деветнадесети век са били добити от малко повече от 20 000 работници и че забележително, 4 500 000 тона през осемдесетте години са били добити също само от малко повече от 20 000 работници. Какво означава това? Това означава: техническите усъвършенствания са напреднали толкова, стопанският живот така е напирал към напредък, че същият брой работници в края на осемдесетте години е могъл да добие 4 500 000 тона чугун, докато в началото на шейсетте години е добил само 799 000 тона. Тогава обаче човек се пита: Дали усъвършенстването в другите социални области е последвало по правилния начин това усъвършенстване на техниката? Не. И проницателни познавачи днес направо признават, че ни липсва наука, която например да е годна, според изискванията на настоящето, да помага на производството в съответствие с нарасналото потребление така, че предприятията навсякъде да се създават на правилното място, че предприятията да бъдат правилно съпровождани от други, подпомагащи ги предприятия в съседство. Който днес проследи какъв стопански хаос е излязъл наяве в това отношение поради липсата на индустриална наука, той чак тогава прозира истинските причини, наистина практическите причини за днешното социално движение. Защото един здрав духовен живот, един духовен живот, който не бива по удобен начин да е зависим, да се оставя да бъде подпиран от държавата и нейните помощни сили, а всеки ден наново трябва да доказва своята способност, своята сила за социалния ред, такъв духовен живот е здрава почва за всяка

духовност. И точно както си казвате, когато видите да покълва лоша пшеница: там отдолу има несъвършена почва – така би трябвало днес да си кажете: това, че нямаме индустриална наука, че нямаме онова, от което се нуждаем като от самия хляб за оздравяването на нашия стопански живот, произтича от това, че почвата, на която би трябвало да виреят практическите науки, е нездрава, че духовният живот не оставя да израснат онези хора, които са правилните ръководители на капиталистическото управление, онези хора, които наистина могат да спечелят доверието на широката маса от онези, които трябва да работят.

Вижте, такива са връзките. Или виждаме връзките така и тогава намираме път за излизане от хаоса – необходимо е обаче да се вгледаме в тази по-дълбока връзка, – или не виждаме тази връзка и тогава, каквото и да предприемем в духа на старото мислене за стопанството, тогава отиваме все по-навътре в хаоса, все по-навътре в хищническата експлоатация, в упадъка. Защото само така ще преминем отвъд тази хищническа експлоатация, отвъд този упадък, като започнем от социализирането на самия духовен живот. Да се социализира в духовния живот обаче, означава този духовен живот да се еманципира от държавния живот, този духовен живот от най-ниската училищна степен чак до университета да се постави на собствена основа и отношенията на човечеството към този духовен живот да се направят напълно свободни.

Повярвайте ми, познавам всички възражения, които могат да бъдат направени срещу онова, което току-що казах. Знам, че както от буржоазна, така и от пролетарска страна ще ми бъде казано: Е, когато училището отново стане свободно, тогава отново ще процъфти неграмотността и подобни неща. Вижте, бих искал преди всичко да приведа едно нещо срещу възраженията, които могат да бъдат направени от социалистическа страна срещу онова, което току-що изказах. От социалистическа страна се отдава голямо значение на така наречената единно училище. Казва се, че в бъдеще не бива повече да съществува съсловно училище, че децата на всички хора трябва да бъдат обучавани в едно единно училище поне до четиринадесетата или петнадесетата година. Добре, но мислите ли, че ще съществува

друго училище освен единно училище, когато самостоятелният духовен организъм, независимият от държавата духовен организъм ще урежда това училище по обективни причини? Написал съм една малка книжка: „Възпитанието на детето от гледна точка на духовната наука“. Можете да заемете каквото и да е становище спрямо тази гледна точка. Мога напълно да разбера всяко противоположно становище спрямо тази гледна точка; но оставете настрана това становище, оставете настрана онова, което може да се каже за такъв възглед чисто от гледна точка на школската философия, и ще видите, че там, като се обсъжда възпитанието на детето, се взема предвид единствено онова, което се развива в човека до зрялата възраст. Когато се говори за устройството на едно училище по обективни причини, произтичащи от духовния живот, изобщо не се стига до мисълта да се изгради нещо друго освен единно училище. Потребност на еманципирания от държавата духовен живот ще бъде този духовен живот всеки ден наново да трябва да доказва чрез своите представители, че е действен, и опирайки се само на самия себе си, да предоставя на социалния живот своята истинска същност и сила. Такъв духовен живот няма да живее в абстрактни висини, той няма да проповядва. Такъв духовен живот няма да култивира зад стени научност, чужда на света, той ще образова хора, които, когато носят в себе си мислите на тази духовност, ще станат правилни ръководители на стопанския живот, на нашия толкова сложен стопански живот, който поставя толкова много изисквания.

Чрез държавата духовният живот не е станал практичен, той е станал непрактичен, станал е абстрактен. От десетилетия отново и отново казвам на онези, пред които ми беше позволено да говоря: Познавате учения, познавате теории, които стигат връхната си точка например в етиката, в морала, така че на хората се проповядва „Обичай ближния си като себе си“ или се проповядва за братство, за всеобщо съчувствие и други подобни. Тези проповеди ми изглеждат така, сякаш някой говори на печката, която стои в стаята: Ти, печко, ето как изглеждаш; твоята същност те призовава да затопляш стаята, това е твоят дълг на печка, твоят категоричен императив, така че затопли стаята! При печката проповедта помага толкова малко,

колкото и при човека. Работата е в това изобщо да не проповядваме на печката, а да сложим вътре дърва или въглища и да ги запалим. Също толкова малко подхождат вече на нашия днешен социален ред онези духовни институции, които се държат в абстрактна висина; на него подхождат единствено онези, които наистина намират достъп до онова, което живее в човека. Мислите ли, че ако например от средата на деветнадесети век – но това, разбира се, е хипотеза – беше съществувал един наистина жив духовен живот, хората щяха да стоят също толкова неразумно пред Айзенахската, пред Готската, пред Ерфуртската програма, както са стояли пред тях? Не, никога! На почвата на един здрав духовен живот щеше да се развие здрава индустриална наука, здрава социална наука. Особено в социалната наука винаги сме слагали юздата на коня откъм опашката. Вместо онези, които бяха призвани да говорят за социалния ред, за стопанския ред, по някакъв начин да намерят нещо, което трябва да се случи, което би могло да отговори на изискванията на пролетариата, вместо това господата регистрираха онова, което вече беше налице. Именно това ни докара толкова ниско в тази област. А пролетарият – за него не беше възможно нищо друго, освен да преживее на собствения си гръб последиците от онова, което вследствие на такива факти, каквито ги описах, беше натворено със стопанския ред, в който той беше впрегнат. Той гледаше – от мястото си при машината, от своята впрегнатост в опустошаващия душата капитализъм – към духовния живот на ръководните, водещите класи. Е, разбира се, тези ръководни, водещи класи не можеха друго, освен все повече и повече да оформят живота демократично, те призоваха широките маси на човечеството към демокрация. Постепенно им хрумна и да отстъпват на пролетариата всевъзможни неща от онова, което култивираха като духовен живот; бяха основани народни университети, домове на изкуството, в които на народа се показваше какво произвеждат другите класи в изкуството, и т.н. Онова, което се оформи там – на никого, разбира се, не бива да се отправя упрек, защото хората вярваха, че вършат правилното, което беше в духа на напредъка в демокрацията, – но онова, което в действителност беше разиграно, не беше нищо друго освен една голяма житейска лъжа. Само че

не я разбираха, тази житейска лъжа. Когато призоваваха широките маси на пролетариата да гледат картините на буржоата, да слушат училищните курсове на буржоата, и когато после им внушаваха, че разбират нещо от това, тогава това не беше истина. Защото в областта на духовния живот не може да се преживее нищо, ако създаденото не е създадено в рамките на същата общност. Тъй като се беше отворила дълбока пропаст по отношение на социалните преживявания на пролетариата и на буржоазията, то и мнимото разбиране на буржоазно-духовното творчество от страна на пролетариата не беше нищо друго освен една житейска лъжа.

Така пролетариатът не можеше друго, освен да се чувства поставен в чистия стопански живот. Всичко беше организирано така, че само малцина да могат наистина да се наслаждават на плодовете на този духовен живот. А пролетариатът, какво възприемаше той? В областта на стопанския живот той възприемаше капитала, действието на собствената си работна сила и обращението на стоките, производството на стоки и потреблението на стоки. Това беше всичко, което той в действителност преживяваше. Но когато погледнеше към държавата, чиято рамка ръководните, водещите слоеве на новото време бяха използвали по този начин, както току-що описах, тогава пролетарият чувстваше нещо, което може да почувства всеки човек, който е душевно здраво организиран. Човек може много да размишлява за това какво всъщност означава важното понятие за правото в човечеството, по-добре казано, в човечността. Накрая човек ще си каже: Правосъзнанието е нещо толкова изначално за човешката природа, колкото за здравото око е възприятието на синия или червения цвят. На здравото око винаги може да се говори за червения или синия цвят, но не може да се предизвика някаква абстрактна представа за него. Така на всеки здрав човек може да се говори за отделните права. Това чувстваше и широката маса на пролетариата в онова време, когато тя чрез демократичния принцип стигна до самоосъзнаване при машината и вътре в капитализма. Но тогава този пролетариат погледна към държавата. Какво вярваше той, от своята гледна точка с право, че ще намери в тази държава? Наистина не осъществяването на правото, а класовата борба с нейните класови

привилегии и класови ощетявания. Тук отново имаме пример, при който буржоазното мислене се оказа безсилно. От една страна, то беше принудено да остави демокрацията да властва, от друга страна, то с нищо не допринесе да се направят изводите от тази демокрация и не склони наистина да отдели от държавата онова, което трябва да бъде отделено, и да включи в сферата на държавата онова, което трябва да бъде включено в сферата на държавата.

Поради напредналото време днес искам да посоча само едно нещо, но нещо най-важно – втората основна точка на социалното движение на по-новото време. Искам да посоча как в душите на пролетариите удари – както казах, който е бил определен от съдбата си да мисли заедно с пролетариата, той го е виждал отново и отново – думите на Карл Маркс, че модерният пролетариат трябва да страда от това, че неговата работна сила се купува на пазара на труда като стока, че в стопанския живот циркулират не само стоки, а че там циркулира човешката работна сила. Заплащането не е нищо друго освен купуване на човешката работна сила като стока. Разбира се, наследството на буржоазната наука, която беше възприел, не беше образовало пролетария дотолкова, че да може да си изясни с разсъдъка какво всъщност е налице. А пролетарските водачи нали още повече бяха наследили буржоазната наука, те още по-малко можеха да го направят. Но пред току-що приведените думи на Карл Маркс пролетарият чувстваше в сърцето си следното. Той поглеждаше назад към старите времена и си казваше: Някога е имало роби, тогава капиталистът е можел да купи целия човек като крава или като предмет. После дойде времето на крепостничеството, тогава от човека вече можеше да се купи по-малко, но все пак още достатъчно. После дойде по-новото време, времето, в което на човека внушиха, че е свободно същество. Но пролетарият не можеше да се радва на своята свобода, защото сега той все още трябваше да продава нещо от себе си, а именно своята работна сила. Работната сила не можеш да я продадеш като нещо, което си произвел. Колело на каруца, кон можеш да закараш на пазара, да продадеш и после да се върнеш обратно, а с работната сила трябва да тръгнеш и ти. Тук е налице остатък от робство в действителния живот, колкото и

много да се говори и колкото и много да се преподава научно за така наречената свобода. Това беше онова, което се затвърди в чувствата на пролетария и което би трябвало да почувства и един действителен духовен живот в ръководните, водещите кръгове. Но макар с право да доведоха до възход демокрацията, която подхрани това чувство по отношение на човешката работна сила, бяха достатъчно съсогледи, за да не откликнат на това чувство с никаква институция. Сега най-сетне фактите говорят така, че е безусловно необходимо като втори основен въпрос на социалното движение да се постави въпросът: Как да се лиши човешката работна сила от характера на стока? Това не е възможно по друг начин, освен като – така както, от една страна, трябва по посочената причина да се отдели духовният живот от същинската политическа или правова държава – от друга страна, се отдели стопанският живот от тази политическа или правова държава, тоест като се поставят един до друг три самостоятелни социални организма, които могат да станат истинско единство именно тогава, когато са самостоятелни. Тогава те ще си помагат един на друг органично, вътрешно, истински, докато съществуващото днес единство на стопански живот, държавен или правен живот и духовен живот именно ни вкара в хаос. И така, стопанският живот, помислете си, от една страна граничи с природните условия. Колко глупаво би било, ако някаква корпорация се събере и още днес, изхождайки от потребностите за 1920 година, определи какви природни условия са необходими, например колко дни в годината трябва да вали и колко дни трябва да има слънце. Това би било, разбира се, глупост. В тази област, където стопанският живот граничи с природните основи, тази глупост се разбира, но по отношение на другата граница, където стопанският живот граничи със свободната от него държава, която самата не бива да стопанисва, там днес още не се разбира нещо подобно. Дори Валтер Ратенау в своето най-ново книжле „След потопа“ подчерта, че откъсването на работната сила от стопанския кръговрат би довело до огромно сриване на паричните стойности. Той просто изобщо не може да се ориентира в онова, което именно чрез освобождаването на стопанския живот от държавния живот все пак ще бъде възможно – да се изтегли работната сила от стопанския

живот, за да не се остави на стопанския живот нищо друго освен онова, което е обективно по отношение на човека, независимо от човека. Работникът ще трябва да стои в държавата на такава почва, на която всеки човек е равен на другия човек. Бъдещето на държавата, освободена от духовния живот и от стопанския живот, ще бъде това, че на почвата на тази държава ще се развива всичко онова, което – а то може да бъде точно разграничено – живее в човечеството така, че по отношение на него всички хора са напълно равни.

Хората не са равни по отношение на своите индивидуални способности и дарби. Всички тези индивидуални способности и дарби трябва да бъдат развивани в свободния духовен живот, в независимия от държавата духовен живот. Там демокрацията е безсилна. Демокрацията има за свое съдържание всичко онова, в което всички хора са равни и за което не е нужен житейски опит. Житейският опит обаче е стихията на стопанския живот. Държавата не бива да стопанисва, а трябва да установява и урежда всичко онова, в което един човек е напълно равен на другия, в което може да цари истинска демокрация. Към това спада, освен правото на собственост, което ще намерите по-подробно разгледано в моята книга, преди всичко трудовото право. Времето, мярката и видът на труда ще трябва в бъдеще да бъдат уреждани от държавата, независима от стопанския живот, така че работникът, който самият участва в това уреждане, още когато влиза във фабриката, в работилницата, да идва с мярка на труда, ограничена от правото, да идва с работно време, ограничено преди всичко от трудовото право, преди да е сключил какъвто и да е договор с ръководител на труда. Както стопанският живот от една страна граничи с природната основа и с тази природна основа човек може да се справи най-много чрез някои технически мерки, но иначе зависи от нея, така в бъдеще стопанският живот ще трябва от другата страна да граничи с твърдо уреденото трудово право. Заплатата няма да може да се определя според потребителната стойност на благата, както по същество все още става днес в нашия стопански ред. Цялото благосъстояние, цялото производство в стопанския живот ще може да се оформя само като последица от онова, което е установено от държавата като трудово право, както от другата страна стопанският

живот може да се развива само като зависим от природните основи. Останалото ще трябва да прочетете в моята книга „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“. Тук стигаме именно до втората от основните точки на социалния въпрос – до уреждането на трудовото право чрез отделяне на стопанския живот от държавния живот.

Третата от основните точки на социалния въпрос е самият стопански въпрос. Той намира своето уреждане тогава, когато този стопански живот, реално притиснат между двете току-що посочени граници, бъде уреждан в тези граници асоциативно от чисто стопански сили, от силите на професионалните съсловия, особено от силите на производството и потреблението чрез кооперации и други подобни, в пълна независимост от правния и духовния живот. Днес вече няма време да се спра подробно – това може да стане в следващата беседа – на това как еманципираният стопански живот тогава може да донесе онова, което като благосъстояние наистина ще зависи от трудовото право, също и от правото на собственост, но ще бъде в здрава зависимост от тях и преди всичко в морално необходима зависимост, както от другата страна е в естествена зависимост. В подробностите обаче ще бъде необходимо другите две области на социалния организъм, духовната и правно-държавната, да доставят своите сили на стопанския живот. Но те ще ги доставят именно тогава, когато на собствената си почва се изграждат по правилния начин.

Когато наскоро говорех по този предмет в един град в Швейцария, един много умен човек ми каза в дискусията – разбира се, признавам всички умни възражения, съзнавам колко много може да се възрази срещу онова, което предлагам тук; но то е извлечено от действителността и затова може да се възрази толкова много, колкото по правило може да се възрази срещу действителността; именно затова предложеното е практично, защото отначало може да се възрази толкова много и защото на възраженията от своя страна трябва да се отговори по практичен начин, а не с преценки, – та той каза: Е, ти искаш, значи, да ограничиш държавата с нейното право и нейната справедливост, но нали трябва да цари справедливост както

в духовния, така и в стопанския живот! Отговорих му с един образ: Представям си едно селско семейство – мъжа, жената, децата, ратаи, слугини и три крави. Кравите дават мляко. Цялото семейство има нужда от мляко; нима затова е непременно необходимо или дори само възможно цялото семейство също да дава мляко? Не, ако трите крави дават мляко както трябва, цялото семейство ще бъде снабдено с мляко и изобщо не е необходимо и другите да дават мляко. Така е и с трите члена на социалния организъм. Всеки от членовете доставя за другите членове онова, което може да им бъде доставено, именно поради това, че в своята еманципация е поставен на своята здрава, същностна основа. Ето това трябва човек преди всичко да обмисли пред тези наистина практически социални предложения, извлечени от действителността.

Повече от едно столетие през човечеството звучи троен девиз: Свобода, равенство, братство. Кой би могъл да се затвори за мощния импулс на тези три идеала? Въпреки това много умни хора на деветнадесети век с право – казвам изрично: с право – са доказали противоречията между тези три велики човешки идеала и са казали: Ако трябва да се развива свободата на индивидуалността, ако индивидуалностите наистина трябва да получат своето право една до друга, как тогава ще цари равенство? Или пък: как наред с равенството, наред с разпространението на чистото право, ще получи своето значение и братството? Е, вижте, тук имаме едно капитално, фундаментално противоречие. Защо? Защото тези три велики идеала на човечеството, свобода, равенство и братство, са били схванати още във време, когато хората живееха хипнотизирани от идеята за единната държава, онази единна държава, която всъщност ни вкара в днешната катастрофа. Но нещо правилно, нещо високо, нещо мощно все пак е било почувствано с тези три импулса и то може да бъде осъществено чак тогава, когато се узнае, че всеки от тези три идеала е годен за онзи член на тричленния социален организъм, който е поставен на собствената си почва. В бъдеще трябва да се развие свободният духовен организъм от импулсите на свободата, държавният, политическият организъм от импулсите на равенството, стопанският организъм от принципа на братството в голям мащаб, чрез опита от

човек към човек, на организациите, на асоциациите, на кооперациите и т.н.

Това подтикна онзи, който днес ви говори, когато бяхме в самата среда на онази страшна катастрофа, довела нас тук, в Германия, до сегашното ни положение, да се обърне към някои инстанции, за да прозвучи тогава сред гърма на оръдията, които за Германия – това можеше да се види още тогава – гърмяха напразно, един духовен глас срещу онова, което иначе изпълваше света, за да чуят Средна и Източна Европа, че занапред трябва да работят не с оръдия, а с духа. Трябваше да се потърси пътят, който би предотвратил онова, което дойде сега. Моите приятели положиха много усилия да донесат до съответните инстанции, които тогава още бяха призвани, а днес са потънали в пропастта, онова, което е извлечено от необходимите условия за развитието на човечеството в настоящето и в близкото бъдеще. И на някои хора в онова време казах: Онова, което се изказва в този проект – тогава той беше формулиран главно за външната политика, – е онова, което с отдаден труд в продължение на десетилетия е доловено от условията в Средна и Източна Европа и в цивилизования свят изобщо, онова, което иска да се осъществи през следващите десет, петнадесет, двадесет години. И беше казано: Сега имате избор – или да приемете гласа на разума и да кажете на човечеството, че искате да осъществите това, или ви предстоят катаклизми и революции. Защото само онова, което не искаме да осъществим чрез разума, води до революция. Това днес има право да го каже човек, който преди тази военна катастрофа е говорил за образуване на социални язви, за социална ракова болест. Тогава заради това човек минаваше за фантазьор, а за практици се смятаха онези, които, малко преди да започне клането, говореха за всеобщо разведряване.

Да се надяваме, че в онези, които вече донякъде прозират необходимостта от преосмисляне – не просто от промяна на институциите, а от преосмисляне, от преучаване в човешките глави, – да се надяваме, че в тях ще блесне импулсът за социалното движение, което се възвестява чрез толкова гръмко говорещи факти. Да се надяваме, че той ще блесне в хората, преди да е станало твърде късно. Защото

онова, което говори чрез фактите, трябва да бъде догонено с мисли. Днес не ни трябва лекомислено приказване за това или онова, което трябва да се промени. Трябват ни нови мисли вътре в човешките глави. Много хора казваха: Такава катастрофа като тази война не е имало от началото на човешката история. Малцина обаче казаха оттогава: Затова сега са нужни и мисли, които на някого, разбира се, може да изглеждат така, сякаш никога не ги е имало, но те са ни нужни, тези мисли, ако искаме да излезем от онази страшна катастрофа, която още продължава, ако искаме да излезем от смута и хаоса. Нека се опомним! Нека се опитаме да прибавим към прозрението смелата социална воля, тогава още няма да е твърде късно, макар положението днес вече да е трудно. Нека се опитаме да предотвратим мига, в който, в страшна трагедия на човечеството, ще трябва скръбно да си кажем: Твърде късно!

Заключително слово след дискусията

Не искам днес да ви задържам още дълго. Първата ми задача ще бъде да ви благодаря сърдечно за вашето доверие. Можете да ми вярвате, че това наистина не идва от някакъв личен копнеж да ме търсят за съвет в това сериозно време. А ако смятам вашето доверие за нещо изключително значимо, това е единствено защото трябва да се изправя пред сериозността на времето. И ако не вярвах, че в това време наистина не бива да чакаме дълго, а трябва бързо да стигнем до дела, може би сам бих ви препоръчал: Обмислете още това или онова. Днес обаче наистина става дума да намерим пътя, който извежда от смута на настоящето към бързи дела. Сега съм тук, в Щутгарт, точно от осем дни и трябва да призная: след като по-дълго време говорих в Швейцария за същите идеи, за които ви говорих тази вечер, впечатленията от тази последна седмица тук бяха за мен в това отношение преживяване, което все пак потвърди очакването и надеждата ми, и то от една съвсем особена страна.

Вижте, днес е важно хората от широката маса да искат разумното. От моята реч сами сте разбрали как от години се правеха опити да се търси правилното при малцинствата, при онези, на които в

известно отношение беше поверено ръководството на човечеството. Проповядваше се пред глухи уши. Днес много зависи от масата, много зависи от това дали ще намерим възможност да развиваме разума в широките кръгове. И ето, за мен беше голямо преживяване, че можах да говоря за тези идеи, както ви беше споменато, пред широки маси от населението и не срещнах възражения. Това днес смятам за изключително важно, защото за мен то е свидетелство, че търси ли се пътят, той се намира, а щом досега не е бил намерен, мисля, че не е бил търсен по подходящия начин. Това ми доказаха последните дни, затова те бяха важно преживяване за мен.

За отделните точки от дебата наистина би имало много за казване, но предвид късния час всъщност твърде много. Срещу някои неща обаче все пак бих искал да възразя, като се свържа с последните думи, които всъщност свидетелстваха за голямо благоразположение към мен. Тук бих искал само да ви препоръчам: Прочетете на страница 140 от моя труд „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“: „Описаните отделни жизнени институции ще са показали, че за залегналия в основата им начин на мислене не става дума, както би могъл да помисли някой – и както действително се смяташе, когато тук и там излагах устно описаното, – за обновяване на трите съсловия: съсловието на хранителите, на защитниците и на учителите. Стремежът е към противоположното на това съсловно разчленяване.“ Господинът, който говори преди мен, каза, че идеята за тричленността се намира и у Платон. Не, онова, което ви изложих днес, е противоположното на съсловното разчленяване. Не хората се разчленяват наново в държавата, не старите съсловия се възстановяват, не платоновската мисъл се осъществява, а онова, което е независимо от човека, социалният организъм, той се разчленява тричленно, и човекът стига до своето пълно, единно човешко достойнство благодарение на това, че не бива разделян на класи. Благодарение на това, че социалният организъм става тричленен, класовите различия се преодоляват. Между нас и Платон лежи пропаст. И по отношение на Платон трябва да преосмислим нещата. Това трябва изрично да отбележа дори в отговор

на благоразположени думи. Много е важно да не искаме да припокриваме онова, което се появява днес, с някаква стара платонова идея.

По-нататък днес, за моя голяма радост, неколкократно изникна името на Карл Кристиан Планк. Тук в залата днес, вярвам, има и личности, които преди години бяха отсреща в Бюргермузеум, където тъкмо във връзка с тогавашната си реч изтъкнах по подобаващ начин правните и държавните идеи на К. К. Планк. Нещо повече, К. К. Планк е и един от онези, които най-охотно бих привел като доказателство за заблужденията на духовния живот в новото време. Нали К. К. Планк всъщност се почувства принуден да каже, че желае дори костите му да не бъдат погребани в неблагодарното отечество. Толкова малко се вслушваха в онова, което той имаше да каже за тогавашното време. Но знам: ако Планк оживееше днес отново, той щеше да върви в крак с времето. Ако си поставеше въпроса: Как би изглеждала моята правова държава на професиите, пренесена в действителността? – той сам щеше да стигне до тричленността. Именно това, вярвам, е жизнеспособното у Планк, и вярвам, че ще бъде добра подготвителна школа за онова, което днес, вярно е, толкова десетилетия след Планк, трябва да се каже по друг начин – би било добра подготвителна школа, ако наистина много хора поискат да прочетат „Завещанието на един германец“, а също и други книги на К. К. Планк.

Много беше казано: трябвало да се водят преговори и други подобни. Но нима това не са също преговори, които вече са започнали, щом толкова и толкова хора, за които ви беше разказано, засега са се обявили до известна степен в подкрепа на идеите? Такова е мнението и на нашия комитет – че тъкмо по този път трябва да се продължи. Една дума обаче все пак бих искал да изрека, една дума, която някога е казал Гладстон, когото, както знаете, някои също смятат за велик. Веднъж той изрекъл думите, че северноамериканската конституция е най-образцовата конституция, която познава. На това друг, може би по-остроумен английски държавник казал, че според него конституцията съвсем не е нужно да бъде толкова добра, колкото казал Гладстон, защото северноамериканците щели да съумеят да направят правилното за себе си и с лоша конституция. Важно било какво всъщност правят хората от една конституция.

Вместо да навлизам в подробностите на дебата, бих искал да посоча основните разлики между онова, което имам предвид, и онова, в което много хора виждат спасението. Вижте, тук не става дума да се създаде някаква абстрактна програма, в която извънредно много хора виждат спасението, а става дума хората в социалния живот да бъдат поставени в такава връзка помежду си, че да могат да намират правилното, изхождайки от самата социална общност. Моят Призив и моята книга се обръщат към хората. През изминалите години неколкократно съм казвал: Не си въобразявам, че съм по-умен от другите, които също имат опит, но все пак ми се струва, че в моите предложения е заложено това, че те се приближават до действителността, до практическия живот. Нещата, за които става дума тук, могат да бъдат осъществени във всеки момент, тук или там, от всяка изходна точка. Въпросът е само да имаме смелостта за това. Често казвах: може би от отделните ми предложения няма да остане камък върху камък, но чрез съвместния живот на хората ще се намери правилното, ако им се даде възможност да намерят това правилно. А това правилно хората ще го намерят, когато са вътре в тричленността на социалния организъм. Към самите хора е отправен моят апел. Ако хората поискат да създадат устройството, за което става дума, те влизат в такива отношения помежду си, в които могат наистина да устроят своя социален живот така, че да бъдат изпълнени условията на един здрав социален организъм. Става дума за нещо практическо, за практическо обединяване на хората според тричленно разчленения организъм. Тогава ще се намери правилното и в духовния живот, в правния живот, в стопанския живот, когато хората по този начин са в три области. Става дума за хората, и за да се разбере този Призив, по същество не е нужно нищо друго освен истинска вяра в хората. Често ми казваха, че Призивът бил трудно разбираем. Трябва да призная, че се учудвах, като чувах това от хората, които през последните четири-пет години разбраха толкова много неща, които аз не разбрах. Какво ли не разбираха или вярваха, че разбират, когато идваше от Главната квартира или откъдето и да било другаде. Тогава всички хора го разбираха и дори си слагаха изказванията в златни рамки. Сега обаче е важно хората най-сетне

сами да разберат нещо, по свое най-съкровено свободно решение. Човек трябва да се опре на себе си, това е първото изискване. Това минава като основен тон през този Призив и през всичко, което се цели тук. Тъкмо от онова, което казах накрая, вече ще можете да доловите истинския основен тон на Призива, и се надявам, че онова, което се цели, ще бъде разбирано все по-добре и по-добре.

Пътища за излизане от социалната беда и към една практическа цел

Публична беседа

Щутгарт, 3 май 1919 г.

В сегашното сериозно положение на голяма част от човечеството, особено на човечеството в Средна Европа, би било пагубно, ако лекуването на различни тежки социални недъзи се търси с малки и дребнави средства. Днес е необходимо да се издигнем до всеобхватни, проникновени импулси, които се основават на истинско познание на онова, което ни е тласнало в смута и в хаоса, и е необходимо непредубедено, честно и искрено да обърнем поглед към онова, което всъщност е налице и от което искаме да излезем. От тези съображения, които охарактеризирах с току-що приведените няколко изречения, се е изхождало при съставянето на онзи Призив за тричленност на социалния организъм, който ви е известен и за който искам и днес отново да говоря. Винаги е възможно само, бих казал, от тази или онази гледна точка да се посочи необходимостта от онова, което е казано в този Призив и сега малко по-подробно, но също само малко по-подробно, в моята книга „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“. И биха били нужни много беседи, ако човек искаше само да посочи всичко, което лежи в основата на импулсите, довели до този Призив. Затова трябва да ви помоля онова, което мога да кажа в една отделна беседа, да го приемете и с разбирането, че то винаги може да бъде, така да се каже, само откъс от онова, което всъщност води до разбирането на онази социална воля, която се има предвид с Призива. Преди всичко обаче днес бих искал да посоча, че и един поглед върху онова, което е произтекло от международното

положение и е довело до страшната катастрофа от последните години, ако го разгледаме по същество и непредубедено, трябва да насочи към този Призив. Външните – ако говорим от гледна точка на Германия – политически отношения и вътрешнополитическите отношения сякаш принудително тласкат към импулсите, които се имат предвид тук. Нали в основните си мисли този Призив изхожда от това, че страшното положение, в което сме попаднали, произтича по същество от онова развитие в новото време, което е довело до смесване и объркване на три области на живота, които оттук нататък трябва да се развиват самостоятелно – трите области на живота: на духовния живот, на същинския политически или правен, или държавен живот и на стопанския живот.

В единната държава, която все повече и повече, сякаш хипнотизирайки човечеството, беше смятана за универсалното лекарство за социалния ред, беше слято всичко онова, което представляват силите на тези три области на живота. Днес спасението, което води към една действителна практическа цел по отношение на нашия социален организъм, трябва да се търси в осамостояването на тези три области на живота. Това е, засега в абстрактна форма, бих казал, основният импулс, който лежи в основата на този Призив. Ако искаме от една от многото гледни точки, които са от значение тук, да разберем какво е довело особено средноевропейското човечество до страшната, ужасяващата катастрофа на днешния ден, трябва, така да се каже, да погледнем наляво и надясно. Германия, германският народ беше въвлечен във войната срещу Запада и срещу Изтока, и наистина може да се каже: От отношенията на Запада и на Изтока в тяхното взаимодействие трябва да разберем и в какво положение се намираме днес в Средна Европа.

Който погледне на запад, той, ако иска преди всичко да обхване с поглед социалната беда, ще забележи как тъкмо в страните на Запада, в онези страни, с които най-дълго се води война, в историческото развитие на новото време е настъпило ясно сливане на стопанския живот с политическия живот, така че от народните инстинкти особено на англоговорящото население в тази област на Земята, бих казал, като нещо стихийно-естествено е възникнал преди всичко

един държавен стремеж, ръководен от особените гледни точки на стопанския живот. Там всичко политическо беше проникнато от стопанското. Стопанските закони станаха там политически закони. Така виждаме сливането на политическия и на стопанския живот, когато насочим поглед към Запада.

По друг начин виждаме сливането на политическия живот с културния живот – засега във формата на националистичните народни култури и на техния духовен живот, който произлиза от това националистично начало. Когато погледнем на изток, виждаме сливането на духовния живот с политическия живот. Всичко – тук то може само да бъде загатнато, тъкмо задълбоченото, основно изучаване на европейските и американските отношения го потвърждава, – всичко сочи, че взривните материали, които постепенно са се натрупали между Средна Европа и Запада, могат да бъдат разбрани само като се изходи от конфликта, възникнал в самия Запад между стопанския живот и държавния живот поради това, че стопанският и държавният живот, но при особено надмощие на стопанския живот, са били слети по хаотичен начин. На Изток взривните материали се натрупваха чрез сливането на отделните духовни култури на националните общности с политическия държавен живот.

Между онова, което се натрупваше там, бяхме поставени ние в развитието на новото време. Досега пропуснахме да научим каква е нашата задача в това положение, в което сме притиснати между Запада и Изтока. Страшната световна катастрофа, произлязла от тези два импулса, които охарактеризирах, трябваше да ни научи накъде да държим курс тъкмо в Средна Европа, която трябваше да се учи от Запада и от Изтока. От Запада тя трябваше да научи, че като съсед на този Запад има задачата да раздели и да осамостои стопанския живот и политическия държавен живот. От Изтока тя трябва да научи отделянето на духовния живот – дори и ако при повърхностен поглед го виждаме само в националния живот – от държавния живот. Огромни заблуди – днес няма полза да си затваряме очите пред този факт, – огромни заблуди се натрупаха в политиката на средноевропейските държави, в небрежната политика на тези средноевропейски държави, която накрая доведе до пълна нищожност, защото държавниците не

бяха способни да видят как на Запад, благодарение на определени народни инстинкти, днес все още е безвредно, че стопанският живот е слят с политическия живот и има надмощие в него, а как на Изток доставяше взривни материали след взривни материали това, че духовният живот е слят по неорганичен начин с държавния живот. Огромни политически заблуди, които трябва да се познаят тъкмо в тяхната историческа необходимост, са онова, което в крайна сметка трябваше да се разрази в онази катастрофа, донесла тъкмо на нас най-страшното нещастие. Имахме ли в последно време – а имам предвид едно доста дълго последно време, – нещо повече, имаме ли всъщност и до днес добрата воля да вникнем проникновено в тези отношения? Не се ли намират отново сред нас, въпреки днешното страшно положение, много личности, които смятат вглеждането в действително практическите импулси за безстойностен идеализъм, понеже тези практически импулси днес са големи идеали, и които от удобство и малодушие на духа копнеят за малки цели, единствените, които те наричат практически, докато се обявяват срещу големите цели, необходими тъкмо днес, като срещу непрактични? Тези хора, които днес отхвърлят действително практическите, големите цели като идеализми и искат да гледат само към най-близкото, тези хора са същите или потомците на същите, които докараха средноевропейското човечество, европейското човечество изобщо, до днешното положение и които ще направят така, че щетите да стават все по-големи. Ако не стане възможно действителната житейска практика да застане на мястото на така наречената житейска практика на еснафите и филистерите – днес положението на нещата трябва да бъде разгледано непредубедено и честно, – никога няма да дойде онова, което е резултат от една истинска външна политика, онова, което води към импулсите на тричленността на социалния организъм.

Но днес си имаме работа не само с една последица от външната политика. Имаме работа със сили на развитието, които приижда от съвсем друга страна и вдигат вълни в човечеството! Онова, пред което стоим днес, може да се сравни с Великото преселение на народите и със срещата на това преселение на народите с християнството в началото на Средновековието. Който вземе предвид великите

импулси на християнството в тяхното действие през Средновековието и през досегашното ново време, на него всъщност трябва да му направи впечатление какъв характер са приели импулсите на християнството тъкмо у народите, за които обикновено се говори, когато се разглежда Великото преселение на народите, и какъв – у по-южните народи. Възникнало отвъд, в Азия, християнството отначало подейства върху високоразвитите народи на Гърция и Италия, върху високоразвитите интелекти на тези южни области на Европа. Чак след това то проникна в земите на „варварите“, както южните народи наричаха връхлитащите от север. Ако си съставим обща представа за тези отношения, ще открием, че онова, чрез което християнството като такова стана световно действащо, всъщност не се образува при преминаването му през южните народи, които стояха на най-високата, но вече низходяща степен на развитие, а разгърна своите мощни импулси в сърцата, в главите на онези народи, които все още имаха неизхабена интелигентност, неизхабена душевна сила. Това беше, бих казал, хоризонталното преселение на народите с неговите особености в началото на Средновековието. Днес, когато разглеждаме пролетарското движение, стоим пред едно вертикално преселение на народите. От дълбините на културния живот към водещите течения на културата се стича онова, което може да бъде наречено пролетариат. А онова, което трябва да търсим като новия, спасяващ ни културен елемент, като великите импулси, които ще ни изведат от смута, то действа, бих казал, от сиви духовни дълбини така, както някога християнството върху гръцките и римските народи. И виждаме как онова, което иска да обхване бъдещето за едно преустройство на света в духовно, в държавно, в стопанско отношение, се нуждае от неизхабените интелекти, от неизхабените сърца на онези народни маси, които в днешното вертикално преселение на народите се стичат отдолу нагоре, докато, както вече изложих тук миналия път, в изхабените мозъци на онези, които подобно на някогашните гърци и римляни стоят на върха на културата, у досегашните ръководни, водещи кръгове почти не може да се долови нещо от онзи огън, който ни е необходим днес, за да намерим пътищата от социалната беда към действително големи, практически цели на човечеството.

За това, че такива пътища трябва да бъдат намерени, говори преди всичко и онова, което се е изживяло като такова вертикално преселение на народите в хода на по-новото развитие на човечеството.

Външната политика ни насочва към тричленността на социалния организъм. Какво ни показват вътрешнополитическите събития? Те ни показват, че тъкмо онези народни елементи, които носят отдолу нагоре неизхабения интелект, неизхабените сърдечни сили на душата – колкото и да не искат днес мнозина може би още да признаят това, колкото и малко самият пролетариат вече намира днес подходящи и съответни думи и идеи за определени явления, – че тези народни елементи чувстват в своята душа, чувстват и в бедата на своето тяло, чувстват във всичко, което им се е изпречвало, може наистина да се каже от три-четири века насам, но особено през деветнадесетия и началото на двадесетия век, по троен начин тройната беда на социалния ред. Те чувстваха как стоят първо пред един духовен живот, с който не чувстваха нищо общо освен онова, което през последния половин век им беше охарактеризирано с думата на Карл Маркс за „принадената стойност“. Онова, което лежи в основата на това, в никакъв случай не е било напълно разбрано – нито от едната, буржоазната, нито от другата, пролетарската страна. Нали тъкмо в по-новото образование нещата се приемат доста външно. В основата лежи това, че цялата толкова хвалена, толкова възхвалявана духовна култура на новото време във всичките си разклонения можеше да се развие само като култура на малцина върху подпочвата на лишенията от култура, понасяни от голямата, широката маса. Не че досегашните водещи класи непременно са донесли беда и мизерия на пролетарските маси от зла воля, от някаква дяволщина. Не, донесли са ги – това се опитах да покажа миналия понеделник – поради неразумие, поради неразбиране на онези задачи, които възникнаха световноисторически от това, че все по-широки и по-широки маси бяха обхванати от по-новото вертикално преселение на народите, от стремежа към един духовен живот, от който бяха лишени. Но така стояха нещата, и това е съществено, че онова, което сме постигнали в изкуството, нещо повече, в науката, във възпитанието по отношение на духовния живот, от една страна, можеше да бъде

само за малцина и че трябваше да бъде изработено при лишенията на мнозина. Този особен вид духовен живот не можеше да съществува, без да създаде пропаст между привилегированите и онеправданите. Това усещаше широката, стремяща се нагоре маса по отношение на главния член на човешкия живот, по отношение на духовния живот.

По отношение на държавния или политическия, или правния живот тя тъкмо в своето издигане все повече и повече усещаше, че за човешката природа има нещо, което е еднакво за всички хора. Това еднакво не може да се развие в някаква теория, то просто е налице в преживяванията на всяка здрава душа. Както с човек със слепи очи не може да се говори за синия или червения цвят, така с една нездраво развита душа не може да се говори за онова, което живее във всяка здрава душа като правосъзнание, онова правосъзнание, което във втората област на социалния живот, в държавния живот, прави човека равен с всички други хора. Но това чувство, което в старите патриархални условия, а също и в условията на Средновековието, беше още потиснато в широките маси, това чувство за равното право, то изплуваше през последните векове и особено в пролетарското развитие на деветнадесетия и двадесетия век все по-интензивно. Ръководните, водещите класи не можеха да не призоват широката маса към демокрация. Това им беше нужно за техните интереси. Нужен им беше пролетариат, който все повече и повече да получава училищно образование. Но не може да се развие в душата едното, без заедно с него да се развие и другото. Като направиха пролетариите квалифицирани работници за сложните операции в своите фабрики и за други неща, господстващите, водещите класи трябваше, понеже едното не е възможно без другото, понеже другото се развива от само себе си, същевременно да допуснат да изплува в пролетариата онова правосъзнание, което е присъщо на всяка човешка душа, осъзнала самата себе си. Но у пролетария това правосъзнание се развиваше съвсем иначе, отколкото в досегашните ръководни, водещи кръгове на човечеството. В досегашните водещи, ръководни кръгове на човечеството чувствата за право се развиваха във връзка с кръговете от интереси, в които тези класи отдавна бяха родени. Пролетарият, поставен при машината и впрегнат в опусто-

шаващия душата капитализъм, не беше снабден с такива интереси. Онези отношения, които навсякъде съществуваха между онова, което водещите класи представляваха в социалния живот, и онова, което те усещаха като свое човешко, онези връзки на интересите не съществуваха за пролетария. Наистина не го казвам на шега, когато казвам: За онзи, който принадлежеше към водещите класи, от социалната връзка, в която беше поставен, може да е произлязло нещо от едно вътрешно общочовешко съзнание, което му даваше известно правосъзнание, когато той, да речем, можеше да напише на визитната си картичка „собственик на фабрика“ и други подобни, или пък „запасен лейтенант“. Но за пролетария нямаше такава връзка на интересите между опустошаващата душата машина и неговото човешко, нито между впрягането му в капитализма и отново неговото човешко. Пролетарият беше оставен да разчита само на своето голо човешко право, и когато поглеждаше към другите, той виждаше вместо всеобщи човешки права класови предимства, класови привилегии и класово онеправдаване. Това беше вторият опит, опитът в областта на държавния живот.

А третият опит пролетарият получи в областта на стопанския живот. Там той видя как в наемното отношение ръководните, водещите кръгове третират неговата работна сила точно като стока. Това се вряза дълбоко, дълбоко и из основи в усещанията, в чувствата на модерния пролетариат. Това породи едно съзнание, което в главата може би не се изразяваше съвсем ясно, но което дълбоко и интензивно се загнездваше все повече и повече в сърцата на пролетариите, съзнаващи своята човечност: В древността е имало роби, целият човек е можел да бъде продаван и купуван като вещ; по-късно е имало крепостничество, по-малко от човека е можело да бъде купувано и продавано, но все още достатъчно; днес все още има покупка и продажба на човешката работна сила за онзи, който не притежава нищо друго освен тази работна сила. С тази работна сила човек трябва да върви заедно, когато трябва да я продаде; не може да я занесе на пазара като предмет и да се върне обратно, след като е продал предмета; трябва да предаде самия себе си на онзи, който купува работната сила. Впрягането на работната сила в

стопанския кръговрат – това беше третото преживяване на модерния пролетариат. Така в онова, което се оформи като социално-държавен ред, пролетарият намери преплетено едно с друго онова, което току-що преди това намерихме преплетено и във външната политика; той намери в модерната държава преплетени духовен живот, държавен правен живот и стопански живот. Както преплитането в големите империализми доведе до експлозиите на световната война, така, от друга страна, онова, което се движи отдолу нагоре, което се преживява по троен начин – в духовния живот, в правния или държавния живот и в стопанския живот, – доведе до социалната експлозия. Двете неща вървят заедно. Старият ред експлодира в катастрофата на световната война откъм империите, в които модерният капитализъм, тръгвайки от едрото предприятие, се оказа превърнат, без истински да знае това. От едрото предприятие станаха империализми, а от сблъсъка на империализмите възникна катастрофата на световната война. Онова, което се движеше вертикално, отдолу нагоре, съдържа същите импулси. Само че то води в друга посока към онази социална беда, която беше световно-социална беда в отношенията на по-новите империи, станали или, както на Запад, империи на интересите, или, както на Изток, сплави от държавни империи с национални империи. Сливането на трите области на живота доведе до експлозията на световната война и до социална беда от най-голям мащаб, защото тази така наречена световна война е нещо друго в сравнение с предишните войни. Тя е изживяването на стария ред по един страшен начин. Нека видим как нещо ново иска да започне – отдолу нагоре. Нека не пропуснем да видим кои импулси там искат да станат за по-нататъшното развитие на човечеството други, различни от онези, които от стария стопански ред са прераснали в световните империализми и така са довели до най-страшните ужаси на най-новото време. Така говорят днес знаците на времето. Така трябва човекът днес да умее да заеме отношение към тези знаци на времето. Не преживяхме ли това, че тъкмо в Средна Европа се показа как хората постепенно са изгубили действително здравата преценка за духовния живот, за стопанския живот, за политическия живот

поради неестественото, невъзможното сливане на трите области, което постепенно настъпваше?

Питам ви, без да се впускам в критика на отношенията, питам ви дали събития, дали факти от последното развитие на човечеството – сега ще ги разгледаме само по отношение на Европа – не са възникнали направо под влиянието на сливането, например на политиката и стопанския живот? Целият свят крещеше – не искам да се впускам в критика на този крясък, разбира се, не са от тази страна само агнета, а от другата само вълци, – но целият свят крещеше за пробива през Белгия в началото на войната. Този пробив – благодарение на какво изобщо можа да се осъществи? Той можа да се осъществи само благодарение на това, че дотам бяха построени стратегическите железопътни линии. Те нямаше да ги има, ако в германската територия стопанските сили бяха отделени от политическите сили. Погледнете картата на Европа, разгледайте много от железопътните мрежи и после проучете, изхождайки от здрава индустриална наука – каквато още изобщо нямаме, – дали тези чисто стопански съоръжения, железниците, щяха да бъдат такива, каквито са – дори в неутрални страни можете да направите тези проучвания, – ако служеха само на стопанския живот и се развиваха от него. Или не ни ли прави впечатление, когато погледнем отношенията между стопанския и политическия живот, как именно Средна Европа постепенно, понеже империята все повече и повече се е сливала със стопанските отношения, и тук по западен образец все повече и повече се е превърнала в един голям търговски дом? Не ни ли прави впечатление, че политическото обучение все повече и повече изчезваше? Помислете само какви огромни количества интелигентност, какво огромно количество предвидливост са били насочени към чисто деловия живот, към стопанския живот, докато народите на Средна Европа точно в последно време ставаха все по-неполитични, дори в сравнение с тяхната неполитичност през предишните векове. Деполитизирахме се чрез сливането на политиката със стопанския живот.

И накрая, все повече и повече навлизахме в пълна зависимост на целия духовен живот от държавния живот. И тук трябва отново и

отново да се посочва как в зависимост от модерния държавен живот са изпаднали не само назначаването на длъжности и училищното управление, но и самото съдържание на духовния живот, съдържанието на изкуството, съдържанието на науката. Хората още не забелязват това днес, затова именно в тази област се надига най-чудовищният предразсъдък, когато се насочим към онова, което е съществено. А днес съществено е да се издигнем дотам, че да работим за здраво отделяне на стопанския живот от държавния или политическия, или правния живот, от една страна, и също така за отделяне на целия духовен живот от държавния живот, от друга страна.

Призивът за социализиране днес минава през нашия стопански живот. Той произлиза, бих казал, от споменатото по-рано вертикално преселение на народите като световноисторически девиз. И колкото и малко да се вижда още дори само що-годе достатъчно разбиране за истинското социализиране, все пак трябва да кажем, когато погледнем социалния живот без предубеждение: колкото и неясно да се мисли по въпроса, в призива за социализиране се изразява нещо световноисторически ясно. Това го виждаме може би най-добре по това, че именно поради ужасния стопански опит от войната дори капиталистически ориентирани мислители все пак не можаха да не говорят за необходимостта от социализиране на стопанството. Тази необходимост от социализиране на стопанството я подчертава например съвсем енергично един човек, който иначе мисли изцяло в капиталистически коловози – Валтер Ратенау. Нещо повече, между онова, което има предвид „Призивът“, и онова, което Валтер Ратенау излага например в книжлето си „Новото стопанство“, може дори в някои отношения да се намери една или друга допирна точка. Но както веднага ще видим, за онзи, който наистина разбира импулсите на тричленността на социалния организъм, за него има радикална, фундаментална разлика при социализирането на стопанското между онова, което на почвата на тази тричленност трябва да се изисква като такова социализиране, и възгледите на Ратенау. И точно в тази фундаментална разлика се показва какво спада към най-необходимото в социалния стремеж на настоящето.

Какво всъщност е довело хората в стопанската област до мислите за социализиране, до исканията за социализиране? Нали дълго време в онова, което се е наричало свободна игра на стопанските сили, се е виждал човешки идеал. Голяма част от това, което може да се нарече модерна частнокапиталистическа стопанска форма, възникна като резултат от свободната игра на стопанските сили, от свободната конкуренция на личностите и групите, заети в стопанството. Но после, в хода на онова развитие на стопанската форма, което се беше оформило под влиянието на модерната техника, под влиянието на модерния капитализъм и под влиянието на свободната игра на стопанските сили, се оказа, че от едно човешко малцинство все повече и повече се отделяше именно пролетарското мнозинство, което стана носител на онези три големи искания, които току-що охарактеризирах. И така от пролетариата възникна оправданият призив за социализиране, тоест за противоположното на чистата игра на силите в областта на стопанския живот. Онова, което според мислите на водещи личности на пролетариата трябваше занапред да се развива в стопанския живот, това трябваше да бъде цялостното организиране на целия стопански живот. И виждаме нали как в определени области, наистина за ужас и отвращение на мнозина, се осъществява онова, което представлява такова всеобхватно организиране. За старата свободна игра на силите, като отзвук от по-ранния държавен и стопански ред, имаше още и хубавата поговорка за благотворността на трона и олтара. Сега, вследствие на катастрофата на световната война, призивът и въодушевлението за трона и олтара се изоставят, но виждаме как дебне нещо, което изниква насреща на предишните трон и олтар. Не само досегашните водещи класи, но вече и най-широки слоеве на наистина разумния, мислещ пролетариат усещат нещо тревожно във въпроса: Какво ще стане, когато сега на мястото на трона и олтара застанат кантората и машината, ще стане ли тогава по-добре за нас? Не биха ли могли при известни обстоятелства от редовете на онези, които работят с фабриката и кантората, да се развият същите диктатори, каквито се развиха под влиянието на трона и олтара? Тук се крие многозначителен въпрос, но и въпрос, чийто здрав отговор трябва да поведе по пътя за излизане от социалната беда към

наистина практически цели. Говоря, разбира се, така да се каже, още много абстрактно, но в тази мисъл, която искам да изкажа, се крие нещо, което може да намери практическо приложение във всички области на стопанския живот, стига само да се призоват всички, които принадлежат към стопанския живот, да уредят тези въпроси. Но да се призоват така, че между всички тези членове на стопанския живот да може да цари доверие.

Нека в тази връзка поговорим открито и честно. Дните, които преживях тук, в Щутгарт, с беседите пред многобройни пролетарски събрания, бяха за мен голямо преживяване. Пред пролетариите почти не говорех по-различно – най-много само по форма – от начина, по който говоря тук. Разбираха ме – това се видя – в Швейцария и тук, в най-широки кръгове на пролетариата. И на какво ме научи това? Научи ме, че е възможно да се върви напред, било със социализирането, било с други социални искания на настоящето, само ако работим с доверието на човечеството. Че ще вървим напред само ако, работейки с хората, се поставим в съзвучие с тяхната воля, ако престанем да търсим спасението само в това да издаваме наредби отгоре, изхождайки от привидно превъзхождащ разсъдък. Днес можем да избегнем диктатурите само ако намерим онези думи, които, когато отделният човек ги изрича, са изречени от сърцето, от усещанията на най-широките маси, именно на трудещото се население. Това исках да кажа предварително. Това сочи, че непосредствено неотложните социални въпроси не могат да бъдат решени в малки кръгове, както и да се наричат те, че те трябва да бъдат решени на широката основа на фабриките, на работилниците, изхождайки от хората, а не от социалистическите теории.

Когато се съобразяваме с това човешко, едно от първите искания за стопанския живот е следното: от горчивите, от ужасяващите събития на катастрофата на световната война, тоест от онова, от което е произлязла катастрофата на световната война, да се научим как трябва да се осъществи социализирането. Трябва да научим това: всичко, което води до такова социализиране, което отново смесва държавния или правния живот със стопанския живот, неизбежно е пагубно.

Отново и отново трябва да посочвам онова неестествено смесване на стопанския живот с държавния или правния живот, такова, каквото се оформи в Австрия през последната третина на деветнадесети век. Вината за това, че Австрия се разпадна по такъв ужасен начин, че беше узряла за разпадане дълго преди катастрофата на световната война, е в това, че точно на тази гореща почва не се разбра колко разрушително неизбежно щеше да подейства това, че в зората на новия конституционен живот правовата държава беше съставена от стопански курии. По-късно, но прекалено късно, и то само по принуда, се премина към нещо различно от онова, което беше опитано през шейсетте години. Така наречените Райхсрат беше образуван от четири стопански курии: едри земевладелци; търговски камари; градове, пазарни селища и индустриални места; селски общини. Чисто стопански интереси се отстояваха на почвата на държавата, където трябваше да възниква правото. Стопански интереси се превръщаха в права! И който изучи онова държавно развитие, което при кабинета Тафе през последната третина на деветнадесети век беше наречено „кърпенето“, който изучи съобразно с нещата онова политическо развитие на Австрия, той знае какви зародиши на гибел се криеха в това, че в тези територии, които се опираха на най-различни националности, не се намери импулсът правният живот да се развива отделно, сам за себе си, и стопанският живот да се развива отделно, сам за себе си. Би трябвало да говоря много – и ако минем през парламентите всъщност на всички днешни държави, може да се говори много, – ако исках да докажа в подробности как навсякъде сливането на политическия или държавния, или правния живот със стопанския живот е ставало все по-невъзможно. Отсега нататък това трябва да бъде първото изискване: стопанският живот отново да се откъсне от държавния живот. Тогава, като привлечем всички човешки сили, които действат в стопанския живот, и с доверие в тях, ще можем да пристъпим към социализиране, съобразено с нещата, което ще се състои – изложил съм това в книгата си и съм го загатвал и на други места – в образуването на асоциации, отначало по професии, после по връзки, коалиции, кооперации, които се образуват от стремежа към хармонизиране на отношенията в потреблението и производството.

Само на тази основа може да се получи здраво социализиране. То ще се получи, когато се видят както вредите от свободната игра на силите, така и вредите от механичното социализиране – и двата предразсъдъка са се появили у хората, – само тогава то ще се получи, когато се научи нещо от онова, което се е показало в световната история, така че ще се социализира, изхождайки от свободната игра на силите, по такъв начин, че социализирането няма да възникне чрез изкореняването на свободната игра на силите, а точно чрез изпълнената с разбиране работа на свободната игра на човешките сили. Това можете да го направите само ако разпространявате доверие, но тогава можете да го направите! Горе-долу така, би могло да се каже, като се повторят едни думи на Гретхен към Фауст, горе-долу така го мисли и Валтер Ратенау, но тричленността на социалния организъм има предвид още нещо съществено различно. Ето, затова проектът на Валтер Ратенау за социализиране е нещо съвсем различно от онова социализиране, което тричленността трябваше да предложи, понеже Валтер Ратенау изобщо не може да си представи нищо друго, освен това, че социализирането се извършва, а все пак държавният надзор продължава да съществува, и че държавата непрекъснато извлича печалба от онова, което се произвежда в социализираните предприятия.

Това само свидетелства, че човек, който в крайна сметка би могъл да се поучи от практиката, все пак остава в плен на сляпа теория. Това само свидетелства колко силно внушение продължават да упражняват мислите, които са се образували в хода на развитието на по-новия капитализъм, дори у онези, които се стремят към социализиране, колко много е необходимо да се възпротивим на предразсъдъците в тази област с цялата сила на свободното практическо прозрение в отношенията. Всичко онова, което трябва да се постигне като ред на стопанския живот, като разумност и благоразумие, пронизващи стопанския живот, като нравственост, трябва да идва от самостоятелните личности и корпорации, които сами ръководят стопанския живот. Стопанският живот ще се развие здраво чак тогава, когато държавата няма да има какво друго да казва в стопанския живот, освен онова, което тя има да казва чрез личностите, които участват в стопанския

живот, в качеството им на личности, притежаващи права. Разбира се, ако някой измами другиго в областта на стопанския живот, той попада под действието на държавния закон. Той попада под действието на държавния закон като личност. Но онова, което представляват неговите функции, неговата дейност в стопанския живот, трябва в рамките на стопанската общност да почива единствено на договора, единствено на доверието. Макар това днес все още да среща много предразсъдъци от социалистическа страна, който не съди, изхождайки от понятия, от идеи, а от онзи опит, който донесоха последните десетилетия на европейското стопанство чак до стопанската гибел във войната, той ще каже това. И той трябва да каже: Няма да стигнем до здрави стопански отношения, докато не се осъществи откъсването на стопанския живот от държавния живот. Попаднахме в сегашното положение поради смесването на онова, което трябва да почива на доверие и договор, с държавното, което трябва да почива единствено на закони. Законите на държавата имат право да хвърлят светлина в стопанския живот само доколкото я хвърлят чрез личностите. Само така ще изнесем от стопанския живот онова, което трябва да бъде изнесено: онова, което като работна сила, подобно на стока, днес – за пролетарското усещане – е неправомерно впрегнато в стопанския кръговрат.

Стопанският живот граничи от едната страна с природните условия. Представете си следния абсурд: някакъв стопански консорциум се събира, определя своя баланс, вероятния баланс за 1919 г.; и този консорциум взема баланса от 1918 г. и иска въз основа на него, от активите и пасивите, да определи колко дни например през лятото на 1919 г. трябва да вали, за да се получи желаната делова конюнктура за следващата година. Това, разбира се, е пълна безсмислица, нали. Но казвам тази безсмислица само за да се види от нея, че в едната посока стопанският живот се изгражда върху природните условия, които не можем да регулираме напълно, изхождайки от стопанския живот. Чрез технически съоръжения можем да направим някои неща, но не можем да ги регулираме напълно, изхождайки само от стопанския живот. И така, както стопанският живот от едната страна граничи с природния живот, така в бъдеще стопанският живот трябва

да граничи с правния живот на държавата, а в правния живот на държавата трябва да се регулира всичко, което именно спада към правния живот, преди всичко човешката работна сила. За стопанския кръговрат регулирането на човешката работна сила на работника трябва да се намира извън стопанския процес. Както природната сила под земята кара зърното, житото да узрее извън стопанския процес, така регулирането на мярката, времето и вида на работната сила на работника трябва да се намира извън стопанския процес. От стопанската конюнктура, от стопанските предпоставки и сили не бива да се определя нищо по отношение на мярката и вида на човешката работна сила. По отношение на работната сила човек стои срещу човека съвсем иначе, отколкото по отношение на онова задоволяване на човешките потребности, на които се отговаря чрез стопанския кръговрат в производството на стоки, стокообмена и потреблението на стоки. Работната сила трябва да бъде извадена от това обращение на производството и да се регулира в чисто демократичния държавен живот, в отделената държава, еманципирана от стопанския живот. Така стопанският процес е по здрав начин вклинен между природата от едната страна и правния живот на държавата от другата страна. Всичко това трябва да бъде устроено в духа на тричленността. Това може да стане само ако на почвата на държавния живот не се развива онова, което може да се развие само когато хората стоят вътре в стопанския процес, от човек към човек, а на почвата на държавния живот стои само всичко онова, което се отнася до отношението на отделния човек към отделния човек, онова, в което всеки отделен човек е равен на всеки друг отделен човек. Затова на почвата на този държавен живот не бива да господства и никаква печалба, която идва от някакъв консорциум от хора, от някаква стопанска група, от някаква стопанска общност. Каквото се спечели на стопанска почва, трябва отново да се влее в стопанския живот на хората за повишаване на техния жизнен стандарт. Онова, което постъпва в държавата – наречем го данък или както и да е, – то може, ако трябва да се изразя ясно, да идва само от портмонето на отделния индивидуален човек. Срещу държавата може да стои само отделният човек; тогава и на почвата на държавата само отделният човек стои

срещу отделния човек. Тогава на почвата на държавата наистина процъфтяват правата на човечеството. Тогава социалният въпрос, доколкото той е въпрос на труда, се решава чрез еманципацията на държавния живот от стопанския живот, в който тогава вече не може да господства принудата, чрез която работната сила в свободната игра на силите сама става предмет на тази свободна игра на силите. Работната сила на работника трябва да е регулирана, преди той да влезе в работилницата, преди да влезе във фабриката, преди да влезе в стопанския процес. Тогава той застава срещу ръководителя на труда като свободна личност, чиято свобода е гарантирана от държавния закон за работниците; чак тогава се развива здраво отношение.

Тук стоим на почвата на наистина практическо социализиране. Онзи, който прозира отношенията на тази почва, знае, че изхождайки от други предпоставки, могат да се правят рамкови закони за социализиране без край. Могат да се правят днес, след две години да се сметнат за негодни, да се реформират, след пет години отново да се сметнат за негодни и да се реформират и така нататък. Няма да се стигне до здраво, благотворно състояние, докато не се издигнем дотам, че да подхванем практиката от такава точка, каквато е тази, която току-що посочих. Тъкмо това е характерното в развитието на по-новото време, че това развитие в много отношения, що се отнася до човешкото мислене, до човешките мисловни навици, не се откъсва от повърхността на нещата. И сега, когато сме изправени пред факти, които преобръщат света, виждаме в толкова много случаи, за съжаление, за съжаление, недостатъчността на старите партийни преценки, които трябваше да изграждат и които при изграждането често се държат не като преценки, които се намесват в действителността, а като мумии на преценките, които са умрели под партийната вкочаненост, под партийното филистерство на по-новото време. Затова, може спокойно да се каже, в сегашните дни, когато нещата трябва да се виждат проникновено и право, и честно, и вярно, най-важните неща се виждат толкова изкривено. Разбираемо е, че доста хора, които са видели модерния капитализъм в неговото възходящо развитие, днес са на мнение: Целият този частен капитализъм трябва да изчезне, трябва да настъпи обща собственост върху

всички средства за производство. – Разбираемо е, че тази преценка, която се е образувала в продължение на десетилетия, бих казал, от кървящи души, от нужда и мизерия, трудно може да бъде изоставена. Въпреки това трябва да изплува по-дълбок въпрос – нали в модерното стопанство не можем да минем без натрупвания на капитал, – въпросът: Какво трябва да бъде свързано с натрупванията на капитал? С натрупванията на капитал трябва да бъде свързана индивидуалната способност на хората да използват капиталите по съответния начин не в егоистичен, а именно в социален смисъл. Това не можем да го направим, ако не развиваме човешките индивидуални способности, ако не направим достъпно именно за тези човешки индивидуални способности управлението на капитала в съответните предприятия. Затова на почвата, на която е възникнал Призивът за социална тричленност, който днес отново ви споменах, трябваше по отношение на бъдещото действие на капитала да се посегне към идея, която представлява нещо съвсем различно от това, което днес още често се схваща като социализиране на капитала.

Забележително е, че точно когато мислим практически, стигаме дотам, че трябва да направим управлението на капитала зависимо от третата област, която трябва да стане самостоятелна в здравия социален организъм, от еманципирания духовен организъм. Все повече и повече докарахме нещата дотам, че връзката между духовната работа и работата на капитала в стопанския процес се скъса. Поради това все повече и повече стигахме дотам, че вместо да се развием към стопанския подем, който може да бъде свързан с повишаване на жизнения стандарт на широките маси, се развивахме, въпреки целия технически подем, към един вид хищническо стопанисване. Тъкмо по отношение на импулсите, които играят грандиозна роля в модерния стопански живот, например импулса на кредита, модерният стопански живот е навлязъл в странна задънена улица. Кредитът на почвата на стопанския живот днес е нещо, което може да бъде носено почти само от вече налични стопански фактори. В бъдеще се нуждаем от възможността кредитът да се ражда не само на почвата на стопанския живот, нуждаем се от възможността кредитът да може да се ражда отвън в стопанския живот. Парадоксално твърдение, нали,

странно твърдение; но онова, което лежи в основата му, такова, какво-то е, е още по-странно. Благодарение на това, че занапред духовният живот ще стане самостоятелен, че ще се развива от собствените си условия, ще се излезе отвъд онзи абстрактен духовен живот, отвъд онзи луксозен духовен живот, който не може да намери никаква връзка с житейската практика. Онези, които ме познават, няма да ми припишат, че искам по някакъв начин да принизя духовния живот. Но онзи духовен живот, който ще бъде отделен от другите два социални организма, който ще се развива от собствените си условия, той няма да бъде абстрактен духовен живот, който само проповядва или се задържа в абстрактни духовни висоти, той ще бъде духовен живот, който не води само до абстрактно знание за това или онова, а води дотам да направи хората способни като хора. В един бъдещ социален ред наистина вече няма да можем да използваме нашите чужди на живота гимназии. Нито пък нещо подобно.

Но онова, което ще живее, ще бъде нещо, което има духовна тласкаща сила, което е способно да носи човешката душа във всичките ѝ най-духовни потребности за живота. Точно когато се развие онова, което днес още толкова много хора смятат за далечен духовен живот, тогава се стига дотам да се намери онзи път, който нашето приковано към държавата възпитание не може да намери, онзи път, който развива човека като цял човек, който развива човека така, че никаква духовна култура вече няма да бъде възможна, без същевременно да бъде сръчност за практически неща, възможност да се прониква с поглед в практическите неща. Материализмът на по-новото време направи хората непрактични. Един истински духовен живот, който няма да бъде живот на държавни слуги в областта на духа, ще направи хората отново практични, той няма да създава в областта на най-висшата култура хора, които вярват, че имат светогледи, но които не знаят какво е банка, какво е кредит, какво са ипотеки и така нататък и как те действат в стопанския живот. Той няма да създава хора, които познават силите, за които говори физиката, но които никога в живота си не са цепили дърва. Казвам това, разбира се, винаги като сравнение. От истинския духовен живот, поставен на собствена основа, към ръководството на стопанския живот води

наистина практически мост. Вредите на капитализма могат да бъдат преодолени само тогава, когато управлението на капитализма бъде тясно свързано с оздравяването на духовния живот. Тогава ще се получи онова, което може да се нарече здраво социализиране на капитала. Тогава от духовния живот винаги ще се издигат онези хора, които могат да внесат в стопанския живот и кредит, нов кредит, които могат да опложда стопанския живот винаги наново. Тогава ще бъде възможен кръговратът на капитала, за който говоря в книгата си. Днес мога само да посоча тези точки. В следващите беседи, които ще ми бъде позволено да изнеса тук, ще трябва да говоря за отделни специални въпроси от този род, особено за отношението между капитала и човешкия труд.

Така виждаме как чрез тричленно разделения социален организъм ще могат да се осъществят онези три големи импулса на човешкото социално развитие, които от Френската революция насам, както вече споменах неотдавна, стоят като светли девизи пред човешкия стремеж. Свобода в областта на самостоятелния духовен живот, равенство във всички области на държавния живот, братство чрез асоциациите и кооперациите на стопанския живот, изграден на собствена основа.

Накрая бих искал да кажа още само това: Знам, че когато онова, което беше казано днес отново, се чуе така, в общ вид, а още не в специално практическото, може да се възрази много, защото не се знае как в мислите за тази тричленност на здравия социален организъм наистина всичко е практически свързано, от основаването на университета до продажбата на една четка за зъби. Тъкмо на това почива практическото в предложението, което имаме предвид тук: че може да се възрази едно-друго, когато се чуе само общото. Но практиката ще излезе наяве, когато хората от всички професионални класи, от всички видове човешка дейност участват чрез социална работа, конкретно и в отделните неща, именно в осъществяването на тази идея. Срещу възражението, че това са идеализми или дори че е нещо утопично, срещу това възражение ще се изправи онова, което все повече и повече ще говори на хората от сериозните факти на времето.

Такива идеи, каквито днес мнозина все още смятат за практически, бяха по странен начин доведени до абсурд от световноисторическото развитие през юли и в първите августовски дни на 1914 г. В моето съчинение „Основните точки на социалния въпрос“, в края, където се обсъждат международните отношения, обърнах внимание на това, че хората в страната и в чужбина днес още нямат представа за онова, което наистина се е случило в Берлин в последния ден на юли и в първите августовски дни на 1914 г. Онова, което се е случило тогава, светът ще поиска да го узнае. Когато се каже истината за тези неща, ще се види, че ужасна светлина пада върху събитията от по-новото време, светлина, която ще покаже, че се нуждаем не само от преобразуване на едно или друго, че се нуждаем от нови мисли, от нови мисловни навици, че трябва не само да преобразуваме институции, а че трябва в мислите на главите си да извършим преучаване, преосмисляне.

Който честно и искрено навлезе в това положение на нещата, той няма да отстъпи обезсърчен пред възраженията на онези, които казват: Ти, идеалисте, знай си занаята, стой си при своите идеали, не ни се бъркай с приказките си в практиката! – Тези практици ще видят какъв вредител ще се окаже тази житейска практика. Но онези, които са истинските практици и които мислят, изхождайки от големите импулси на развитието на човечеството, те изобщо не си приписват някакъв особен ум. Защото онова, което днес ни тласка да говорим така, както например и аз говорих днес отново, това са самите факти на настоящето. О, тук човек понякога се чувства така, че би искал да се сравни с онова момче, което някога седеше при машината и трябваше да обслужва двата крана, през единия от които се пускаше парата, а през другия – кондензационната вода. Момчето наистина, дори само поради възрастта си, не беше гениален изобретател, но то стоеше пред машината, която чрез своите факти му разкри нещо. То видя как отварянето на единия кран съвпадаше със слизането на балансира от едната страна, а отварянето на другия кран – със слизането на лоста на балансира от другата страна. Тогава то в своята наивност взе въжета и върза крановете за лоста на балансира – и ето, то стоеше пред своята парна машина и можеше да гледа как

балансират непрекъснато се движеше нагоре-надолу и отваряше и отново затваряше крановете. Но с това беше открито нещо важно. – Тогава не беше прав онзи, който пристъпи към онова момче и каза: Ах ти, нехранимайко, махай въжетата, стой си и отваряй крановете с ръка – а беше прав онзи, който чрез наивните хитрини на онова момче откри саморегулирането на парната машина.

Толкова мощно говорят днес фактите, че човек наистина и сам се чувства наивен, когато открива как трябва да бъде открито саморегулирането на здравия социален организъм. Днес можах само да ви загатна това. Саморегулирането ще бъде открито, когато в пълна самостоятелност действат духовният живот, поставен на собствена основа, стопанският живот, поставен на собствена основа, политическият или държавният живот, поставен на собствена основа.

Дано – с това бих искал и днес отново да завърша, – дано човечеството, особено средноевропейското човечество, проумее какво означават тези импулси в жизнените необходимости на по-новото време, преди да е станало твърде късно. Защото трябва да се проумее, че днес можем да се движим действено към практически цели за излизане от социалната беда само ако стигнем до идеи, които носят в себе си зародиша на дела. Мисли, носещи зародиш, мисли, носещи зародиша на дела, са онова, което трябва да се търси, и ние, които застъпваме тричленния социален организъм в неговите три импулса на самостоятелния духовен, стопански и правен живот, ние вярваме, че тези импулси трябва да бъдат внесени в развитието на човечеството, преди да е станало твърде късно.

Заключително слово след дискусията

Многоуважаеми присъстващи! Няма да ви задържам още дълго със заключителното си слово – не толкова защото не биха могли да се кажат още някои неща по изказванията на уважаемите участници в дискусията, а преди всичко защото времето вече е твърде напреднало. Затова някои от нещата, които, бих казал, все пак само смътно прозвучаха у някои от уважаемите участници в дискусията, навярно ще трябва да бъдат взети предвид в следващите две беседи, които

предстои да изнеса тук. Но все пак бих искал още днес, макар и съвсем накратко, да се спра на някои неща. Затова извинете краткостта на отговора на преките въпроси, които ми бяха зададени.

Беше зададен въпросът защо аз самият – евентуално чрез онези, върху които думата ми би могла да направи някакво впечатление – не съм издигнал по-рано гласа на мира. – Е, макар дори в тази дискусия да имаше оратори, които отново отправиха упрека в идеализъм, все пак бих искал много силно да подчертая, че съм и искам да бъда изцяло и докрай практик на живота и че затова за мен никога не може да става дума да пропагандирам неща, които съществуват само в мисълта и не показват своите възможности за осъществяване във фактите на живота. Затова бих искал да отговоря на тези въпроси и с някои факти. Какъв, мислите, щеше да бъде един наистина практически път да се води реално пропаганда за мир, да речем, тук, в Щутгарт – и то, да речем, в средата или през пролетта на 1916 г.? Да ви бяха свикали тук и да ви бяха казали хубави думи за необходимостта от мир? Мислите ли, че един истински практик на живота би могъл да постигне това толкова лесно, да речем, през пролетта на 1916 г.? Но имаше и други пътища. По тези пътища, които произтичаха от познанието, от изчерпателното познание на нещата, се опитвахме да направим онова, което тогава беше правилното. Все някога, в съвсем недалечно бъдеще, ще е необходимо да се говори сериозно за историята на последните четири-пет години, а не така, както в широки кръгове и до днес се говори за историята на тези години. За да спомена един от фактите: още през пролетта на 1916 г. изцяло отстоях онова, което смятах за необходимо, там, откъдето би било възможно да се премине към практическо дело. Опитах всичко възможно. Отчасти поради липса на време – защото би трябвало да говоря много за това – не искам да го излагам по-подробно. Стигна се дотам, че веднъж моята задача по отношение на ужасните събития трябваше да започне на определен ден. Но тогава от последната инстанция – въпреки че онези, които бяха проучили въпроса, го смятаха за много обещаващ – тогава от онази инстанция, в която вярват многобройни хора, защото им беше заповядано да вярват, дойде странното разпореждане, така ще го нарека: Та той е австрийски германец. Преди да

използваме австрийци за такива служби, трябва да назначим за това нашите способни германски хора. – Това е истината! Ето каква може да бъде истината! Ако ви разкажех нещата в цялата им взаимовръзка, никой не би ме попитал защо не съм се застъпил по-рано за онова, за което се застъпвам днес. И още нещо. В началото на този век и в края на миналия век бях учител в Работническото образователно училище, основано от стария Вилхелм Либкнехт. В това училище си изградих сред учениците много верен кръг от привърженици. Но може би присъстващите тук членове на Социалистическата партия знаят, че и в самата тази партия има така наречени бонзи. И така един хубав ден се стигна дотам, че онези бонзи – четирима души срещу шестстотин мои ученици, четирима души, които никога не ме бяха слушали, срещу шестстотин мои ученици, които ме бяха слушали от години, – понеже не исках да преподавам правоверно, догматично, материалистическо разбиране за историята, се надигнаха и успяха да ми посочат вратата. Това също е една малка глава по въпроса защо нещата, за които сега говоря, не са били изговорени по-рано. Който знае как и къде съм ги изговарял, той не пита за това. Но друго нещо е дали някой казва нещо, или дали някой го слуша. Твърдо вярвам, че мнозина от онези, които ме слушат днес, съвсем не биха ме слушали, преди да дойдат великите поуки от ужасните, от страховитите събития на последните години. И това е нещо, което трябва да се вземе предвид.

Когато беше казано, че щяла да бъде хвърлена ябълка на раздора между държавата и труда, тогава, моля, и тук трябва да ви насоча към една от следващите беседи. Там ще стане ясно, че уважаемият предишен оратор ме е разбрал съвсем погрешно, ако смята, че бих искал да направя държавата стопанин дори в една-единствена точка. Това няма да е така; напротив, държавата няма да играе стопанска роля в нищо, следователно тя не може да бъде и тази, която изплаща заплатата, а при нея става дума за свободата на работната сила. В този смисъл мнозина са ме и разбрали правилно.

И така, отговорих само накратко с отделни факти на определени въпроси. С течение на времето точно на тези въпроси ще се отговори още съвсем, съвсем иначе.

Ако пък един от уважаемите предишни оратори посочи, че било казано, че не съм обосновал нещата, трябва да се каже, че въпросът е тъкмо в това, че тези неща могат да бъдат обосновани само въз основа на житейския опит, че когато бъдат изказани, те се отправят като призив към човешкото мислене и човешкия опит. Наистина трябва най-сетне да се обърнем към живота, иначе няма да вървим напред. Тук най-сетне има нещо, което пристъпва към хората така, че те трябва да го посрещнат със своето свободно разбиране. За съжаление, видяхме, че напоследък много неща бяха разбрани – е, онова, което аз не разбрах, са нещата, които някои господа през последните години си поръчваха да им поставят в доста красиви рамки, сентенциите от известна страна – тях не ги разбрах. Разликата между онова, което трябва да бъде разбрано тук, и онова, което толкова лесно се разбираше през последните години – разликата между двете е в това, че тук, разбира се, разбирането трябва да бъде дело на вътрешната свобода. Там разбирането беше заповядано. Нека се изправим, нека се опитаме да разберем онова, което не ни се заповядва да разберем, и нека се опитаме да открием колко от онова, което вярваме, че разбираме, вярваме, че го разбираме само защото ни е било присадено, възпитано у нас или ни е било заповядано да го разберем. Който е практик на живота, все пак може да разбере, когато някой казва: Не бъдете сурови към носещия торбата с пари, имайте все пак състрадание към този или онзи. Но такива наставления всъщност са само доста егоистични наставления, наистина само егоистични наставления, защото работата не е в това дали някой ще проумее, че парите са мръсотия, или ще продължава да вярва, че парите са малък бог. За социално мислещите работата изобщо не е в това, а в това каква социална роля играят парите и човекът, който има парите.

Не бива да се затваряме в такива чувства като „Имаме състрадание към носещия торбата с пари“, а трябва да отворим главата си за отношенията, не само за онова, което според вкуса си искаме или не искаме да съжаляваме. Тук става дума да се отучим от празното проповядване. Това празно проповядване е част от онова, което ни докара до нужда и мизерия. Отново и отново съм казвал образно на своите слушатели: Всяко говорене за любов към ближния, за братство

е хубаво, то така гали вътрешно егоистичната душа, когато в добре отоплена стая се говори за любовта към ближния, за това, че трябва да обичаме всички хора без разлика на съсловието и т.н. Но в сравнение с действителността това е все едно да застана пред печката – така казвах – и да заговоря на печката: Ти, печко, твоят печков дълг е да отопляваш стаята. Както изглеждаш, ти имаш физиономия на печка, а такъв предмет има категоричния императив да прави стаята топла. – Но топло не става, мога да проповядвам колкото си искам.

И така хората проповядват абстрактно отново и отново, не става топло, а навън междувременно всичко се обръща с главата надолу. Работата е в това да спра да проповядвам, с мислите си да се погрижа топлината да се получи по разумен начин и да донеса дърва за огрев и да запаля огън. При нещата, за които сега става дума, важното е в нашите мисли да се съдържат зародиши на онова, което може да бъде направено. Вярвам, че който наистина търси, ще намери това в онова, което всъщност се има предвид с Призива, с моята книга „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“. Думи, които са само думи, вече бяха разменени достатъчно, сега ни трябват дела. Но ако делата трябва да бъдат разумни, първо трябва да се разберем помежду си за тях. Трябват ни зародишни мисли за дела, такива зародишни мисли, които да водят възможно най-скоро към дела, преди да е станало твърде късно.

Бъдещето на капитала и на човешката работна сила

Публична беседа

Щутгарт, 13 май 1919 г.

Би могло да изглежда, че сред събитията на голямата световна катастрофа, която днес е стигнала до етапа „Версай“, темата „Бъдещето на капитала и на човешката работна сила“ е нещо не съвсем обосновано. Но като проследяваме събитията в техните дълбини, може би все пак е позволено да посочим, че тези две теми – световната катастрофа и онова, на което трябва да бъде посветено днешното разглеждане – са тясно свързани. Защото всъщност на всеки, който е наблюдавал събитията от последните години с открити, будни душевни сетива, трябва да е повече или по-малко ясно, че нещо от онова, което би могло да се нарече световен капитализъм с голям размах, се е вляло в тази така наречена световна война, че в рамките на така наречените мирни условия този световен капитализъм се държи по своя маниер, както днес болезнено ви е известно, и че днес през голяма част от цивилизования свят вече минава като мощна историческа опозиция онова, което би могло да се нарече искането, насочено именно срещу капитализма. Така в противоположността между капитала и човешката работна сила всъщност е скрит може би най-дълбокият, най-значимият проблем на нашето време. Капитализмът накрая се издигна до онова, което може да се нарече, а и често е било наричано, империализъм. Човешката работна сила пъшкаше под господството на този империализъм. И ако се вгледаме малко по-точно в най-значимия белег на капитализма, ще открием тъкмо това, че той, така да се каже, е намерил своя изход в ужасната световна катастрофа.

Кой е всъщност един от главните белези на капиталистическия световен стопански ред? Той е този, че човекът в своята доходна

дейност, в своето обогатяване изхожда от така наречената рентабилност, от възможността за влагане на капитала. И така, питам ви:

Колко от онова, което се свежда до възможността за влагане на капитали в голям мащаб, се съдържа в причините за страшната катастрофа? В каква голяма степен всъщност се е воювало за разширяване на възможността за влагане на капиталите на определени империализми? И така още сега се показва, и все повече и повече ще се показва, че от дълбините на човечеството се надига и ще се надига искането: Как да стигнем до преустройство на човешкото съществуване, след като онези форми, които световният стопански ред прие при капитализма, империализма, първо, в толкова висока степен се оказаха беда за човечеството, а второ, отдавна вече сами вървят към собственото си унищожение? И така с това, което днес разглеждаме като противоположността между капитал и труд, всъщност разглеждаме един залязващ световен стопански ред, от една страна, и един възходящ световен стопански ред, от друга страна.

Като разглеждам тук този въпрос, моля ви да вземете предвид, че именно от гледните точки, от които се говори тук, е необходимо първо да се говори напълно ясно за всеобхватните, за големите импулси, за да може след това, върху основата на разбирането на тези големи, всеобхватни импулси, да се навлезе в подробностите. Защото никой, който днес, в дните на голямата световна разплата, иска да избегне обръщането към големи, всеобхватни импулси, не може изобщо да мисли, че ще действа благотворно за новото изграждане на света. Който днес нарича големите, всеобхватни гледни точки непрактични, той всъщност с това изразява, иска или не иска, че понеже остава в така наречения си практично, в своето дребно, не желае да участва в онова, което е наистина необходимо за развитието на човечеството. Затова позволете ми днес, във връзка с двете си последни беседи, да остана още при малко по-всеобхватни импулси, за да мога после, следващия петък, да разгледам напълно ясно само подробности, които произтичат от всеобхватния план на тричленността на социалния организъм. Тези подробности не биха могли да се разгледат, без първо изцяло да се разгърне строителният план. Ако днес искаме да опознаем онези искания, които се надигат от най-

широките слоеве на народа и в които същевременно се изразяват значими исторически необходимости, тогава, първо, е необходимо наистина да имаме добрата воля да се вслушаме в онова, което с оглед на новото положение в нашето време днес е най-необходимото, за да се даде на особените искания на хората форма, която да може да се вживее в действителността на развитието на човечеството. През последните години условията са станали толкова различни от предишните, че изглеждат като нещо съвсем ново, и все пак много хора днес още не могат да се откъснат от старите мисловни навици и старите мисловни усещания, и те нямат уши, поне нямат благосклонни уши за онова, което е най-необходимото. Днес стоим пред искания, които не изхождат от това или онова място, които и не могат да се пропагандират от това или онова място – днес действително стоим пред исканията на най-широките маси, които се надигат от дълбините на човешкото усещане, на човешкото преживяване и на човешката воля. В това време преди всичко е необходимо доверие, доверие на хората едни към други, доверие на хората към онези, които имат какво да кажат за исканията на времето. Преди всичко доверие, което не се основава на нещо лично, а доверие, което се основава единствено и само на самата кауза. Тук днес забелязваме нещо много значимо. Може да се каже, че ако човек умее да намери достъп до най-широките народни маси, е сравнително лесно да спечели доверие. Колкото и странно да изглежда, трябва да бъде казано: днес доверие се печели толкова по-лесно, колкото повече се говори на онези хора, които от досегашния стопански, правен и духовен ред са били, така да се каже, изкоренени по отношение на човешките жизнени блага, които са принудени при изграждането на живота си да разчитат единствено на онова, което е силата на собствената им личност, което е силата на техния труд.

Забележително е тук как най-всеобхватните импулси се приемат с разбиране от онези, които на собствения си гръб са изпитали недостатъчността на развитието на човечеството в последно време. По-трудно е да се говори на онези, които днес, така да се каже, все още стоят с остатъците от стария стопански, правен и духовен ред; които пренасят в новото време онова, което са придобили, наследили или

по някакъв друг начин са усвоили от стария ред. Те са привързани – било към своите имоти, било към своите представи. И им е трудно да намерят за практично нещо друго освен единствено онова, което им дава възможност да запазят поне до известна степен придобитото, наследеното или усвоеното по друг начин. На много хора днес, и още повече на онези, които спадат към последно споменатата класа, всъщност им липсва не само възможността да търсят доверие, за да стигнат чрез доверието на хората един към друг до ново изграждане, но им липсва дори вярата в това доверие, липсва им вярата, че разбирането на онези, които искат да разберат големите импулси, е истинско и честно. Не искам да критикувам, искам само да разгледам факти, но факти, които правят толкова безкрайно трудно днес да се върви напред чрез онова, чрез което единствено и само може да се върви напред – силата, която е в човека, да разбира другия човек. Безкрайно трудно е днес да се направи популярна тази основа на всеки истински социализъм: разбирането на единия човек за другия човек. Защото, колкото и да е странно, в нашето време, в което зовът за социализъм звучи така значимо, така величаво, в това време най-силните антисоциални нагони живеят чак в дълбините на човешката душа. Оттам идва и това, че днес, замъглени от тези антисоциални нагони, всъщност малко хора могат да стигнат до достатъчни, съобразени с действителността, наистина практически възгледи за онова, което ни е необходимо за по-нататъшното развитие на човечеството. Онова, за което стана дума в предишните беседи и за което ще се говори днес и следващия път, не е свалено от Облакокукувиград, то е взето от непосредствения живот. Защото много от онова, което се изисква именно от импулсите на тричленния социален организъм, по същество всъщност вече е налице в тайния копнеж на много хора, вече е налице по такъв начин, че иска да се издигне от душевните дълбини към повърхността, че иска да извоюва своето съществуване, и че само институциите на нашия досегашен духовен, правен и стопански ред се стремят да задържат тези сили, които напират към повърхността. Забележителните явления – как днес хората, изхождайки от стария си държавностопански ред, направо противодействат на онова, което за собственото им благо иска да си

пробие път нагоре – привличат вниманието особено силно, когато насочим поглед тъкмо към борбата между капитала и човешката работна сила, която днес разтърсва света. Не очаквайте от мен да започна с някакво повече или по-малко задоволително определение на капитала и човешката работна сила. В действителността не се води борба срещу понятия и идеи, в действителността трябва да се води борба срещу сили и хора. Но в действителността често трябва да се води борба и срещу безумната заблуда, недостатъчността, дори слепотата. В това отношение днес нещата стоят извънредно странно.

С това стигам до второто, което трябва да се вземе предвид освен социално-психологическия факт на търсенето на доверие. От голямата маса на пролетариата и на социално мислещите се надига зовът – и той се надига отдавна – за някакво социализиране на средствата за производство, които за пролетариата по същество са същото като капитала. Който в смисъла, в който го изложих тук в последните си две беседи, навлезе в развитието на социалните и социалистическите идеи на деветнадесети и двадесети век, той може да открие, че в този зов за социализиране на средствата за производство има нещо, което отговаря на най-оправданото, което изобщо може да се съзре в поновото развитие на човечеството. Но за онзи, който оставя фактите да въздействат върху него така, както те се промениха в резултат на световната катастрофа, няма да е трудно да прозре и колко недостатъчни са станали сега много от онези мисли, партийни мнения и други подобни, които се проявиха и от социалистическа страна, сега, когато фактите мощно и шумно се надигат от световната катастрофа и търсят оформяне. Сега трябва да се поставят въпросите: Как можем да оформим социалния живот? Как води пътят към онова, което се поставя като добра цел: социализирането на средствата за производство? Как да стигнем до такива идеи, които да ни покажат не само целта, която може да удовлетвори родените от страдание и лишения искания, но които да ни откриват пътя към тази цел? Именно това си поставя за задача тричленността на социалния организъм: да намери пътя към една цел, която най-широките маси на човечеството признават за своя оправдана цел, която чувстват като такава, дори до известна степен и разбират. Отново и отново трябва да подчертавам:

онова, което имам да кажа тук, не е извадено от някаква сива теория, не е възникнало от учеността, то е произлязло от действителния живот и неговите сегашни далекообхватни искания. Но понякога човек се замисля как развитието на епохата, как човешките мисли се отнасят към нещо такова, което е извадено именно от дълбините на живота. Във формата, в която днес звучи зовът за социализиране, той произхожда от една значима всемирно-историческа прокламация, от така наречения „Комунистически манифест“ на гениалния Карл Маркс. И по същество социалните и социалистическите импулси, които са преживени до днес и които още ще бъдат преживени, ще бъдат клонки и издънки на онова, което в корена си е дадено с този „Комунистически манифест“. Но е забележително: в същата година, в която излезе „Комунистическият манифест“, излезе една честна, една съобразена с действителността книга. И мислите на тази книга са произлезли от душата на човек, който вече познаваше живота, който и би бил склонен още тогава да се обяви безрезервно за социалист, ако познанията му за живота му позволяваха това. Това е Бруно Хилдебранд, който тогава написа книгата – една привидно скромна книга, но една симптоматична книга, книга, която би трябвало да се вземе предвид задълбочено: „Националната икономия на настоящето и бъдещето“. Споменавам това днес тук за въведение по една съвсем определена причина. Ако съберете всичко съществено, което е било изтъкнато от противниците на социализма след „Комунистическия манифест“, можете да намерите всичко това ясно, като в екстракт, още в труда на Бруно Хилдебранд от 1848 г. Какво всъщност лежи в основата на импулса на този забележителен човек? Той си каза: трябва да си представя как би изглеждал един обществен ред, който би бил изграден чисто социалистически! Той, така да се каже, си рисува такъв социалистически изграден обществен ред. Ако можеше да го смята за възможен – това всеки забелязва от изложението на този човек – тогава веднага би се обявил за него. Според своите възгледи той не може да го смята за възможен. Защо? В никакъв случай не защото вярва, че отделни хора, които искат да преплават в по-новото време с онова, което са придобили, наследили или са получили по друг начин, евентуално биха попаднали под колелата, а защото на

него като мислител на действителността, като истински практичен мислител, му става ясно, че онези, които искат социализма такъв, какъвто сами си го представят, би трябвало в най-кратко време да се почувстват нещастни в такъв социалистически обществен ред. А защо трябва да се почувстват нещастни? Този човек привежда всичко това. Той показва колко много от оправданите сили на човека естествено би трябвало да изчезнат, ако една социалистическа структура обхване човешкото общество. Той посочва колко невъзможно би било именно в социалистическото общество да се установи трайно отношението между капитала и труда.

Пред такова съобразено с действителността разглеждане човек се оказва в много странно положение. Казва си: но нали историческата необходимост от социализма е налице. Социализмът трябва да дойде и той със сигурност идва. Трябва ли да се иска онова, което може би ще докара до мизерия, или поне не до щастие, и самите онези, които искат новия ред? Това е въпросът, който днес може да тежи като страшен товар върху човека, който гледа по-дълбоко в човешкото развитие. За онова, към което днес ни призовават силите, заложени в развитието на човечеството, наистина не може да се стигне до яснота, изхождайки от някаква агитаторска или демагогска почва, а единствено и само от горчива сериозност и свещено чувство за отговорност към исканията, към оправданите искания на човечеството.

От тази почва произлязоха въпросите, които в крайна сметка възникнаха при полагането на основите на импулсите на тричленно разделения социален организъм. От самия действителен живот там като перспектива за бъдещето се очертаваше социално разчлененото човешко общество. Но в стремежа не просто да се говори, изхождайки от илюзии и искания, а в стремежа да се стигне до нещо, което може наистина да бъде благотворно за човечеството, трябваше да се попита: На какво се дължи това, че исторически необходимото, онова, което със сигурност трябва да дойде, същевременно може да изглежда като нещо, което смущава човечеството по отношение на най-благородните му сили? Такава перспектива не може да разколебае отговорния човек в прозрението за необходимостта от социална структура на обществения ред. Но тя може да го подтикне да изследва

как трябва да се направи, за да дойде благо, а не беда, за да се прояви свободната човешка природа, която се разгръща във всички посоки, и в исторически необходимото да не трябва да живее едно вътрешно изсъхнало, вътрешно закърняло човешко същество. Това води до поточно изучаване на този социален организъм, съобразено с живота. И тогава се оказва, че ако просто искахме да пренесем стария държавен ред, старото държавно съдържание в новия социален ред, ако тласкахме старата единна държава напред към новия социален ред, тогава би настъпило онова, което противниците на социализма, когато са добронамерени противници, именно изтъкват. Мрачната картина веднага се озарява от светлина, щом осъзнаем: нали първо трябва да се извадят същинската правна, или държавна, или политическа област и областта на духовната култура на човечеството от стопанския организъм, в който навлизахме все повече и повече, така че държавният и духовният организъм станаха слуги на стопанските организации. Ако ги оставим вътре, ако продължим да плаваме, хипнотизирани от идола „единна държава“, и искаме да социализираме, тогава възраженията важат. Ако от стопанския живот, в който все повече се е съсредоточила по-новата човешка култура, отчленим правния, или политическия, или държавния живот, от една страна, и духовния живот, от друга страна, тогава в освободения стопански кръговрат остава възможността да се социализира по здрав начин. И същевременно се получава възможността и в двете други области да се социализира по здрав начин.

Исках да обърна внимание на това по простата причина, че днес, когато се говори за тези неща, хората така лесно вярват, че онова, което се казва, е дошло, така да се каже, като хрумване за една нощ. Онова, което се има предвид с тричленния социален организъм, не е такова хрумване. То е нещо, което е произлязло от съжителството със социалната действителност. Защото само когато имаме пред погледа си тричленния социален организъм, който ви охарактеризирах последния и предпоследния път, само тогава се получава възможността да се хвърли правилната светлина върху онези импулси в по-новото развитие на човечеството и върху тяхното оформяне в настоящето и към бъдещето, които са необходими

за капитала и човешката работна сила. Под въздействието на обърквашите и несправедливите сили на по-новото време са се оформили възгледи, които всъщност не винаги сочат към правилната цел. Може например да се каже, че онези, които са размишлявали, за да помогнат на развитието на човечеството, са изказвали най-куриозни мисли за онова, което всъщност са си представяли под капитала и неговите въздействия. Има един икономист Рошер, който причислява държавата към капитала; има един икономист Тюнен, който причислява човека към капитала, и бих могъл да ви приведа дълъг списък, който би ви доказал как хората гледат на стопанския свят и си правят най-странни представи за онова, което действа в стопанския живот. Затова онова, което всъщност днес движи и раздира човечеството, може би ще ни стане по-ясно, ако посочим в какво всъщност се крият основните импулси на разразилата се борба между капитала и човешката работна сила – по-ясно, отколкото чрез представите на такива хора, а може би и чрез представите, които можем сами да си направим. Тук най-напред можем да посочим, бих казал, вярата на едната страна и вярата на другата страна. Защото по същество две стопански вероизповедания стоят едно срещу друго.

Какво всъщност вярва капиталистът? Капиталистът вярва, че живее от своя капитал, или, ако е стопанлив, че живее от лихвите на този свой капитал. Такава е просто неговата вяра. Той не размишлява много върху тази вяра, защото не подозира, че от капитал и лихви никой не може да живее. И не подозира също, че не без известно основание един много значим икономист, който по изключение дори стана пруски министър, е изрекъл думите, че капиталът бил петото колело на стопанската каруца. Наистина трябва да се вземе предвид какво всъщност означава това. То означава не по-малко от следното: човешкото общество всъщност не се нуждае от онова, което днес се смята за капитал. Но в действителност този капитал изхранва много хора, извънредно много хора. Всички тези хора се изхранват от петото колело на стопанската каруца, тоест те се изхранват така, че ако не се изхранваха, стопанската каруца пак би се движила, само че самите те би трябвало да правят нещо друго, вместо да се изхранват от капитала, а именно да работят. Вижте, това осветлява

вярата на капиталиста. Трудно е да се бориш срещу тази вяра, както изобщо е извънредно трудно да се бориш срещу вероизповедания, по простата причина, че вероизповеданията са тясно свързани с човешката природа. И можете да казвате на капиталиста колкото си искате често: От твоя капитал все пак не възниква живот, докато чрез обществения ред твоят капитал не се превърне във власт, във властта, която чрез своя капитал имаш над други хора, които работят и чрез своя труд ти доставят средствата за живот. Който разглежда тези неща задълбочено, той забелязва, че капиталът има значение чак тогава, когато го разглеждаме от гледна точка на този въпрос за властта. Толкова засега за вероизповеданието на капиталиста.

А вероизповеданието на работника, поне на онзи работник, който под опустошаващия душата капитализъм се е развил и е навлязъл в новото време, това вероизповедание гласи:

„Аз живея от труда си!“ – В днешния обществен ред също толкова е просто вяра, неоснователна вяра, че човек може да живее от своя труд, колкото е неоснователна вяра, че може да се живее от някакъв капитал, макар че вярата, че може да се живее от собствения труд, има поне известна ограничена правилност. Само че в нашия обществен ред тя няма пълна правилност. Защото в нашия обществен ред, който почива на разделението на труда, за да може да се живее от този труд, е необходима трояка дейност на човека, която изхожда от духовната култура на епохата в най-широкия смисъл. Първо, необходима е изобретателската дейност, която води до средствата за производство, второ, организаторската дейност, която води до хармонизиране между средствата за производство и човешкия труд, и трето, необходима е спекулативната дейност, която води до реализирането на онова, което се произвежда с помощта на труда със средствата за производство, до предаването на продуктите на съответните членове на човешкото общество. Без тази трояка духовна дейност трудът в социалния организъм, който почива на разделението на труда, е нещо безплодно. С това обаче още отначало ни се посочва онова, което, както вече казах, по известен начин хвърля светлина върху необходимото днес. Трябва само да погледнем на онова, което е налице, в правилна светлина. Днешното общество работи под

влиянието на капитала. Работещият усеща съвсем правилно, когато смята за съществено в капитала средствата за производство, тоест онова, което трябва да бъде създадено от човешкия труд и не води непосредствено до потребление, следователно не е непосредствен предмет за задоволяване на потребностите, не е непосредствен предмет за наслада, а служи за изработването на средства за задоволяване на потребностите и за наслада. Тези средства за производство социализмът иска да постави в друг обществен ред, различен от онзи, в който те са попаднали под влиянията на капиталистическия стопански ред на новото време. Странно е, но може да се каже, че вече се вижда как по известен начин средствата за производство са нещо самостоятелно, че те могат да бъдат отделени от хората. Сравнете само как в по-старите стопански форми онова, от което човекът се нуждаеше като занаятчия, за да произвежда, почиваше на неговите човешки качества. И после сравнете всичко, което днес се върши в голям мащаб с помощта на съвременните едромащабни средства за производство, как то, така да се каже, като вещно благо може да бъде отделено от човешката индивидуалност. Нали знаем, че когато се продава съвкупност от средства за производство, които съставляват едно предприятие – може да ги продаде един човек или едно акционерно дружество на друг човек, на друго акционерно дружество, като и двете страни може би нямат нищо друго общо с тези средства за производство освен това, че получават своите тантиеми, своята печалба, – тогава се вижда как в най-широк обхват съществува откъсване на средствата за производство от собствениците им. Тук действителността ни дава нещо, което в бъдеще трябва само по съответния начин да бъде обърнато в своята противоположност, и тогава ще стигнем до действително социализиране на средствата за производство. Опитах се да посоча такова социализиране в книгата си „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“.

Трябва да се постигне двояко нещо. Първо, трябва да се постигне създаването на по-тясна връзка между ръководителите на едно предприятие със средства за производство и самите тези средства за производство. Ръководител или ръководен консорциум трябва

непременно да бъде онзи, който чрез своя духовен труд – било разпоредителен, било калкулиращ, било изобретателски – се намесва в предприятието чрез средствата за производство и участва в него. Към такъв консорциум, който чрез цялата си духовна нагласа, чрез своите духовни способности е свързан със средствата за производство на определено предприятие, трябва в най-широка степен да се създаде доверие от страна на онези, които като физически работници трябва да работят с тези средства за производство. В бъдеще един срещу друг ще трябва да стоят занаятчията, човекът, който работи с ръцете си, и онзи, който не получава печалбата, която израства от средствата за производство, а който чрез своите духовни способности, чрез своята духовна работа, която е насочил според вида на определени средства за производство, на определен вид предприятие, единствен има право да ръководи това предприятие, тези средства за производство. Но този ръководител на предприятието трябва да ръководи средства за производство само дотогава, докато може да оправдае ръководството чрез свързаността, чрез сраснатостта на своите способности с тези средства за производство.

Тук се стига до точка, при която онези, които могат да си представят само, че поне съществено от старото ще остане, наистина започват да гледат смаяно. И все пак, когато настъпи моментът, в който някой, който се е сраснал чрез своите способности с определена съвкупност от средства за производство, вече не поддържа тази сраснатост, тогава за социалния организъм възниква задължението да предаде тези средства за производство без покупка на друго лице или група лица. Това означава не по-малко от това, че в бъдеще ще се осъществява съединяване на – е, нека го наречем капитал или както искаме – на капитал и човешки способности без покупка. Тогава капиталът ще има само значението на онова, което е нужно, за да се поставят началата на големи предприятия. В бъдеще капитал ще възниква чрез човек, който притежава способности за определено предприятие. Този капитал ще възниква само чрез доверието, което имат към него други хора, които ще му дават онова, което извършват като принаден труд в повече от своите потребности. Той ще бъде в състояние, така да се каже, по поръчение на група,

която му се доверява, а това означава – на общността на социалния организъм, да изгради такова предприятие, каквото днес може да бъде изградено само върху частния капитал и облагите от частния капитал. Но тогава, когато предприятието е изградено, отпада нещо, срещу което всъщност днес работникът наистина се бори – отпада собствеността върху средствата за производство. След като изграждането на средствата за производство е завършено, един срещу друг стоят работникът чрез договор и онзи, който е техническият или някакъв друг духовен ръководител на предприятието. Средствата за производство не принадлежат на никого, собствеността върху средства за производство престава. И в момента, в който съвместното действие на предприятието с този ръководител вече не е оправдано от особените способности на ръководителя, ръководителят е длъжен да предаде средствата за производство на друг консорциум, на друга група лица. Пряко или непряко! По този начин за бъдещето се постига онова, което трябва да нарека обращение на капитала и прекратяване на частната собственост върху капитал! Капиталът по здрав начин ще бъде включен в социализирания обществен организъм. Той ще циркулира в този обществен организъм, както кръвта циркулира в човешкия или в животинския организъм, където тя също не бива да бъде обсебвана едностранно от един орган, а трябва да циркулира през всички органи. Свободно обращение на капитала! Ето какво в действителност се изисква за бъдещето.

Само в такъв социален организъм, в който капиталът така свободно циркулира, е възможна и действителна свобода на труда. Защото, както частната собственост върху капитала по отношение на обществените функции действително е петото колело на колата, така и човешката работна сила, като противоположност на капитала, е изпаднала в принудително положение под господството на капитализма. Онова, което е необходимо за оздравяването на човешкото общество, се постига чрез обращението на капитала, който никой не притежава. Онова, което днес се изплаща от средствата за производство, което се изважда от тях, онова, което хората наричат свой капитал или своя рента в ипотечните книжа, в заложните писма или облигациите и така нататък, е абсолютно ненужно в действителния

процес на човешкото развитие на обществения ред. То е извадено от този обществен ред и поставя самите хора, които го изваждат, извън този обществен ред, превръща ги повече или по-малко в паразити и в онези, които пораждат големите сили на недоволството в обществената организация. Онова, което ви изложих тук за обращението на капитала, някои хора, разбира се, ще намерят всичко това крайно непрактично. Вярвам, че е така. Но да го намираш непрактично, в този случай не означава нищо друго, освен да не искаш да се откажеш от онова, което е петото колело на колата на стопанския ред, тоест да си свикнал да намираш практично само онова, което се е оказало практично за самия теб, за егоизма. Но в бъдеще човекът ще трябва да се отдаде с цялото си същество на обществения организъм. Тогава няма да е достатъчно хората да седят в стаите си и да фантазират за любовта към ближния, за братството, и при това да са много доволни от себе си, а после да откъсват купоните, които могат да откъсват само защото хората в мините, във фабриките работят за тях в нужда и мизерия, за да могат те да се чувстват добре при своите проповеди за човеколюбие, за любов към ближния и братство.

Такова говорене, такава доброта ще трябва да престанат. Да се устрои човешкото общество така, че то действително да отговаря на изискванията на добротата – ето какво сега преминава през света като действен зов. Онова, което е възникнало при новия капитализъм, което се е развивало все повече и повече, което днес, така да се каже, е стигнало до върха на своето съзнание, а именно на своето класово съзнание, това е социалната група от хора, която засега като социална група всъщност се състои само от населението, което работи с ръцете си, от пролетариата. Какво трябва да бъде изпълнено по отношение на тази социална група? Тази социална група по известен начин си е помагала сама, тя е извоювала за себе си и немалко неща, които е изтръгнала от капиталистически ръководената държава, от чисто капиталистическия стопански ред и така нататък. Кооперации, профсъюзи възникнаха за организиране на социалната група – отначало това бяха анархични работнически маси, отначало анархични не по убеждения, а по групирането си. Но докато живеехме под стария стопански ред, тези опити за организиране не можаха да доведат до

истинска цел. Въпреки всички хвалебствия за закрилата на труда, за работническото осигуряване, дори за международната закрила на труда и така нататък, всички тези неща не бяха годни да организират социалните групи, които живеят като пролетарско население, наистина така, както изискват нещата. Защото при всички тези опити за организиране оставаше нещо, оставаше насреща капиталът и неговите представители. И така се оформи онова, което беше налице и което и днес все още не е иначе: борбата между едната обществена класа, носителите на капитализма, и другата обществена класа, пролетариата. Борба, конкуренция – ето какво се оформи. А до какво стигнахме чрез тази борба, чрез тази конкуренция – че профсъюзно организираният работник трябва чрез обединяване да изтръгва от представителите на капитала увеличението на заплатата си или нещо друго – това нали го видяхме. В онова, което днес чувства пролетариатът, ясно се изразява колко малко досегашната организация можа да изпълни онова, което се съдържа като искане в пролетариата.

В по-ранни беседи вече посочих в какво се състои главната точка. Можеше да се каже, че две главни точки на целия социализъм се съдържат в две искания, от които после сякаш от само себе си, като естествено следствие, произтича трето. Те се съдържат, първо, в искането, което днес вече беше обсъдено заедно с обсъждането на капитала, в искането занапред капиталът, вложен в средствата за производство, вече да не бъде собственост. Капиталът се лишава от характера си на собственост. Второ, в бъдеще трудът не бива вече да бъде стока, тоест в бъдещото социалистическо или социално общество, в здравия социален организъм, наемното отношение ще престане. Трудът или работната сила занапред не бива да бъде стока. Онзи, който работи физически, произвежда като съдружник на умствения работник по начина, който вече беше охарактеризиран. Няма трудов договор, има само договор за разделянето на постиженията. Това е онова, което може да бъде постигнато само когато работникът стои срещу ръководителя на труда като напълно свободен човек, тоест когато е в състояние да определи мярата, времето и вида на своята работна сила на съвсем друга почва, а не на почвата на стопанския

ред, когато може свободно да разполага със себе си като цял човек, преди да влезе в договорно отношение.

Знам, че днешните закостенели старовремци още не могат да си представят казаното като нещо практично. Само че преди петдесет години не са могли да си представят като практично някои неща, които през петдесетте години оттогава са станали нещо практично. Работникът влиза в договорното отношение като свободен човек, който може да каже: Понеже на почва, независима от стопанския живот, мога да определя характера на своята работна сила, сега заставам срещу теб и работя заедно с теб така, както е уредена моята работна сила. Онова, което произвеждаме, подлежи на договор за разделяне с теб!

Ето защо е необходимо в бъдеще същинската държава, същинската социална правна област, да бъде отделена от стопанската област. Като стане това, ще бъде възможно всичко, което може да бъде уредено като право на демократична почва, наистина да се урежда и независимо от стопанския живот. Самият стопански живот може да бъде организиран само от опита и от реалните основи на самия този стопански живот. Работната сила обаче може да е организирана още когато работникът изобщо влиза в стопанския живот. Тогава, когато това е така, в бъдеще от едната страна ще живее циркулиращият капитал, съответно циркулиращите средства за производство, които по този начин не са ничия собственост, а в действителност съществуват за всеобщо използване и които винаги могат да стигнат до най-способния чрез институциите, които току-що описах. Тогава от другата страна ще бъде налице свободата на човека, не само по отношение на всякакви идеални блага, които обаче физическият работник днес не може да смята за свои, а преди всичко по отношение на човешката работна сила. Тогава стопанският живот ще бъде освободен от наемното отношение, защото тогава в стопанския живот ще има само блага или, ако щете, нека ги наречем стоки. Тогава по друг начин ще стоят едно срещу друго онова, което днес е капитал, заплата и пазар. Тогава, както видяхте, капиталът ще е отпаднал, заплатата също, защото ще има постижения, които

работникът произвежда заедно с ръководителя на труда. Понятието за заплата престава да има смисъл.

Но и онова, което днес е пазарът, ще приеме друг облик. Днес пазарът, макар в дребното и малкото вече често да е организиран, все още има нещо анархично. Пазарът урежда взаимните стойности на стоките и това е единственото, което занапред трябва да съществува като стойности в стопанския живот, защото човешката работна сила има стойност, несравнима с нищо, и не бива да бъде причислявана към стопанските стойности. Онова, което ще съществува като стопански стойности, ще бъдат сравнителните стойности на стоките. При описаните условия ще бъде възможно стоките да получат сравнителни стойности, които да дават на хората в най-широк обхват, тоест на всички хора, които работят, жизнено положение, съобразено възможно най-много с общото благосъстояние, а не с благосъстоянието на една група. Това може да стане само ако пазарът престане да бъде онова, което е днес, ако той бъде организиран из основи, ако от най-обхватния стопански опит, от пресмятането на онова, което представляват различните стопански основи, произтече установяване на стойностите на стоките, които не са подчинени на анархичните отношения на търсенето и предлагането, а са насочени към човешката потребност, добре установена чрез опита. Това ще може да бъде постигнато само ако този стопански живот, ако пазарът, или по-добре казано, пазарите бъдат превърнати в асоциации, в кооперации и така нататък. Това кооперативно изграждане, това изграждане не просто върху такива кооперации, каквито вече са правени опити да се създадат, а пронизването на целия стопански живот от кооперативна структура, ще бъде възможно само когато от опита на стопанския живот хората усвоят интуитивно познание за отношенията между производители и потребители. В това отношение също има наченки. Можете да ги опознаете например в стремежите на Сидни Уеб, където в кооперациите е постигнато нещо грандиозно, доколкото може да се постигне нещо грандиозно в рамките на сегашния стопански ред, който все още съществува извън тези кооперации. Но ако стопанският ред изобщо бъде изменен по посочения начин, тогава става дума за това кооперативното изграждане да бъде осъществено

не според субективни изисквания, а според онова, което произтича от самата стопанска структура. Тук бих искал да направя една конкретна забележка само за да видите, че нещата не висят във въздуха. За онзи, който взема предвид асоциативния характер на стопанския живот, описан в книгата ми „Основните точки на социалния въпрос“, разбира се, ще възникне въпросът: Как можем например да ограничим кооперациите? – Ако някой поиска да ги ограничи произволно или по някакви съображения, които са извън стопанския живот, тогава винаги ще се получава погрешно ценообразуване и вследствие на това погрешни въздействия върху жизненото положение на хората. Обаче има един съвсем определен закон, който от самата действителност може да доведе до изграждането на кооперативна структура. Ако насочите поглед към двете течения на стопанския живот, производството и потреблението, можете най-напред да си представите потребителни кооперации, в които се обединяват онези хора, които искат да купуват икономично, така че да използват всичко, което може да се използва при купуването благодарение на това, че потребителите се обединяват.

От друга страна, могат да се обединяват производители – това нали стана дори до безобразие тъкмо в рамките на нашия стопански ред – и тогава се получават производителните кооперации. Двата вида кооперации обаче имат съвсем различни тенденции. Който изучава потребителните кооперации, открива, че потребителните кооперации имат пълен интерес, първо, да купуват възможно най-евтино и второ, да имат в редовете си възможно най-много хора. Те никога не се противопоставят на разрастването на своята кооперация, ако имат предвид истинския си интерес. Тъкмо противоположното свойство имат производителните кооперации. Участниците ще се боят от конкуренцията, ако кооперациите се разрастват, а все пак имат пълен интерес да продават възможно най-скъпо. Това ви показва, че в бъдеще спасението може да се състои само в съединяването на хора с потребителски и производствени интереси, в потребителско-производителни или производително-потребителни кооперации, където не само потреблението ще урежда производството, но където дори големината на кооперацията ще бъде уреждана, като потреблението

има тенденцията да прави кооперацията възможно най-голяма, тоест да я разширява, да я разпростира – а производството има тенденцията да поставя граници на кооперацията. Така от самото нещо, от действителността се създава социалното образувание. Бих могъл да ви приведа безброй случаи, от които бихте видели, че който е в състояние да мисли съобразно с действителността, който днес иска да има в главата си наистина практически идеи, той намира в наченките, които вече са налице в действителността, самите основи на истинско, автентично, благотворно за хората социализиране.

Всичко онова обаче, което ви казах, предполага действителната тричленност на социалния организъм. Капиталисти в днешния смисъл, които възникват чисто от стопанския живот, няма да има. Трябва да има онези хора, които израстват от свободния духовен живот, както го охарактеризирах в предишните беседи, от онзи духовен живот, който няма да произвежда чужди на живота, абстрактни духовни продукти, а ще развива духовно богатство, което наистина, от една страна, се издига до най-високите висини на духа, а от друга страна, изгражда от човека действително практичен човек. На всички степени на духовния живот ще бъдат образовани не хора, които са чужди на живота, защото само знаят, а хора, които могат да мислят, които могат да се разпореждат.

Ще се осъществява кръговрат в границите, които днес вече посочих, в който – както съм изложил в книгата си – управленията на духовните организации ще изпращат своите най-способни хора в стопанския живот, а стопанският живот ще изпраща своите хора в духовните организации, за да задълбочат там онова, което са придобили като опит в стопанския живот, или пък да обучават като учители подрастващата младеж в областта на стопанския живот.

Жив кръговрат, носен от самите хора, ще се осъществява между трите члена на социалния организъм. Тричленният организъм няма да се разпадне на три области, които стоят една до друга. Човекът, който ще живее и в трите члена, ще стане живото единство.

В бъдеще човекът със своите социални интереси и сили изобщо ще образува онова, което лежи в основата на целия живот. От човека ще зависи много повече, отколкото днес, когато тъкмо привидно

единната държава все още разчленява човечеството на класи и съсловия и не оставя хората да бъдат пълни и цели хора. Днес все още се вярва, че ако някъде има конституция, тогава е спечелено много. В бъдеще ще се разбере, че една конституция не е нищо, ако ги няма хората, които в собствената си жизненост носят силите взаимно да се конституират, ако мога така да се изразя. Ето за какво става дума: да се разбере онова, което неотдавна вече загатнах със следното: Гладстон, английският държавник, казал веднъж, че най-изгодната конституция имала северноамериканската република. Друг англичанин, който ми се струва по-остроумен от Гладстон, отговорил на това: Но тези северноамериканци – такова беше именно неговото мнение – биха могли да имат много, много по-лоша, дори смешно лоша конституция, те са такива хора, които и от добра, и от лоша конституция ще направят едно и също! Да поставим човешкото на мястото на отделеното от човека – ето какво трябва да бъде постигнато. От един жив духовен живот ще излязат живите ръководители на предприятията. Капиталът отпада! До такива живи ръководители свободният работник ще стои като цял човек. Когато си зададе въпроса: Дава ли ми обществеият ред моето човешко достойнство? – той ще може да отговори с „да“. И един пазар, който не е анархичен, а организиран, ще бъде в състояние да предизвика справедливо изравняване на стойностите на стоките. За всички тези неща има да се кажат много подробности. Днес можах само да нахвърлям в общи линии, а вие можехте да зададете много въпроси. Знам, че нещо от днешните думи още не може да бъде напълно разбрано. Следващия петък ще бъдат дадени подробности, доказателства и понататъшни изложения, които ще ви покажат, че тук не става дума за нещо, което лекомислено се хвърля в света, а за нещо, което трябва да донесе онова, което с призива за социализиране се изисква като основателно. Онова, което основателно се изисква, но което може би още не е съвсем ясно разпознато от онзи, който основателно го изисква.

Онова, което се дава с тричленния организъм, в никакъв случай не бива да бъде като описание на къща. Описанието на една къща може да е колкото си иска хубаво, може да се възрази, че колкото и хубаво

да е описанието на къщата, то не помага с нищо, къщата трябва да бъде построена. Но има разлика между хубавото описание на къща и строителния план. А строителен план иска да бъде всичко онова, което се посочва като импулси за тричленното разделение на социалния организъм. Колкото и да се разбира погрешно това днес, то ще бъде онова, което единствено и само може да изведе човечеството от хаоса и бъркотиите, в които то е било въвлечено. Знам, че днес още могат да ме разбират погрешно. Някои казват, че тук ставало дума за създаване на нова партия. Ни най-малко не става дума за създаване на нова партия. Тук става дума за онова, което произтича от самия ход на развитието на човечеството, което няма нищо общо с каквото и да било създаване на партия.

И онзи, който смята, че прозира в това развитие на човечеството, за да разпознае онова, което изисква самото време, той се излага също и пред онези, които искат да разбират погрешно или може би разбират погрешно добросъвестно, на недоразумението, че лично той искал нещо. Защото той знае, че онова, към което обективно се стреми, не се вписва толкова лесно в развитието на човечеството при предразсъдъците и предубедените чувства на хората. Днес обаче живеем във време, особено тук, в Средна Европа, когато трябва да насочим поглед към онова, което донесоха последните израстъци на стария капиталистически конкурентен труд. И ние в Средна Европа преживяваме особено болезнено последиците от онова, което ръководните кръгове, досегашните ръководни кръгове донесоха на човечеството. Преживяваме го в болки и страдания, преживяваме го в тези дни с кървяща душа. Можем да кажем, че ясно се очертават дни на изпитание. В такива дни човек може да се отдаде на надеждата и на вярата, че пред необикновените преживявания ще бъдат разбрани и необикновени мисли, че пред голямото страдание ще бъде намерена и голямата смелост не за малка, а за голяма равносметка.

Затова вярвам и казвам онова, което имам да кажа, и в тези изпълнени със страдания дни, изхождайки от тази вяра: Чрез страдания, болки и изпитания ще намерим смелостта, дързостта, разбирането за едно ново изграждане. Изграждането трябва да се извърши не само чрез преобразяване на старите институции, а чрез преобразяване

на цялото ни мислене, на всички наши навици на чувстване, чрез преобразяване на целия наш вътрешен човек.

Заключително слово след дискусията

Мои много уважаеми присъстващи! Това, което вторият господин оратор изложи тук, макар че съм напълно убеден, че той изобщо не съзнава как всъщност е стигнал до своите твърдения, и макар че ни най-малко не искам да му отричам известна добра воля, ми създава впечатлението, че всеки път, парче по парче, той е извъртал онова, което казах, отчасти с една четвърт, отчасти наполовина, понякога и изцяло, и след това е полемизирал срещу собствените си твърдения, дискутирал е с тях, за да стигне накрая до нещо, което вече няма ни най-малко общо с това, което чухте от мен днес или вчера. Впрочем много често се случва човек да си създава възможност за дискусия чрез такива предварителни условия, и затова бих искал да разгледам само някои отделни неща от тази може би твърде несъзнавана практика на дискутиране. Например господинът, който говори преди мен, многократно се върти около мнението, че съм защитавал тиранията или надмощието на духовно надарените. С какво показва той, че от онова, което изложих, би могло да следва, че духовно надарените трябва да господстват? Не зная дали господин ораторът е чул и онова, което говорих тук онзи ден, или дали знае какво пише в моята книга. Иначе той би знаел, че при всичко, което лежи в основата на импулсите, за които говоря, става дума за това всички човешки дарби да стигнат до съответното си социално място. Става дума тъкмо за разчленяването на такъв социален организъм, който не дава предимство на една или друга дарба, а прави възможно всяка дарба да стигне до подобаващото ѝ място. Това не може да се постигне по никакъв друг начин, освен ако съвсем различните дарби се подбират и развиват там, където разбират от дарби, където дарбите могат да се управляват по правилния начин. Духовният организъм ще трябва да вижда главната си задача в това да развива дарби. Прочетете внимателно книгата ми. Не прибавяйте, докато слушате, нито едно прилагателно към онова, което казвам, а вземете

нещата така, както действително ги казвам, и тогава ще видите, че на почвата на духовния живот се развиват не само духовните дарби, а всички дарби, чак до най-телесните. Духовният организъм не съществува, за да създаде духовна аристокрация, а за да развива действително всички дарби. Да не говорим, че миналия път обърнах внимание на това, че духовната дарба изобщо не може да съществува в действителност, без същевременно да предоставя възможност, ако е необходимо, да се развие и дарба за ръчен труд. Накратко, ораторът не си е дал ни най-малък труд да излезе от досегашните мисловни навици и действително да намери в себе си волята за преосмисляне, а е критикувал според онова, което досега е било обичайно, нещо, което съзнателно се стреми да излезе от онова, което досега е било обичайно. А тъкмо това, струва ми се, е онова, което преди всичко трябва да бъде преодоляно. Хората, които, дори да имат добра воля, не си дават труда да вникнат в онова, което другият казва и иска, са именно онези, които ни доведоха до днешното положение. И колкото и да ми е болно, все пак трябва да кажа: в господина, който говори преди мен, мога да видя само един от онези хора, които не искат да ни оставят да излезем от бъркотията. Преди голямата световна катастрофа човек, ако щете, можеше да разбере такива хора, защото тогава голямото изпитание и големите въпроси не бяха застанали пред човечеството. Днес обаче наистина не бива да искаме да спираме хода на развитието с упорството на своето мислене. Ето това ме тревожи толкова, когато хората излизат с какви ли не стари шаблонни понятия и дори искат да плашат, като казват, че другият бил мисловен анархист или нещо подобно – прилагателното не го разбрах. Това са неща, които могат да изплашат. На тях трябва да се противопостави онова, което действително може да произтече от казаното. Според неговото въображение от тричленността произтича онова, което каза ораторът, но прочетете книгата ми и ще видите, че там са взети, ако мога така да се изразя, всевъзможни предпазни мерки, за да не може изобщо да произтече тъкмо онова, което тук привидно трябвало да произтича.

Например господин ораторът твърдеше, че се проявяват противоположните интереси на професиите. Това се разбира от само себе си.

Но тъкмо чрез отделянето на духовния живот, чрез отделянето на правния живот това се премахва. Днес дълго ви задържах, за да ви кажа като един вид увод: ако социализмът бъде осъществен и остави в социалния организъм всичко онова, което причинява описаното от мен, тогава това настъпва. Разбира се, в социалния организъм, който си представя господин ораторът, това би се съдържало. При тричленността обаче тъкмо онова, което той иска да постави в стопанския ред, се изважда от стопанския ред. Господин ораторът, макар и да се обявява за системата на съветите, ми се стори представител на онзи хофратски начин на мислене, който веднъж, не от системата на народните съвети, а от системата на хофратите, ми направи подобно възражение.

Нещата нямат и онази външнополитическа страна, която обрисува господин ораторът, а съвсем друга. Единственото изцеление за нашето външнополитическо положение, което ни доведе до тази катастрофа, би трябвало да е проличало при обсъждането на външнополитическите неща – естествено, не мога да обсъдя всичко в една беседа. Онова, което преди всичко премахваме чрез тричленно разчленения социален организъм, дори ако той бъде осъществен само от една държава, а не и в съседните държави, които още запазват стария капиталистически ред, е досегашната игра на интересите.

Своеобразното е именно в това, че всяка държава може да осъществи тричленността сама за себе си, съвсем независимо дали другите остават при старото, и че например чрез онази игра на интересите, която ще бъде съвсем различна от досегашната, когато стопанските интереси, сами за себе си, като стопански интереси, действат и отвъд границите, тогава се премахват онези поводи за конфликти, които доведоха до войните, наричани с технически термин войни за суровини. А хофратът (дворцовият съветник), който направи това възражение, ми каза: Ами досега голяма част от войните са били войни за суровини; ако вашата система бъде осъществена, тогава вече няма да има войни за суровини, следователно вашата система противоречи на действителността. – Трябваше да му кажа: Ако бяхте казали това като потвърждение, щях да го разбера; че го казвате като опровержение, това е странно. Затова трябва да кажа: единствената

помощ срещу онова настроение, което съществува от страна на Антантата, е в това да разложим това настроение, тази неприязън, на три члена. Ето какво би донесла тази тричленност в тази област за сегашната външна политика. Бих препоръчал на господин оратора да изучи външната политика, която следва от тричленността, тъкмо от по-широка гледна точка от тази на хофрата; тогава той би могъл да си спести съвсем безполезната дефиниция дали тричленният организъм е анархистичен или нещо подобно. Той би могъл да разбере колко вярно е онова, което мога да изразя само чрез едно сравнение (вече съм го загатвал тук): възторжените привърженици на единството приличат тъкмо на хора, на които трябва да се каже: Едно селско семейство се състои от мъж, жена, деца, ратай, слугиня и три крави; всички те се нуждаят от мляко. Трябва ли затова всички да дават мляко? Не, достатъчно е само трите крави да дават мляко, и тогава всички ще имат мляко. Така е необходимо целият организъм да бъде разчленен по правилния начин; тогава и членовете ще действат заедно по правилния начин в единство, и онова, което възниква на едната почва, ще може да въздейства по правилния начин и върху другите членове.

Понеже предишният оратор не взема под внимание такива неща, той би трябвало да решава за дарбата чрез всеобщото избирателно право. Е, чрез всеобщото избирателно право може да се решава заемането на длъжности, може да се решава какво ли не. Но как искате да управлявате дарбите чрез всеобщото избирателно право, моля ви просто да обмислите това основно и ще видите: ако следвах метода на господина, който говори преди мен, и ви обрисувах последиците – но признавам този метод само за софистичен метод, затова не се спирам повече на него, – но ако ви начертаех последиците, тогава щяхте да видите какво би излязло от това. При демократизиране на дарбата може би не бихте казали „мисловен анархизъм“, а нещо друго.

Бяха изтъкнати още много подобни неща. Особено бях изненадан да чуя израза „капитализъм на духа“. Какво трябва да си представим под това, не зная, особено не зная как може да бъде употребен след беседа, в която за обращението на капитала се е говорило по начина, по който говорих. Духовни собственици – е, много уважаеми

присъстващи, нека се опитаме все пак да мислим с реалности! Представете си социалния организъм – ораторът впрочем не го описа такъв, какъвто си го представя – по малкото загатвания, които направи ораторът. Тогава все пак вероятно ще трябва да кажете: Какво всъщност е това, когато, да речем, чрез някакъв социалистически ред умствените работници просто работят наред с физическия работник? Не зная каква разлика трябва да има това в сравнение с онова, което трябва да е налице и в моя стопански организъм: че умственият работник работи наред с физическия работник. Изрично заявих: собствеността престава в момента, в който капиталът е реализиран, тоест в който средството за производство е налице. Как тогава може да се говори за духовни собственици, това ми е напълно непонятно. От отделни особени случаи от опита, които уважаемият оратор посочи, разбира се, може да се изведе всичко, каквото човек си поиска. От закърняването на душевния живот и други подобни, разбира се, може да се изведе много. Не ми се стори особено проява на добър вкус това, с което завърши господин ораторът: че се позова на това, че оставя на мен буржоазията, за да му бъде тогава толкова по-добре осигурен пролетариатът. Е, в такива неща няма нужда да се впускаме повече, защото, дали в крайна сметка ще ги смятаме за агитаторска фраза, или не, това е изцяло въпрос на вкус. Но онова, което беше казано относно доверието и относно вярата в доверието – е, вижте, по този повод все пак трябва да кажа, че днес наистина не става дума да критикуваме отношението, което сме опознали при старите условия, а днес става дума да положим основите на нови условия. Ако днес един, и втори, и стотен, и хиляден ми разказваше, че не вярва да има доверие, а че в еди-колко си случая е трябвало да се бори с недоверие, тогава му казвам: нищо няма да стане по-добре, ако не се постараем да създадем това доверие, защото днес трябва да работим с доверието. Всички други нишки, с които досега са привличали масите, не издържат. Нишките на бъдещето могат да бъдат само нишките на доверието. Ако недоверието все още може да се шири утре и вдругиден, тогава просто ще трябва да чакаме онова, което идва след утре и вдругиден, защото, ако трябва да дойде нещо добро, то може да дойде само от доверието. Доверието, което

имам предвид и върху което трябва да работим, това доверие ще трябва да произлезе от душите. Това доверие трябва именно да бъде породено, днес то е дори по-важно от всичко друго. Тогава, когато бъде породено това доверие, което имам предвид, тогава ще има правилно отношение между физическите работници при средствата за производство и умствените работници. Тогава това доверие прави невъзможно онова, което ораторът изрисува като страшилище.

Ето тъкмо това липсва толкова ужасно днес, в това социално разбунено време: волята да се гради върху доверие. О, това доверие, то ще бъде налице, колкото повече и повече изпитания сполетяват хората, и би трябвало да се отчая от човечеството, поне от новото изграждане на здрави отношения, ако вече не можех да вярвам, че един човек ще може да намери пътя към другия човек чрез доверие. Защото, мои много уважаеми присъстващи, социализирайте колкото искате, говорете за социализиране колкото искате, в основата на това социализиране ще трябва да лежи едно: социализирането на душите. Който не търси пътя към социализирането на душите, той може да социализира външно колкото си иска – той ще въведе хората в по-анархистични състояния от онова, което предишният оратор поиска да представи като един вид анархизъм. И душевният социализъм няма друго име освен доверие. Но именно върху това доверие трябва да се работи. А днес, не е ли това доверие малко разклатено? Мои много уважаеми присъстващи, аз отдавна съм свързан с онова, което е социалното движение на деветнадесетия и двадесетия век. Работил съм в него; зная го. Това, което каза уважаемият предишен оратор, отново и отново е можело да се чуе срещу онова, което казах днес. Като оставим настрана тричленността, същите възражения, които господинът, който говори преди мен, ми направи днес, вече са били правени от други около 1898, 1899 г. А най-необходимото е това: да излезем отвъд старите мисли, да можем да се преучим, да не оставаме при старото. Колкото и болезнено да ми е да го изрека, мисля, че най-много ни задържат онези, които не могат да се надмогнат, за да излязат от старите си предразсъдъци. А господата, които прилагат метода първо да обърнат изреченията наполовина или изцяло, за да полемизират после срещу онова, което е тяхно собствено, винаги

имат лесна работа, защото, разбира се, когато са чули една беседа само веднъж, не всички ще разберат как са замислени нещата, как трябва да бъдат схванати, когато застанат в действителността. Защото тъкмо онова, което не отговаря на теории, не отговаря само на добра воля, а произлиза от съвестен, съзнаващ отговорността житейски опит, от наблюдение на живота, тъкмо то не може да бъде изчерпано за един час, а за него могат да се дадат само насоки. Но за тези насоки, откакто говоря за тричленността – а оттогава вече мина доста време, – отново и отново съм казвал: може би подробностите при осъществяването си ще изглеждат съвсем различно от онова, което аз самият например казвам за тези подробности. За мен е важно планът на постройката да е взет от действителността и да може да се вживее в действителността, да бъде съобразен с действителността. И затова, понеже вярвам, че не субективната човешка воля е онази, която си въобразява, че трябва да осъществи тези импулси, а понеже самото наблюдение на силите на развитието на човечеството в настоящето и бъдещето води до тях, затова вярвам, че ще се намери разбиране за това. И се надявам – това трябва да го кажа още веднъж, – че от нашето тежко изпитано време и от нашето болезнено положение ще намерим разбиране още за някои неща, за които днес може би още изобщо не можем да си представим, че ще намерим разбиране.

Подробности за преустройството на социалния организъм

Публична беседа

Щутгарт, 16 май 1919 г.

Неведнъж вече имах възможност да говоря тук за така наречената тричленност на социалния организъм, която трябва да бъде пътят към изпълнението на настоящото изискване на времето, което се изразява в призива за социализиране. – Днес бих искал да си позволя да добавя някои отделни неща като допълнение и пояснение към казаното в предишните беседи. Зная много добре, че и онова, което днес ще съм в състояние да изложа, още няма да бъде за всекиго това, което той си представя под исканите отделни практически съвети. Но бих искал да кажа, че тъкмо това ще се разбира все повече и повече: че импулсите, които искат да се появят в света под името на тричленния здрав социален организъм, са до такава степен и от такова естество изцяло практически импулси, че както при всички действително практически импулси, е необходимо към изложеното да се подхожда с известен инстинкт за действителността. Защото тъкмо онова, което не иска да бъде предварително съставена програма, което от самото начало е така замислено и почувствано, че е оформено от действителността и мислено вложено в действителността, по същество може да бъде разбрано само от онзи, който си дава труда да се постави в положението да види как изглеждат такива неща, когато иска да се залови да ги превърне в действителност. По-лесно е да имаш някаква предварително съставена партийна програма и да изискваш осъществяването ѝ, отколкото да доловиш от самата действителност какво изисква тази действителност. Тричленният социален организъм иска да реши проблема за социализирането

така, че всичко, което става в посоката на неговия импулс, да трябва тепърва да се докаже при прилагането, при непосредственото поставяне в действителността. Днешното време е, от една страна, толкова малко възприемчиво към импулси от такъв род, колкото, от друга страна, се нуждае от тях тъкмо поради най-съществените изисквания на времето. Този импулс към тричленния социален организъм иска честно и открито да се заеме с фактите, които могат да подлежат на действително социализиране. Той преди всичко не иска да направи невъзможни всички онези плодове на човешката култура, които са произлезли от големите напредъци в развитието през новото време. Той не иска да разгражда, иска да изгражда. Той например не иска да направи невъзможни определени отрасли на производството, които са възникнали и които съвсем сигурно отговарят на човешките потребности, като те бъдат премахнати от света чрез шаблонно социализиране, без това социализиране да се извършва въз основа на обективното познание на подробностите. За такава съобразена с действителността програма – ако имахме друга дума, не бих я нарекъл програма – все пак трябва да се прояви добра воля за разбиране, защото може много лесно да се сбърка какво всъщност се има предвид с този тричленен социален организъм. Има се предвид преди всичко онова, което може да се изведе мисловно от нашата житейска практика, такава, каквато се е оформила чрез техническия, чрез индустриалния напредък, чрез онова, което е създадено като средства за производство и познания за производството.

Но днес един наистина практически импулс в тази посока трябва да бъде даден и въз основа на нещо съвсем друго – той трябва да бъде даден въз основа на действително познание за същността на човека. Затова трябва отново и отново да подчертавам, че при тричленния социален организъм не става дума за установяването на някакви нови класи или други групи от хора и техните различия, а става дума само за това всичко онова, което се случва около човека в света, да бъде тричленно разчленено. В бъдеще трябва да имаме собствено стопанско управление, собствено правно управление, собствено духовно управление. Но в стопанския, в духовния и в правния или държавния организъм ще действат едни и същи хора. Тъкмо в този

тричленен организъм непрекъснатото взаимодействие чрез човека ще може да създаде необходимото единство на човешкия обществен живот. Който иска да разбере нещо такова, което днес е съобразено с действителността, трябва преди всичко да знае, че има значение, когато човек бъде пренесен от една сфера на живота в друга сфера. Същите хора ще действат в стопанския организъм, който ще има за себе си свое собствено управление, своя собствена организация. Същите хора, разбира се, не по едно и също време, ще действат в правния, а също и в духовния организъм, поне чрез отношенията си с духовния организъм.

Би могло да се каже: ами какво значение има тогава това разчленяване? Такова възражение прави само онзи, който иска да затвори очи пред истинската действителност. Искам да ви приведа един съвсем близък пример от опита. За онзи, който е опознал малко живота, за него до съвсем неотдавна търговците бяха – по своя жизнен тип, бих казал, по начина, по който се проявяваха в живота – съвсем различни хора от, да речем, сковани бюрократи. И ето, напоследък под влиянието на така нареченото военно стопанство се случи нещо много забележително. Търговци бяха привлечени в бюрократичните правителствени служби и гледай ти, тези търговци станаха в бюрократичните правителствени служби най-прекрасните бюрократи. Е, това е един нежелателен пример за човешко приспособяване към онова, в което човек е поставен, но този може би несимпатичен пример сочи към едно общочовешко явление. Човек просто се държи така, както трябва да се държи, изхождайки от определен кръг на работа. Ако се преобрази целият човешки обществен живот така, че трите най-съществени клона на живота да имат свое собствено управление, да речем, свое собствено представителство, своя собствена организация, тогава човекът, който трябва да се вживее в такава сфера на някой от членовете на социалния организъм, ще действа, воден от духа на тази сфера. Той ще бъде в състояние да допринесе за целия човешки живот онова, което никога не може да допринесе, когато в обществения живот всичко действа безредно и е размесено едно с друго. Да се внесе яснота в такава област, това наистина изисква отдадено наблюдение на живота и житейска практика. И ако онова,

към което се стремим за благото на човечеството в бъдеще, не почива на такова отдадено наблюдение на живота и на такава житейска практика, тогава само ще навлизаме все по-навътре в бъркотията и хаоса, а няма да излезем от тях. Преди всичко, тъкмо когато искаме да създадем нещо здраво в подробностите, трябва да можем да се посветим отдадено на онова, на което всъщност може да ни научи непосредственото настояще по отношение на социалния живот. Не бива да питаме: Какво сме мислили от десетилетия за социализма, за социалистическите програми? – и при това мислене да пропускаме напълно онова, което е около нас в непосредственото настояще, а трябва да имаме способността действително да погледнем към това непосредствено настояще. Това непосредствено настояще изведе на бял свят нещо, което би трябвало най-много да изненада всички онези, които още по-рано са мислили за социализма.

Който познава точно това мислене за социализма и у социалистите от изминалите десетилетия, той просто трябва да каже, че събитията на настоящето би трябвало да бъдат изненада, ако тъкмо днес искаме да приемаме нещата просто наистина според смисъла им и според истината, открито и честно. Нека се запитаме, ако не гледаме само външното, а сме в състояние да видим онова, което в едно явление съдържа зародиша за бъдещето, кое е всъщност най-забележимото, най-значимото явление в живота на социалните искания на настоящето? Който действително се е задълбочил, както изискват нещата, в онова, което всъщност става, той, мисля, не може да намери друг отговор на този въпрос освен: Най-забележимото явление е така наречената система на съветите. И би трябвало, бих казал, да проявим дарбата да можем да бъдем по подобаващ начин внимателни към изключително значимото симптоматично явление на системата на съветите. Защото в известно отношение може да се каже, че тъкмо възникването на тази система на съветите е онова, което би трябвало най-много от всичко да е изненадало традиционния социализъм. При тази система на съветите традиционният, старият социализъм би трябвало внимателно да е наострил уши, би трябвало да си е казал: това всъщност, по същество, е опровержението на много от онова, което съм си мислил. Опровержение на много

стари представи за социализма е системата на съветите. Достатъчно е само, бих казал, в общи щрихи да си припомним какво от страна на традиционния социализъм отново и отново – за съжаление, това става и до днес – е било и бива подчертавано: Хората не правят социалните преврати, това го прави развитието. – Говореше се, че стопанските форми постепенно, преди всичко чрез събирането на средствата за производство в ръцете на малко капиталисти, ще се преобразуват така, че така да се каже, старият вид общество сам ще прерасне в новия.

И тогава дойде катастрофата на световната война, която разтърси човечеството. Тя се изля, от една страна, върху капитализма, който се носеше към собственото си унищожение. Но тя се изля и върху стремежите, наистина оправдани от човешката природа, които се наричат социалното движение. Какво всъщност възникна от това социално движение? Надигнаха се хора, хора, които по най-различен начин, като съвети, като човешки съвети, искат сега да вземат понататъшното развитие в ръцете си, които искат да се намесят в развитието, изхождайки от самите себе си, от своята човешка решителност, от своето човешко разбиране, от своята човешка воля. Ако днес хората имаха достатъчно голяма способност за различаване на фактите на действителността, тогава те биха почувствали загатнатото именно като огромна изненада. Но почти изглежда, че тъкмо в онези кръгове, които съвсем са се вживели в старите представи за социализма, тази способност за различаване се извоюва трудно. Настъпиха ноемврийските събития. Онова, което на Изток – не искам да говоря за него нито одобрително, нито неодобрително – се възвести като система на съветите, се появи и в Средна Европа. Поради онова, което ноемврийските събития бяха породили, хората бяха принудени да мислят за нещо, което можеше да се нарече: осъществяване на социалния стремеж, на който се бяха отдали от дълго време и от който от дълго време си обещаваха толкова много. Тогава излязоха наяве съвсем забележителни явления. Достатъчно е да си спомним само малко неща от това наше сегашно толкова забележително преходно време и веднага ще забележим колко малко старите мисловни

навици бяха дорасли до новото явление, което всъщност би трябвало да е изненадало.

Искам да ви посоча един пример. Един много умен човек, изпълнен с въодушевление за социални идеи, изнесе в Берлин доклад за социализирането. Той разгледа определени, съвсем общи представи за социализирането, каквито хората просто имаха, когато социализмът още можеше да упражнява критика, оправдана, но все пак само критика, когато още не беше, както е от ноември насам, призван да се залови със събитията. Тогава той си беше създал съвсем определени общи представи за онова, което сега трябваше да настъпи като социализиране, и аз мисля – защото това напълно може да се извлече от изложението му за човек, който умее да разпознава човешката душа между редовете на изложеното, – че той е трябвало да си каже: Това, което съм си представял тук в общи програмни положения, не може да се направи! – Щом нещо, каквото и да е, не може да се направи, днес се казва – казвало се е и преди, но днес това е станало много характерно – е, хората още не са узрели за това, то ще дойде по-късно. Е, значи по-късно, според възгледите на този човек, ще дойде истинският социализъм. А какво ще има дотогава? Той е разработил обширна програма за социализиране, това е инженерът д-р Херман Бек от Берлин, и нарича онова, което трябва да бъде постигнато в преходното време, социален капитализъм. Значи щастливо сме стигнали дотам, че настъпилите събития не ни карат да виждаме пред себе си като идеал онова, което винаги е било искано, едно действително преодоляване на вредите от капитализма, а като идеал трябва да виждаме пред себе си един социален капитализъм. Все пак трябва да се научим да различаваме между действително социализиране и онова, към което днес често се стремят: превръщането на частния капитализъм в държавен и общински капитализъм. Това не е социализиране, това е фискализиране или нещо подобно. Социализирането не бива да се бърка с фискализирането. Онова, към което днес трябва да се гледа – който има усет за действителността, той и го прави, – е, както вече загатнах, надигането на хората, които искат да участват в социалните събития, а то се изразява в така наречената система на съветите. Със системата на съветите обаче няма

да се справи никой, който иска да намери прехода от капитализма към социализма, изхождайки от абстрактни принципи, от някаква идеология, от някаква утопистка предпоставка.

Днес е неуместно – това показва тъкмо стремежът към системата на съветите – да се предприема отгоре какъвто и да е опит за социализиране. Днес единственият път е – в обща работа с онези, които се стремят нагоре към системата на съветите – действително да се създаде обмяна на мнения и опит в непосредствено човешки идеи. Затова казах, когато говорих тук във вторник, че днес е необходимо да се научим да разбираме реалността на доверието, да се научим действително да работим с онези, които идват отдолу от трудещия се народ и се стремят към определени цели. Днес е много по-важно да потърсим какво има да каже онзи, който идва от труда, отколкото да размишляваме, изхождайки от някакви идеи, какъв трябва да бъде някой закон или нещо подобно. Това, което ни трябва днес, което днес трябва да бъде действителна реалност, е да признаем, че онова, което трябва да стане, трябва да стане, като произлезе от народа. Затова е по-важно да се създаде жива връзка с най-широките маси на народа, отколкото да се провеждат заседания помежду си горе. Провеждането на заседания горе ни води само към продължаване на старите вреди, защото онова, което днес иска да се осъществи, трябва да произлиза непосредствено от народа, а симптомът за това, че историята иска именно това, е системата на съветите. И към това се прибавя още, че тази система на съветите по същество още досега е възникнала в двояк облик, и както страдалческият път на пролетариата по необходимост е насочил към тричленността на социалния организъм, понеже пролетариатът е изпитал своята беда в трите области на живота с тялото и душата си, така и забележителното явление на системата на съветите още днес сочи към тричленността на социалния организъм. Отначало тази система на съветите се представя така, че от една страна, израстват така наречените работнически съвети, а от друга страна, вече се показва друга форма на съвети, онази форма на съвети, която сега се появява като искане за заводски съвети.

Който има инстинкт за онова, което се оформя от времето, може още днес да знае, че системата на общите работнически съвети сочи към политическата страна, към държавната страна, към правната страна и може да получи своето развитие само тогава, когато можем да вървим към един правен живот, отделен от стопанския и духовния живот. Такива неща излизат наяве, като се откъсват от човечеството, бих казал, с неизбежната историческа неяснота. Но трябва да се запитаме: как може на една здрава почва, която прави възможна действителна организация на човешкото общество, да се оформи онова, което по този начин заявява за себе си? Също както системата на работническите съвети сочи към самостоятелната правна почва, така институцията на заводските съвети сочи към самостоятелната стопанска почва, защото практиката на импулсите за тричленния социален организъм трябва да се търси в това, че тук не се строи във въздуха с програма, а се строи върху твърда земя, изхождайки от историческата действителност, която трябва само правилно да се наблюдава. Наистина няма нужда да се дискутира дали съветите са действителност, или не. Те отчасти са такава, все повече ще стават такава, никой човек няма да може да ги върне обратно, те ще възкръснат в още съвсем други форми от тези, в които вече съществуват. Съобразеното с действителността мислене изисква от нас да създадем почвата, на която може да се работи с тези съвети.

Едната от почвите, на които иска да твори тричленният социален организъм, е стопанската почва. Уважаемите слушатели, които са чули мои по-ранни беседи, ще знаят, че тук става дума за това тази стопанска почва да се оформи така, че върху самата нея да изчезне така наречената наемно отношение, че регулирането на вида, времето и другите подобни страни на човешката работна сила да се изведе от стопанския кръговрат и да се пренесе в правовата държава, в която се решава за времето, вида и размера на човешката работна сила. На стопанската почва и занапред остава онова, което се проявява в действителността като производство на стоки, обращение на стоките, потребление на стоки. И това ще сте разбрали от по-ранните беседи: че за стопанския живот става дума за такава организация, която се състои от асоциации, главно в такива асоциации, които съвместно

регулират отношенията на потреблението и отношенията на производството. Често е казвано от социалистическа страна: В бъдеще не може да се произвежда, за да се печели, а трябва да се произвежда, за да се потребява. Тогава се разбира от само себе си, че онова, което досега не е играло в значителна степен съзнателна роля в самия стопански процес, излиза на преден план в стопанската работа: интересът на потреблението. Ще трябва да се образуват кооперации, в които да са представени както интересът на потреблението, така и зависещото от него отношение на производството. При тези кооперации главното ще бъде в практическата работа непрекъснато да се открива колко голяма трябва да бъде една такава кооперация. Големината на една такава кооперация не може да произтича от границите на държавните образувания, които са възникнали в хода на новата история – по простата причина, че тези държавни образувания са възникнали като затворени административни тела от съвсем други съображения, а не от отношенията на производството и потреблението, и че се получават други граници, щом хората се обединят социално по отношение на потреблението и производството така, че чрез регулирането на отношенията на производството и потреблението да се получи онази взаимна стойност на стоките, която прави възможно здраво жизнено положение за най-широките слоеве на народа.

Като се посвещаваме на такива задачи, ще трябва да се издигнем до една истинска стопанска наука, при това обаче до наука, която не бива да бъде изсмукана от пръстите, нито от субективния човешки опит, а да е почерпена от опита на съвместния стопански живот. В рамките на този опит ще трябва да се наблюдава как твърде малките кооперации водят до това, че членовете на тези кооперации неизбежно закърняват по отношение на стопанското си положение; твърде големите кооперации също така неизбежно водят до закърняване в стопанския живот, който се снабдява от кооперациите. Когато един ден ясно се познае съответният закон, който лежи в основата на стопанския живот, тогава той ще бъде изразен със следните думи: Твърде малките кооперации способстват за гладуването на участниците в тези кооперации, твърде големите кооперации способстват

за гладуването на другите хора, свързани с тези кооперации в стопанския живот. Затова целта ще бъде да се избегне това двойно закърняване на човешките потребности. Това ще бъде насоката, в която трябва да работят всички членове на народното цяло. Защото с никакво математическо пресмятане не може да се намери колко голяма трябва да бъде една такава кооперация; на едно място тя трябва да има определена големина, на друго място – друга. Тя трябва да урежда големината си според фактическите предпоставки. Тези фактически предпоставки трябва да се установяват от онези, които стоят вътре в самия стопански живот. Те не могат да се уреждат иначе, освен ако се откажем от всяко държавно законодателство за стопанския живот и предоставим този стопански живот на собствената му жизненост, така че чрез непрекъснатото живо съвместно действие на съветите този стопански живот да може да се оформя. Според условията в даден момент едната кооперация трябва да се увеличи, другата – да се намали. Защото социалният организъм не е нещо, което може да се закрепи с конституция, да се определи с веднъж установени закони, а е нещо, което е в непрекъснат живот, както по същество и природният организъм. Затова онова, което е мярка на стопанския живот, може да се изразява най-много в повече или по-малко краткосрочни или дългосрочни договори, които се сключват, но никога в някакво ограничаване или установяване на правомощията на съветите, които спадат към стопанския живот.

Днес с право можете все още да кажете: Той ни разказва за мярата на големината на една кооперация, но къде са доказателствата за това? Е, причината е тъкмо в това, че до днес още не сме стигнали до стопанска наука, която в най-висок смисъл трябва да почива върху стопанския опит, която не може да бъде конструирана, не може да бъде добита от идеята, а само от живота. Казвам ви, че никой, който безкористно и с отдаденост наистина е изучавал стопанския живот, не стига до друг възглед освен онзи, който ви изразих. Защото особеното на социалните закони е, че те никога не могат да се докажат така, както природните закони, а трябва да се доказват непосредствено в прилагането, и че затова само онзи може да има усет за тях, който има известен инстинкт за реалност по отношение на социалната

действителност. Ето кое е толкова трудно в настоящето: стоим пред факти, пред които е необходим този инстинкт за реалност, а хората толкова силно се противят да развият този инстинкт за реалност, който е налице във всяка човешка душа.

Онова, което ще стане необходимо в бъдеще като втора задача, ще бъде регулиране на цените, което произтича от законите на стопанския живот и ще изразява взаимната стойност на стоките. Защото само тогава ще бъде възможно да се осъществи основният закон на всяко социализиране, когато такова регулиране на цените може да се възприема в стопанския опит. Така ще бъде възможно да се изпълни основният закон на всяко социализиране, който в крайна сметка по същество не се състои в нищо друго, освен в това, че онова, което един нормален човек може да постигне с нормален човешки труд, основан на неговите заложби, е равно на онова, което обществото, в което той се намира, постига за него, така че всеки да може да получи от обществото за онова, което произвежда, еквивалентното потребление. Към това, разбира се, трябва да се прибави онова, което общността трябва да дава за онези хора, които поради болест, старост или ненормалност трябва да бъдат издържани от самото общество. Това не се постига с никаква борба за заплати или нещо подобно, а единствено като стопанското обращение протича така, че да има здраво ценообразуване, цени, които не са нито твърде ниски, нито твърде високи. За самите цени, многоуважаеми присъстващи, може да се каже и че са безразлични. Важно е винаги само да се заработва толкова, колкото струват нещата. Това обаче би било така само в общества, които произвеждат единствено продукти на земята. В мига, в който в едно общество едновременно трябва да се фабрикуват продукти, за които са нужни средства за производство, на свой ред фабрикувани от човека, има необходима нормална цена, която не бива да бъде нито надхвърляна, нито недостигана.

В това отношение дори от историята би могло да се научи извънредно много, ако днес вече можехме да разглеждаме историята така, че в основата на това разглеждане да лежат не стопански фантазьорства, както често в стопанските истории от изминалите години, а действителни познания за стопанските закони. Извънредно поучи-

телно е например за човека, който има честни намерения в тази област, че в най-съществените области на Средна Европа веднъж вече бяхме стигнали дотам, че на широки територии беше налице почти един вид нормално ценообразуване. Това беше приблизително през петнадесети век, към средата на петнадесети век. Това нормално ценообразуване – моля, прочетете за това в историите, които дават поне някои опорни точки по въпроса, – което тогава се простираше над голяма част от Европа, беше станало възможно само поради това, че старата крепостна зависимост и полуробските отношения, старата наследствена аренда и други подобни постепенно бяха отстъпили пред по-добри условия, по-добри условия, съвсем не идеални условия. След това обаче настъпи едно събитие, което отне почвата на това стопанско развитие. Никак не е лесно да се каже какво би означавало за европейското човечество, ако това събитие не беше настъпило. Разбира се, не искам да се занимавам с лошо конструиране на историята, не искам да се отдавам на критика на историята, а само да посоча тези неща за по-добро разбиране, защото онова, което стана, трябваше да стане. Човек изобщо не може да си представи какво стопанско развитие в благоприятна посока бихме поели, ако онова, което вече беше подготвено около средата на петнадесети век, беше намерило пряко продължение. Но то беше прекъснато от радикалното въвеждане на римските правни понятия; прекъснато поради това, че тъкмо от правната почва беше нарушен стопанският живот. Който познава това явление в неговите основи, той вече има в него един извънредно силен исторически довод за необходимостта от отделянето на същинския държавен живот от стопанския. Стари навици на човечеството доведоха до известна симпатия към тези римски правни понятия. В Прибалтика, от която са тръгнали толкова много реакционни неща, в ландтага се намериха хора, които казваха: Според римските правни понятия, които трябва отново да въведем, защото те са правилните, селяните всъщност би трябвало отново да станат роби.

Днес, когато, както вече казах, стоим не пред малката, а пред голямата равносметка, такива неща трябва по същество да бъдат прозрени със здраво душевно око, да бъдат прозрени във всичките

им последици за настоящето. Но ако в тази посока и в още някои други искаме практически да оформим самостоятелния стопански живот, ще бъде нужна истинска организация тъкмо на системата на съветите. Важно ще бъде онова, за което днес се копнее, на което се надяват, което някои хора, водени от известно разбиране за времето, вече се стремят да поставят на крака – системата на заводските съвети, – да бъде поставено в предприятието, за да може да бъде посредник между работниците и ръководителите на труда на бъдещето в онзи смисъл, в който го охарактеризирах в последната си беседа тук и в който по-специално го изложих в книгата си „Основните точки на социалния въпрос“. Това ще бъде първата задача, до която ще трябва да стигнат заводските съвети: наистина да могат да бъдат посредници за онези договори за постиженията, които трябва да се сключват между работниците и ръководителите на труда на бъдещето, които вече няма да бъдат капиталисти. Но всички тези неща могат още днес да се подготвят. Всички тези хора, които стоят вътре в съветите, могат още днес да поемат функции, макар и да могат да бъдат само преходни функции. Освен това заводският съвет преди всичко ще трябва да посредничи при всичко онова, което произтича от предприятието и се проявява като общи интереси на живота в едно затворено стопанско тяло. Но за тази система на заводските съвети ще бъде нужно и още нещо, ако не искаме и занапред да индивидуализираме в стопанството – нещо, с което тъкмо работничеството след кратко време най-малко би се съгласило; ако искаме да социализираме целия стопански живот, взаимосвързаното стопанско тяло, тогава ще ни трябват някои други типове съвети. От видовете съвети бих искал да изтъкна само, че ще бъдат нужни съвети по обмена и освен това стопански съвети. Заводските съвети ще стоят близо до отношенията на производството и до потребностите на производството на трудещото се човечество. Стопанските съвети ще стоят близо до отношенията на потреблението.

Това ще даде едно стопанско тяло, което преди всичко ще представлява истинска система на съветите. Такава система на съветите, която не пречи – и тъкмо това ще бъде важното при практическото оформяне – в отделните случаи инициативата на отделния човек,

който е деен в стопанския живот, да може да бъде решаваща. А това наистина може да се изгради, когато цари доверие. Ако тази инициатива на отделния човек бъде, да речем, подкопана от системата на съветите, тогава цялата интернационалност на стопанския живот би била премахната. Тази интернационалност на стопанския живот би била премахната съвсем особено – хората днес трудно си представят до каква степен, – ако вместо социализиране се допусне одържавяване, тоест държавен капитализъм, ако стопанският живот се смеси с държавния живот. Ако държавата стопанисваше, както искат някои – който познава фактическите отношения, знае това, – тогава би било невъзможно да бъдат овладени онези сложни отношения, които интернационалността на стопанския живот прави необходими. Ако се изгради една истинска, разчленена система от стопански съвети, съвети по обмена, заводски съвети и подобни съвети, които наистина няма да извадят от трудещото се човечество толкова много хора за ръководство, колкото днешната бюрокрация, тогава, ако при практическото осъществяване се стигне и дотам да не се подкопава инициативата на управителя, всички фини апарати на интернационализма ще могат да бъдат напълно запазени въпреки социализирането. Тогава, ако съветите са истински съвети, тоест такива институции, които ще дават насоките на живота, ще се постигне това, че тези съвети чрез съвместния живот с управителите ще стигнат дотам, че управителят, комуто те са оказали доверие, ще може и в отделните случаи да поема инициативата в техния дух. Големите линии на институциите винаги ще изхождат от съветите. Онова, което трябва да се предприема ден след ден, тъкмо поради това ще може да бъде изведено извън съветите. В това отношение онзи, който може да си представи стопанския живот като отделен, може, тъкмо като взема предвид всички отношения, които са налице днес, да пристъпи към институции, които не разрушават придобивките на старата култура, но които правят възможно в рамките на тези придобивки да се осъществи достойно за човека съществуване за всички хора.

Можете да попитате: какви средства ще има отделеният от държавата стопански живот, за да проведе мерките, които взема, и то в

известен смисъл дори срещу съпротивата на отделните хора? Днес наистина се смята, че такова провеждане е възможно само чрез принудителни средства. В това отношение хората все още не са се отдалечили много от старите мисловни навици. Не знам колко хора са забелязали, че такива стари мисловни навици продължават по странен начин. Ако днес например прочета едно определено място от една определена реч, някои ще се учудят. Това място – то е обръщение към една войскова част в Данциг – гласи: „Войските трябва да видят мъжа, който се застъпва за тяхното благо и тяхната неволя и се бори за военната дисциплина и ред. Ако правилният военен дух живее във войската, ще отвърна на вярността с вярност." Ще кажете: в коя стара императорска реч сте изровили това? – Не, това е от речта, която министърът на райхсвера Носке държа пред доброволческите войски в Данциг. Така се загнездват старите мисловни навици. Но важното е да надмогнем старите мисловни навици. Днес хората изобщо още не забелязват как продължават да се влачат по старите мисловни навици, колко малко са излезли от старите неща. Така, естествено, някой, който може да си представи единствено че взетите мерки се провеждат чрез някаква държавна или дори военна принудителна власт, пита: Какви средства има стопанското тяло, за да проведе онова, което се е родило от неговото лоно по описания начин? – В бъдеще то има едно много действено, но едновременно и много човешко средство: бойкота. Бойкотът, който при такива предпоставки, каквито описах, дори не е нужно да бъде налаган чрез принудителни средства, а който просто възниква от само себе си. Ако съществува кооперация за някакво предприятие и клон на потреблението и някой поиска да застане настрана, той няма да може да произвежда, тъкмо по силата на закона, че тогава кръгът, от който той произвежда, ще бъде твърде малък. И по подобен начин и други предпоставки за осуетяване на стопанските мерки ще могат да бъдат премахнати чрез естествения бойкот. Ако някой, да речем, повярва, че непокорният тогава сам би могъл да стигне до толкова голяма кооперация, че да може да се конкурира – той трябва само да помисли за действителните закони на стопанския живот и ще разбере, че

докато стигне до тази конкуренция, той отдавна непременно ще е пропаднал.

Това трябва да търсите като житейска практика зад тричленността: че тази тричленност отчита действителностите и иска да създаде почва за тези действителности. Вярно е, че към някои неща, които днес все още силно противоречат на човешките мисловни навици, ще трябва да се отнасяме сериозно. Ще трябва да се отнасяме сериозно към онова, което вече изложих в по-ранни беседи – към еманципирането на духовния живот. С този духовен живот ще трябва да се осъществи нещо, което всъщност винаги се е съдържало в призива на социалистическите мислители, но тъкмо днес е зле разбрано. В него се е съдържало това, че трябва да се стигне до нещо ново от този род, но никога не се е мислило ясно за това. От страна на социализма отново и отново се е казвало: На мястото на конкуренцията, на печеленето трябва да застане обективното управление. Съвсем правилно. То трябва да се появи особено в областта на духовния живот. Там наистина ще е необходимо този духовен живот да може да се управлява сам от себе си. Изцяло въз основа на наблюденията върху човешката същност чрез масова педагогика ще може да се създаде нещо наистина плодотворно за бъдещето. Знам, че за мнозина днес може би казвам дори нещо налудничаво, като казвам: Ако искаме да социализираме по здрав начин, тогава трябва преди всичко да изразим човешката сила и заложби така, че човекът през целия си нормален жизнен срок да може да стои изпълнен със сила в действителността.

Това ще се прояви особено в свободното управление на учебното дело. В други области то вече се е проявило по не особено радостен начин, като редът на повишенията в старата държава е довел дотам, че на най-високите съветнически длъжности по правило са седели старите господа, които тогава са искали да имат колкото може по-малко общо с работата. От самоуправлението на духа в бъдеще ще произтече тъкмо необходимостта тези стари господа да имат най-различни ръководни задачи. Но за това те трябва да бъдат свежи като младежи. Нашето държавно училище подкопава младежката свежест. Тази младежка свежест наистина не се срещаше в Имперс-

ката служба за старците-железничари, пардон, Имперската служба за железниците – казваха „Имперска служба за старците-железничари“, защото местата в повечето случаи са заети от старци. Ще бъде необходимо да можем да оформим най-първата степен на училищното обучение, което може да се разгърне само в свободния духовен живот, въз основа на задълбочена антропология, за да не се развиват, както става сега, човешките сили на мисленето, на чувстването и на волята така, че по-късният живот да не е в състояние да ги поддържа, а да ги отслабва. През годините, в които човек трябва да развие мисленето, чувстването и волята, трябва да оформим всичко това така, че да създадем основа за живота. Онова, което трябва да се постигне в младежките години, човек вече никога не може да навакса. Но само тогава, когато училищният живот се управлява, като се изхожда от най-присъщите закони на човешкия живот, а не от държавната корпорация, само тогава може да е възможно през целия живот силата на човешката мощ да не бъде отслабена. И за социалния живот ще е необходимо в бъдеще да не усвояваме чрез училищните заведения само знание, а да се научим да учим, да се научим винаги да учим от живота. Днес все още изглежда странно, когато се каже, че едно училищно обучение, уредено наистина съобразно с нещата, ще ни дава в бъдеще съвсем други старци от онези, които имаме днес.

Вижте, тук е необходимо да се появят нови неща, неща, за които сега изобщо не се мисли. Хората днес все още гледат озадачено, когато им говориш, че би искал духовният живот да е такъв, че да може да следва собствените си закони. Те изобщо не могат да си представят нищо друго освен духовен живот, управляван от държавата, защото изобщо не подозират какво е самият човек в човешкото общество. Нещата днес са сериозни и онези, които искат да вземат нещата на леко, днес не стигат до онова, което ни е така необходимо – до оздравяването на социалния организъм. Отново и отново трябва да виждаме колко странно хората продължават по старите мисловни навици, как най-много намират сили да кажат: толкова ни е неясно това, което той казва. Разбира се, такива неща, които трябва да имат в себе си силата да родят една дълготрайна действителност, трябва първо да се приемат като нещо, което ни е неясно, защото трябва да

свикнем, като се занимаваме с тях, да усвоим съобразно с действителността ново разбиране за живота. Днес наш дълг е да се вгледаме в своите дълбоки инстинкти. Когато се вгледаме в тях, тогава ще бъдем в състояние да познаем ясно онова, което привидно е неясно. Когато днес мнозина казват, че импулсите на тричленния социален организъм са неясни, тогава в основата на това често лежи именно старото превратно училищно образование, което е отклонило хората от това да стигнат до едно наистина концентрирано мислене, да стигнат до схващането на съобразни с действителността мисли. И така човек се оказва в положение, от една страна, да трябва да казва онова, което е необходимо, а от друга страна, да трябва да се бори срещу това всевъзможни предразсъдъци, произтичащи от стари мисловни навици, да искат да създават нови неща в света. Когато днес хората отново и отново казват: Кой е пътят? Как се прави това? – бих искал да знам кой път би бил по-ясен от този на тричленния организъм, стига само да искаме да вървим по него. Но помислете какво ще трябва да стане първо, ако искаме да вървим по него. Онова, което продължава като правителство от предишните етапи на развитието, ще трябва един ден да си каже: Ние запазваме всички онези ресори, които се отнасят до правния живот, до обществената сигурност и други такива. По отношение на духовния живот, на култа, обучението, техническите идеи, от една страна, и по отношение на стопанския живот, от друга страна – на индустрията, търговията, занаятите и така нататък, ставаме ликвидационно правителство. Това е нужно на нашето време като нещо непосредствено практическо: прозрението, че правителствата, които идват от старите обичаи и навици, могат да намерят сили да си кажат нещо такова, каквото току-що беше загатнато; да отхвърлят наляво и надясно духовния и стопанския живот, за да могат те сами да се оформят и управляват.

Само инициативата може да е в ръцете на досегашните правителства, защото те, така или иначе, са се развили от старите отношения, но те трябва да имат безкористието да станат наляво и надясно ликвидационни правителства. Това изисква голямата равносметка. Който нарича това непрактично, него мога да го разбера, защото той именно не може да преосмисли онова, което векове са набивали

в главата му. Днес обаче стоим пред необходимостта да избием от главата онова, което векове са набивали в нея. Днес стоим пред необходимостта да вземаме нещата с най-голяма сериозност, защото само това най-сериозно отношение към нещата е наистина практичното. Тази сериозност ще се съедини тогава с такива познания, каквито са необходими и каквито ви изложих по отношение на оформянето на стопанския живот, големината или малкостта на тези или онези кооперации, определянето на цените и така нататък. Но това са задачи, които предстоят в конкретното, в практическото, за които трябва да се решим, защото това са основите на едно истинско социализиране, основите на едно наистина социално оформяне на човешкия живот. Това искат, макар и да не могат още да го кажат, общностите на съветите, които искат да се надигнат от голямата общност на народа. Затова хората трябваше да бъдат изненадани от системите на съветите, особено всички онези, които вярваха, че вече са се приближили достатъчно до онова, което се нарича социализиране. Днес човек преживява странни неща.

Днес следобед, понеже ми го донесоха, трябваше да прочета едно странно изречение, което, бих казал, трябваше да приема с най-особени чувства в това сериозно време. Там прочетох във връзка с импулсите на този тричленен организъм следното изречение. Човек всъщност не би искал съвсем да повярва:

„В сегашната борба изобщо не става дума за това да се намери идея или да се постави правилният човек начело, а за това как социалистическата идея трябва да се превърне в действителност. Не става дума за красиви планове, а за изпълнението."

И така ви питам, многоуважаеми присъстващи, как може да се изпълнява, когато няма какво да се изпълнява? Такива неща днес се казват добросъвестно, от добри подбуди. Но те не са нищо друго освен симптом за това колко малко усет и разсъдък имат хората за онова, което трябва да стане. Някой показва плана на една къща и някой друг му възразява: Не планът на къщата е важен, а изпълнението. Тогава с право може да се попита: Къде е вашият план? Къде се показва той? Ние бихме мълчали, ако вашият план се покажеше, защото наистина говорим само призовани от фактите.

Това, че такива неща днес са възможни, че такова мислене е възможно пред сериозността на времето, е онова, което отново и отново те натъжава, когато мислиш за възможността и за необходимостта на онова, което трябва да стане. Днес сериозността на положението трябва да ни обхване, тъкмо нас тук, в Средна Европа. Защото само като се отучим днес да мислим и говорим извън нещата – понеже никога не поглеждаме вътре в нещата, – само така ще отклоним голямото бедствие. Днес е нужна възможността да се твори, като се изхожда от най-широката маса на човечеството. Ако някой опита тази възможност, му възразяват, че той внушавал нещо на масите, защото масите изобщо не разбирали това. Работата е там, че ръководните кръгове нямат и представа колко много неща разбират масите още днес с неизхабените си мозъци – неща, от които самите ръководни кръгове нищо не разбират, защото не искат нищо да разберат. Тези неща са проблем на времето и аз не се плаша да говоря за тях, колкото и възражения да се правят за внушение и други подобни, защото по същество казвам само онова, което тогава би излязло от сърцата и душите на самите хора, ако те стигнеха до яснота за онова, което живее в тези сърца и души. Бих искал само да изведа до яснота онова, което живее в сърцата и душите. Но за това днес мнозина не искат да знаят нищо, абсолютно нищо, защото се боят от съвместния живот с онези, които тъкмо носят ясно в сърцето си изискванията на времето. За това наистина научаваме доста неща от всевъзможни гласове на времето. Така наскоро един господин, воден от едно съвсем определено усещане, писа в широко четеното списание „Ди Хилфе“ (а то не е социалистическо, но иска да бъде социално списание; в социалистически списания днес също може да се прочете нещо подобно): Сега не можем да социализираме. – Той не се досеща, че всъщност не знае как се прави това, а приписва, естествено, не на себе си, а на другите причината, поради която той няма представа как трябва да се извърши социализирането. Тогава той казва съвсем наивно в статията си: „Капитализмът просто ни е развалил хората ... Е, който разполагаше с един народ от здрави, обичащи труда, весели, добросърдечни хора, за които братството би

било пълно с живот понятие, а не, както за нас, само лозунг, той би могъл да се осмели от днес за утре да въведе комунизма."

И така ви питам дали някой човек на света би имал нужда да въвежда комунизма, ако живеехме в обществен ред, в който хората са здрави, обичащи труда, весели, добросърдечни и в който живее единствено братството. Вижте, това е светът на мислите днес. Хората изобщо не подозират какво са казали преди малко. Те наистина не биха имали нужда да мислят за идеал на социализма, ако хората бяха такива, каквито тъкмо социализирането трябва да им даде възможност да бъдат.

Едно нещо хората все не вземат предвид: когато природният организъм е здрав, човек не усеща онова, което е здравето на природния организъм. Тогава той все пак тепърва трябва да търси в здравето – но тогава вече може – хармонията на душата си, ако щете, радостта на душата си. Но ако организмът е болен, тогава той усеща болката, тогава болката на организма е част от неговото душевно преживяване. Тогава никой не бива да дойде и да каже: не мога да те излекувам, защото бих могъл да направя това само ако първо се чувстваше здрав в душата си, ако имаше хармония, радост в душата си. – Трябва да се стремим към здравия социален организъм. Това е важното. Не бива да питаме като господина, за когото току-що говорих: Но откъде да вземем хора за това? Човечеството трябва първо да бъде възпитано за социализма! – Помислете за мюнхаузеновския герой, който иска сам да се издърпа за косите си във въздуха. Не, социализмът трябва да е налице, за да могат хората да бъдат възпитани.

Лесно е да наречеш хората незрели, когато самият ти не си в състояние да стигнеш до зрели импулси. Наша задача в настоящето е не да обвиняваме човечеството, а да създадем отношения, които да доведат дотам, че вече да няма нужда да обвиняваме човечеството в днешните размери. Затова импулсът, за който тук се говори, си поставя задачата да изследва условията на здравия социален организъм. Няма да се стигне по-нататък, докато не се събуди разбиране за този тричленен социален организъм. Тогава бих искал да видя, когато у достатъчно голям брой хора – а днес важното е това – има разбиране за онова, което трябва да стане, кое правителство може

да се противи на такова разбиране! При други предпоставки няма да напреднем с никакви експерименти. Днес трябва да се положи усилието да се създаде разбиране в най-широки кръгове. Това може да стане по-бързо, отколкото се мисли. И това трябва да стане по-бързо, отколкото се мисли, защото празни фрази за незрелостта на хората изричат само онези, които самите са незрели. Нямаме време да мечтаем, че социализирането ще изисква дълго време. Ако се прозре практическата възможност да се застане на трите основи – на духовното, на правното, на стопанското, – тогава ще се познае, че на тези три основи може да се проведе едно истинско социализиране. Но трябва да се решим да не държим на старите предразсъдъци. Трябва да се решим наистина да преучим. Същият господин, за когото вече разказах, добавя към това и хубавото изречение: „Всяко обновление, което се опитва да изпревари това развитие“ – той има предвид развитието към добросърдечни, дружелюбни, доволни хора – „трябва да се провали, защото именно не намира опора в усещането на народа.“ – В усещанията на този господин то наистина не намира опора. Над такива усещания, ако не могат да се подобрят, трябва просто да се прекрачи, защото човечеството не бива повече да бъде задържано от стари предразсъдъци и стари мисловни навици. Днес имаме нужда да се вгледаме дълбоко в себе си, вътрешно да реформираме и революционизираме своето усещане и своето мислене. Тогава ще намерим у хората резонансната дъска. Не е нужно да внушаваме нищо на хората, нужно е само да намерим яснотата за онова, което те с право искат. Нужно е само да вършим работата на доверието и да не се боим от това сътрудничество с широките маси, тогава в истинския смисъл на думата ще служим на изискванията на днешното време.

Днес – и този път искам отново да го кажа – всеки трябва да се придържа към думата в цялото ѝ значение: Трябва да се науча да разбирам от явленията на времето, от гръмко говорещите факти какво трябва да се прави, преди да е станало твърде късно. А може много скоро да стане твърде късно, за което тогава най-много биха съжалявали онези, които не са склонили, изхождайки от умението, което са усвоили, да се преобразят така, че наистина да разберат тези нови изисквания на времето и да могат да застанат в тяхна служба. Да

можем да застанем в служба на времето дори когато в най-дълбоката си вътрешност трябва да преучим – това трябва да стане задача на всички хора, преди да е станало твърде късно!

Заключително слово след дискусията

Тъй като всъщност в дискусията, освен от един от уважаемите оратори, почти нищо не беше изтъкнато срещу моите изложения, за мен също е излишно да казвам в заключителното слово особено много и подробно. Нито пък бих искал да се връщам към изложенията на възразилия оратор. Мисля, че все пак е несъмнено странен начин да се казва, че трябвало да се опровергаят нещата, които, сравнени с написаното в моята книга, са изцяло неточности. Дискусията все пак не може да протича така, че по време на самата дискусия да се излагат неточности или изкривявания и после да те задължават да опровергаеш онова, което никога не ти е хрумвало да твърдиш. Бих искал да посоча само едно. Всъщност господин Л. вече го каза, а и аз съм убеден в това, че тъкмо що се отнася до Карл Маркс, онзи, който познава Карл Маркс, който наистина го познава, ще трябва да каже: Карл Маркс винаги се е оставял фактите на историята, на съвременната му история, да го поучават така, че днес несъмнено би бил ужасно изостанал онзи, който не би бил в състояние да си отговори на въпроса: Какво би мислил при днешните условия тъкмо Карл Маркс? – Вижте, има едно много, много забележително изказване на Карл Маркс, което ми идва наум, когато някой като господин В. се позовава по толкова странен начин на Карл Маркс. Маркс е намерил някои съвременници, които бяха негови привърженици, които се наричаха марксисти, и от Карл Маркс идва забележителното изказване, което обаче има много дълбоко значение по отношение на тези марксисти: Що се отнася до мен, аз не съм марксист. – Едно такова изказване наистина би трябвало да ни накара да се замислим. Понякога трябва да се запитаме как всъщност стоят нещата с привържениците на един определен възглед. Възглед като онзи, който изложи Карл Маркс, е замислен от самия му създател тъкмо така, че той го оставя да се влее в цялото движение на времето. И в една по-късна епоха го разбира

само онзи, който е способен да го възприеме така, че да е в състояние отново да го преобразува за своето време. По тази забележка навярно е достатъчно. Сега бих искал, понеже тук бяха поставени три въпроса, да направя само няколко забележки по тези три въпроса. А именно и трите въпроса се отнасят до външната политика. Разбира се, бих могъл да им отговоря поотделно, ако днес може би все пак не би било по-добре – моля, не ме разбирайте погрешно – тъкмо на тези три въпроса да не отговарям така, във формата, в която иска питащият, с оглед на още нерешените събития. Наистина е необходимо да се проявява сдържаност по отношение на онова, което днес са нерешени събития, макар да не е особено вероятно онова, което говоря тук, утре да се появи в „Льо Тан“. Но все пак е по-добре определени неща да не бъдат развалени, като се намесваме в тях. Искам обаче все пак да ви кажа по този въпрос следното, за да не помислите, че нещо би могло лекомислено да бъде премълчано при отговора на този въпрос. Вижте, онова, което сега се предлага като тричленност на социалния организъм, отначало, в ужасно тежкото военно време, беше разглеждано първо тъкмо като външнополитически въпрос. В едно време, когато вътре в Германия, непосредствено преди края на войната, не можеше и да се мисли да се пристъпи към социализирането, когато можеше да става дума само за това: какво да противопостави Германия например на „Четиринадесетте точки“ на Удроу Уилсън, ако искаше да се стигне до възможно прекратяване на ужасните събития? Днес още повече, отколкото тогава, съм на мнение, че на немалко неща и в голяма степен би могло да се помогне, ако тогава бяха проявили разбиране за онази външна политика, която се крие в тази тричленност на здравия социален организъм наред със социализирането. Тъкмо това, бих казал, стои днес толкова печално пред мен. Това разчленяване, както мисля, щеше да бъде единствената възможност да не се стигне до такъв ужасяващ край на войната, до какъвто се стигна. Дано днес онези, от които всичко зависи – най-широките слоеве на народа, – не направят свое и онова неразбиране, което тогава показаха съответните кръгове. Дано можеше да се стигне до сърцата на тези най-широки слоеве на народа повече, отколкото можеше да се стигне до сърцата на онези, които, вместо да търсят

под влиянието на тези импулси някаква разумна външна политика, причиниха Брест-Литовск и онова, което последва.

Не мога сега да ви изнеса втора беседа за външната политика. Но един ден ще се изучават действителните причини, по-далечните и по-близките, на тези злощастни европейски събития от последните пет години. В бъдеще ще се изучава например онази тъкан от така наречени причини за войната, които доведоха до австро-сръбския конфликт. В този конфликт са вплетени като външна политика хаотични стопански и политически причини. И който като мен е прекарал половината си живот, тоест три десетилетия, в Австрия, който познава австрийските условия, той знае, че това трябваше да се случи така поради злощастното развитие на тези австрийски условия, защото тези условия можеха да бъдат удържани само ако в правилния момент бяха успели да разделят стопанските и политико-правните отношения също и по отношение на външната политика. Вижте, по време на войната веднъж дойдох във Виена. Тогава ме посрещнаха различни хора и казаха, като изтъкваха само едната страна, стопанската страна на причините за войната: Ах, тази война със Сърбия е само една „свинска война“. – Това, разбира се, изразява стопанската причина само в една област, но тя е била налице. Към нея се прибавиха политическите и дори културните причини, макар те да се криеха в различните народни езици, от които Австрия официално имаше тринадесет. Накратко, както казах, би трябвало да изнеса подробни беседи, ако исках да ви покажа как тези неща, които наричам неорганично, хаотично размесване на трите клона на живота, които в бъдеще най-напред трябва да се отделят един от друг, са действали отвъд бившите държавни граници. Така че днес мога, по лесно разбираеми причини, само да загатна всичко това.

Вижте, онова, което сега се нарича военен дълг, онова, което се нарича мирни условия, за които става дума тук във въпроса – това невъзможност ли е, когато се мисли за осъществяването им? Не, това не е невъзможност, а чиста безсмислица, защото е нещо като навлизане с пълни платна в задънена улица. Просто е непонятно какво изобщо могат да си представят хората във Версай под тези неща. Разбира се, може би не се вглеждат ясно, не достатъчно

конкретно в условията, но помислете все пак само за едно. Да оставим военния дълг настрана. Да вземем дълговете, които са произтекли от старите условия и трябва да бъдат погасени в рамките на самите германски граници. И така, ако оставим засега военния дълг, тогава през следващите години само лихвите – чуйте добре, мои много уважаеми присъстващи, лихвите – възлизат, мисля, на двадесет и осем милиарда марки годишно. Значи налице е не просто невъзможност, а наистина безсмислица. Неща, които изобщо не могат да бъдат осъществени.

Тъкмо това е типичното явление на настоящето: че навсякъде под влиянието на старите условия сме навлезли под платна в нещо, което изобщо може да се развива по-нататък само ако изградим нещо съвсем, съвсем ново, върху съвсем нови основи. Е, в това хората много скоро ще се убедят – че трябва да градят върху съвсем нови основи. Онези, които днес още не искат да знаят нищо за тричленността на социалния организъм, ще трябва да научат тъкмо от външната политика колко е невъзможно да излезем от бедствията, ако не станем способни, отвъд всички политически и духовни отношения, да създадем международни връзки, изхождайки от необходимостите на стопанския живот. Разбира се, това трябва да се изучи в подробности. Ако се изучи, именно се оказва, че оздравяването може да дойде само ако се опитаме да изградим международните стопански отношения на почвата, която поне за нас разчленява тричленно социалния организъм. Това, че държавите на Антантата не се разчленяват тричленно, изобщо не е пречка. За да вървим напред, за да си поемем изобщо отново въздух и да получим възможности за живот, за нас би било необходимо само на изток Русия и Украйна също да могат да приемат тричленността.

Но който от по-дълбоки основания познава намеренията на руската Душа на народа, той знае колко много престъпления всъщност са извършени чрез мира от Брест-Литовск и как щеше наистина да е възможно – ако толкова много неща не бяха засипани – с този тричленен организъм най-лесно тъкмо в Русия да се спечелят привърженици. Това е нещо, за което, разбира се, трябва да се търсят пътища, за да бъде наваксано. Но за онзи, който взема нещата

не според програми, не според предварително изградени мисли, а така, както те се представят в действителност, и във външната политика има само една възможност: да укрепнем върху достатъчно голяма територия в Източна и Средна Европа така, че да намерим възможност да не понесем вреда от това, че на Запад съществува онова намерение, което намира израз в ужасните мирни условия. Тъкмо импулсите на тази тричленност – към този факт бих искал да насоча вниманието ви – бяха замислени в хода на войната първо като външна политика и именно това може днес да потиска човека: Нима и сега, след тези ужасни, кървави опитности, трябва отново да бъде така, както беше по време на войната? Тогава се опитвах да изясня колко съвсем иначе щеше да се реагира, отколкото на всичко останало, ако едно изявление в тази посока – което, разбира се, не би звучало така, както сега трябва да се говори за тези неща според изискванията на времето, – но ако едно изявление в тази посока беше направено. Но ето какво би ни се искало: сега, когато е настъпило едно ново време, това ново време да разбере тези неща по-добре, отколкото са ги разбрали онези хора, които са били последните закъснели представители на старото време и които, понеже са били такива закъснели, са въвлекли европейското човечество в ужасното нещастие. Дано сега възможно най-много хора отворят сърцата си, за да не бъдат закъснели, а предвестници на онова, което единствено може да помогне, а именно на онова, което наистина оздравява вътрешния организъм. А здравият вътрешен организъм ще намери и средствата, и пътищата да се наложи навън по правилния начин.

Импулсът към тричленния организъм

Не „чист идеализъм“, а непосредствено практическо изискване на момента

Беседа пред събранието на Съюза за тричленност на социалния организъм

Щутгарт, 31 май 1919 г.

Събранието се открива от председателя, господин д-р Унгер, със следните думи:

Много уважаеми присъстващи! От името на работния комитет на Съюза за тричленност на социалния организъм откривам днешното събрание. Може би ще ми позволите да кажа няколко думи за призива, който сте намерили на местата си. Онези от уважаемите присъстващи, които присъстваха и вчера на нашето мероприятие, чуха, че в настоящия момент става дума за това импулсите към тричленността на социалния организъм да бъдат приведени в действие с голяма сила. Тъй като сега се работи особено усилено предимно за еманципацията на стопанския живот от единната държава, трябва, в смисъла на изложенията на господин д-р Щайнер, да сме наясно, че тази еманципация на стопанския живот може да има значение за оздравяването на социалния организъм само ако едновременно с това от единната държава бъде отделен и духовният организъм, духовният член на социалния организъм. За това са необходими силните импулси, които би трябвало да са живи във всяка отделна човешка душа като импулсите на свободата. Тези импулси са необходими за най-личната инициатива, за да може духовният живот да бъде поставен на собствените си крака. За това е необходим революционен импулс за духовния живот, за социализиране на духовния живот, така че в действителност всички кръгове да могат и да искат

да участват в безусловно необходимото пълно ново изграждане на духовния живот. Във връзка с онова, което беше казано по тази точка от господин д-р Щайнер при отговорите на въпросите вчера вечерта – за незабавното основаване на Културен съвет, – си позволихме да ви представим тази листовка. Тя възникна от вчера до днес и искам само с няколко думи да обобщя какъв беше именно импулсът на вчерашната вечер. На листовката ще намерите декларация за присъединяване и с нея разчитаме на личности, които по собствена инициатива развиват волята да пристъпят към ново основаване на духовния живот. Молим да се възползвате от тази декларация за присъединяване и да предадете отрязъка, на който трябва да се посочат име, професия, адрес и вид на сътрудничеството, на онези личности, които в течение на днешната вечер, но най-късно на изхода на залата, ще бъдат готови да приемат тези декларации за присъединяване. Позволете ми още да посоча, че на гърба на днешния входен билет има декларация относно предложенията на господин д-р Щайнер и че особено се желае да се започне сътрудничество и агитационна работа за тричленността. Молим и тези картички да бъдат използвани, особено от онези личности, които още не са могли да вземат решение да се присъединят към Съюза за тричленност на социалния организъм. Ще си позволя в края на днешната вечер още веднъж да посоча, че както картичката, така и отрязъкът от призива могат да бъдат предадени на изхода.

А сега навярно мога да помоля господин д-р Щайнер, оратора на днешната вечер, да вземе думата.

Д-р Щайнер: Мои много уважаеми присъстващи! Когато днес се говори така, както трябва да се говори, изхождайки от онова умонастроение, което е лежало и лежи в основата на импулса към тричленността на социалния организъм, тогава човек знае – понеже трябва да е проследил с топла душа събитията на настоящето, – че говори насред бурята. Макар тази буря днес за много хора още да е недоловима, тази буря все пак е тук; и в известен смисъл може силно да ни учуди, когато, както се случи, от неосъзнаването на тази буря после прозвучи отговорът, че имаме работа с идеология, с утопия. Онова, с което ще се занимаем тази вечер, за да отхвърлим мисълта,

че при импулса към тричленния социален организъм имаме работа с непрактичен идеализъм, с утопия или пък с някаква идеология, ще бъде почерпено от събитията на времето.

Тъй като този призив, както се разбира от само себе си, произтича най-напред от личен опит, ще ми простите, ако учудването, в което човек може да изпадне пред упрека в идеология и утопия, доведе до едно съвсем кратко встъпително разглеждане, което може би ще бъде сметнато за лично. Само че все пак е повече от вярно, че днес всичко лично, което не се ограничава с това да се затваря в себе си, което умее да живее с човечеството, поради сериозността на събитията на времето същевременно може да бъде нещо много общочовешко и може би тъкмо симптоматично за общочовешкото в днешното толкова сериозно настояще и пред несъмнено още много по-сериозното бъдеще.

За първи път в Призива „Към германския народ и към културния свят“ се заговори за тази социална тричленност по начина, по който сега я разбира Съюзът за социална тричленност, а после в моята книга „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“. – Не без основание подтикът за тези неща е даден от човек, който е искал и е могъл да го даде чак в края на шестото десетилетие от живота си. Те в никакъв случай не са възникнали от някакви измислени или измъдрени искания. Те са възникнали от пълния живот и от неговото наблюдение и може би и днес още не биха излезли пред обществеността, ако събитията на времето не бяха довели онзи, който ги представи пред обществеността, до убеждението: днес, в това сериозно време, се случват толкова много непрактични неща, в главите на хората прониква толкова много идеологично и утопично, че онзи, който има какво практично да противопостави на това, просто има свещения дълг да говори за тази житейска практика. И все пак – ехото отеква: утопия, идеология, непрактичен идеализъм!

И така, простете ми няколко лични забележки за въведение. Не от някакво лично увлечение съм почувствал порива да изляза с това нещо, след като десетилетия наред се бях стремил в едната област, за която става дума, духовната, да направя каквото беше по силите

ми, за да поставя отново на краката ѝ тази област, след като според мен нашата съвременна култура я е обърнала с главата надолу. След като се бях стремил да работя в продължение на десетилетия в онова, което наричам духовна наука, наистина не от лично увлечение стигнах до разширяване, обхващащо и другите две области, а от необходимостта, която днешното време налага на човека. Преди десетилетия заплашително стоеше пред мен като голямата тревога за културата това, че нашият духовен живот, докато, от една страна, тъкмо чрез своя особен характер трябваше да жъне най-големите триумфи в областта на природната наука, не е способен да обхване действителния човешки живот, този живот, който надхвърля онова, което израства единствено от природата. Че затова този духовен живот ще трябва да остане неспособен – това стоеше като заплашителна тревога за културата пред духовното ми око – да обхване и големия социален проблем, който е наложен на човечеството тъкмо в настоящето. Защото социалният проблем в крайна сметка е духовен. Никой не е в състояние да го обхване в неговата истина, ако не може да го обхване от духа. Там, в обхващането на духовното, най-напред чувствах своята родина, родината, в която също не бях чут така, както бих искал да бъда чут, така че онова, което беше само слово, да премине в дело, в преобразуването на онзи духовен живот, който вече не беше способен наистина да прониква човешкия живот. Все пак с охота бих останал на тази почва, ако от събитията на последните години не бяха израснали онези неща, които показаха толкова силно как човечеството гони утопии и идеологии и не стига дотам да схване най-близкото практическо по друг начин освен през сивата теория или през партийните доктрини.

Насред военната суматоха, когато смятах, че е дошло времето, в което можеше да се мисли, че човечеството сега започва да проумява, че по-нататъшното продължаване на военните събития трябва да доведе Източна и Средна Европа до разруха, тогава за първи път записах онова, което сега излезе като проект за план на тричленно разчленения социален организъм. Защото по време на тези военни събития видях да се надига една ужасна утопия, утопия, която, за съжаление, поради особените условия на времето действаше много

реално. Тя можеше да действа много реално, защото имаше две свойства. По всичко, което съставлява съдържанието ѝ, тя беше чиста утопия, а поради съпътстващите обстоятелства беше нещо, което беше пуснато в света от интереса на групи хора и което беше подходящо да заблуди хората, които се смятат за практични, но при това тичат след всевъзможни утопии – да заблуди тези хора относно това как тази утопия е възникнала от чисто човешки, и в този случай дори стопански, интереси. Можеше да се види как тази утопия изгрява на културния хоризонт на настоящето. Можеше да се види как тази утопия в западния свят не само действаше върху хората така, че ги поставяше в определени настроения, но и как тази утопия – понеже се срещна с доста реални интереси, които обаче не намираха израз в нея, в нейното съдържание, – как тази утопия можеше също да вдигне на крак армии и да подкара кораби по моретата. И все по-многоброен и по-многоброен ставаше в западните страни кръгът на привържениците на тази утопия.

Тази утопия накрая прие облика на така наречените „Четиринадесет точки“ на Удроу Уилсън. В Германия тогава нямаше смисъл; в Швейцария, където по време на войната беше необходимо да се казва истината в тази посока, отново и отново изтъквах, от една страна, утопичния характер и от друга страна, стопанския характер на тази така наречена програма на Уилсън, който произлизаше от чисто западните стопански условия. Тази утопия подейства толкова силно, че през есента на 1918 г. не само на страната на Антантата кръгът на привържениците на тази утопия беше широк, но и човекът, към когото като към последна надежда беше гледал германският народ в съдбовните си дни, прибави към германската военна капитулация капитулацията на духа, капитулацията пред утопията на Уилсън. Когато тази световна утопия още не беше оформена в така наречените „Четиринадесет точки“, а тепърва изгряваше, тогава се опитах да запиша онова, което като средноевропейска действителност би трябвало да бъде противопоставено на тази световна утопия. У никого от онези, които би трябвало да чуят нещата, не можеше да се намери разбиране за онова, което чрез своя практически характер трябваше да се бори срещу една световна утопия.

Тогава например намираха за много практично да се провъзгласят пред света думите: Сред хората трябва да царуват власт и право. Това са държавници, които стигат само до сивите дефиниции на „власт“ и „право“, но които не могат да стигнат дотам действително да се заловят с нещо конкретно, с нещо действително. Никога няма да излезем от объркването и хаоса, преди да станем способни да се залавяме практически с нещо наистина практическо.

Казах, че не исках и в известен смисъл не можех преди края на шестото десетилетие от живота си да изнеса това нещо пред обществеността. Защото това нещо гледа назад към онова, което сам бях преживял като пролетарско дете сред пролетарии, когато ми стана ясно какво звучеше, надигайки се от душите и от отзвука на стопанския опит и стопанските преживявания на днешния, тоест на тогавашния пролетариат през шестдесетте и седемдесетте години на деветнадесети век. Опознах онова, което днес се нарича класови борби, благодарение на това, че съдбата ми даде обилна възможност да опозная самите класи. Опознах пролетариата като член на този пролетариат. По-късно опознах всички вълнения на буржоазията с нейното късогледство по отношение на действителните практически изисквания на времето, със затвореността ѝ в собствените ѝ особени условия, с нейната незаинтересованост към всичко, което надхвърля тези особени условия. Опознах от непосредствено общуване в живота също онази класа хора, която днес прави голямата политика, и по този начин пред душевното ми око застана онова, което живее във времето: борбата между отделните класи хора. Близки ми станаха потребностите, опитът и житейските съдби на всички онези класи, за които днес трябва да се говори, понеже започва голямата разплата по отношение на класовите различия. Далеч от мен поради обстоятелствата трябваше да остане само едно. И то наистина остана напълно далеч от мен. Далеч от мен поради обстоятелствата трябваше да остане всякакво сътрудничество с някоя отделна партия. Никога в живота си не съм принадлежал към някаква партия. Общувал съм с безброй партийни хора, опознах безброй партийни шаблони и партийни мнения. Никога не съм принадлежал към партия. В Австрия, където прекарах младостта си, не можех нито да избирам,

нито да бъда избиран, по простата причина, че тогава хора, които нямаха годишен доход, достигащ определен размер, не можеха да избират и не можеха да бъдат избирани. По-късно никога не бях на място, където да ми бъде дадена възможност да пристъпя към избирателната урна, по простата причина, че при преминаването си през две други страни никога не придобих в тези страни право на местно гражданство.

Партийни отношения, партийни шаблони не участват в онова, което днес излиза пред света като импулс към тричленния социален организъм. Участва единствено онова, което човек може да усвои – в един живот, използван за тази цел – за потребностите, за изискванията, за останалите условия на всички хора, които стоят един до друг в различните класи. Когато после от такива дълбини днес се начертае един практически житейски път, тогава за този практически житейски път се чува, че той бил утопия, че бил идеология. За мен е симптом на културата, че днес тъкмо онова, което се бори срещу всичко утопично, може да бъде смятано за утопия от разнообразните утописти, които стоят в партиите или на други места в човечеството. Мога да кажа: от потребностите на бакалина, от потребностите на надничаря чак до потребностите на онези, които като едри капиталисти, на онези, които – има и такива хора – като дипломати през последните десетилетия са имали участие в световните съдби, всичко се е вляло в онова, което в Призива, разбира се, най-напред трябваше да бъде събрано в няколко изречения. Вляло се е също онова, което от опита на учителя в народното училище нагоре чак до опита на човека от висшите учебни заведения днес може да се влее в житейската практика. Единствено по този начин ми се струва и ми се струваше възможно да се намери изходна точка за онова, което днес ни е поставено като голямата социална задача на настоящето.

В какво всъщност се изразява тази социална задача на настоящето? В онова, което бакалинът записва като свои приходи и разходи в малкото си тефтерче с едва изтъркващ се молив, чак нагоре до онова, което трябва да се влее като духовен импулс, за да даде на човечеството посока и цел. Във всичко това днес се крият големи, всеобхватни задачи и ако те не се вземат предвид, не може да се

предприеме нищо, от най-малкото до най-голямото, по отношение на онова, което ни е възложено като социална задача.

Говорих преди малко за – наречете го преврат, наречете го реформа на духовната сфера. Това смятах за своя истинска родина и казах: тогава пред очите ми стоеше като голяма тревога за културата това, че този духовен живот, такъв, какъвто реакционно и консервативно се е промъкнал в нашето време, е в състояние да обоснове големи природни познания, но че трябва да остане съвсем безплоден за действителното обхващане на социалната същност, за действителното пораждане на социална воля. Това днес, бих казал, може да се пипне с ръка.

Нека погледнем какво е било породено от неспособността духовната сила да бъде разпростряна върху социалната воля. Когато през последните три до четири столетия човечеството, излизайки от предишните инстинктивни патриархални състояния, започна да размишлява върху народното стопанство, тогава най-напред се появиха всевъзможни възгледи за това как трябва да се оформи народното стопанство, възгледи, за които днес не ми е работа да ви говоря и които също са остарели. Но накрая те се изляха в онова, което, от една страна, от духа и умонастроението на университетската наука се оформи като учение за народното стопанство, но което не е нищо друго освен утайката на буржоазни възгледи за народното стопанство. А от друга страна, те се кристализираха в онова, което най-ясно, най-силно, най-всеобхватно намери израз в марксизма, в социалния възглед на Карл Маркс, но което не е нищо друго освен огледалният образ на онези импулси, от които пролетариатът иска да се води народното стопанство.

Кои са характерните черти на тези две течения? Като ги посочваме, едновременно посочваме онова, което в настоящето не е практично, а е противоположното на всяка практика, което е идеология. Университетската наука в крайна сметка не стигна до нищо друго освен изобщо да гледа на всяка социална воля в голям стил като на нещо невъзможно и да смята малки социално-реформаторски мерки за велики дела. Впрочем тази университетска наука за националната икономика се обяви за безсилна да прави каквото и да е друго освен

да регистрира онова, което вече се разиграва в народното стопанство, или, както може също да се каже, за да се изразим на езика на самата тази наука, да го обхваща исторически и статистически. От това историческо и статистическо обхващане не излезе нищо друго освен пълно парализиране на всяка социална воля. Онова, което живее в обществото, се отчиташе исторически, тоест записваше се какво се е случило. Отчиташе се статистически, тоест регистрираха се числа за онова, което се случва, и с това се убиваше всеки импулс за някаква социална воля, така че всяка социална воля в практиката се изчерпваше в дребнавости. А онова, което животът действително носеше, беше лишено от всякакъв действителен волеви импулс, докато времето отдавна вече поставяше големите социални задачи. И това, което животът действително донесе, понеже протичаше в отсъствие на мисъл и воля, накрая се вля в световната катастрофа, която е голямото довеждане до абсурд на това социално нежелание. От друга страна, пролетариатът, впрегнат в техниката, във фабриката, в опустошаващия душата капитализъм, въодушевено се обърна към марксизма, защото виждаше в него най-блестящата, най-грандиозната критика, която самият той чувстваше в сърцето си срещу онзи обществен ред, срещу който трябваше да се бори, понеже този обществен ред не му даваше дял от своите материални и духовни блага.

Този марксизъм, грандиозен, мощен като обществена критика – какъв е неговият жизнен нерв? Неговият жизнен нерв е: развитието върви от само себе си. Постепенно в по-новото време стопанските форми се оформиха така, че средствата за производство постепенно преминаха към тръстове или други кооперации. Това е пътят, по който пролетариатът е бил експроприиран, но това е и пътят, по който съвсем от само себе си трябва да се извърши експроприацията на експроприаторите. Каквото и да правят хората, за да го подпомогнат, развитието трябва да върви от само себе си. – С това беше изречено най-непрактичното изповедание, изповеданието, че развитието трябвало да върви от само себе си, че човекът бил впрегнат в колелото на историята, че трябвало да чака, докато историческите стопански сили чрез своята обективност, отделена от човека, сами

породят онова, което после трябвало да послужи за спасение на най-широките кръгове на пролетариата. Тогава дойде световната катастрофа. Тя показа, че всички приказки за саморазвитие са произлезли само от парализирането на човешката воля. Пролетарската воля, която беше впрегната във фабриката, впрегната в опустошаващия душата капитализъм, чрез това впрягане едновременно беше парализирана, тя не се осмеляваше да оформя света, тя изрече пред себе си изповеданието: Спасение трябва да дойде и за нас, ние не можем да го донесем. – С това тя се утешаваше, с вероизповеданието: Това спасение ще ни бъде донесено от обективното развитие. – Това е житейската непрактичност и голямото вероизповедание на най-широките пролетарски маси. Но голямата световна катастрофа показа, че сега изведнъж натрупването на средствата за производство, в което се вярваше, не доведе до онова, което се очакваше от развитието, а постави самия пролетарий като човек на краката му и отправи към него изискването: Сега действай! И това: Сега действай! Действай човешки, изхождайки от своята социална воля! – това днес виси като надалеч светеща табела пред пролетариата.

Ако човек не минаваше през живота спящ и ако не беше теоретик, който казва „да“ или „не“ на изреченията, които му се изпречват в някакъв светоглед, а беше такъв, който приема онова, което хората казват, което хората мислят, като еманации на нещо много по-дълбоко, като симптом за събитията, които се разиграват дълбоко във вътрешността на нещата, тогава можеше да си каже: хората навлизат под платна в презрението към практиката, в парализирането на практическата воля. В това настроение се надигнаха големите въпроси, на които днес може да се отговори само ако житейската практика благоволи да навлезе в непрактичността. Във всички наши житейски отношения се крие неестествено смесване на права, на труд и на онова, което трябва да лежи в основата на зова за социално оформяне в неговата истинска форма. Защото в онова, срещу което днес се води борба, се крие още много повече от онова, което осъзнават онези, които водят борбата. Нещо повече, във всяка точка от случващото се в нашето толкова сериозно време се забелязва намесата на непрактичното. Зовът за социализиране прониква в най-широките редици

на пролетариата, той се изразява в съвсем определени импулси, изразява се в непосредственото всекидневно искане за заводски съвети.

Ако заводските съвети трябва да развият дейност в епохата на социализирането – такова, каквото то се изисква в действителност, каквото съзнанието на времето, макар и още в много отношения несъзнавано, го изисква чрез най-широките кръгове на пролетариата, – тогава тези заводски съвети трябва да израснат на самостоятелната почва на стопанския живот, който по своята вътрешна структура е отделен от всичко останало, което е политически, което е духовен живот. С онова, което всъщност се казва с това, че заводските съвети като цяло трябва да възникнат чрез свободен избор на лицата, които участват в стопанския живот, за да могат да си дадат конституции за бъдещето на стопанския живот, със същността на онова, което се надига от дълбоки подсъзнателни основи на душата и търси дела – с това онези, които днес се наричат практици на живота, са толкова незапознати, че е подготвен закон за заводските съвети, който във всичките си отделни точки улучва обратното на онова, което заводските съвети трябва да станат, който във всичките си отделни точки произтича от вярата, че не бивало да се върви към ново бъдеще, а че можело да се консервира онова, което вътрешно вече е отмряло. Няма по-ясен симптом за непрактичността и за утопичното в нашето време от появата на този чужд на живота законопроект. Не е ли време тогава дългът да накара дори онези, които иначе са намерили духовната си родина другаде, да заговорят, защото виждат колко много утопично прониква във времето, колко безкрайно далеч от всяка действителна житейска практика е това време, толкова богато на житейска рутина?

В нашето време имаме, пъстро разбъркани, импулси, които произхождат още от най-древни времена, от онова време, когато народни маси след народни маси са нахлували, изграждали са господства, завладявали са земята и въз основа на завладяването на земята са основавали поземлени права, по-нататъшна последица от които после е станало цялото останало право. В нашите правни понятия и правни импулси имаме най-древните представи, наредби и закони, които още се свързват със завладяването на земята. „За правото, което

е родено с теб“ – за него в много области, за съжаление, все още не става и дума. Това време е оставило у нас много неща; то е оставило всичко онова, което в народното стопанство е свързано със земята. Към него по-късно се е прибавило времето на индустриализма; то е довело до онова, срещу което днес най-широките кръгове се борят толкова остро – до капитализма.

Какво означава капитализъм? Капитализъм не означава нищо друго освен частната собственост върху средствата за производство. И така едни срещу други стоят – това проличава, когато човек се стреми да обхване с поглед народното стопанство на цялата цивилизована Земя, – едни срещу други стоят, от една страна, онези отношения, които произтичат от оползотворяването на земята в смисъла на човешкото народно стопанство, и онези, които произтичат от собствеността върху средствата за производство и от тяхното оползотворяване в смисъла на това народно стопанство. Малцина хора проумяват, че до най-малкото, чак до петте пфенига, които изваждам от портмонето си, за да си купя нещо незначително, се разиграва народностопанската борба между поземлените отношения и отношенията на средствата за производство. Цялото ни народно стопанство е непрестанно търсене на равновесие между поземлените отношения и отношенията на средствата за производство. В това сме вклещени като хора на новото време с цялата си житейска съдба във всички области на живота. Онова, което се е получило, когато от старите аристократични обществени структури са произлезли буржоазните обществени структури, може да се характеризира така: чрез тези буржоазни обществени структури е възникнал днешният пазар, на който по анархичен начин господстват предлагането и търсенето. На пазара се появява капиталът, който днес минава от ръка на ръка, от дружество на дружество. По принципа на предлагането и търсенето действа човешката работна сила, която е в наемно отношение, и циркулират същинските блага, постиженията на хората.

Буржоазният обществен ред е хвърлил на пазара три неща: капитал, заплата и постижение, и под влиянието на този буржоазен обществен ред капиталът е станал заместител на нещо, което по-рано, при стария аристократичен световен ред, привидно е било нещо

съвсем друго. При стария аристократичен световен ред, който се основаваше на завладяването на земята, всичко, което се разменяше като постижения между хората, беше пренесено в правната сфера. На господаря на имението се дължаха повинности; като работник човек можеше да задържи за себе си толкова и толкова. Всичко това беше пренесено в правната сфера. Той имаше право сам да потреби толкова и толкова, имаше дълг, защото другият имаше право да потреби толкова и толкова от онова, което той произвеждаше в негова служба. В стария аристократичен ред правото, тоест привилегията, класовото право уреждаше онова, което бяха човешките потребности. Много от това отеква като отзвук в нашето време и продължава да трепти чак до монетата от десет пфенига, която изваждам от портмонето, за да си купя нещо. И в този звън прозвучава и другото, което е застанало на мястото на този стар правен ред. В него прозвучава онова, което превърна капитала, човешкия труд и постижението в стока, която се урежда от предлагането и търсенето и по този начин сама се регулира според рентабилността, според дивата конкуренция, според най-слепия човешки егоизъм, под чието влияние всеки иска да спечели толкова, колкото може да изстиска от обществения ред. И така на мястото на старите права застана онова, което се разиграваше чрез стопанската власт и стопанската принуда. На мястото на привилегированите и на правно ощетените в старото патриархално отношение между господари и слуги застана стопанското отношение на буржоазията, което се основава на конкурентната борба, на рентабилността, на стопанското отношение на принуда между капитал и заплата – отношение, в което е вклещен стокообменът, вклещено е цялото ценообразуване, което зависи от егоистичната борба между капитал и заплата. И днес иска да се оформи – а най-практичното е да се види това, – как повече или по-малко несъзнавано, но в много кръгове днес вече съзнателно иска да се образува нов обществен ред, който трябва да се основава вече не на отношението на принуда, вече не на стопанското отношение на принуда, който трябва да се основава на постижението и насрещното постижение в техния справедлив обмен, който в това отношение трябва да се основава на истински неегоистичен социален начин на мислене вътре в човешкото общество. И

само онзи е днес практичен човек, само онзи не работи срещу онова, което все пак трябва да дойде, който долавя как от всички дълбини на човешката душа се издига зовът: На мястото на старите привилегии, на мястото на старата система на капитала и на заплащането трябва да застане системата на постиженията.

Колко ли хора разбират вече днес всички последици от този велик нов жизнен импулс, който не е предизвикан от човешкия произвол, а извира от самото историческо развитие и който си е дал такава кървава прелюдия в ужасната световна война? Все още дори от социалистически мислещи хора, които с всички фибри на своята воля биха искали да се борят срещу капитализма, може да се чуе – това е ясен симптом на нашето време, – че работникът трябвало да получава справедливата си заплата и че в това щяла да се състои борбата срещу капитализма. Който вниква в отношенията, той знае, че ще има капитал дотогава, докогато има заплата. Защото в действителния свят винаги стоят една до друга две противоположности: северен полюс и южен полюс, северен магнетизъм и южен магнетизъм; положителното води след себе си отрицателното, капиталът води след себе си заплатата, и който вниква в народностопанската дейност на настоящето, той знае как трябва да се отговори на въпроса: Откъде се плаща заплатата?

Заплатата се плаща от капитала и капитал трябва да има дотогава, докато заплатата трябва да се плаща от капитала. Антикапитализмът има смисъл само ако същевременно се знае, че заедно с капитала трябва да изчезне и самата система на заплащането, че трябва да настъпи свободното обобществяване на физическия работник и на умствения работник в некапиталистическия стопански ред. Свободно обобществяване, при което физическият работник е свободен съдружник на умствения работник, който вече не е капиталист, унищожава понятието за заплата, наемното отношение, а с наемното отношение – и капиталовото отношение. Затова за капитализма може да се говори само така, както това е станало от гледна точка на социалните изисквания на настоящето, които са разгледани в моята книга „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“. Трябва да се изхожда

от голямата истина за това как сме въвлечени във взаимната борба между поземлените права и правата върху средствата за производство. И трябва да се покаже, че за нашия бъдещ стопански ред земята не е нищо друго освен средство за производство, че средството за производство може да поема в себе си трудова стойност само дотогава, докато стане готово, че оттам нататък то не е собственост на никого, че оттам нататък никой няма същинско право на наследяване върху него, че оттам нататък то преминава в обращението на обществото, както съм описал това в моята книга. Тогава се стига непосредствено и до извода, че земята от самото начало се намира в същото положение, че всяко ипотекиране на земята е безсмислица, че земята и готовото средство за производство не са стоки, а трябва да преминават от човек на човек по друг път, различен от размяната срещу стоки. Това произтича непосредствено от житейската практика на настоящето.

Че то произтича от житейската практика на настоящето, се вижда и поради следната причина. Днес не гледа на живота с практично око онзи, който е в състояние да схване този живот само според шаблони, според партийни понятия или според абстрактни мисли. В настоящето сме навлезли във времето, когато човекът се пробужда за самоосъзнатост в съвсем друг смисъл, отколкото това е ставало когато и да било в по-ранно време. Само нежеланието да се наблюдава душата може днес да направи хората слепи за това, че от средата на петнадесети век по отношение на човешкото душевно развитие сме навлезли в съвсем нова епоха, в епохата, в която човешката душа става все по-съзнателна и по-съзнателна. Онази класа хора, от чийто неизтощен мозък се издига зовът: Оставете ме като душа да стигна до пълното си човешко съзнание! – това е, макар и да се проявява с някои неприятни симптоми, душата на пролетария. И първият зов за тази самоосъзнатост в достойно за човека съществуване е този: Занапред капиталът не бива чрез наемното отношение да упражнява над мен неоправдана стопанска власт на принуда. В заплатата днешният пролетарий вижда онова, срещу което трябва да се обърне, ако иска да се издигне до общочовешкото съзнание, което просто се изисква от времето, в което навлизаме с настоящето.

На това време е възложено да постави постижението като такова в народностопанския процес. Това постижение може да бъде поставено в този процес само ако чрез всички други мерки отново бъде отделено от този народностопански процес онова, което се е свързало с него от старите аристократични и от старите буржоазни отношения, ако от стопанския кръговрат бъдат извадени държавното право, политическите отношения, ако бъде изваден духовният живот, който наистина достатъчно дълго е бил поробен от държавата, от една страна, и от стопанството, от друга. Затова със стремежа към такъв социален ред, в който постижението трябва да предизвиква своето справедливо насрещно постижение – в който човек трябва да работи за човека, а не просто хората за себе си, – е свързано разчленяването на социалния организъм на онези три члена, които бяха слети помежду си от онова, което имаше интереси, съвсем различни от общочовешките интереси, което имаше и можеше да има единствено съсловни интереси, класови интереси.

От отделните интереси тогава произтича онова, което ни се изправя насреща като общите интереси в световните дела. Който – както отбелязах в началото на днешното си изложение, което беше малко лично оцветено – е използвал живота си, за да опознае, без да се влияе от мненията на партиите, жизнените изисквания на всички хора, у него и погледът малко се е изострил за международните отношения, които са произлезли от смесването на стопанския живот, на правния или политическия живот и на духовния живот. Ако човек не е проспал случилото се, тогава случилото се предлага какви ли не неща като много ясен симптом за невъзможността трите области на живота да бъдат смесвани и в международния живот.

Ще припомня едно нещо: как, когато Германската империя беше основана от политическия живот, Бисмарк отново и отново изковаваше изречението: Тази империя е политически наситена, тази империя не се нуждае от разширение. – Това първоначално беше мислено политически, беше мислено, като се изхожда от политическите импулси, от които империята е била основана. След това, докато остатъците, остатъкът от този политически начин на мислене се бяха запазили у властниците, на преден план излязоха стопанските отно-

шения, като все повече се смесваха с тези политически отношения, и надделяха – дотолкова, че ако човек попиташе някоя меродавна личност – а аз често съм правил този опит по време на тази световна война: Към какво се стремят в Германия по политически основания? – не получаваше отговор. Затова пък отговори още много рано даваха отделни стопански общности, тоест стопански общности искаха да решават за политическото. Такива неща просто трябва да се забележат в смисъла на наистина практично разбиране за живота. От години – докато в едно кълбо се сплитаха национални, тоест духовно-културни отношения, стопански отношения и политико-международни правни отношения – така нареченият проблем за Багдадската железница играеше пагубна роля. Той беше сред причините, които съвместно доведоха до световния пожар. От години истинският практик на живота, истинският наблюдател на живота можеше да види как в проблема за Багдадската железница отново и отново стопански, политически, културни отношения се сплитаха в едно кълбо и си пречеха. Виждаше се как се надига онова, което започна политически с младотурците, които се установиха в Константинопол, които поставиха политическата система на либерализма на мястото на старата консервативна турска система.

Тук отначало имахме политически гледни точки. Те се смесиха с чисто стопански гледни точки в проблема за Санджакската железница и в проблема за Дарданелите. Към това се прибавиха културните отношения на славянския въпрос, народностно-културни духовни отношения. Нищо не беше подготвило почвата за това тези области на живота, които се обърквaха и в международния живот на новото време, да бъдат доведени до такава международна структура, че да не си пречат, а напротив, да могат да действат уравновесяващо една върху друга. Който, отклонявайки поглед от отделната народност, го насочваше с действителен житейски опит към международното, той виждаше как от това смесване на трите области на живота във всички големи световнополитически въпроси на новото време се задава страшният залез на народите на Европа. На него това лягаше на душата като кошмар: Кога най-сетне ще проумеем, че от извора на действително социален народен начин на мислене трябва

да произлезе разчленяването на онова, което, неразчленено, води човечеството към кризи и злощастие? Нашата дипломация беше непрактичност, беше утопия, беше идеология. Какво чудно, че и от тази страна онова, което трябва да ѝ се противопостави, се смята за утопия, за идеология, за чист идеализъм! Това в крайна сметка доведе до отношения, пред които в настоящето отново и отново си казваме: Ще се стегнем ли най-сетне пред сериозността на времето, ще видим ли най-сетне, че най-лошата утопия в настоящето е онази, която не е в състояние да проумее, че става дума за големи равносметки, а не за малки? И че съгрешаваме срещу духа на това време, когато, изхождайки от онова, което от някой ъгъл все още едва разбираме, когато от тази гледна точка онова, което от само себе си трябва да се обръща към житейския опит, към добрата воля за житейски опит, когато него наричаме непрактично, когато го наричаме чист идеализъм?

Кога ще се стегнем, за да видим най-сетне в този идеализъм истинската житейска практика? Кога ще поискаме да видим, че днес е важно не да казваме: Това не го разбирам, – а да усещаме от дълбинните основи на живота, когато някъде се говори не от сива теория, а от вярното наблюдение на самия този живот? Иначе отново и отново ще изпитваме, за беда на времето, как в тази социална област се повтаря онова, което е характерната черта на истинското еснафство и филистерство. Когато трябваше да се построи първата германска железница, попитаха една медицинска колегия, значи практични хора, комисии, дали да се строи железница. А те казаха, че не бивало да се строи железница, защото, ако хората пътуват в нея, това щяло да бъде вредно за здравето; или пък, ако все пак се намерят такива хора, които искат да пътуват в нея, то поне отляво и отдясно на железницата трябвало да се издигне висока дъсчена стена, за да не получат хората, покрай които тя минава, сътресение на мозъка от бързото движение. – И днес хората се страхуват от профучаването на социалното движение. Те биха искали да издигнат високи дъсчени стени, защото се страхуват да не получат сътресение на мозъка. Горко на слабите, които биха искали да издигнат такава дъсчена стена, които се страхуват от действителността, че тя би могла да им донесе сътресение на мозъка. Затова наблюдението на времето

отново и отново ни подтиква да говорим така, че това говорене да съзнава: Днес се говори в бурята. Макар тази буря за мнозина още да не може да се възприеме, тя е тук. Дано тя стане възприемаема от възможно най-голям, от достатъчно голям брой хора, преди да е станало твърде късно.

Заключително слово след дискусията

Председателят: Уважаеми присъстващи, с бурните си аплодисменти изразихте благодарността си за изложението на уважаемия лектор. Сега предоставям за дискусия днешното изложение, въпроса за тричленността на социалния организъм и особено връчения ви призив и ви моля да ми предадете на листчета имената на желаещите да се изкажат.

Може би ще ми бъде позволено да отбележа, че призивите, които бяха раздадени днес, са разпространени от Съюза за тричленност на социалния организъм. Отговорност носи Съюзът, който ги е подписал. Същото е и с призива от днешната вечер.

Последваха изказвания на трима оратори.

Д-р Щайнер: Много уважаеми присъстващи! След всичко, което казаха моите уважаеми участници в дискусията, аз, разбира се, тази вечер нямам вече много какво да добавя. Бих искал – в никакъв случай не за да поправям, а само за да не възникне недоразумение – да обърна внимание, че с капитулацията пред утопията на Уилсън не съм имал предвид нищо друго освен онова, което каза самият участник в дискусията, господин С. Исках само да посоча съществено, а то според мен се състои в това, че в това западно предложение, по съдържанието му, както казах, имаме пред себе си утопия. Утопичното, както мисля, днес вече се показа достатъчно. Утопия е онова, което изрича красиви думи и думи, които уж трябва да са идеални, за осъществяването на които няма почва. В този смисъл всичко, което се появи в тези „Четиринадесет точки“, доколкото трябваше да доведе до идеални състояния, беше утопично. Също като уважаемия участник в дискусията мисля обаче, че зад това стои нещо съвсем друго, и съм го изразил в самата си беседа: Зад това

стои извънредно реален западен интерес. Така че имаме работа с утопия, която по ловък начин прикрива една не-утопия, един съвсем реален интерес. А с това, че и в Германия през октомври 1918 г. са се поддали на тази утопия, исках да изразя, че в онези дни са вярвали – е, поне в определени кръгове все пак навярно са вярвали в това, – че при тези точки не става дума за утопия, а за нещо, което трябвало да се приема като не-утопия. Бих искал да знам защо иначе, така да се каже, биха се предали на тази утопия. Във всеки случай не са казали: Апелираме към извънредно реалните себични интереси, които стоят зад четиринадесетте точки, и им се предаваме, а са казали, че се предават на четиринадесетте точки, че апелират към тяхното осъществяване. И така, мисля, че в онова, което реално излезе наяве, напълно се усеща действителното капитулиране пред една действителна утопия. В това, че зад тази утопия е стояло нещо съвсем друго, аз, разбира се, съм на същото мнение като уважаемия участник в дискусията. И онова, което казах в беседата, според моето разбиране напълно съвпада с онова, което каза самият той.

Ако трябва да кажа няколко думи по повдигнатия въпрос за заводските съвети, ще посоча кратката забележка, която направих още в беседата: че заводските съвети като цяло трябва да произлязат единствено от стопанското тяло, така че заводските съвети първо трябва да бъдат изправени на крака просто в предприятията, от лица, които работят умствено и физически, не чрез нещо друго, а единствено чрез доверието, основано на съвместната работа. Тогава са налице заводските съвети, които имат доверието на своите сътрудници в предприятията. В отделните предприятия не може да се социализира. Тъкмо в това се състои непрактичното в този законопроект за заводските съвети, който наистина е достатъчно далеч от всякакво социализиране. Действително практичното ще се състои в това, че от тези заводски съвети ще възникнат междузаводските институции, които трябва да възникнат, като заводските съвети, избрани от отделните предприятия, образуват заводските съвети като цяло в рамките на една затворена стопанска система и първо сами си дадат конституция в нещо като първично събрание, а освен това посочат насоките за това как, изхождайки от общото социално управление

на заводските съвети като цяло, отделните заводски съвети после на свой ред трябва да действат в предприятията. От самите сили на стопанския живот, на стопанския живот, поставен на собствени основи, трябва да произлезе онова, което от човешко-социални основания, а не от бюрократични, чужди на живота правителствени максими днес трябва – е, на служебен език това се нарича „да марширува“, макар че това маршируване в момента още доста се различава от старото военно маршируване и по-скоро прилича на мятане или може би на криене.

Онова, което беше изнесено в най-различни области от уважаемите участници в дискусията, ме подтиква само да добавя към казаното от мен, че в хода на историческото развитие на новото време сме навлезли в епохата, която ни поставя голямата задача да обединим хората, които дават умствени и физически постижения и които могат да оползотворяват своите постижения така, че социално да получат своето право в цялата социална общност, в която са включени. За това е необходимо да схванем с дълбока сериозност голямото изискване на времето, за да стигнем наистина най-сетне дотам да призовем човека към взаимно разбирателство от човек на човек в стопанската, в правната, в духовната област.

Че тези три области, когато става дума за действителната житейска практика, действат най-благоприятно, когато са разделени, това се вижда там, където днес човекът трябва да ги остави да действат заедно, като идват от много различни източници – в отделното семейство. Нещо повече, нека си представим какво би станало с днешното отделно семейство, ако в него хаотично бяха разбъркани правният, духовният и стопанският живот. За бъдещето, дори вече за настоящето, е нужно това: да сме в състояние онова, което от само себе си действа в семейството, да го прилагаме и към големите социални отношения. Тук погледът ни се обърква, тук от дърветата не виждаме гората: тогава ни упрекват, когато говорим за тричленността на социалния организъм, че искаме да разцепим този социален организъм на три части, докато всичко можело да живее само в единство. Тъкмо за да стане единството истински живо, социалният организъм трябва да бъде поставен върху своите три

правилни основи. Аз не искам непрактично да разрежа коня; искам само да се опомнят онези, които твърдят, че единен е само онзи кон, който има не четири, а един крак. Такива ми изглеждат онези, които твърдят, че който иска да разчлени тричленно социалния организъм, той иска да го разреже на три части. Не, аз искам да положа основата на единството на социалния организъм, за да стои този социален организъм на трите си здрави крака – правния, духовния, стопанския. Но днес вече човек бива обявяван за утопист, ако говори за това, че конят стои на четири крака, а за практици днес минават онези, които твърдят, че истински кон, единен кон е само онзи, който стои и на един крак. Днес се нуждаем от това да поставим някои неща, които стоят на един крак, на здравия им брой крака. Нещо повече, нуждаем се дори от това да поставим на правилните им крака някои неща, които заради утопистите стоят с главата надолу.

Социалното в правните и стопанските институции и свободата на човешкия дух

Публична беседа

Щутгарт, 16 юни 1919 г.

В поредица от беседи се опитах да изложа тук доколко в настоящето би трябвало да се търси разчленяване на социалния организъм на духовна област със самостоятелно управление, на правна област на демократична основа и на самостоятелна стопанска област. Идеята и практическото оформяне на този възглед за тричленността на социалния организъм, когато тя се опита да намери място в днешния културен и духовен живот, беше изказана пред онези хора, за които можеше да се предполага, че от тъй силно и ясно говорещите факти на последните четири-пет години, а и на нашето настояще, са научили нещо за своите действия по отношение на развитието на човечеството. И човек всъщност би очаквал, че в настоящето всеки, който живее с наистина будна душа, би трябвало да се научи от тези факти, които говорят силно и ясно за преустройство на социалните неща. Разбира се, у носителя на тази мисъл за тричленността всъщност не можеше да възникне мнението, че онези, които непременно, изхождайки от цялото си духовно състояние – в по-ново време свикнахме да го наричаме манталитет, – искат да се държат за стари програми, за стари партийни мнения, просто така ще заемат становище в полза на тази идея за тричленността на социалния организъм. Защото какво всъщност трябва да носи някой в себе си, за да схване тази идея като такава, която наистина е практически извлечена от живота на настоящето?

Човек трябва да може да си каже: Ужасните събития на катастрофата на световната война показаха как старите възгледи за

стопанския живот са тласнали този стопански живот на човечеството във външни институции, които накрая, като отделните институции се обединиха в големите държавни империализми, трябваше да се влеят в световната катастрофа. Те трябваше да бъдат тласнати натам, защото този стопански живот в известен смисъл се е развил така, че е бил оставен, бих казал, на собствените си движещи сили; че е било пропуснато да се стигне до наистина всеобхватни стопански мисли, които биха могли да се изживеят чрез стопанските мерки. Един човек, на когото днес в имперското министерство официално е възложено да се занимава с преустройството на стопанския живот, Вихард фон Мьолендорф, неотдавна заяви, че е негово убеждение, че неизбежно, при всички обстоятелства, дори ако катастрофата на световната война не беше дошла или не беше дошла във формата, в която протече, стопанският живот е щял да бъде тласнат в криза от най-ужасен вид, за нещастие на човечеството и на народите, поради това, че на този стопански живот наистина са липсвали плодотворни ръководни мисли. И тясно свързани с този стопански живот бяха силите, които действаха в държавите, в правните възгледи на народите. Нали накрая се беше стигнало дотам, че в правните възгледи на народите се изживяваха вече само стопанските интереси. И трябваше да преживеем това, че взаимните отношения на държавите накрая, през 1914 г., се вляха в толкова неясни течения, че в основата си дори при най-сериозна добра воля никоя държавна власт всъщност не беше тогава в състояние да избегне ужасното, което заплашваше.

Така все пак би могло да изглежда, сякаш за стопанския живот, както и за държавния живот, от хода на събитията, които после довеждоха до невъзможност, до собственото им унищожение, може да се научи много за вътрешния подтик, който казва: Трябва да се намери нещо ново в мислите, в силите на волята, ако човечеството иска да напредва благотворно в своето развитие; нещо ново в мислите за стопанския живот, нещо ново в мислите и за държавния или правния живот. И нима в крайна сметка целият държавен и правен живот и целият стопански живот не се основават на онова, което човечеството може да разгърне като духовни сили, което човечеството може да изгради чрез обучение у подрастващото поколение, което после като

разумни мисли може да се намеси в стопанството и в правния живот? Не може ли по същия начин да се каже, че и духовният живот напълно показва как е стигнал до критична епоха и как от него навярно може да се научи, че трябва да се мисли, да се размишлява върху по-нататъшното му благотворно разгръщане и върху полагането на нови основи за него?

В трите най-важни области на живота на човечеството, в областта на стопанския, на държавния или правния живот и на духовния живот, възникна големият въпрос, въпросът за катастрофата на световната война и за онова, което се оформи от нея, и всъщност би трябвало да има хора, които са се научили от хода на събитията. Че със стари мисли, със стари партийни мнения не може да бъде овладяна новата фаза в развитието на човечеството, това все пак всъщност би трябвало, изхождайки от самия свят на фактите, да бъде основно убеждение на съвременния човек. От това умонастроение, от това убеждение се говореше в беседите, които досега съм изнесъл тук. В днешната беседа и в тази от вдругиден бих искал да добавя към вече казаното някои неща, които биха могли да послужат като допълнение към казаното досега в подробностите – днес повече от духовната, вдругиден повече от практическата страна. Получи се нещо, което в основата си е изключително поучително по отношение на току-що изказаното убеждение и умонастроение.

Получи се нещо, което бих искал да характеризирам като странен съюз, един вид коалиция от крайната десница до крайната левица. По отношение на враждебността към онова, което беше изложено тук като основни мисли на тричленния социален организъм, днес в най-пълно съзвучие маршируват заедно спартакистите, независимите, социалистите на мнозинството, Гражданската партия и крайните реакционери. Едва ли е могло да има – така би могло да се стори на човек – по-добър повод, който да накара спартакистите, и буржоата, и реакционерите да се слеят така в умонастроението си.

И така, налице е тази странност, че в основата си поне по форма, по умонастроение цари най-сладко единодушие от ляво чак до дясно. От крайната левица преди съвсем кратко време можахме да чуем следната преценка за онова, което беше казано тук в тези беседи.

Можахме да чуем, че хората били съгласни, напълно съгласни с моята критика на досегашния стопански ред, че били напълно съгласни и с тричленността на социалния организъм, че дори били на мнение, че тази тричленност трябвало да дойде, но – сега следва другото: те ще мобилизират всички сили, за да се борят до нож срещу онова, което се казва тук като критика на досегашната стопанска форма и за тричленния организъм.

Странни неща – заявява се пълно съгласие с делото и същевременно се заявява, че срещу делото непременно трябва да се води борба! От подобни скрити основания изхождат и разискванията, които могат да се чуят в крайната десница. Значи може би не е могло да има по-добър повод за събирането на онези, които – било от тази, било от онази дупка на стари възгледи – са поискали да излязат, за да се борят срещу онова, което изобщо не иска да прави компромис със старите възгледи и няма и да го направи.

Днес, като въведение към онова, което вдругиден ще трябва да кажа в подробности от практическа страна, бих искал да посоча една страна на съвременното социално движение, която всъщност винаги бива погрешно разбирана и която беше взета предвид тъкмо при формулирането, при обхващането с поглед на идеята и практиката на тричленния организъм. Бих искал днес от една определена страна да засегна тъкмо духовната основа на сегашното развитие на човечеството, защото трябва да застъпвам възгледа, че тази духовна основа има съвсем изключително значение и че недоразуменията, които възникват по отношение на онова, което днес може и трябва да се желае в социално отношение, произтичат тъкмо от това, че тази духовна основа не се взема предвид.

И по още една причина е необходимо, настоятелно необходимо едно движение, което днес иска да бъде само стопанско или най-много още и политическо, да бъде поставено на духовна основа. А именно, който следи днешните събития, така, както те се разиграват, не само на повърхността, а се опитва да проникне по-дълбоко в онова, което всъщност днес става в дълбините на развитието на народите, той все пак в основата си трябва да си каже: Огромната, ужасната, изпълнена с ужас въоръжена борба, която се разигра, е все пак само

вълната, която се е издигнала от нещо, което в най-дълбоките недра на човешката природа на настоящето се проявява като вътрешно безпокойство на тази човешка природа почти по целия свят. През всичките години от избухването на тази световна катастрофа можеше да се почувства от фактите как все повече и повече населения по континентите се присъединяваха към онова, което всъщност се разиграва там, присъединяваха се така, че понякога наистина не се знаеше защо всъщност, или че причините, които те посочваха за присъединяването, създаваха твърде съмнително впечатление. От това можеше да се види, че в тази световна катастрофа има нещо стихийно, нещо, което избива нагоре от недрата на човешката същност по цялата земя. И струва ми се, никъде няма по-голяма възможност за истинско познаване на онова, което всъщност се разиграва там в недрата на човечеството, отколкото тъкмо в Средна Европа, в Средна Европа, която накрая се видя притисната между целия Ориент и целия Окцидент.

Това ни подканва да попитаме: Какво всъщност лежи в основата на това? И би трябвало да е разбираемо, че разбирането на такива неща трябва да почива на известно вътрешно съзерцание на отношенията, на известно схващане на фактите, основано на опита, че за разбирането на тези неща е нужно нещо като инстинктивно, интуитивно съзерцание. Затова би трябвало да се срещне разбиране, когато се насочва вниманието към онова, което се разкрива пред такова съзерцание, по такъв начин, че хората, бих казал, да бъдат тласнати направо към онова, което става. Днес няма да е преувеличено, ако настроенията, които се развиха от катастрофата на световната война през Средна Европа към Изтока, към Русия, навътре в Азия, и настроенията, които се развиват към Запада и чак отвъд, до Америка, ако всичко това се схване така, че в него се вижда как продължава само онова стихийно безпокойство на човечеството, което в катастрофата на световната война за първи път намери своя ужасен израз. Това беше, както впрочем мнозина казаха, най-ужасната външна въоръжена борба, която се е водила, откакто се говори за история. И тази въоръжена борба беше водена от голяма част от сегашното човечество със средства, които бяха физически в най-висока степен.

Но се вижда как от онова, което е породило тази въоръжена борба, произлиза, издига се нещо, което ще обхване човечеството също толкова значително, също толкова дълбоко и в чието начало всъщност тепърва стоим.

Ако онова, което преживяхме, беше най-ужасната въоръжена борба, то ще преживеем – всички признаци, които са налице в настроенията на народите, го показват, – то ще преживеем и най-голямата духовна борба, най-големия, най-ужасния духовен сблъсък между Изтока, Ориента, и Окцидента. Стоим в началото на големи, всеобхватни духовни борби на човечеството. И онова, което сега се разиграва в социалните искания, изглежда, е пак само изтласканата на повърхността вълна на една духовна борба на човечеството. В тази духовна борба на човечеството навярно ще трябва да застанат дори и онези съвременници, които днес вече са достигнали почтена възраст. Особено обаче в тази обхващаща човечеството духовна борба ще трябва да застанат подрастващите поколения. И от онова, което ще можем да кажем на тези подрастващи поколения за това, което научаваме от събитията, ще зависи много, твърде много за това как ще се оформи развитието на човечеството в бъдеще. Днес онова, което идва, засега се възвестява чрез нещо, което е външно свързано с нещата, а именно: Половин Индия, повече от половин Индия е полуизгладняла, и от изгладнялата Индия днес от хиляди и хиляди души звучи викът: Далеч от Англия! – Това не бива да се преценява само от онези политически гледни точки, с които днес сме свикнали иначе, то трябва да се преценява от гледна точка на силите, които стигат по-далеч, засягат дълбоко и действат в развитието на човечеството. Защото онова, което живее в Ориента, е пропито с наследеното богатство, с наследството на прастар духовен живот, който само е изпаднал в упадък.

Наследствата от прастария ориенталски духовен живот, изразени чрез делата на хората, ще влязат в сблъсък с духовните стремежи на Окцидента чак до Америка, и ще трябва да се покаже дали онези сили на англо-американското население, които благодарение на своята жилавост, на широкомащабното схващане на своите егоистични народни интереси са се справили по известния начин със Средна

Европа, дали те ще се справят и с Азия, когато от глада на Индия ще заговорят още съвсем други сили, различни от онези, които Западът досега е чувал да говорят. С това само е загатнато какво живее днес в културната атмосфера на Земята. Понеже това живее в нея, затова днес не е достатъчно онова, което всъщност става, да се преценява с традиционните политически и стопански понятия. Затова е необходимо подтиците към ново развитие на отношенията в човечеството да бъдат почерпени от духовно разбиране на онова, което днес се разиграва в настроенията на хората по цялата земя. Днес не бива да се гледа само как живее пролетариатът на Русия или на Средна Европа, или на Антантата, макар че това, разбира се, са за нас най-непосредствените въпроси.

Днес не бива също да се гледа само как определени хора искат да си останат седнали върху своите торби с пари. Днес, ако не искаме да проспим най-важното, което се случва, трябва да се види, че онова, което все още полуспящият Ориент всъщност ще излее над света, участва съществено в социалните сили на настоящето. В основата си е нужно всъщност да се кажат само няколко думи, но ако тези няколко думи се вземат с цялата тежест, която те имат за духовното развитие на човечеството, в тези няколко думи ще се чуе нещо, което има своята дума при преустройството на човешкото развитие. Ориентът, доколкото е образованият Ориент – ако можем да приложим този окцидентален израз към Ориента, – Ориентът живееше в продължение на хилядолетия и в основата си до днес, нещо повече, днес тъкмо в най-богатите си на дух представители, във възгледа, че действителност, истинска действителност има само онова, което човекът може да преживее духовно-душевно в своята вътрешност, което се издига във вътрешността на човека като вътрешно душевно съдържание, което може така да изпълни човека, че той от това вътрешно душевно съдържание да извлече своето истинско човешко съзнание. Това е за Ориента – както казах, доколкото е образованият Ориент – истинската действителност. А външният, физически-сетивният свят, светът, в който работим, светът, в който се намира земята, която служи за нашия труд, в който поставяме средствата за производство за нашия труд, този свят е за ориенталеца

Майя, голямата привидност, онова, което не е действително, което живее като планета-спътник на истинската духовно-душевна действителност, която се издига само във вътрешността. Този възглед – с него ориенталецът е едно цяло. С него той живее в своята социална общност. Този възглед го изпълва във всеки момент, независимо дали се оттегля самотен за съзерцание, или по ориенталски начин се залавя с онова, което върши във физическия свят за своите братя хора. Такова нещо трябва да се вземе предвид, ако искаме наистина да видим онзи свят, който ни се изправя насреща в хората, които живеят на изток от нас, защото в основата си още в Русия започва да бъде така, както току-що го характеризирах. То само достига кулминацията, върха, когато се погледне по-нататък към Изтока. Срещу това стои съвсем друго човешко състояние, съвсем друг вътрешен живот, който виждаме, когато прекосим Рейн към Запада, когато погледнем особено към англо-американския свят. Срещу това обаче стои изобщо всичко, което всъщност съставлява умонастроението и състоянието на душевния живот на Запада; да участват в него накрая все повече и повече, стана основна черта и на средноевропейските хора, а там то достига своя връх в умонастроението и душевното състояние на сегашните социалисти, в основата си на социалистите от всякакъв оттенък.

Едно нещо може да се открие отново и отново, когато се разглежда човекът на Запада, а сега и човекът на Средна Европа, така, както току-що разгледахме човека на Ориента.

Онова, което лежи в основата на Запада, ще се охарактеризира, ако се схване във формата, в която е намерило най-ясен, най-радикален израз, ако се схване тъкмо в модерното социалистическо умонастроение. Там вече не като теоретичен възглед, а като основно настроение на душата цари това, че единствената действителност е онова, което ни заобикаля във физически-сетивния свят, онова, което обхващаме, когато извършваме своя труд във физическия свят за своите ближни. Онова, което се изразява в земята, върху която се извършва нашият труд, онова, което се изразява в средствата за производство, с които се извършва нашият труд, това е единствено действителното, а онова, което се явява в човешките души като право, като нрави, като

изкуство, като наука, накратко, като духовен живот, е само резултат, сякаш дим, на тази единствена сетивно-физическа действителност; то е, както е твърдо убеден особено всеки социалистически мислител на настоящето, идеология. Идеологията, погледната вътрешно, е съвсем същото като онова, което за ориенталеца е Майя. Ориенталецът казва: Физическата сетивност, физическият свят около нас, стопанският свят, материалното съществуване – то е Майя, то е една идеология, а действителността е единствено и само онова, което се издига вътрешно в душата. А окциденталецът казва: Действителност е само онова, което външно-сетивно ни заобикаля, което се съдържа в стопанския живот, а идеология, Майя е онова, което се издига вътрешно в душата. – Ако знаем как такова основно настроение на душата всъщност оформя човека, как го поставя в живота, тогава в онова, което днес се разиграва като настроение в човечеството на Земята, виждаме тъкмо тази току-що характеризирана голяма, огромна противоположност. И тази противоположност има огромна историческа тласкаща сила. От тази противоположност ще се развие не само борба между народи, не само расова борба, ще се развие борба на човечеството, в която ще бъдем поставени ние и онези, които идват след нас. Който трябва да вижда в онова, което сега се изразява в настроението на хората, подготовката за тази борба на човечеството, той няма как да не се остави – по отношение на идеите и силите, които са необходими за един социален светоглед – да бъде оплоден от онова, което все пак наистина става в сегашното човечество. Онова, което в настоящето може още да се схване, бих казал, като две абстрактни мисли, което обаче ще стане действителност, ще израсне в бойни сили, наистина с форма, различна от тази на физическите бойни сили на въоръжената борба, но в бойни сили, които ще поставят на изпитание вътрешната сила, вътрешната съпротивителна сила на човека в още по-голяма степен, отколкото го направи изминалата въоръжена борба.

И още по-нататък: Очертава се странен паралелизъм, когато се проследят, да речем, по-нататък настроенията, които току-що ви посочих с мисли, повече или по-малко абстрактни, но замислени съвсем като действителност. Поглеждаме към Ориента и днес с право

се питаме: Какво всъщност е станало от онова настроение, което в древни времена – който познава нещата, знае това – е създало в ориенталския свят най-голямо духовно богатство, какво всъщност е станало от всичко това за днешното културно човечество на Ориента? Притиснат в мистично-смътна мечтателност, в полусънливост на човечеството е човекът на Ориента, и онова, което по-рано под влиянието на мисълта „Сетивността е Майя, вътрешното душевно е действителност, божествена действителност“ е давало на ориенталеца сила и мощ, днес му дава слабост, прави го фаталист, човек, който безволно се отдава на световната съдба. Това е плодът на един духовен живот, който беше насочен особено към човешко-духовно-душевното. Ако към това се нарисува съответният противообраз на Окцидента, тогава днес се казва нещо – добре съзнавам това, – което за твърде много хора е крайно, крайно неприятно, нещо, което силно предизвиква тяхната враждебност. Но вече неколкократно съм казвал: Днес не живеем във времето на малката, а във времето на голямата разплата, и не бива да се плашим да казваме на хората истината.

Видяхме как в известно възходящо развитие онова, което се подготвяше в продължение на векове в Окцидента, намери особен, изключително характерен израз тъкмо в модерния социализъм. Чрез западното развитие постепенно се оформи онова настроение на човечеството, което всъщност вижда във физически-сетивния свят на стопанския живот единствената действителност. И водещите, ръководните кръгове, тоест онези, които бяха такива досега, първи го почувстваха така, че физически-сетивният свят и неговите материални стопански фактори са единствената действителност, че другото, което се издига в душата, е Майя, идеология. Социализмът само изговори онова, което другите също чувстваха, но не смееха да си го изговорят. При социализма само излезе наяве, че целият свят на правото, на нравите, на изкуството, на науката, всичко онова, което се нарича духовен живот на човека, е за по-новото човечество на Запада една идеология, една Майя. Как този в основата си чисто западен възглед стигна до тази своя кулминация? Той стигна дотам поради това, че в модерния стопански живот все повече и повече

се оформяше онова, което се нарича модерен частен капитализъм. Този модерен частен капитализъм създаде в стопанския живот онова настроение, което в основата си накрая превърна цялото ни обществено устройство в един вид общество на печалбата. Стъпка по стъпка видяхме как в течение на последните векове от по-ранните стопански състояния се получиха сегашните. Макар днес хората да не обръщат внимание на това, в по-ранните векове имаше в много по-висока степен, отколкото днес, интерес към самите неща, към институциите и продуктите на околната среда, към всичко онова, което живееше в правото и стопанството.

Имаше много по-дълбок интерес към самите неща, отколкото днес. Да притежаваш този или онзи предмет, защото има тази или онази форма, защото има този или онзи произход, защото носи този или онзи печат – това беше в по-ранните времена в много по-висока степен човешки интерес, отколкото е днес, когато този интерес към самите неща, този човешки интерес към външните институции често бива помрачаван и затъмняван от това, че човек устройва целия си начин на живот според онова, което печели чисто като пари, като капитал в конкурентната борба на живота. Откъснат от възхищението пред красотата на онова, което хората създават, откъснат от ценното, което нещо има просто защото го е направил човек, интересът на голям брой хора днес е залепнал за това да могат при годишното си приключване да проверят дали салдото им спрямо околния свят е положително. Това е изразено малко радикално, но това е стопанският печат на настоящето. И този стопански печат създаде още нещо по отношение на схващането за човешкия труд. Да погледнем само малко назад във времето, тогава ще открием как хората, така да се каже, оставяха своя труд да срасне с техните продукти. Когато стоим някъде в музеи пред стари дръжки на врати, пред стари ключалки, дори пред стари ботуши, изпитваме чувства, които изразяват това – по нещата се забелязва как човешкият труд се е влял в тях. Днес човешкият труд е отделен от продукта; затова и повечето продукти, на които хората се наслаждават, са толкова грозни. Днес човешкият труд е нещо, което има пазарна стойност само поради това, че бива възнаграден с определено заплащане.

Днес човешкият труд е онова, което преди всичко се изчислява според пазарната му стойност. И така човекът се е откъснал от света по отношение на управлението на благата, капиталистическото конкурентно управление на благата, и що се отнася до трудовото му отношение към неговите постижения. Той стои, така да се каже, до машината, приклещен в опустошаващия душата капитализъм на по-новото време, без връзка с външната действителност, която вижда около себе си, която не може да отрече, нещо повече, която дори е станала за него единствената действителност. И той не може да повярва, че онова, което се издига в неговата вътрешност, духовно-душевното, което е откъснато от природата и стопанския ред, че то е нещо друго, а не Майя, не идеология. Това е направил модерният стопански ред.

В този модерен стопански ред модерният пролетариат е врасъл, бил е избутан в него, особено в течение на последните три до четири века, постепенно избутан до степента, в която днес стои в него. Това откъсване от външната действителност стигна до своя връх в развитието на човечеството на по-новото време. Би могло да се докаже в подробности как човекът постепенно, бих казал, е бил отчужден от самия себе си. Вижте, днес може да се говори с безброй членове на пролетариата – ако човек се е научил да мисли и да чувства заедно с пролетариата, тогава от устата им чува и онова, което ги вълнува преди всичко, – тогава обаче често се чува: Преди всичко не бива да бъде така, че да работим по цял ден и да работим с ръцете си и душата ни при това да остава празна, защото вечер се прибираме уморени у дома и не можем да направим нищо друго, освен да се строполим и да легнем. Искаме подходящо работно време. – И от онова, което се е вършело с работното време на хората през последните векове, което сега вече е станало по-добро, произтича искането за осемчасов работен ден: 6 x 8 е 48, 48-часовата седмица. Това е нещо, което днес хората, които работят, искат да извоюват. Говори се: Е, разбира се, към такова нещо се стремим, човечеството трябва да върви напред, но в стари времена хората са били още по-зле. В стари времена хората са трябвало да работят още повече, тогава те са били още повече товарни животни. – Мога да ви съобщя тук един декрет на крал Фердинанд I

от Австрия от 1550 г. В този декрет се казва: Всеки работник трябва – и ви моля да чуете особено следващите думи, – всеки работник трябва, както е от старо време, преди и след обед всеки път, с изключение на неделята и на съботния следобед, да работи половин смяна, тоест четири часа. Това дава за 1550 г. 5 x 8 часа – половин смяна преди обед и половин смяна следобед по четири часа – е 40 часа, още половин смяна в събота от четири часа, това дава общо 44 часа седмично за 1550 г. И за тези 44 часа седмично се казва: Всеки работник трябва да работи „както е от старо време“. Посочва се, че това е стар обичай. Новото време не ни донесе от напредъка на човечеството само онова, което толкова се възхвалява; новото време ни донесе и това, че трябва отново да си извоюваме онова, което някога вече е съществувало. Тези неща би трябвало според мен все пак да ни накарат да се замислим! И под влиянието на такива неща, особено под влиянието на стремежа да се изсмуче колкото е възможно повече от труда, възникна това прилепване на човека от Окцидента към физически-сетивната действителност като единствена действителност. Оттам възникна усещането: духовно-душевното е Майя, е идеология. Но това създаде и положението, при което модерният пролетариат е поставен в чисто стопанския живот. И така възникна голямата заблуда на модерния пролетариат. Този модерен пролетариат беше впрегнат в стопанския живот от ръководните, водещите кръгове. Той трябваше да си каже: В този стопански живот душата запустява, в този стопански живот духът е само дим и звук, Майя. Трябва да имаме друг стопански живот. Трябва да преобразуваме стопанския живот. От преобразувания стопански живот ще произлезе духовният живот, който не е класов духовен живот, който е общочовешки духовен живот.

Не е особено чудно, че модерният пролетариат изпадна в тази заблуда, защото той беше изцяло натикан в стопанския живот. Онова, което имаше, беше родено само от стопанския живот. За пролетариата другият свят беше Майя, идеология. Като пролетариат той не можеше да вярва в друго, освен в това, че единствено познатият му стопански живот трябва само да бъде преобразуван. Тогава и всичко останало щяло да дойде от само себе си. Вместо – което отначало

всъщност изобщо не можеше да бъде, което може да произтече чак от поуките на кървавата световна война, – вместо да си каже: за нашето положение е виновно това, че сме попаднали единствено и само в стопанския живот, че този стопански живот е направил духовния живот зависим от себе си, следователно занапред духовният живот не бива вече да бъде зависим от стопанския живот, той трябва да бъде свободно поставен на собствена основа, – вместо да направи тези радикални изводи, пролетариатът направи другия: Друг стопански живот ще оправи нещата, той ще създаде друг духовен живот.

Днес стоим пред голямата повратна точка: или пролетариатът ще навлече своето нещастие, ако остане само в стопанския живот и иска да преобразува само него, или ще трябва да проумее онова, което другите хора би трябвало да проумеят заедно с него, а именно че духовният живот, както е проектиран от тричленния социален организъм, трябва да бъде изваден от държавата и стопанския живот, така че да бъде откъснат от тях и да бъде поставен на собствените си крака, да бъде поставен в собственото си самоуправление.

И какво се получи? Чрез тези влияния, които току-що характеризирах, какво стана от тази окцидентална вяра, че духовно-душевното е Майя, идеология, а външният стопански живот – единствено действителното? От нея стана онова, което после намери своя гениален израз в марксизма, защото гениите се отличават и с това, че създават не само най-големите положителни завоевания на човечеството, а и най-големите заблуди. Възникна възгледът: Понеже все пак с духа, с мисълта, с онова, което се оформя идеологически, не може да се внесе с магия нещо в действителността – защото само спиритистите вярват, че човек трябва просто да има една мисъл и тогава машините ще се задвижат, – понеже с мисли не може да се работи, не могат да се създадат физически продукти, то и с мисли не може да се владее стопанският живот. Следователно стопанският живот върви напред единствено чрез самия себе си. И ако той е единствената действителност, то трябва от самия себе си да създаде онова, което трябва да се постигне за човечеството. Оттам марксисткото учение – макар то да не стои у Маркс, защото Маркс не беше „марксист“, както сам е казал, в смисъла на мнозина от своите привърженици, – оттам учението, че

човекът може най-много да подпомогне онова, което се осъществява от производствения процес, от стопанско-материалния процес, от самите външни институции, но че всеки истински напредък всъщност се извършва от само себе си, независимо от човека, чрез стопанските сили и фактори. Това се сгъсти в окциденталния фатализъм, във вярата, че външната действителност ще свърши работата и без човека. Капиталистите например ще концентрират все повече и повече средствата за производство, възниква концентрацията на средствата за производство, и когато те бъдат достатъчно концентрирани, ще навлязат от само себе си в новото обобществяване. Експроприацията на експроприаторите ще се извърши. Фаталистична вяра, борба срещу всичко като срещу утопия, което носи съзнанието и убеждението, че човекът е този, който прави историята, че онова, което трябва да стане дело, първо трябва да живее в човешката мисъл – съмнителността на ориенталеца, която идва от неговия прастар духовен живот, върви успоредно с превръщането на западното мнозинство във фаталисти във вярата, че стопанските отношения ще свършат работата, че трябва само да се изчака как ще се извърши развитието. Не е ли така, че ясно се вижда: стоим пред голяма повратна точка в развитието на човечеството? Фатализъм на Изток – фатализъм у най-напредналите хора на Запада. Фатализъм тук, фатализъм там. Нещо ново трябва да разцъфне от онова, което и от двете страни е в упадък. Как бихме могли да събудим вярата в по-нататъшното развитие на човечеството, ако не бяхме в състояние да вярваме, че от този двустранен фатализъм може да се получи нещо, което носи нови издънки, нови сили на развитието за човечеството? От тази вяра възникнаха идеите за тричленния социален организъм. От тази вяра, от тази вяра в напредъка и в развитието на човечеството възникна разглеждането на света от двете гледни точки: Как да се справим със съвременните институции, особено на стопанския живот? Как да се справим със съвременния духовен живот, така че той да не остане придатък на стопанския и държавния живот, така че да стане свободна издънка в градежа на развитието на човечеството?

Аз вярвах, че в началото на деветдесетте години светът още от тогавашните събития ще има разбиране за подтика да се посочат

дълбините на човешката природа, от които постепенно може да се развие един нов, освободен духовен живот. И се опитах да дам израз на тази вяра в моята „Философия на свободата“, излязла за първи път през 1894 г. Тази „Философия на свободата“ не я преиздадох, въпреки че отдавна беше изчерпана, защото можех да видя, че за мислите, които са изложени в тази „Философия на свободата“, първоначално, през десетилетията, предшестващи катастрофата на световната война, нямаше никакъв отклик. Особено нямаше отклик в Средна Европа, където непрекъснато се говореше: Нужно ни е слънце, – но където в тази дума не искаха да включат копнежа по едно духовно слънце. И чак когато можа да възникне вярата, че от поуките на страшната катастрофа на световната война хората отново могат да придобият разбиране за свободата на духа, тогава нещо ме подтикна да се погрижа за новото издание на моята „Философия на свободата“, което сега е налице. Защото в онова, което се изразяваше, което отново и отново се изразяваше в по-новото време от подсъзнателни, а не от съзнателни недра на човешката природа, което особено се изразява в онова, което съвременният пролетариат сега чувства, макар че още не може съзнателно да го изрази, защото са го лишили от образованието, нужно за това, в него се съдържа нещо трояко. В него се съдържа смътното чувство: Външните институции на правния и стопанския живот са приели такъв облик, в който аз като човек съм притиснат така, че съм само спънат, и че по същество няма смисъл да се говори за свободна воля на съвременния конкурентен пазар, където всеки трябва да печели или по капиталистически, или срещу заплата, където е замряла всяка връзка между онова, което човекът трябва да върши, тоест онова, което той работи, и онова, което после е продукт. Там не живее чувството: Аз стоя в такава връзка със света, че волята ми е свободна. Спъване на волята – точно това се чувстваше. И после, когато човек погледнеше отношението си към другите хора: Изглежда, че при съвременната капиталистическа конкурентна борба, при принудителния труд на по-новото време в наемното отношение, е стигнало до връхната си точка – изглежда, че е стигнало до връхната си точка онова, което може да се нарече изчезване на доверието между човек и човек. На мястото на

социалните нагони, които по-рано съществуваха в стара, но все пак в стара форма, застанаха в най-висша степен антисоциални нагони, които накрая се сляха във взаимното неразбиране на съвременните класи на човечеството, които накрая създадоха онази пропаст между пролетариат и непролетариат, която в по-новото време е толкова трудно да се преодолее. Това предизвика втория вид преживяване на вътрешния човек в по-новото време – угнетеността по отношение на чувството за правото. И към това се прибави трето, онова, което вече загатнах в началото на днешното си изложение: Виждаше се как хората разменят своите стопански блага, виждаше се как вписват онова, което живееше в размяната на тези стопански блага, в лявата и дясната страна на книгите. Но се виждаше – както трябва да признае дори господин фон Мьолендорф, – не се виждаха никакви мисли в тези институции на стопанския живот. Трето преживяване на душата: На човек сякаш му причерняваше пред мисълта, когато надникнеше в онзи хаотичен вихър на съвременните пазари, в които реалното за хората всъщност беше само онова, което се печелеше по капиталистически начин. Това са били в по-новото време трите преживявания: спъване на свободната воля, защото нямаше нищо, в което свободната воля да може да се разгърне; пълна угнетеност на чувството за правото и помрачаване на мислите пред външните институции на правния и стопанския живот.

Това беше онова усещане, от което произлезе подтикът – той може и да е бил слаб и непохватен, може и днес още да е слаб и непохватен, с готовност го признавам, – от което произлезе подтикът да се търси същността на свободния човек, на човека, който се чувства така поставен в реда на човечеството, че може да си каже: Аз водя достойно за човека съществуване – подтикът да се търси същността на този свободен човек, същността на свободния духовен човек в смисъл, че всички хора могат да бъдат такива свободни духовни хора, в рамките на институциите на съвременния правен и стопански живот. При това се оказа преди всичко едно нещо. Хората питат толкова лесно и от векове отново и отново са питали, и философите са умували върху това, и безброй мнения са били изказани по въпроса: Свободен ли е човекът по своята воля, или не е свободен? Дали

той е просто природно същество, което може да действа само по силата на механичните подтици на своята вътрешност? – Въпросът винаги беше подхващан погрешно, защото в Окцидента все повече и повече изчезваше чувството за истинската действителност на духовния живот. За Ориента въпросът за свободата или несвободата почти няма никакво значение, там той изобщо не играе роля. На Запада той стана основен въпрос на светогледа и в крайна сметка дори на политическия живот, нещо повече – на наказателното право и така нататък. И не се стигаше до едно – онова, което води до този ход на мислите, до това познание в подробности, можете да го прочетете изчерпателно в моята книга „Философия на свободата“, – не се стигаше до това едно нещо, че въпросът „Свободен ли е човекът, или не е свободен?“ всъщност изобщо няма смисъл, че той трябва да се постави иначе, че трябва да се постави така: Може ли човекът от раждането си, чрез възпитание, съответстващо на неговата същност, да бъде развит по пътя на възпитанието и на училището така, че в неговата вътрешност, въпреки външните правни и стопански институции, да може да изплува като преживяване нещо, което го прави свободно същество? Нещо повече – нещо, което не само вътрешно го прави свободно същество, а което изгражда в него силата на свободата до такава мощ, че после той да може да устрои и външния правен, и външния стопански живот в свой смисъл? Именно това възникна като основен подтик в съвременното, развиващо се човечество: от една страна, демократичният нагон към равно право за всички, от друга страна, социалният нагон: Аз помагам на теб, както ти трябва да помагаш на мен. Но се чувстваше: Такъв социален ред с „равно право за всички“ и с „помогни ми, както аз искам и трябва да ти помагам“, такъв социален ред може да бъде устроен само от хора, които като свободни хора, като свободни духовни хора развиват истинско отношение към цялата действителност.

Първо трябва да имаме разбиране за това, че човекът не е роден нито за свобода, нито за несвобода, но че може да бъде възпитан и развит за свобода, за разбиране на свободата, за преживяване на свободата, ако му се поднесе онзи духовен живот, който го пронизва със сили, които тепърва го правят свободен в развитието му като

човек; че можем да се развием нагоре до точката, където нашите мисли вече не са абстрактните, недействителните, идеологическите, а са онези мисли, които биват обхванати от волята. Това се опитах да поставя пред света като познание в моята „Философия на свободата“: бракът на волята с вътрешно освободилите се мисли. И от този брак на волята с вътрешно освободилите се мисли можем да се надяваме, че ще произлезе човекът, който развива и способностите в съвместния живот с другите, тоест в социалната общност, всеки сам за себе си и всеки социално с всеки друг, да създава такива правни и такива стопански порядки, които приемаме в тяхната необходимост, както приемаме необходимостта, че трябва да носим физическото си тяло, да се подчиняваме на неговите закони и не сме свободни да оставим дясната си ръка да расте наляво и обратно, или главата си – в средата на гърдите. Срещу онова, което по природа вече е разумно, не се борим, изхождайки от свободата. Срещу онова, което в човешките правни и стопански институции е противочовешко и противоестествено, се борим със своята свобода, когато сме стигнали до съответното съзнание, защото знаем, че то може да се направи иначе. И знаем и искаме да знаем като съвременни хора, че всеки човек трябва демократично да участва в това преобразуване на външния стопански и правен ред към такава разумност, която не накърнява нашата свобода, също както не я накърнява естествената закономерност на физическото ни тяло. За да се разбере това обаче, трябва да имаме сърце и усет за действителността на духовния живот, защото онзи духовен живот, който е придатък на държавния и стопанския живот, онзи духовен живот, който се придобива само когато човек е син на богати хора или е получил държавни стипендии, или с цел да си осигури държавна служба – този духовен живот не прави свободен. Духовният живот, поставен на собствените си основи, духовният живот, който работи от собствената си сила, той прави свободен и той поражда в противовес на онези настроения, онези три настроения: спъване на волята, угнетеност на чувството за правото, помрачаване на мислите, които са налице при несвободна воля, другото настроение: свободното изграждане на волята в духовния живот.

Ако настъпи онова, което описах тук в редица беседи като свободния духовен живот, духовния живот със самоуправление на педагогическо-дидактическото в тричленно разчленения социален организъм, тогава човекът вече няма да чувства волята си спъната, а ще бъде обграден от атмосфера, която се поражда от този свободен духовен живот, така че той ще си каже: Този свободен духовен живот приема и моята воля като свободна. И от разбирането на самоуправляващия се духовен живот ще произлезе онова, което представляват новите социални нагони, а те се състоят във взаимното, истинско, обективно толериране и разбиране на един човек от другия в областта на втория член на социалния организъм, правовата държава, където всеки човек стои като равен пред всеки друг човек, доколкото те са пълнолетни хора. И като трето ще произлезе – това ще видим по-подробно вдругиден – такава структура на стопанския живот, че онези, които работят в този стопански живот, от най-високия умствен работник до последния физически работник, ще участват социално като самостоятелни, свободни човешки индивидуалности, така че на мястото на времето, когато на хората им причерняваше пред очите при мисълта за стопанския живот, ще дойде времето, когато разумното действие на заводските съвети, на съветите по обмена, на стопанските съвети ще урежда стопанството, когато човекът вече няма да бъде оставен на случайността на търсенето и предлагането и на склонността към кризи на търсенето и предлагането, на капиталовото стопанство, а когато отделният човек ще стои в живота, стопанствайки редом с другия човек; когато справедливото разпределение на цените и на труда ще произтича от разума, така че ще можем да се поставим като свободни хора в онова, което все пак е необходимо в стопанския живот. И както се поставяме в тялото с неговата естествена необходимост, така човекът ще извоюва своята свобода в съвременния демократичен социализъм, в съвременната социална демокрация.

За да се извоюва тази истинска човечност, е необходимо да бъдат преодолени старите партийни шаблони, старите партийни мнения, които пред днешните изисквания на човечеството са все пак само мумии на мислите и преценките. Наистина зле ме познават онези,

които непрекъснато говорят, че с онова, което лежи в основата на тричленността на социалния организъм, съм искал да си правя някаква реклама. О, аз много повече бих предпочел да съм в тихия Дорнах, където работех, преди да дойда тук, над една творба, която много ми е на сърце, и стоя тук само против субективната си воля, воден от познанието, че днес е налице необходимост – пред старите партийни програми и партийни мисли, които са мумии и които в най-трогателно единодушие се събират от крайната десница до крайната левица, – че е дълг да се действа срещу тези мумии, доколкото мога. Признавам, може да е слабо – тогава нека бъде оспорвано по същество и нека на негово място бъде поставено нещо по-добро, но човек трябва да чувства като дълг пред старите и пред новите факти да постави нещо ново пред човечеството. Изобщо не ми се струва, че човечеството няма копнеж по това ново, че човечеството всъщност не иска това ново да се появи. Защото какво всъщност иска тази мисъл, тази практика на тричленния социален организъм? Те искат хората най-сетне да се научат да разбират, че живеем във времето на голямата равносметка, в което трите главни области на живота на човечеството – духовният живот, политическият или правният живот, стопанският живот – са се раздвижили и са обхванати от безпокойство, че имаме нужда от преустройство, от преобразуване на тези три области на нашия общ човешки живот.

И така, какво иска мисълта за тричленността на социалния организъм? – Може би със слаби, с недостатъчни, с погрешни сили – тогава нека бъдат подобрени по същество, нека се спори с тях по същество. – Тя иска формулировка на онова, което трябва да стане в практиката, за да се предизвика необходимото преобразуване на политическия живот, на стопанския живот, на духовния живот.

Ето, точно сега във Ваймар заседава социалдемократическият партиен конгрес, конгресът на онази партия, която все пак вероятно изповядва, че иска преобразуването на съвременния живот в смисъл, съобразен с нещата. И един министър, дори имперският министър на социализирането, е казал във Ваймар пред социалдемократите следното: Нужна ни е не само политическа, но и стопанска и духовна революция. Който намери формулировката, която прави действени и

духовните и нравствените сили в народа, ще го привърже към своите знамена. – Това Съюзът за тричленност на социалния организъм може и да го прави още недостатъчно – тогава той с готовност ще направи място на другите, които могат по-добре, но че поне трябва да се действа в посоката, в която действа Съюзът за тричленност на социалния организъм, това го признава пред партийните си другари дори сегашният имперски министър на социализирането Висел. И от думите: Нужна ни е не само политическа, но и стопанска и духовна революция – навярно може да се чуе, че ние поне, макар може би да не го можем в достатъчна степен, че ние поне искаме онова, което и тези хора трябва да искат, когато им стане ясно в един духовно светъл миг какви са изискванията на настоящето. Но тогава, ако нещата стоят така, в никакъв случай не бива да се случи онова, от което много се страхувам: хората от типа на господин Висел, когато им попаднат в ръцете съчиненията на Съюза за тричленност на социалния организъм, да постъпят като други партийни другари, да кажат: Е, съвсем сме съгласни, но ще се борим срещу това на нож. – Ние бихме били съгласни, ако дойде някой, който го прави по-добре, така че да можем да се оттеглим. Но работата не е в това да се бориш срещу неща, които сам трябва да определиш като необходими, а в това – ако искаш да предприемеш нещо срещу тях – да го направиш по-добре. И можете да бъдете сигурни – вдругиден ще говоря още за различни неща, които трябва да се кажат от гледна точка на тричленността на социалния организъм, – можете да бъдете сигурни, че в основата на появата на тази мисъл за тричленността на социалния организъм лежи нагласата, която, първо, произтича от необходимостта на тази тричленност в настоящето и която произтича от прозрението, че нещо трябва да стане, преди да е станало късно. Затова тя призовава всички онези, които искат да се борят срещу тази тричленност на социалния организъм: Добре, ние се оттегляме, но направете го вие по-добре, щом сами трябва да признаете, че тричленността на социалния организъм е необходимост!

Заключително слово

Никой не иска думата за дискусия. Затова д-р Унгер моли господин д-р Щайнер да вземе заключителното слово.

Д-р Щайнер: Много уважаеми присъстващи! Искам може би само да посоча, че въпреки някои съпротиви, които се появиха тъкмо от партийни кръгове, все пак – ако тези съпротиви не намерят твърде благосклонно ухо в по-широките кръгове на участващите в стопанския живот, – че все пак може да се отбележи като успех, че чрез Съюза за тричленност на социалния организъм вече са били дадени някои подтици в областта на стопанския живот и че в посока към това стопанският живот, стопанските институции да бъдат поети в ръцете на лицата, участващи в този стопански живот, все пак вече е станало едно-друго. Какво трябва да бъде то и какво непременно трябва да бъде, за това ще се говори по-подробно вдругиден. Но нещата не бива да се приемат така, сякаш, когато един от трите члена на социалния организъм покаже малко, че преминава в действителността, сякаш тогава другите могат да спят. Когато нещо е замислено наистина сериозно, толкова реално, толкова практически като тази тричленност, тогава едностранчивият успех на едната част е най-големият неуспех на цялото. Защото с нищо тричленността не може да бъде застрашена толкова много, колкото когато успее особено само насърчаването на една област, да речем на стопанската. Затова сегашната най-сериозна грижа на Съюза за тричленност на социалния организъм е да се присъедини към стопанското движение, в рамките на което стоим като Съюз за тричленност, едно течение на духовния живот – дали ще го наречем „Културен съвет“, или „духовен съвет“, или както и да е, това е безразлично, – да се присъедини възможно най-голям брой хора – навремето раздадохме тук призив „Към всички хора“, защото културата всъщност е работа на всички хора, – следователно едно обединение на хора, на които преди всичко новото изграждане на нашето училищно и на нашето възпитателно дело е на сърце, толкова им е на сърце, че те прозират как свободното развитие на човешките физически и духовни способности се спъва в училищното дело, заклещено в държавните клещи. Затова Съюзът за тричленност се бори за освобождаването на училищното дело, за самоуправлението на училищното дело отдолу догоре. За да стане

това по правилния начин, е необходимо възможно най-голям брой хора да поискат пред обществеността това самоуправление на цялото учебно дело, нещо повече – на цялото духовно дело. За да не стане едностранчивото преследване на стопанските сили неуспех, на Съюза му е на сърце сега да събере хора, които да участват в това освобождаване на училищното и духовното дело, на възпитателното дело. При това не бива ни най-малко да се догматизира. Колкото повече мнения се изразят при това, колкото повече умни неща се появят, толкова по-добре. И тук няма да се вкопчим в някаква самоизмислена догма, а ще бъдем отворени за всичко, което може да произлезе от вещо разбиране. Но който изобщо вярва, че сред новите образувания днес е и това на духовния живот, той всъщност би трябвало да почувства склонността, да почувства необходимостта да се събере с други в такова обединение на хора в един вид духовен или Културен съвет, или както ще го наречем после.

В никакъв случай не сме пропуснали, доколкото ни е възможно, със своите сили да пристъпим веднага и към положителното. Тук, в Щутгарт, съществува проектът, който вероятно ще бъде осъществен още през есента: с помощта на учителски състав, който има разбиране за действителна мисъл за развитието на човечеството, замислена в смисъла на една одухотворена антропология, с помощта на такъв учителски състав да се създаде действително единно училище, основано обаче не върху всемогъществото на държавата, а върху развитието на свободния човек. Надяваме се, че ще можем да създадем такова училище тъкмо тук, в Щутгарт, за един по-тесен кръг – то обаче не трябва да бъде „съсловно училище“, то ще стане тъкмо пролетарско училище, – училище, което, доколкото това е възможно още при днешните условия, ще проявява строго възгледите на Съюза за тричленност и в педагогическо-дидактическо отношение. Там ще се опитаме да развием човека така, че той да израсне като действително свободно духовно същество. Там ще се опитаме да развием онези сили, които трябва да се развият в човека между седмата и петнадесетата година, така, че мисленето, чувстването и волята да бъдат възпитани до онази мощ, до която могат да бъдат възпитани само в тези години от живота, така че по-късният живот

и неговата съдба да не могат отново да пречупят тези сили. Защото, който разбира достатъчно от психология, забелязва колко много в нашето настояще, колко много от злините на нашето настояще зависи от това, че мисленето, чувстването и волята не се развиват с достатъчна мощ в съответните съвсем млади години от живота така, че да не могат по-късно да бъдат пречупени от ударите на съдбата в живота. Повече, отколкото се вярва, нашите днешни културни условия пречупват недостатъчно развитите душевни сили; и повече, отколкото се вярва, зависи в нашите условия, зависи по отношение на нашия упадък от тези неща.

Искам да посоча само този един пример, за да видите, че не сме мечтатели, не сме идеолози, а че доколкото ни е възможно със слабите ни сили, искаме навсякъде да действаме и практически. Но за да не останат такива неща изолирани, за да бъде постепенно направен свободен целият ни духовен живот, е необходимо към нас да се присъединят много хора с много мнения, много познания и знания и практики в Културния съвет или нещо подобно. Това е онова, което в днешната беседа наистина не изказах ясно, но което лежеше в основата като копнеж и в този духовен член на тричленния социален организъм да се намерят достатъчно хора, които в съвместна работа в тази област да осъществят нещо от онова, което е необходимо в нашето време – време не на малките, а на големите равносметки. Защото именно се нуждаем от преобразуване на условията в стопанско, в политическо и в духовно отношение. Ако не можем да се надигнем, преди да е станало късно, за дейно сътрудничество в тази посока, тогава просто ще трябва да стане късно! И това би било най-страшното, което може да произлезе от тази катастрофа на световната война. Но ако от нея произлезе за много хора поуката: Трябва да развием силната воля за преустройство и в трите области на живота, тогава от тази воля, макар може би още не в пълния смисъл за непосредственото настояще, то все пак за бъдещето на човечеството ще произлезе нещо велико, и с това дори от нещастието на катастрофата на световната война ще произлезе нещо велико. И ние като германци, притиснати между Ориента и Окцидента, имаме тази голяма задача: да разберем онова, което тук и там най-много заплашва да заспи, и

да го събудим от средата. И аз вярвам, че това е днес най-добрият патриотизъм, който накрая ще устои и пред всичко онова, което ни заплашва от мътните блата на Версай, тъй като онова, което може да устои в средата между Изтока и Запада, ще бъде това: да оставим да изгрее от великото време на Германия – от нашите Лесинг, Хердер, Шилер, Гьоте, от великото време на нашата германска философия, която по своему обобщава германската същност, на философията на Шелинг, Фихте, Хегел, от времето на германските романтици, – да оставим да произлезе, да оставим да просияе онова, което е нашата задача след страшния опит на последните години. Тази задача е: да се събуди, срещу заспиващия духовен живот на Изтока, срещу приспиващия материален живот на Запада, един духовен живот, който е способен да оформи материалния свят разумно, достойно за човека, и един стопански живот, един материален живот, който е способен да даде на човека свободата за един свободен духовен живот!

Свобода за духа, равенство за правото, братство за стопанския живот

Публична беседа

Щутгарт, 18 юни 1919 г.

Напълно разбираемо е, че в тези дни на най-тежките и най-богатите на последици решения човек може да вземе думата само – смея да кажа – с известна дълбока угнетеност. Но все пак същевременно в човешката душа изплува идеята, че за Средна Европа от съвсем други дълбини трябва да бъде постигнато онова, което от векове, нещо повече, от хилядолетия е предначертано за развитието на тази Средна Европа, което лежи в дълбините и накрая трябва да има успех, колкото и значителни, тежки външни материални средства да се използват, за да бъде тази Средна Европа тласната стопански към своя край. Именно от тези дълбини се говореше неизменно в цялата тази поредица беседи, които имах честта да изнеса тук, и от тях трябва да се говори и днес, в тези тежки дни. Защото само от тези дълбини може да блесне светлина върху въпроса, който днес лежи толкова тежко на сърцата ни: Можем ли още да се надяваме?

В човешкия живот има привидно малки, привидно незначителни събития, които обаче на онзи, който се чувства поставен в този живот с всичките си човешки сили, се отпечатват много дълбоко в душата като външни симптоми на онова, което става дълбоко във вътрешността на развитието на човечеството. Такова преживяване имах, когато преди няколко месеца говорих и в Базел по същия предмет, по който сега на няколко пъти имах възможност да ви говоря. Тогава, в Базел, говорих по покана на базелските студенти за онова, което всъщност наистина лежи в основата на зова за социализиране на институциите на човечеството в настоящето. И в дискусията към

мен прозвуча странното изказване, че не можело да дойде спасение по отношение на външните институции, които са станали крехки и изискват нов строеж, преди Ленин да стане владетел на света!

Е, от тези думи наистина можеше да се долови как, от една страна, през човечеството минава зовът за социализиране, как, от друга страна, в широки кръгове господстват най-несоциалните възгледи за това социализиране. Онзи, който беше направил това изказване, очевидно беше привърженик на догмите на днешния разпространен комунизъм, и аз можах само да му отвърна, че е крайно характерно за нашето настояще, че за социализирането на човечеството може да се говори по такъв несоциален начин. Защото, когато се говори от духа на онова, от което човечеството днес има нужда, трябва все пак поне да се осъзнае, че първото в социализирането е социализирането на отношенията на господство и че едно истинско социализиране все пак не може да започне с издигането на най-старата форма на монархизма над цялата Земя във формата на стопанско папство.

Дава много, много храна за размисъл това, че в нашето време тъкмо онези, които вярват, че говорят най-прогресивно за онова, което трябва да стане, често говорят за него най-неразумно. Такова безсмислено твърдение, каквото тогава прозвуча срещу мен, беше за мен само – бих казал – зов, идващ от най-широки кръгове и изречен от един отделен човек, да се познае основно какво всъщност трябва по разумен и практически начин да излезе насреща на онова, което днес звучи по света като зов за социализиране. Защото онова, което трябва да стане, навярно ще трябва, за доброто на онези, които зоват, да стане много по-различно, отколкото си го представят тези, които зоват, или всъщност не си го представят, а в смътни фрази, родени от емоциите им, външно си го рисуват пред душата.

Две неща, които просветват от по-новото развитие на човечеството, ще трябва да бъдат наблюдавани така, както изискват нещата, ако изобщо искаме да стигнем до онова, което днес се стреми да се осъществи. От най-различното, което се появява тук или там по разумен или по погрешно разбран начин, все пак винаги прозвучават две изисквания на настоящето, две изисквания, които наистина често се изказват именно по погрешно разбран начин, но до чиито основи

трябва да стигнем в тяхната истинска форма, ако искаме да сме на висотата на онова, което напира към действителност в нашето настоящe, подлагащо човечеството на толкова тежки изпитания. Тези два девиза на най-новото време са, първо, демокрация и второ, социализъм. Онези, които днес издигат зова за преустройство, изхождайки повече от общочовешки усещания, обличат този свой зов в думата демокрация; онези, които мислят и чувстват, изхождайки повече от действителния живот и неговите нужди, обличат на свой ред зова за преустройство в думата социализъм.

При това в по-новото време по съвсем странен начин едно нещо е като че ли изцяло изхвърлено от глашатайския зов на обществения живот. Една партия е събрала двата импулса на по-новото време, демокрацията и социализма, в своето име „социалдемокрация“ и още в името си е изпуснала онова, за което днес бих искал да докажа, че трябва преди всичко да лежи в основата на едно действително, сериозно замислено и практическо ново изграждане на нашите условия.

А именно при тези два зова е останал без внимание същинският духовен живот, духовният живот в най-обхватния смисъл, в онзи смисъл, в който той се простира не само върху онова, което човек поема като висши понятия и представи за всевъзможни научни и светогледни въпроси, за всевъзможно художествено и религиозно, а в смисъла, в който той се простира и върху познанията и прозренията както по отношение на държавния живот, така и по отношение на стопанския живот, в който той се простира не само върху теоретичните, но и върху практическите сили на човечеството.

Може да се каже, че по-новото човечество през последните векове се е развило така, че по отношение на обществения живот е имало силно доверие към институции, които е искало да оформя все по-демократично и по-демократично. И в тези стремежи после, от преживяването на съвременните стопански условия, са се вплели онези изисквания, които се стремят към социално оформяне на този стопански живот. Затова днес можем да имаме чувството: макар объркващите и хаотични условия на настоящето да затулват немалко от онова, което напира в дълбините, все пак е налице стремежът към социализиране на човешките институции в демократичен дух, към

социално оформено демократично устройство на нашия обществен живот. Но странно – онова, което е изгубено, това е доверието в силите на човешкия духовен живот. Вярва се, че демокрацията може да помогне, вярва се по-нататък, че социализмът може да помогне, но не се вярва, че в самия духовен живот лежат сили, които, може би тъкмо ако бъдат схванати по правилния начин, биха могли да освободят от човешкото същество онова, което за доброто на настоящето и на близкото бъдеще трябва да бъде освободено в това човешко същество.

Ако човек се огледа малко в днешното време, когато толкова мнозина напират към социализма, прави странно откритие. Почти би могло да се каже: зовът за социализиране ставаше и става толкова по-силен и по-мощен, колкото по-антисоциални са човешките нагони, колкото по-антисоциален става човешкият душевен живот. И дори би могло да се каже така: Човекът долавя в своя антисоциален душевен живот колко малко е бил в състояние да оформи външните институции в социален смисъл, и понеже във вътрешността си е толкова антисоциален, той зове за социално оформяне на външните условия. Но който познава човешката природа, той знае, че без известно преобразуване на човешката вътрешност социалното оформяне на външните институции е нещо невъзможно. Голямата заблуда, от която човечеството в лицето на своите водещи умове отдавна е изхождало, е – засегнах това и онзи ден, – че човекът по природа притежава в готов вид някакви свойства, с които в човешкото общество може непосредствено да се разчита. Наистина винаги се вярва в обратното, но онова, което току-що казах, все пак го показва опитът на самия човешки живот.

Онова, към което в началото на деветдесетте години на миналия век се опитах да насоча вниманието в моята книга „Философия на свободата“, беше, че човекът може да стигне до своето пълно битие само ако действително развие това пълно битие в своето ставане между раждането и смъртта, ако особено онова, което душата все пак трябва да има, когато се стреми към достойно за човека съществуване – ако той първо освободи съзнанието за своята свободна човешка природа чрез развиването на силите, заложени в неговата

вътрешност. Свободен човек може да стане и свободни хората могат да станат само ако бъдат възпитани за свобода или сами се възпитат. Който прозре това, той наистина ще погледне на онова, което днес се явява като зов за социализъм, по-дълбоко, отколкото обикновено се прави. Той ще попита: не е ли може би така, че ние като човек към човек не намираме пътя един към друг по социален и демократичен начин, защото нашият възпитателен живот не развива по правилния начин онова в нас, което е заложено за демокрация и социализъм? Нужни са съвсем определени вътрешни подтици на човешката природа, ако трябва да застанем в една демократична общност или ако искаме да основем социална стопанска общност. И бихме могли почти да кажем, ако с това не бихме шокирали твърде много днешни хора с една истина, която все пак е вярна: такъв, какъвто се ражда човекът – развитието на детето ясно го показва, – той отначало няма нагоните към демокрация, нито пък нагоните към социализъм; те тепърва трябва да бъдат вложени в неговата душа. Те са заложени в нея, но не излизат наяве сами. И докато нашата система на възпитание не бъде поставена върху задълбочено и съобразено с действителността познание на човешката природа, дотогава няма да доживеем времето, когато човекът сам ще може да застане в една социална или демократична общност с демократична и социална нагласа. Макар и да не съзнава това, той, воден от подсъзнателни нагонни сили, винаги ще се опитва да взриви демокрацията и социализма. А ако не се положат начала на възпитание в демократичен, както и в социален смисъл, тогава хората и занапред отново ще живеят заедно така, че от демократичното ще стане някаква тирания, от социалното – нещо антисоциално, както от социалното, към което се стремят в европейския Изток, съвсем сигурно трябваше за сравнително кратко време да стане най-антисоциалното, което точно сега вече е налице!

Затова погледът на онзи, който днес има честни намерения по отношение на развитието на човечеството, се насочва преди всичко към духовния живот, към възпитанието. И се оказва необходимо преди всичко духовният живот и неговата най-важна съставна част, възпитанието и обучението, да бъдат поставени върху истинско,

съобразено с нещата познание за човека. Онова, което тук влиза в съображение, понякога наистина се взема предвид инстинктивно, но това инстинктивно вземане предвид не е достатъчно; онова, което лежи в основата, трябва да бъде проникнато от задълбочено педагогическо прозрение. Твърде малко се обръща внимание на това, че подрастващият човек показва в три последователни жизнени периода три съвсем различни състояния на развитие. Първият жизнен период завършва със смяната на зъбите, към седмата година от живота. Вторият се простира от смяната на зъбите до половата зрялост, а третият след това се простира от половата зрялост до края на второто десетилетие от човешкия живот. Че тези три жизнени периода на човека съвсем същностно се различават един от друг, че възпитанието и обучението трябва да бъдат изградени върху тази различност – това е нещо, което трябва да стане толкова ясно за човечеството, колкото природните закони, ако в човечеството трябва да светне онази част от социалните и демократичните нагони, която е необходима за ново оформяне на условията на човешкото развитие.

Който има способността вътрешно да наблюдава детето в онзи важен жизнен период, в който животът протича от раждането до смяната на зъбите, той знае, че в този съвсем несъзнаван, инстинктивен период на детството цялата дейност на детето, всеки негов начин на действие, насочен накъдето и да е, се владее от принципа на подражанието. През това време детето изцяло се стреми да говори, да прави физиономии, да движи ръцете, да постъпва така, както постъпва, говори, прави физиономии, движи ръцете неговото обкръжение. В този подражателен стремеж на детето, на който трябва да се отговори чрез наистина практическо възпитание, се крие нещо изключително значимо за човешкия живот. То се крие в това, че човешката природа опитва несъзнавано, инстинктивно онова, което в по-късния живот никога не може да осъществи съзнателно: да се съедини като отделен човек с другите хора. В подражателното действие и стремеж трябва да се оформи намирането на пътя към човешкото общество, трябва да се оформи истински човешко съжителство на хората, което се осъществява чрез връзки от човек към човек.

Да приемем, че човечеството в днешно време би могло да се реши радикално да насочи погледа си към този принцип на подражанието в първите детски години. Тогава, ако се положат грижи за това, за по-късния живот би се развило нещо, което може да бъде развито съзнателно, разсъдъчно само тогава, когато в несъзнаваната детска възраст подражанието действа правилно. Това подражание не винаги го виждаме в правилната форма. Идват при нас родители и казват: Детето ми, о, толкова се тревожа, детето ми извърши кражба, взе пари от чекмеджето! Питаме: На колко години е детето? – Пет години. – Тогава трябва да кажем: Ако иначе всички възпитателни условия са в ред, няма нужда от особена тревога заради тази работа, защото детето е подражател, то прави онова, което се прави в неговото обкръжение. То е видяло как всеки ден майката толкова и толкова пъти взема пари от чекмеджето, и подражава на това. В тази детска възраст думите, които изразяват нравствени заповеди, още нямат влияние върху детското развитие, а само онова, което самите ние правим в обкръжението на детето.

Ако обърнем внимание на това, тогава при съответно устроено възпитание полагаме основата за това – ако човекът е бил възпитан по правилния начин, с насоченост към естествената страст към подражание – в съзнателната възраст в него да разцъфти онова, което може да се нарече правилното уважение, правилната оценка на другия човек, стремежът да уважаваме другия човек така, както той заслужава да бъде уважаван, просто защото носи човешки лик. И това е първото условие за правилното оформяне на една демокрация! Демокрациите могат да възникнат по правилния начин на правната почва само като хората в демократичните парламенти оформят в закони онова, което живее като отношение от човек към човек, между равни. Това ще стане, когато тези хора имат в себе си такива жизнени подтици, които се стремят към уважение към човека и които могат да станат техни само ако в детството са били възпитани по правилния начин според принципа на подражанието.

И ако сега погледнем към стопанския живот: новото време изисква преобразуване на този стопански живот в смисъл, че вече да не е решаваща печалбата, вече да не са решаващи доходът от капитал

и доходът от заплата, а потреблението, отчитането на човешките потребности да бъде уредено върху основата на свободни асоциации, кооперации, сдружения, които ще трябва да изхождат от потребностите на човешкия стопански живот, от потребностите, които винаги са живо налице и според които тепърва трябва да се уреди обменът, производството. Онова, което днес е поставено върху сляпото предлагане и сляпото търсене на пазара, ще трябва да бъде поставено върху прозрение в човешките взаимовръзки, върху прозрение в човешките потребителски нужди. Практическият опит, който все пак трябва да може да отчита човешките потребности, може да се развие само ако хората в детството си са били възпитани според принципа на подражанието, ако са се научили несъзнавано да се приспособяват към хората. Ако за обществения правен живот на държавата те са развили уважението към човешкия живот, тогава в областта на стопанския живот могат да развият разбиране за човешките потребности.

Днес трябва да се изисква в областта на стопанския живот заводските съвети да създадат коалиции, да кажем например кооперации. Тези заводски съвети ще бъдат в трудно положение, когато в бъдеще трябва, водени от прозрението в производството и потреблението, да се грижат за онова, което днес е предоставено на случайността на предлагането и търсенето. Но никакви заводски съвети, никакви съвети от какъвто и да било вид в областта на стопанския живот никога няма да бъдат благотворни, ако възпитанието на човека не бъде уредено така, че талантите за тези съвети, тоест за приспособяването към хората, защото то се изразява и в разбирането на човешките потребности, ако развитието на тези съвети не бъде подготвено чрез правилното възпитание в нежната детска възраст според принципа на подражанието. Вторият жизнен период на подрастващия човек трае от смяната на зъбите, която означава много по-голяма намеса в целия организъм, отколкото днешните антропология и физиология все още подозират, защото изхождат от външни неща, до половата зрялост. Това е възрастта, в която човешката природа е склонна към онова доверие на подрастващия човек към възрастния човек, което се изразява в чувството за авторитет. Днес, когато всъщност по абстрактен начин се иска онова, което важи за една област на

живота, да се разпростре и върху други области на живота, днес и за тази детска възраст не се говори на драго сърце за необходимостта от авторитет. Но ако в тази възраст при възпитанието се пренебрегне насочването на това възпитание към здраво чувство за авторитет, в което несъзнавано се развиват вътрешни душевни нагони, необходими за по-късно, тогава в съзнателния и разсъдъчния живот не би могло да излезе наяве онова друго, което единствено и само може да направи човека социално същество, както и демократично същество. В първите години от живота човекът се ориентира, така да се каже, по другите хора чрез подражание. През втората възраст, от смяната на зъбите до половата зрялост, той иска да се приспособи още повече към вътрешното у другия човек. Тогава той иска да се научи да разбира другия човек, иска да се научи да вярва в онова, което другият му предава. Тогава той иска да преживее в самия себе си като свое преживяване онова, което другият му изразява като преживяване, тогава иска да погледне към един човек, който вече умее онова, което в него се стреми към съществуване. Тогава единият човек иска инстинктивно, по социален начин да се нагоди към другия човек. Когато после човекът стане възрастен, когато у него настъпи пълното съзнание, тогава отново ще се появи разцветът на онова, което в детската възраст е било преживяно въз основа на авторитета.

Така човек не може по правилния социален начин да се вживее в човешката общност на демокрацията, ако първо не е намерил онова приспособяване към вътрешното в човека, което се изживява в детското чувство за авторитет. Днес никой няма да стане способен да стои по правилния начин на почвата на правната демокрация, ако между смяната на зъбите си и половата зрялост не се е научил да поглежда нагоре към другия човек, който е по-напред от него. Защото само тогава, когато се е научил на това, в него ще израсне истинското, здраво чувство: Всички ние като хора сме равни помежду си, трябва като хора да живеем един с друг така, че равенството между хората да стане правна действителност. – В крайна сметка в един правен, в един държавен парламент на почвата на демокрацията никога няма да се създадат каквито и да било закони, които са демократични в

истинския смисъл, тоест установяват онова, което прави всички хора равни, ако онези хора, които правят такива закони, не издигат със сила от своята вътрешност онова, което е станало в душата, когато тя в младостта е имала толкова благотворното чувство на поглеждане нагоре към друг човек като към свой авторитет. Човек никога няма да се научи в по-късния разсъдъчен, съзнателен живот да признава другия човек за наистина равен, ако първо не е почувствал човешката стойност в това поглеждане нагоре към другия човек. Това, че ще цари равенство, че демокрацията ще стане възможна, зависи от това да се научим да възпитаваме човешката природа според нейната вътрешна същност. Защото само от чувството за авторитет на детето, което се изживява по време на училищните години в най-различни форми, може да разцъфти в по-късния живот правилното чувство за правото, отнасящо се до равенството на хората.

Ако в стопанския живот, на почвата на стопанския живот действително – което все пак загатна и призивът за социализиране – на мястото на онова раздаване на благата, което в настоящето изцяло се владее от печалбата от капитала и печалбата от заплатата, ако на това място трябва да застане онова разпределение на благата, което се ръководи разумно, ако щете, от „система на съветите“, тогава силата, която причинява това справедливо разпределение на благата, трябва да разцъфти – както чувството за равенство в демокрацията – от онова привличане между човек и човек, което в детството може да израсне само от чувството за авторитет. Ако към заводските съвети, съветите по обмена, които ще имат работа с онова разпределение на благата, което днес се владее от потребностите на капитала и заплатата, ако към тях учредим такива съвети, които искат да осъществяват разпределението на благата по справедлив начин, тогава онези, които извършват такова разпределение на благата, трябва вътрешно да бъдат проникнати от онова разбиране за най-вътрешната човешка природа, което може да дойде само от здравото чувство за авторитет през училищните години на детето. Занапред никога вече не бива да се забравя онова, което трябва да бъде човешко-душевната основа на целия демократичен и на целия социален живот.

Третата възраст, в която повечето от нашите млади хора вярват, че вече са цялостни хора – нали в тази възраст те вече дори пишат фейлетони, – е онази, която трае от половата зрялост до около края на второто десетилетие от живота и навлиза в двадесетте години. Тогава се ражда не само половата любов, тогава и онова, което по-рано е било налице като чувство за авторитет, се преобразува в онова, което сега е действително дейна, сама себе си чувстваща обща любов към хората. Тогава чрез преобразуване от приспособяването чрез подражание и приспособяването чрез авторитет в човешката душа се спуска онова, което всъщност действително ни дава социални нагони, което ни прави способни да застанем като човек до хората братски и с любов. Половото любовно отношение е само частен случай на онова, което в тази възраст се появява като обща любов към хората. На всички хора, без значение дали са физически работници, или умствени работници, трябва и през цялата тази възраст, наред с подготовката за практическата професия в живота, да бъде дадена възможността да възприемат такива представи, такива понятия за света и живота, с други думи, такъв светоглед, да възприемат такива познания за природния и духовния живот, за да настъпи разбиране за всичко, което живее, преди всичко любов, братство към другите хора. Това, че и днес все още не сме стигнали дотам да дадем на чирака, който трябва да поеме към практическия живот, и възможността да получи общо светогледно образование, което не го затваря в една класа, противопоставена на привилегированите класи, а го поставя като човек наравно с хората – ето това е онова, което в наше време все още поражда антисоциалните нагони.

И онова, което в тази възраст при правилното възпитаване и обучаване на общата любов към хората и братството разцъфтява за почвата на правото, за почвата на демокрацията, е онова, което може да се нарече истинската, дейна отдаденост на човешкото благо и човешкото битие. Защото и демокрацията ще може да се развие само като наред с чувството за равенство на всички хора развива и онова, което може да се характеризира по следния начин. Гледаме на всеки човек като на нещо, на което трябва да се отдадем, на което искаме да служим. А на почвата на стопанския живот ще бъде необходимо

– казвам това още веднъж, – ако случайността на предлагането и търсенето, която се основава върху дохода от капитал и заплата и върху пазара, трябва да бъде заменена от разумни човешки кооперативни и коалиционни институции, тогава ще бъде необходимо на тази почва на стопанския живот съветите – нека ги наречем така, – които се появяват там, да следят дали някой артикул тук или там според общите човешки отношения в стопанската област е твърде скъп, или твърде евтин. Тогава тези съвети ще трябва да се обърнат към хората, които произвеждат някой артикул твърде евтино, и да им кажат чрез своя съвет (нали те трябва да бъдат съвети, които действат не чрез тирания и насилие, а чрез съвет): това предприятие е ненужно, затова то трябва да бъде спряно. Трябва да се обърнете към друго предприятие, така че в една затворена стопанска област винаги да се произвежда само толкова, че никой артикул да не е твърде скъп или твърде евтин! Така ще могат да са налице правилните взаимни ценови съотношения.

Важна особеност в устройството на стопанския живот на бъдещето ще бъде това, че към хората, към тяхното прозрение и към тяхното разбиране ще може да се подхожда така, че чрез собствените им вътрешни импулси, които могат да бъдат събудени, те да бъдат отклонявани от производството, насочено само към печалба, и насочвани към такова производство, което служи на необходимото потребление, на необходимата потребност на общността. Но онова, което е необходимо, за да се дава тук правилно съвет, за да се поставят хората по разумен начин в стопанския живот така, че взаимните ценови съотношения да възникват благодарение на това, че не е възможен нито излишък на труд от едната страна, нито недостиг на труд от другата страна, онова, което е необходимо за това, може да покълне у онези, които трябва да дават съвет в стопанския живот, само ако хората в младостта си са възпитали в себе си чувството за човешко братство, за любов към хората. Защото, ако новото изграждане на нашето човешко развитие трябва да бъде основано не върху външни институции, които биха били безполезни, а върху вътрешната човешка общност, и ако хората трябва да се подчинят на тези нови институции, тогава в бъдеще от онези, които им дават

съвет – а го дават от демократично човеколюбие, – ще трябва да се долавя: Тук има братство! Тук животът се урежда така, че не просто отделният човек да печели чрез капитала или чрез заплатата, а хората да работят, за да може всеки да получи такова задоволяване на потребностите, което е подходящо за неговия живот и неговия труд.

Това показва как онова, което всъщност, бих казал, е „паднало в процепа“, докато се издигаха призивите за демокрация и социализъм, как именно с духовния живот трябва да се захванем в особена степен. Само когато младежкото сърце премине през подражание, авторитет и любов, човекът става цялостен човек, така че онова, което се намира в неговата душа, може да се изживее демократично и социално в човешката общност. Но единствено по този начин хората стигат до онова, което завчера нарекох истинската човешка свобода, която се възпитава чрез преминаването през подражание, чувство за авторитет и любов. Затова не може да се каже: просто изискваме свобода, а трябва да си признаем: нашето възпитателно дело трябва да бъде проникнато от онези сили, които поставят човека като свободен човек в демокрацията и в социалния стопански живот. Това, че в рамките на европейското културно човечество и неговия американски придатък сме пропуснали този принцип – да възпитаваме човека като свободен човек от познание на нещата, – всъщност ни докара днешното състояние. Човекът не е изпълнен с душевно съдържание, той гледа само към външната действителност. Той не иска в живота да представлява само онова, което е станал чрез своето душевно съдържание, той иска да представлява онова, като което държавата го назначава на определено място. Той иска да представлява онова, което му дава възможност да печели капиталистически или чрез заплата. Поради това се плъзнахме в нещо, на което наистина се обръща твърде малко внимание, но което доведе до най-лошите препятствия пред нашата човешка култура, която толкова се нуждае от напредък: плъзнахме се в един живот, който всъщност поради нежизненото развитие на духовния живот е загубил живата идея, живия вътрешен идеен импулс. Свлякохме се в света на фразата. Нашият духовен живот стана фразьорски, под фразата се

развива нашият обществен живот. Тази фраза, която е празна откъм идеи, ни отделя от действителността.

И в областта, в която трябва да се развива демокрацията, се свлякохме в нещо друго. Вместо все повече да ставаме способни – това не трябва да бъде историческа критика, а само посочване на факти – да придобием за демокрацията онова, което единствено може да доведе до демократични закони: уважение към човека, вяра на човека в хората като равни и отдаденост на човека, – вместо това развихме послушание към законите и стремежа да се направим годни за някаква държавна служба. По-важно във възрастта, в която трябваше да се развива общата любов към хората, от половата зрялост до двадесетте години, по-важно от това развитие на душевен фонд, който живее изцяло в атмосферата на общата любов към хората, стана онова, което може да се нарече системата на удостоверенията за правоспособност. Вместо човекът да бъде направен цялостен човек, той трябва да стане някакъв чиновник в някаква държава, трябва да стане онзи, който може да се прехранва капиталистически или чрез заплата по съответния начин, както в една чиста кооперация за печалба. Послушание към законите и външно вписване в реда – това стана дял на човека поради това, че духовният живот беше погълнат от държавата, че държавата стана двигателят на духовния живот.

Ако искаме вътрешно да обхванем онова, което може да доведе до действително демократично равенство на всички хора в една действителна правова държава, тогава е необходимо да вникнем във вътрешната природа и същност на човека. Този стремеж – духовният живот, особено възпитателното и училищното дело, отново да бъде поставен само върху човека и да не се оставя да бъде оформен така, че държавата да му налага външен печат, – това би трябвало в настоящето да бъде стремежът на най-широки кръгове, които имат интерес към действителния напредък на нашата култура и въодушевление за него. Затова „Съюзът за тричленност на социалния организъм“ си постави задачата да призове хората, които имат такъв интерес, да се съберат в един Културен съвет, или както искаме да го наречем, за да може от него да израсне освобождаването на нашия духовен живот, особено на нашето възпитателно и училищно дело, да може

да израсне раздържавяването и разстопанствяването на училищното и възпитателното дело. Разбираемо е впрочем, че онези, които като преподаващи или възпитаващи личности стоят вътре в този духовен живот, изпитват известен страх, ако държавата вече не им изплаща заплатата. Какво да правят тогава? Е, това е част от онзи опит, който, за съжаление, в настоящето се придобива толкова често – опита, че хората от време на време наистина прозират: необходимо е да настъпи преустройство на нашите социални отношения, – но че не могат да се издигнат дотам действително да искат онова, което би могло да доведе до такова преустройство. Когато в последно време човек е говорил много с хора за необходимото преустройство, също и с онези, които като цяло са напълно убедени, че такова преустройство трябва да дойде, те го питат: Добре, но ти все пак трябва да кажеш по определен начин какво ще стане в бъдеще с отделния човек, какво с отделната професия! – Пощенските чиновници питат, когато става дума за социализиране: Как се социализира пощенският чиновник, какво ще бъде неговото положение? – В основата на тези приказки лежи нещо крайно особено. Хората не се вглеждат в сегашния живот, те и днес все още имат илюзии за трайността на сегашните отношения, не искат да се издигнат до представи за едно действително преустройство, и тогава питат човека: Добре, кажи ми, как ще изглежда в новия ред онова, с което съм свикнал като със старото?

В такъв въпрос всъщност се крие ни повече, ни по-малко искането: Как да революционизираме света така, че всичко да остане постаромоду? И ако не се даде отговор на въпроса: Как ще изглежда старото в новия ред? – тогава хората казват: Това, което казваш, ми е съвсем неразбираемо! – Приблизително същото е и когато онези, които са заети във възпитателното и учебното дело, са силно загрижени как ще се оформи тяхното стопанско положение. Доколкото тези хора стоят в духовния живот като преподаващи или възпитаващи, духовният живот ще трябва да бъде уреден отвътре, независимо от държавния и стопанския живот, според чисто педагогическо-дидактически гледни точки и вътрешни духовни идеи; иначе те – понеже нали трябва и да живеят – са една стопанска кооперация в стопанския организъм в рамките на тричленния социален органи-

зъм. И точно така, както едно предприятие от фабрични работници от само себе си знае, че от стопанския живот ще получи онова, от което се нуждае, за да задоволи своите потребности, така и съветите на стопанския живот ще трябва да се погрижат по правилния начин да съществува стопанско отношение между стопанското тяло, което е самостоятелно в тричленния социален организъм, и другото стопанско тяло, което трябва да се грижи за духовния живот. А онова, което остава по средата като третия член на социалния организъм, правовата държава, тя ще трябва да се погрижи онова, което се сключва в свободния стопански договор между стопанското тяло и духовното тяло, наистина да бъде изпълнено. Който действително иска вътрешно да разбере и има смелостта да разбере, че духовният живот трябва да стане свободен, че онова, което е духовно в него, трябва да бъде поставено върху собствената основа на духа, той ще може да подтикне себе си и към разбирането как ще се оформя в бъдеще стопанската страна на тази духовна част на тричленния социален организъм.

Така се вижда, че в духовния живот непременно трябва да цари свобода. Защото тази свобода в духовния живот е всъщност основата за равенството на правния живот и тя е също и основата за братството на стопанския живот. Тази основа трябва да бъде взета предвид преди всичко, когато става дума за социализиране. Иначе, иначе може би наистина ще могат да се създадат външни институции от всякакъв вид, но когато тези външни институции отидат малко по-нататък, ще се стигне дотам, докъдето например се стигна в Русия при ленинизма, където има равно право за всички – във фразата! Където обаче днес вече са стигнали дотам, че единият работник получава шест пъти по-високо заплащане от другия и където някои умствени работници вече получават до 200 000 рубли, и където вече много силно се клони към стария капитализъм.

Ако искаме да социализираме, тогава ни е необходимо да вникнем в действителните жизнени условия на здравия социален организъм, а не просто да крещим по света партийни фрази и марксистки папски догми като единствено практичното. Братството и истинският социализъм ще могат да се изживеят само ако върху основата на едно

действително социално възпитание на хората могат да се появят такива хора, които да поставят на мястото на антисоциалните нагони социалните нагони, защото външните институции няма да направят социализъм. Именно в областта на стопанския живот много скоро ще се покаже, че никакви външни институции не могат да създадат социализъм, ако хората, които стоят вътре в този стопански живот, не умеят да подредят според разума и братството онова, което досега на тази почва е било уреждано според абстрактните принципи на печалбата от капитал и заплата, на предлагането и търсенето. Защото на фона на объркваните идеи, че производствените отношения сами по себе си се развиват така, че хората да могат да живеят социално в тях, на фона на тези объркани идеи днес вече достатъчно ясно се откроява, че социалният живот трябва да бъде създаден от самия човек, от социалния човек. Сдружения от социално взаимодействащи хора ще бъдат онези, които ще създадат онова, което в моята книга „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“ обрисувах като смяна на капитала.

Когато видим как е действал капиталът, тогава трябва преди всичко да ни е ясно, че този капитал откъсна човека от действителния обективен интерес към производството. Вместо да се отдаваме на онова, което създаваме, да го създаваме така, че да му предаваме нагласата: Така, както те правя, ти служиш на другите хора, на моите ближни, на които гледам братски, – вместо да предаваме това на човешките изделия, днес се гледа към онова, което може да се впише в главната книга като продажна цена на изделието. В това откъсване на човека от интереса към човешкото дело се крие същинската вреда от капиталовото и наемното отношение. Само поради това се стигна и дотам, че капиталът започна да се смята за нещо, което може изцяло да се откъсне от действителното сътрудничество, от непосредствено дейното сътрудничество в рамките на човешката общност, на човешките дела, и че капиталът е нещо, което се умножава от само себе си, което се умножава и у онзи, който не го е придобил сам чрез своя труд.

Вредата от радикалната капиталова система може да се изрази по съвсем прост начин. По право всеки капитал всъщност възниква

благодарение на това, че някакъв духовен труд произвежда нещо, което служи на ближните, служи като производство на блага. Но на мястото на тази връзка на духовните сили на човека с капитала е застанало нещо друго, застанала е личната частна собственост върху земята, личната частна собственост върху средствата за производство. В една действителна правова държава никога не може да съществува право върху земята като частна собственост. Разпределянето на земята трябва да става в демокрацията, а оползотворяването на капитала – така, както съм го изложил в моята книга „Основните точки на социалния въпрос“ – може да се извършва в правилния смисъл само тогава, когато готовото средство за производство вече не е продаваемо, а е свободно благо. Тогава онова, което днес е дадено на капитала, ще бъде отново върнато на духовния труд.

Ето към това трябва да се стремим, но към него можем да се стремим само ако умеем да възпитаваме хората и по такъв начин, че те да умеят със свободен дух сами да се поставят пред своите ближни, да застават в човешката общност с равно право, без да искат привилегии, и за стопанския живот, който трябва да се ръководи само от производството и потреблението, да създават организации, които се разчленяват на свободни асоциации, сдружения, кооперации, изградени върху принципа на истинско братство, с разбиране за потребностите на потреблението на хората. Който иска капиталът му да носи лихва, без да е свързан с някакъв духовен труд, той може да е получил този подлежащ на олихвяване капитал само по наследство или по друг начин от човек, който чрез своя духовен труд е бил свързан с капитала. Но връзката между капитала и човека е оправдана само дотогава, докато способностите, духовният труд на човека оправдават връзката със средствата за производство, които всъщност са капиталът. От социална гледна точка притежанието на капитал от някого, който сам не произвежда, е същото, както ако някой би искал да му се плаща за кораб, който е потънал в океана. Един кораб, който е потънал в океана, вече не може да донесе на хората каквото и да било. Той е изчезнал и на негово място трябва да застане друг кораб. Който получава лихва от капитал, без да работи, той е като човек, който би искал да му се заплати за онова, което произлиза от

един потънал кораб. С изчезването на човешките способности и със смъртта на човека връзката между него и средствата за производство, тоест капитала, трябва да може да се прекрати.

Това са неща, които днес все още са толкова малко ясни на хората само защото противоречат на сегашните обичаи и на сегашните институции. Неразбирането произтича само от привикването към старите отношения, а не от това, че самото нещо не би могло да се разбере.

Може да се каже: Ти твърдиш, че нещата, които изказваш, са практични, докато те всъщност са идеалистични! Е, който днес не прозира, че идеалистичното трябва да стане практично и че тъкмо затова сме стигнали до днешните състояния, защото винаги сме вярвали само, че практичното се състои в рутината на съжителството с външните институции, който не прозира, че тази вяра е била измамна и че идеите днес са практичното, той не може действително да участва в онова, което е необходимо за новото изграждане на развитието на нашето човечество. Живеем във време, когато идеализмът – ако искаме така да наречем онова, което тук се излага въз основа на житейската практика – е най-практичното.

Завчера посочих голямата разлика, която съществува в човешкото душевно състояние на Ориента и на Окцидента. Ние тук, в Средна Европа, сме поставени между това душевно състояние на Ориента и онова на Окцидента. Ако осъзнаем, че като народ на средата имаме задачата, изхождайки от германската народностна същност, чрез равномерно, чрез самостоятелно изграждане на духовния живот, на правния, държавния или политическия живот и на стопанския живот да постигнем и изравняването между Ориента и Окцидента, тогава ще застанем на онази почва, от която трябва да произлезе за нас нещо сигурно за бъдещето, дори когато днес хората от всички страни искат да ни измъкнат почвата изпод краката. Те могат да направят това до известна степен, защото ние като народ на Средна Европа в продължение на десетилетия пропуснахме да застанем на почвата, от която извира нашата същинска сила като средноевропейски народ. Но не бива да се забравят връзките с онези сили на нашата народност, от които са разцъфтели великите идеалистични и същевременно

най-велики постижения на човечеството – на Лесинг, Хердер, Гьоте, Шилер и така нататък. Не бива да се забравят онези средноевропейски импулси, от които в друго сурово време Йохан Готлиб Фихте вля огън в сърцата на средноевропейските народи. Това, което всъщност лежи в основата на този факт, другите народи го предчувстват. Но ние не бива само да го предчувстваме, трябва да го познаем. Трябва да си кажем: ако другите ни мразят, ако другите се конкурират с нас и искат да ни унищожат чрез нещо, то това е онова, което сме развили през последните десетилетия не като наша най-собствена същност, а като онова, което прекалено много прилича на другите, което сме копирали от тях като негермански индустриализъм. Ако тогава познаем къде са истинските корени на нашата сила, тогава за нас още има надежда! Ние, германците, не бива да заставаме на почвата, на която чисто външният капиталистически живот на последните десетилетия ни е поставил в конкурентна борба с другите. Трябва да застанем на една духовна почва. Трябва да разберем, че онзи патриотизъм, който се състоеше в това да се отдаваш само на надеждата, че Германия, побеждавайки, ще донесе на предприемачеството още повече капитал, че онзи патриотизъм, който сега се заменя с другия: Да преминем към другите, нека сега бъдем патриоти там, защото оттам капиталът може да носи лихва – трябва да разберем, че този патриотизъм не е германски патриотизъм!

Трябва да можем да застанем на тази почва. Трябва да можем да разберем себе си като народа, който е поставен между Ориента и Окцидента за ново изграждане от свободата за духа, от равенството за правото, от братството за стопанството. Там, на Изток, някога е изгряла най-силната духовна светлина, на Запад се произвежда горивото за този духовен живот. Духовната светлина на Изтока догаря, изпаднала е в нирвана. Горивото на Запада няма да може да свети, ако само се постави в тъмнината на капиталовото и наемното отношение между хората. Ние в Средна Европа трябва да черпим надеждата си единствено и само от това, че чрез светлината на Изтока ще събудим горивото на Запада, така че то да стане огън, който може да разпали човечеството.

Това е нашата идеалистична, но в най-висока степен практическа задача. Това е онова, за което най-много бихме искали да мислим в тези дни, които така ужасно стягат сърцата и душите, когато горивото на Запада иска да ни отнеме и малкото, което още имаме, когато искат да ни тласнат в материална нужда и в материална мизерия. Мнозина днес още не го разбират, но е така. Тези дни го възвестяват гръмко: става дума за битие или небитие! И онова, което трябва да извира от това познание, че става дума за битие или небитие, е, че сме призвани да запалим горивото на Запада чрез светлината на Изтока. Днес, притиснати в най-горчивата нужда, можем да си спомним едни думи на Фихте, които също са били изречени в сурово време, когато той, говорейки от германци изобщо към германци изобщо, е казал: Ако не познаете сами себе си, ако не намерите себе си в самите себе си, светът губи онова, което може да има само чрез вас! – Въпреки всичко потискащо, ако имаме доверие в духа, въпреки цялата нужда и цялата мизерия, които ни очакват, все пак можем да вдигнем глава към онези, които искат да ни унищожат, и да им извикаме: Ако ни унищожите, тогава унищожавате нещо, от което се нуждаете, което не можете да получите отникъде другаде освен от тази Средна Европа, която сега искате да стъпчете в праха. Вие сте се научили да викате „Свобода, равенство, братство“, ние обаче искаме да дадем съдържание на онова, което в тези три думи отдавна се е превърнало в празна фраза, да му дадем съдържание от главата, като казваме изцяло, а не наполовина: Свобода за духа! Искаме да му дадем съдържание от сърцето, като казваме изцяло, а не наполовина: Равенство за правото! И искаме да му дадем съдържание от целия, от пълния човек, като разбираме човека духовно и телесно, като изричаме не наполовина, а изцяло: Братство за стопанството! Братство за цялото човешко съвместно живеене!

Задачите на училищата и тричленният социален организъм

Беседа пред „Сдружението на младите учители и учителки“

Щутгарт, 19 юни 1919 г.

За мен е голямо удовлетворение, че мога да говоря и пред членове на учителството. Защото, макар и да се чувствам по силата на своята съдба потопен в най-различни професии, макар и да се опитвам да разбера какво живее тъкмо в днешното време на смут и хаос в различните професии и класи, аз, от друга страна, се чувствам и особено у дома си, бих казал, в учителската професия, към която, макар и частно, но затова пък при не особено леки условия, и самият аз съм принадлежал в продължение на много години от живота си. Ала именно поради това се чувствам може би и тъкмо призван да приложа специално към тази професия онова, което трябва да се каже сега във връзка с преустройството на отношенията в човешкото развитие.

Може да се каже – тъкмо когато обхванем с поглед онова, което живее в днешното време, което живее като искания, като прозрения, повече или по-малко ясни или смътни прозрения по отношение на това, което трябва да стане, – може да се каже: ако учителят не бъде чут, когато става дума за онова, което днес като изискване на времето отеква по света, по целия цивилизован свят, това би било навярно най-голямата загуба за преустройството на нашия живот, която изобщо можем да си представим. И ако можехме да си представим, че учителството не би насочило интереса си към работата по това преустройство на човешките отношения, то съвсем сигурно от това преустройство на човешките институции би излязло нещо, което много, много скоро би имало нужда от подобрение и което, от

друга страна, наистина по никакъв начин не би могло да послужи за благото на човечеството. От следващите ми изложения ще можете да предположите, че ще имам немалко възражения срещу днешните училищни институции; но ви моля наистина да не приемате това така, сякаш то същевременно е насочено по някакъв начин срещу самото днешно учителство. Защото напълно признавам, че днес учителството – макар в напора на живота то не винаги да стига дотам да го осъзнае напълно – дълбоко страда тъкмо при днешните училищни условия, а понякога навярно дори стене. Но тъкмо по тази причина може би ще бъде възможно онова, което днес наричат социален въпрос, да бъде обсъдено и в кръга на учителството най-дълбоко и най-значимо. Та нали учителят всъщност и лично – макар че това е по-малко важно – е в най-висока степен заинтересован от онова, което в настоящето и в близкото бъдеще трябва да стане от призива за социализиране на човешкото общество! Защото може да имаме едно или друго против повече или по-малко радикалните партийни програми, които днес кръжат по света – за това днес няма да говорим твърде много; но от тези радикални или по-малко радикални социалистически партийни програми излизат наяве и всевъзможни програми за така нареченото „социализиране на училищното дело“. Ако в духа на тези социалистически програми училищното дело бъде социализирано заедно с останалото, тогава би се получило не само онова, от което днес много плахи души се боят при преобразуване на човешките отношения в духа на партийния социализъм, но при осъществяването на социалистическата партийна програма за училището най-вероятно – макар че днес това още не се вижда достатъчно – би се получила най-чистата педагогическа лудост. Ако и това отново е изказано донякъде радикално, извинете ми го, тъй като в никоя посока не съм склонен да развивам нещо друго освен обективна идея, практическа обективна идея, а в никакъв случай нещо партийно, в каквато и да е посока.

След този увод ще намерите за разбираемо, че тъкмо по отношение на нашето сегашно училищно дело се повдига въпросът: Как се проявяват плодовете на това училищно дело в практическия

живот, в онзи практически живот, от който днес навсякъде се надига призивът за преобразуване?

Ако не само външно теоретично, а със сърце и сетива сме привързани към училищното дело като към най-важния фактор в развитието на човечеството, тогава трябва да си кажем следното. Виждаме как днес, понякога по доста съмнителен начин, хора, които изобщо не могат да обхванат живота в неговите действителни изисквания и възможности, съставят партийни програми. Виждаме как се подхранва вярата, че хора, които с реформите или революциите си можеха да извадят наяве само най-лошото, искат да реформират или да революционизират живота. Срещу това все пак трябва да поставим въпроса: не са ли в крайна сметка все пак душите на всички онези, от които сега толкова много хора се страхуват, не са ли тези души минали през нашите училища? Днес гледаме с тревога към пролетариата и трябва дори да се признае, че тази тревожност не е съвсем неоснователна, в никакъв случай не е неоснователна. Но този пролетариат е минал през нашите училища и ние все пак трябва да си кажем, ако не мислим късогледо: нашите училища са възпитали и този пролетариат. И в онова, което пролетариатът иска, както и в онова, в което той греши, трябва все пак да разпознаем и нещо от това, което се изразява с думите: „По плодовете им ще ги познаете.“ Това не бива да бъде повърхностна агитаторска фраза, то трябва само да насочи вниманието към културно-историческия проблем на днешното възпитателно и учебно дело. При това трябва да ни е ясно следното.

С пролетария през последните три до четири века, а особено през деветнадесетия век, се е появил нов човек, човек с такова телесно, душевно и духовно състояние, какъвто в по-ранните векове все пак още не е имало. Онова, което прави днешния пролетарий такъв, е, че той, за разлика от другите членове на човешкото общество, в много по-голяма степен, отколкото беше по-рано, виси, така да се каже, с цялото си човешко съществуване във въздуха. И особено от педагогическа гледна точка трябва да ни интересува това, че пролетарият в настоящето е онзи човек, който по отношение на своето житейско съществуване трябва да си каже: ако сам бъде подтикнат

или ако другите го подтикнат да напусне мястото си, тогава той стои пред нищото. Тогава той, така да се каже, вече не се чувства във връзка с онова, което сплотява човешкото общество. Срещу това трябва да се каже, че тъкмо в онова време, в което пролетариатът се е развил по този начин, възпитанието чрез училището в крайна сметка все пак е било водено така, че това възпитание не е могло да направи от човека цялостен човек. Със сигурност не по вина на учителството, а по вина на зависимостта на училището от държавата и от стопански сили! Колкото и съобразно с нещата, изхождайки от действително познание за ставането на човека, да се беше занимавал някой в непосредствено отминалото време с подрастващото дете – като учител той все пак беше притиснат между две сили, които в крайна сметка не винаги са действали в смисъла на онова, което учителят трябваше да смята за своя задача по отношение на възпитанието на човека чрез училището.

Днес, когато имаме именно училището, което наистина е напреднало, но което все пак се е развило от по-ранни състояния, днес учителят е притиснат между родителския дом и държавата. Разбира се, във всички области има изключения и от само себе си се разбира, че една дума, която иска да характеризира нещо, не винаги може да бъде напълно приложима към всички отделни случаи, но като цяло все пак важи, макар и изказано радикално: днес учителят трябва да приема в училището децата, разглезени от родителите, а когато ги изпраща от училището и трябва да ги предаде на държавата, тогава държавата възможно най-скоро отново изсмуква от душите онова, което учителят се е постарал да вложи в тези души. Между тези две крайности, които в никакъв случай не действат в смисъла на възпитанието чрез училището, днес учителят всъщност е притиснат. И когато той напълно осъзнае своята професия, тогава той всъщност стене между тези два вида разглезване на своя възпитаник – разглезването от родителския дом и разглезването от държавата. Това, както казах, е казано радикално. Но в крайна сметка получаваме ли от родителския дом други деца освен онези, които най-напред са израснали покрай самите родители, израснали са покрай родителите така, че идват в училището с всички предразсъдъци на родителската

двойка, че са попили всичко, което самите родители носят в своите сърца и в своето душевно състояние – от съсловието и от класата, в които се намират? А от друга страна, изпращаме децата от училището, пускаме ги в човешкия живот, трябва да ги изпратим в държавната общност. Какво означава това тъкмо за настоящето, ни показва цялото ужасно положение на човечеството в това време.

Разбира се, преживяхме голямо нещастие, ще преживеем още немалко нещастия. Но не видяхме ли тъкмо в нещастието онова, което, ако само имахме достатъчно зорко око за това, бихме могли да видим още в щастието – не видяхме ли като основно качество на днешния човек, че той всъщност не е развил през детството онази вътрешна душевна мощ, чрез която би могъл да застане в живота така, че съдбата на живота да не може да пречупи неговото мислене, неговото чувстване, неговата воля? Днес във всички съсловия има повече пречупени характери, пречупени натури, отколкото се смята. Това се вижда по смътните, мъгляви мисли и представи, които днес хората по целия цивилизован свят си създават за ужасните събития, които се стовариха. Може ли днес изобщо някой да си представи как се е стигнало до това? Може ли той изобщо още да обхване с поглед каквото и да е в живота? Чувства ли се още достатъчно силен, за да се включи сега наистина дейно в живота? Пречупени човешки натури, повече, отколкото се смята, са всъщност нашите днешни съвременници! И трябва да попитаме и за причината, поради която училището не можа да създаде онова, което би породило в човека здрава опора за живота, така че той да не може да бъде пречупен от живота и от своята съдба.

Ако от по-дълго време беше оставено само на училището да образова човека така, че той да трябва да застане в живота чрез онова, което училището има да му даде, тогава днешните условия щяха да бъдат други. Но не беше така. Училището можеше да даде на човека нещо. Ала онези хора, които принадлежаха към привилегированите, към ръководните, водещите кръгове, те все пак поставяха човека в живота не чрез училището, а чрез семейството, чрез роднините, чрез протекция и други подобни. Грижеха се младият човек да попадне в едно или друго житейско положение именно чрез връзките, които

самите те имаха в живота. Единственият човек, който прави изключение от това, за когото това не важи, е пролетарият. Затова той е и за училището същинският „модерен“ човек. Детето на пролетария не може да бъде толкова силно разглезено – разбира се, от други неща, но не от родителите, – защото родителите нямат време за това. И детето на пролетария, когато бъде изпратено от училището, не се поставя в човешката общност чрез семейни връзки, чрез протекции и подобни неща, а трябва да застане в живота чрез това, което то е според своето собствено вътрешно душевно състояние. Пролетарият, човекът, пуснат сред човечеството, който може да разчита само на себе си, затова е в това отношение в съвсем различно положение в сравнение с хората от ръководните, водещите кръгове. Това е, което направо е дало на нашето училище неговия отпечатък, наложило му е неговия характер; това е онова, което трябва да се обмисли в настоящето. И това е също онова, което поражда въпросите, изхождайки от които тъкмо учителството трябва да участва в големите социални проблеми на това време.

По съвсем нов начин изниква въпросът: Как трябва да изковем човека за живота? Как трябва да възпитаваме чрез училището така, че човекът през времето, в което минава през училището, да развие онези сили, които са заложени в неговата вътрешност – силите на мисленето, на чувстването, на волята, на действието, – така, че те да са налице в по-късния живот с такава сила, че съдбата на живота да не може да ги пречупи? Този въпрос изниква с невиждана досега сила заедно с основните въпроси на пролетариата. Как трябва да се възпитава, да се възпитава чрез училището – този въпрос поради това днес придобива нов облик. И тъкмо затова е необходимо преди всичко учителят да има преценка за това как трябва да бъдат развивани в училището хората, които трябва да бъдат поставени в живота.

Какво всъщност се иска сега – макар че за неговия облик в различните партийни програми и партийни мнения наистина си създават доста смътни понятия – и как всъщност днес се разглеждат такива въпроси, това се вижда тъкмо от такива социалистически училищни програми и училищни идеи, които се разпространяват. Достатъчно е да се погледнат само няколко главни точки на тези социалистически

училищни идеи и училищни програми. Там например някои социалистически личности подчертават единното училище. То не бива да бъде униформено; то трябва да бъде възможно най-диференцирано, така че да се вземат предвид отделните човешки способности и заложби. Социалистите изразяват това искане, като казват: Искаме диференциране на учебния план за единното училище, но искаме единство на „организацията“. Това означава, че единното училище трябва да бъде организирано по униформен начин. Организационното устройство не трябва по никакъв начин да взема предвид какви са човешките индивидуалности, а това трябва да бъде внесено чак след това, но – по какъв начин? Много странно е, че изобщо такава училищна програма може да излезе от социалистически кръгове, по простата причина, че социалистите, изхождайки от своето материалистическо разбиране за историята, винаги подчертават, че човекът е изцяло продукт на външните условия, че той изобщо не е продукт на нравствени, на правни, на естетически, на религиозни възгледи. Всичко това – право, нрави, религиозни, естетически възгледи, а също и науката – социализмът в своето марксистко папство нарича просто „идеологическа надстройка“. Действителността за него е начинът, по който са организирани стопанските отношения. Този начин всъщност създава човека, а всичко друго се изпарява в човешката душа като идеологическа надстройка. И сега социализмът съставя училищна програма, в която иска униформиране на организацията и специализиране на учебния план. Учебният план тогава би донесъл нещо, което трябва да бъде повече или по-малко идеологическата надстройка, а организацията предлага наличните условия, в които детето трябва да бъде поставено, чрез които човекът трябва да бъде формиран и изграден.

Когато се иска униформиране на организацията, то според основните идеи на социализма всъщност се иска униформиране на цялата човешка природа, защото диференцирането в учебния план няма да направи така, че предметът на това диференциране да не е просто „идеологическа надстройка“. Тъкмо от тази програма можете да изучите какво гъмжило от противоречия се надига от днешните изисквания на времето и какво ще стане, ако си представим, че от

днешните изисквания на времето тези противоречия по някакъв начин трябва да станат действителност!

Но самите изисквания на времето – можем ли да направим нещо срещу тях? Срещу изискванията на времето всъщност не можем да направим нищо. Те са налице. Човечеството на днешната степен на своето развитие така или иначе е достигнало известна степен на своето съзнание, достигнало е известно душевно състояние, което се изразява особено в пролетарските искания, които впрочем могат да бъдат само сигнал за ново образуване, което се извършва в съвсем друг смисъл, отколкото си го представя пролетарият. Но в развиващото се по-нататък човечество известен вътрешен силов импулс е обхванал това човечество и този силов импулс отдавна се изразява в две думи – демокрация и социализъм, които в наше време много силно са се превърнали в празна фраза и в лозунг. Тези две думи се надигат с все по-голяма и по-голяма сила от дълбините на развитието на човечеството. И в наше време, макар да се говорят много глупости за демокрацията, а също и за социализма, все пак трябва да се каже, че в наше време и двете звучат с усилена сила от тези дълбини на общочовешкото. Иска се по-висока степен на демократизиране на държавата и се иска също по-висока степен на социализиране на стопанския живот. Срещу тези искания не може да се направи нищо, те несъмнено са елементарни изисквания на развитието на човечеството. Но по отношение на тях задачата е да се заеме разумна позиция. Какво означават всъщност тъкмо тези две искания „демокрация“ и „социализъм“? Те все пак означават в крайна сметка, че онова, което става в държавната и стопанската общност, се поставя във волята на отделния човек много повече, отколкото е било досега. В демокрацията отделният човек – чак до силно потиснатите пролетарски кръгове – иска да участва в държавните институции в по-висока степен, отколкото досега. В социализирането човекът пък иска да има индивидуално, лично влияние, широко влияние върху стопанския живот. Достатъчно е да си спомним дори повърхностно какви са били условията в по-ранни времена и ще трябва да си кажем, че човешката общност е била много по-обвързана. Отделният човек е бил много по-склонен, въз основа на традиции, обичаи,

установения ред, да се вписва в онова, което му е било налагано от властта, от други авторитети. От тази нагласа на подчинение пред властта, от това чувство за авторитет човекът иска да се измъкне чрез демокрацията и социализирането. И като се иска да се отговори на тези искания, особено от социалистическа страна, какво всъщност се изисква тогава за училището? За училището също се иска социализиране. Представят си, че онова, което сега трябва да се появи у възрастните в държавния и стопанския живот, може би малко отслабено, но все пак до известна степен, ще намери място и в училището. В една програма, написана от социалистически мислител, също пише, че в бъдеще трябва да бъде премахнат – днес впрочем искат всичко да „премахнат“, това е най-голямата грижа на хората, а как да го устроят наново, за това се грижат по-малко, – че трябва да бъде премахнат авторитетът на ректора, на директора. Искат също до известна степен да ограничат авторитета на самия учител и говорят за училищни общини с известно самоуправление на учениците, където учителят трябва да се включи в училищната общност като другар. И с отстраняването на ректорството и на директорството трябва да израснат онези хора, които тогава трябва да бъдат особено годни за демокрация и социализъм. Това значи, че онова, което се появява като изискване на развитието на човечеството за условията на общността на възрастните, всъщност искат да го въведат още за децата. Но при това нещо се забравя. И това, че то се забравя, показва какви лоши психолози, какви лоши изследователи на душата всъщност има нашето време днес. Защото добрите изследователи на душата никога не биха могли да мислят: ако връзките на хората сред възрастните станат по-хлабави, тогава нека направим по-хлабави и връзките сред подрастващите деца. – Защото добрите изследователи на душата биха казали тъкмо обратното. Те биха казали: е, щом вече е налице изискването на времето, че сред възрастните връзките на човешката общност трябва да станат по-хлабави, за да има повече демокрация и социализъм, тогава толкова повече децата трябва да бъдат възпитавани така, че в по-късния живот да станат способни за демокрация и социализъм. Защото, ако още като деца бъдат възпитавани така, че сред тях в организацията на училището да

цари колкото е възможно повече демокрация и социализъм, тогава в по-късния живот те със сигурност вече няма да стават за нищо в демокрацията и социализма.

Това е, което, както съм убеден, би трябвало да кажат добрите психолози, които имат честни намерения към социализма и демокрацията за подрастващото човечество. Те би трябвало да кажат: значи толкова повече в сърцата на децата трябва да бъдат вложени зародишите, които после, когато децата станат възрастни, демокрацията и социализмът да не могат отново да изтръгнат! Но тогава това води към основния въпрос на училищната методика, към основните въпроси на педагогиката, защото тази педагогика в бъдеще все пак ще трябва да получи друг облик от този, който е имала в миналото. В бъдеще тя преди всичко ще трябва да изхожда от дълбоко разглеждане на същността на човека, на самата човешка природа. Ще трябва да се изучава самата природа на човека много по-дълбоко, отколкото е възможно в настоящето, за да може човек да действа като преподавател сред децата. Нашата природна наука е отпразнувала най-големи триумфи през последните четири века. Който познава методите, съвестния начин на природонаучното изследване, той знае и какво дължи човечеството през последните четири века на това природонаучно направление и на тази природонаучна изследователска нагласа. Но е невъзможно тъкмо когато природната наука изпълнява своя идеал, с тази природна наука да се познае човекът. Никога и по никакъв начин не може с природната наука да се познае човекът! Защото човекът с всички понятия, които възникват у него от разглеждането на природата, никога не може да познае в себе си онова, което в него се издига над цялата природа, което в него е душевно-духовно. Затова е дори разбираемо, че в епохата, в която природната наука се е изкачила до своя връх, познанието за човека тъкмо за нашата западна цивилизация – източните народи ни упрекват за това достатъчно силно – все повече и повече е намаляло. Който сам е усвоил природна наука в днешния смисъл на времето, той знае как същинската същност на човека се разпада в ръцете му тъкмо когато се занимава добре с природна наука. Но съвсем не е така, че същността на човека се разпада в ръцете само

на природната наука, а онова, което е станало природонаучен начин на мислене, природонаучен начин на представяне, то е завладяло цялото съзнание на времето. То живее във всяка уводна статия на всеки вестник и господства над най-широките кръгове, които днес участват в изискванията на времето в най-новия смисъл. И това ни показва едно много значително раздвоение. Бих могъл да ви приведа много примери, които биха могли да бъдат доказателство за това. Ще посоча само един.

Днес има един много значителен природоизследовател, Оскар Хертвиг, който в своята област, биологията, е превъзходен човек, може би един от най-големите, от най-значителните биолози на настоящето. Преди няколко години той написа книгата „Възникването на организмите. Опровержение на Дарвиновата теория за случайността“, една много хубава, значителна книга от природонаучна гледна точка. И ето че нещастникът си науми, че трябва да напише социална книга, книга за социално-правни въпроси. И тази книга е чиста безсмислица, пълна глупост е. Това е характерно явление. Днес човек може да мисли природонаучно проникновено, да владее съвестно природонаучните методи и да не знае абсолютно нищо по отношение на всичко социално и правно и на онова, чрез което човекът се издига над природата. Тъкмо понеже и нашето педагогическо мислене в много отношения е било обхванато от природонаучното мислене, то е изгубило истинското вглеждане в ставащия, развиващия се човек. Но този ставащ, развиващ се човек ще бъде най-големият проблем на бъдещата педагогика. Много добре зная, че за онова, което ще изложа в следващите изречения, някои ще кажат: но това е нещо, което се разбира от само себе си. Ала именно на такава очевидност в настоящето се обръща твърде малко внимание. Има един израз – както има много изрази, които са верни, когато се прилагат правилно, и които са напълно погрешни, когато се прилагат погрешно – и той гласи: Природата не прави скокове. Е, природата всъщност навсякъде прави скокове. Когато преминава от зеления лист към оцветеното венчелистче, тя прави скок, и когато преминава от оцветеното венчелистче към плодника, тя отново

прави скок. Природата прави само скокове. Така е и в човешкия живот, ако само се разгледа този човешки живот достатъчно дълбоко.

За младата възраст на човека имаме три жизнени периода, строго разграничени един от друг. Първият обхваща детската възраст до смяната на зъбите. Тази смяна на зъбите е съпроводена от много, много по-интензивна намеса в човешкия организъм, отколкото днешната физиология изобщо подозира. Цялото същество на човека, както то се развива от раждането до смяната на зъбите, когато премине през смяната на зъбите, става душевно-духовно и до известна степен също телесно нещо съвсем друго. Вторият жизнен период е онзи, който продължава от смяната на зъбите до половата зрялост. Третият започва с половата зрялост и продължава до края на второто и началото на третото десетилетие от живота, чак до навлизането в двадесетте години. Едно по-точно изучаване, основано на вътрешните качества на човека, на ставащия човек, трябва в бъдещата антропология да стане основата на една истинска педагогика.

В първия жизнен период за подрастващото дете има един определен момент на растежа, който господства над всичко останало: детето е подражател. Детето е така устроено, че чак до жеста, който прави, чак до движенията на ръцете, които извършва, чак до сръчността, която усвоява, то като подражаващо същество възприема природата на онези хора, които действат в неговото обкръжение. Но това стига много по-далеч, отколкото се смята. Онова, което действа от човек на човек, е действително много по-дълбоко, отколкото обикновено се подозира. Ако сме добри хора в обкръжението на детето, то заедно с нашия външен жест в детето преминават и нашата доброта, нашата способност за любов, нашата благосклонност. И особено когато вече започнем да учим езика от своето обкръжение, тогава става преливане на онова, което родителите и обкръжението иначе пазят душевно в своята душа, в идващия, подрастващия човек. Детето изцяло се приспособява към обкръжението, то става такова, каквото е обкръжението, защото в човешката природа до времето на смяната на зъбите господства принципът на подражанието. Това може да се наблюдава в отделни случаи.

Идват родители при някого и казват: Ах, сполетя ни голямо нещастие с нашето дете, нашето момче откраднa от нас! – Тогава трябва да им се каже: вижте, може би онова, което детето е направило, изобщо не означава кражба; на колко години е всъщност детето? – На пет години. – Пита се по-нататък: Как всъщност се е случило това? – Ами, отворило чекмеджето, взело една монета – разказвам един определен, конкретен случай, – дори споделило с други деца онова, което си е купило като лакомство. Тогава може да се каже на родителите: Разбира се, такова нещо не бива да се оставя да мине просто така, но то е станало не от друго, а от онова, което детето всеки ден е виждало по много пъти: майката отива до чекмеджето, изважда една монета, за да купи нещо. Детето подражава, прави същото, прави го не като неправда, а като нещо, което по принципа на подражанието трябва да стане от само себе си. – Затова до смяната на зъбите родителите трябва да мислят по-малко за това да въздействат върху детето с всевъзможни проповеди и добри поучения, което няма абсолютно никакво значение, защото в това време поученията за детето всъщност са само звук, който достига до детското ухо, а родителите трябва да се стремят да бъдат такива, че детето да може да подражава на всичко. В това време това би бил най-добрият възпитателен принцип.

Ако човек се замисли малко върху сегашните условия, няма да намери чак толкова радикално твърдението, че училището много често получава не особено добре възпитани деца. Защото този принцип – да не вършиш нищо, да не говориш нищо, дори да не мислиш нищо, което би могло да поквари детето чрез подражанието, – този принцип наистина е все още слабо разпространен. Но какво всъщност се крие в този принцип на подражанието? Ами когато през първите детски години се зачита принципът на подражанието, когато в душевните сили особено се затвърди онова, което може да се затвърди чрез правилно спазван принцип на подражанието, тогава в детето възниква нещо, което по-късно – защото цветът на онова, което е било семе, разцъфва в живота често доста късно, – което по-късно го прави способно да бъде наистина свободен човек. Който никога не е имал около себе си такива хора, на които да може да се

отдаде дотолкова, че да може да им подражава, да приема в самия себе си онова, което те вършат, той не се подготвя за демократичен живот, той никога няма да стане способен да се наслаждава на свободата в живота. Ето това трябва да се разглежда като взаимовръзка в живота. Трябва само, както вече казах, да си даваме ясна сметка, че цветът и плодът на онова, което е било посято в човешкия живот, понякога просто израстват много по-късно, отколкото се мисли. Онова, което се посява през първите седем години от живота чрез правилен принцип на подражанието, то се отпечатва дълбоко в душата на детето и поникува чак в двадесетте години и после през целия по-нататъшен живот. Както изобщо е в живота: никой човек не получава за по-късния си живот способността да благославя с ръката си, ако в детството си не е бил възпитан да моли с ръката си. Онова, което се възпитава в детството, в живота често се превръща тъкмо в своята противоположност: моленето се превръща в благославяне и други подобни.

След това започва времето, което е важно преди всичко за училището – времето от смяната на зъбите до половата зрялост. И това време на свой ред има в развиващия се човек характерен принцип на развитието, който лежи в основата му. Това е – а до него стигаме, ако наистина изучаваме човека – чувството за авторитет. Невъзможно е у подрастващия човек между шестата, седмата година и четиринадесетата или петнадесетата година да се развият определени сили на мисленето, чувстването и волята, които трябва да се развият тогава, ако искаме да възпитаваме детето през тези години без чувството за авторитет. През тези години човек трябва да е преживял това – да гледа към друг човек или към няколко други хора така, че да може да си каже – макар като дете да не го изрича, – все пак да си го казва вътрешно, чувствайки: Онова, което казва този човек, е истината. Изобщо никога не се научаваме да търсим истината в живота, ако първо не сме я търсили в човек, който е бил за нас авторитет. Невъзможно е да се изградят определени способности в човешката природа, ако чрез онова, което сме като учители и възпитатели, не поставим детето в положение, в което да бъдем за него абсолютният авторитет. В това отношение в училището трябва да цари един вид

свещено чувство за авторитет. И ако се мисли, че нещо друго освен това свещено чувство за авторитет ще възпитава за демокрация и социализъм, ако се мисли, че една демократично-социалистическа училищна общност ще възпитава за това, тогава се върви по съвършено погрешен път. Ако искаме възрастните хора да имат вътрешна дораслост, ако мога така да се изразя, до демократичния и социалистическия живот, тогава децата трябва да са се научили да гледат нагоре към учителите като към авторитети. Ето това трябва да внесем като атмосфера преди всичко в училището, ако искаме да възпитаваме тъкмо по правилния начин съобразно изискванията на нашето време. Само когато човек между седмата и четиринадесетата си година израства така, че да се изкачва, така да се каже, като лоза нагоре по другия човек, който е за него авторитет, само тогава се развива цялостният човек, който трябва да се развие. А този цялостен човек може да се развие само ако през това време подхождаме педагогически към някои неща по много задълбочен начин. Тук трябва да се каже, че тъкмо за това време е особено характерно преди всичко едно нещо, и то отново във връзка тъкмо с авторитета. Всички знаете изказването на Жан Паул, че през първите си три детски години всъщност научаваме от нашата дойка повече за живота, отколкото по-късно за три години в университета. Така беше все още по онова време, когато е живял Жан Паул. Това изказване е напълно правилно, срещу него няма какво да се възрази. Но знаете, че някои неща са обусловени от физиологията на детето. Няма нужда паметта на детето да бъде измъчвана. То запомня толкова, запазва в паметта си толкова, колкото му е нужно да запази в тази възраст до смяната на зъбите. Със смяната на зъбите обаче започва необходимостта грижливо да се съобразяваме с паметта на детето. Тук става дума преди всичко за това да не претоварваме паметта през това време, тоест да не натъпкваме в паметта нещо, което после от само себе си отново изпада от нея. Човек изобщо не си представя – а това, че не се знае, е пак следствие от лошата днешна психология, – колко лошо е за човека, когато силата на паметта му през това време е така измъчвана, че той трябва да вгражда в паметта си неща, които после от само себе си отново изпадат. Затова трябва да се погрижим да действаме по

възможност чрез повторения и други подобни – повторенията трябва да бъдат основата за времето между седмата и четиринадесетата, петнадесетата година – и да подредим за паметта нещата, които първо сме изложили по-подробно, по възможност в кратко обобщени изречения така, че човек наистина да носи в себе си определени неща, да пази в себе си поне до известна степен определени неща от тези години така, както християнинът пази своето „Отче наш“ – макар и в по-малка степен, – така че то да изплува отново и отново, да съставлява част от вътрешния душевен живот. През това време просто не бива да забравяме да се съобразяваме главно с развитието на душевните сили. В това отношение обаче се прегрешава много. Защото през това време се обръща повече внимание на учебните предмети, които животът и държавата изискват, отколкото на самия подрастващ човек. Нещата стоят така: всичко, което в живота е така конвенционално, както четенето, писането, не е нещо, което е така вътрешно обосновано, както например геометрията или смятането. Това, че имаме тъкмо този език, все пак е нещо, което е по-малко елементарно свързано с външния свят, а също и с всеобщото в света. Това, че имаме тези писмени букви, е по-малко свързано с всеобщите отношения в света, отколкото това, че например триъгълникът има три страни или че сборът от ъглите му е 180 градуса и други подобни. Всичко, което е така конвенционално, както четенето и писането, можем да използваме преди всичко за изграждането на интелектуалността; то изгражда най-вече разсъдъка. Би ни отвело твърде далеч, ако сега развиех по-подробно това положение на истинската психология, но който разглежда живота от всички страни, ще намери това положение потвърдено.

Напротив, всичко, което е повече свързано с всеобщите отношения в света или което се обръща към човешката памет, като обучението по история или по география, е свързано пак повече – макар това да звучи привидно парадоксално – със силите на чувството, оформя чувството. А всичко художествено, което предаваме на малкото дете, оформя живота на волята, и всъщност би трябвало да устройваме отделните учебни предмети така, че да имаме пред очи развиващия се човек и винаги да знаем: с това оформяме мисленето,

с това оформяме чувстването, а с онова оформяме волята. Важен е развиващият се човек, а не определена сума от знания.

Когато имаме тези принципи, тогава децата научават нещо, което днес се научава много малко. Днес се учи много: география, смятане, рисуване и т.н. Не искам да говоря за това. Все пак то би трябвало да се учи така, както казах сега; но малко се преподава как се учи. А самият живот е голямото училище на живота и човек излиза от училището както трябва само тогава, когато изнася от него способността през целия си живот да се учи от живота. Това обаче не е възможно, ако през тези години човек бива натъпкван със знания. Това е възможно само когато училището се използва, за да се изградят у човека, в неговата душа, тези сили на мисленето, чувстването и волята. Тогава се научаваме да се учим от живота. Ако искаме демокрация и социализъм, тогава не бива да имаме високомерието да смятаме, че можем навсякъде да определяме и вече да знаем всичко. Трябва да надмогнем манията за величие, според която е достатъчно да си на двадесет и една години, разумен и пълнолетен, за да бъдеш избиран във всички държавни парламенти, за да говориш така, както говорят хората, които имат опит в живота. Напротив, тогава човек трябва да бъде възпитан в най-съкровената човешка скромност: че в нито един миг не сме абсолютно завършени хора, а сме хора, които се развиват от раждането до смъртта. Че всеки ден от живота има определена стойност и че не напразно навлизаме в тридесетте си години, след като сме минали през двадесетте, а че всеки нов ден и всяка нова година ни носят все нови откровения.

Но това трябва да бъде заложено в училището като истински жизнен импулс чрез такива неща, за каквито току-що говорих. В природонаучната епоха тези неща не винаги можеха да заемат полагащото им се място. В природонаучната епоха например в училището се е промъкнал един принцип, който, разгледан от едната страна, е извънредно правилен, а погледнат от другата страна – крайно съмнителен: това е нагледността. Винаги ме побиват леки тръпки на ужас, когато вляза в някоя класна стая и видя там сметалото, на което децата трябва да учат „нагледно“ броене и събиране. При смятането това все още върви. Но когато принципът

на нагледността се разпростре радикално, срещу това трябва да се каже, че принципът на нагледността в педагогиката има основание само ако всичко в света е наистина нагледно. Но мислите ли, че всичко в света е наистина нагледно? Просто има много неща в света, които не могат да бъдат нагледни, а именно всички ценности на чувството и волята, симпатия, антипатия и т.н. Те изобщо не могат да бъдат направени нагледни, те трябва да преминават от учителя към ученика тъкмо чрез неопределени флуиди, ако мога да си послужа с този израз, тъкмо според принципа на авторитета. Това има много голямо културноисторическо значение.

Виждаме как днес хората са направо прекомерно развити интелектуално, тъкмо в нашата западна цивилизация, и как всичко, което предявяват като изисквания към живота, винаги свеждат до принципи на разсъдъка. А онова, което е най-разсъдъчното от всичко, което е изцяло само разсъдък, това е марксистката програма. Защото тъкмо това е основната характерна черта на марксистката програма: че тя е получила структурата си само от разсъдъка. Онова, което се съдържа в марксистката програма, всъщност се разбира както трябва чак когато се знае, че всичко в нея е продиктувано само от разсъдъка, от много остър разсъдък, от свръхостър, често от гениален разсъдък – но само от разсъдъка. В човешката природа, в човешката душа отделните душевни сили са във взаимна връзка помежду си. Когато едната сила се развие прекомерно, другите изостават; някои сили се развиват повече, други изостават. Ако силите на разсъдъка се развият прекомерно, емоциите изостават на по-ниска степен. Те наистина стават силни, но стават стихийни, стават диви. И така виждаме, че в нашата епоха на интелигентността най-дивите емоции, най-страшните инстинкти изплуват като „исторически искания“. Защото ето това идва от изтока на Европа и започва да залива Средна Европа: стихийните инстинктивни искания, които са противоположният полюс на интелектуалността. Би се искало в това отношение хората най-сетне да започнат да размишляват върху истинските взаимовръзки.

Има например двама наистина добропорядъчно-буржоазни философи. Единият е по-скоро природоизследовател в света на деветна-

десетия век – това е Авенариус, другият е Мах. Единият е в Цюрих, където е и преподавал, другият във Виена. Тези двама души, Авенариус и Мах, бяха развили до най-висша степен природонаучната нагласа. Те бяха превърнали тази нагласа във философска система. Защо? Защото принципът да се утвърди в човешката наука по възможност само нагледното от природната наука беше за тях всичко.

Тези хора бяха наистина много добропорядъчни, добри граждани, извънредно добропорядъчни хора, в това мога да ви уверя. И ето че философията на Авенариус и философията на Мах станаха държавна философия на болшевиките в Русия! Тази връзка би могла да изглежда необяснима. Външно може би човек би се опитал да я обясни с това, че много болшевики са следвали в Цюрих. Но не това е решаващото, защото на човек не му харесва философ, с когото не е вътрешно сроден. Вътрешната връзка е по-скоро тази, че онова, което е намерило израз в такова чисто природонаучно-нагледно мислене, действително е толкова едностранчиво, че от другата страна, чрез тайнственото в човешката природа, то пробужда онези емоции, онези стихийни инстинкти, които после се изживяват в болшевизма. Това не е случайност, зад това стои вътрешна закономерност. И повече от всеки друг върху такива неща трябва да размишлява учителството, защото тези неща в най-голяма степен спадат към културната педагогика.

Просто трябва да се запитаме: как трябва да възпитаваме детето? В нашето време, когато всичко е разбунено, не бива да се ограничаваме само с формалистична методика, педагогика и дидактика, трябва да привлечем историята на културата тъкмо за изграждането на здрава педагогика. Затова трябва да противопоставим на принципа на нагледността отново нещо, което изгражда волята. Опитахме в нашия кръг – срещу това може да има различни възражения, но то е в посоката, която току-що загатнах, – опитахме на мястото на чисто физиологичната гимнастика, при която всъщност се вземат предвид само движенията на крайниците по отношение на физиологията, да поставим евритмията, която всъщност е одушевеното изкуство на движението на човека и за която ще се окаже, че тя, както е изкуство, така от другата страна е и одушевена гимнастика и че тъкмо затова

може да постигне нещо значително за възпитанието на волята. И така трябва да се преобразува много от онова, в което сега твърдо се вярва, ако наистина искаме да разчитаме на такова възпитание на човека, чрез което човекът да може по правилен начин да врасне в демокрацията и социализма. Иначе демокрацията и социализмът ще станат най-страшната напаст за цивилизованото човечество на бъдещето. Най-много трябва да се вземе предвид това, че във време, когато хората искат да участват, първо, в държавния живот, второ, в стопанския живот чрез всевъзможни „съвети“, когато дори онова, което е било постигано от капитала, трябва да бъде заменено от разума на различните заводски съвети, съвети по обмена, стопански съвети – че в такова време хората трябва тъкмо по отношение на своето възпитание да преминат през онова, което ги прави способни да упражняват онова, което изискват демокрацията и социализмът. Защото демокрацията и социализмът не трябва да бъдат само човешко искане, те трябва да представляват и система от човешки дълг и задължения.

Ето колко сериозно трябва да се вземат нещата днес. И особено онова, което се крие в изискванията на времето за демокрация и социализъм, трябва да се внесе в педагогиката и във възпитателното дело. И ако човекът иска да развие истинско разбиране за потребностите и способностите на другия човек, ако, значи, трябва да се стигне до социализиране, тогава човекът трябва чрез принципа на подражанието, чрез принципа на авторитета да е възпитал в себе си онази способност за любов, която го води към истинско братство в живота. Защото социализъм без хора, склонни към братство, е дървено желязо! Затова наистина може да се каже: би било лошо да не попитаме преди всичко учителите, когато става дума да пристъпим към нови образувания в бъдещето на нашето общество, защото единствено от този ъгъл може да повее онзи вятър, който действа наистина оздравяващо по отношение на охарактеризираните изисквания на времето.

Лесно мога да повярвам, че днес, а и за преходния период, тъкмо учителството би могло да има доста големи опасения относно онова, което трябва да стане чрез стремежите на „Съюза за тричленност на

социалния организъм“ само за да станат възможни такова училище и такова възпитание, каквито бяха охарактеризирани тук. Този Съюз за тричленност вижда в зависимостта на училището от държавата, в проникването на държавния принцип в училището онова, което ще направи невъзможно в бъдеще в училището да се култивира онова, за което тук днес се говори. Социалистите биха могли да се позамислят малко върху това. Те искат по известен начин да одържавят или обобществят всичко. Класата от хора, която ги е предшествала, одържави училището. Училището е изцяло одържавено, от него може да се научи какво е одържавяване. И днес, когато звучи зовът за социализиране, който взема нещата сериозно, който е способен да ги обхване с поглед в културноисторически план, той трябва да каже: раздържавяването на училището – ето кое има значение. Затова „Съюзът за тричленност на социалния организъм“ има за принцип да постави училищното дело изцяло на собствена основа, да даде на училищното дело самоуправление, така че на държавата да не остане дори надзорът, а онова, което действа в училището чрез самоуправлението, да израства чисто от потребностите на самия духовен живот. От това ще израснат немалко неща. Искам да ви кажа само едно нещо като пример, защото чрез пример може би ще можем по-лесно да се разберем по тази обширна тема.

Днес различаваме основни училища, средни училища и висши училища. Във висшите училища се преподава и педагогика. Сега наистина искат да дадат на тази педагогика във висшите училища малко по-добро положение, но тя всъщност винаги се преподава като „второстепенен предмет“. Досега беше така: някой философ биваше поканен да чете философия и после му възлагаха като второстепенен предмет и педагогиката. Обикновено това му беше и в тежест, той изобщо не го правеше с удоволствие. В бъдеще трябва да стане иначе. Защото в бъдеще всичко, което е духовен живот, трябва да бъде свързано с общия човешки живот. В бъдеще, ако такъв идеал, какъвто ви очертах днес, наистина може да бъде осъществен, в бъдеще учителят непременно ще бъде психолог. Той ще трябва да възпитава подрастващия човек, изхождайки от своето задълбочено познание за човека, и тогава той най-добре ще знае какво е педагогическа истина.

Тогава учителят, който иначе обучава децата, ще бъде поканен в университета, за да преподава там педагогика. И когато е правил това известно време, той ще се върне отново в училището, отново ще обучава деца, ще събира нов опит и после пак ще преподава педагогика. Това ще бъде истинска „република на учените“, за каквато е мечтал още Клопщок. Ако не вземаме нещата така основно и така дълбоко, изобщо няма да вървим напред. Днешното време е призвано да предаде тези неща на външния живот.

Но за да се осъществи всичко това, всичко, което е духовна област, трябва да бъде царство само за себе си. Най-много би могло да предизвика опасения следното: ако държавата вече не вкарва със своите принудителни мерки в кесията на учителя онова, което все пак трябва да е в нея, тогава учителското съсловие ще е, разбира се, в много лошо положение. Е, учителят ще принадлежи към една стопанска корпорация, както има и други стопански корпорации. Освен че е учител, той ще бъде в отношение с третия член на тричленния социален организъм, стопанския, и ще получава издръжката си от това самостоятелно стопанско тяло. Защото тричленният социален организъм ще има самостоятелно стопанско тяло, както има самостоятелно държавно тяло, в което правото трябва да се поддържа на демократична основа, и както ще има собствена свободна духовна област. И онова, което днес косвено, по пътя на данъците, идва в кесията на учителя, тогава ще идва пряко от стопанския живот, а освен това чрез духовния живот, поставен на собствена основа, тепърва ще бъде създадена правилната атмосфера за училището и обучението.

Към един здрав социален организъм спада и това: правилна оценка на различните блага и постижения на живота, която изхожда от цялостния човек в неговата пълнота. Тази оценка на благата и постиженията трябва да съществува. Но за онова, което учителят всъщност постига за подрастващото поколение, в един здрав социален организъм изобщо не бива да господства мнението, че то може да бъде „платено“. Това е дар, който учителят ще предава на хората от духовния свят! Здравият социален организъм трябва да бъде обхванат от убеждението, че учителят е посредникът, чрез

когото способностите на човека, индивидуалните качества на човека се извличат нагоре от тъмните си дълбини, така както са заложени в човешката природа. Ако се вярва, че онова, което всъщност може да се постигне в областта на училището, трябва да бъде платено, това е само манията за величие на еснафщината. Онова, което стопанското тяло на здравия тричленен социален организъм ще трябва да осигури, ще бъде само това: да дава на учителя възможност да живее така, както живеят всички други хора. В съзнанието ще трябва напълно да се разграничат това предоставяне на възможност за живот и оценяването на преподаването; това ще бъде здравият импулс, без който на свой ред не може да има демокрация. Защото онази демокрация, която изравнява всичко, която изобщо вече не може да оценява нещата, тя само ще разрушава нещата, а онзи социализъм, който вярва, че може да плати всичко, също ще разруши живота. Не само че самият учител трябва да бъде онзи фактор, чийто глас се чува, когато може да се откликне на зова за демокрация и социализиране, но и оценката на учителската дейност трябва сама на свой ред да покълне от устройството на здравия социален организъм. Всяка от трите области на живота да стигне до своята самостоятелност – именно към това се стреми Съюзът за тричленност на социалния организъм. Затова той иска да постави онова, което досега е било смесено в неорганично, хаотично единство – стопански живот, духовен живот и държавен живот, – върху трите му здрави основи: самостоятелен духовен живот, самостоятелен демократичен държавен или правен живот и самостоятелен социален стопански живот. А човекът образува висшето единство в трите. Той ще участва и в трите области. Не е нужно да се страхуваме, че единството ще се изгуби. Който си мисли, да речем, че с идеята за тричленността се стремим да разделим коня на три части, той си представя зле онова, за което става дума. Не искаме да разделим коня на три части, само не искаме да се твърди, че конят е истински кон само тогава, когато стои на един крак. Здравият социален организъм стои на трите си здрави крака. Това са, първо, самостоятелният духовен живот, към който принадлежат възпитанието и училищното дело, второ, самостоятелният правен живот, към който принадлежи демократичната държава,

и трето, самостоятелният стопански живот, който единствен може да бъде социализиран. Ако искаме да социализираме заедно с него и правния живот, че дори и духовния живот, тогава не се получава нито социализъм на духовния живот, нито на правния живот, нито на стопанския живот, а не се получава нищо друго освен онова, което натиква всичко в еднообразието на стопанския живот, за да облича и храни човека, и което постепенно изсушава всичко, което може да се развива само самостоятелно: държавния или правния живот и духовния живот.

Това е сериозен въпрос, и то тъкмо като народнопедагогически, като културнопедагогически въпрос, който в най-широкия смисъл е основният въпрос на нашето време. Доколкото ми беше възможно в тези и без това вече дълги разглеждания, опитах се да покажа, за да предизвикам разбиране за онова, което импулсът на тричленния социален организъм в действителност иска и което той иска по-специално за освобождаването и избавлението на духовния живот и на училищното и възпитателното дело от някои окови, в които те са били сковани. За мен би било съвсем особено удовлетворение, ако онова, което се иска и което произлиза от такива дълбоки основи, срещне донякъде интереса и вниманието тъкмо на преподаващите, обучаващите и възпитаващите.

Заключително слово след дискусията

В последвалата оживена дискусия беше възразено, че пролетарските деца са развалени от лошия пример и не са годни да образуват „нови хора“. – По-добре било авторитетът да се замени с водачество и следване, към които се стремят училищните общини. – Възпитанието все пак се определяло от личността на учителя, без значение в какъв политически контекст ставало това. – Само ново обучение на учителите трябвало да възпита у учителя самостоятелност, днес той се нуждаел от авторитета на държавата. – Държавата осигурила авторитет на учителя и иначе не му пречела, без нея не можело.

Д-р Щайнер: Най-напред ви моля да ми позволите да се спра на отделните въпроси, които бяха поставени. Най-напред въпросът на председателя относно пролетарските деца.

Ако съм казал, или ако от думите ми е било доловено, че съм определил пролетария като „типа на новия човек“, моля ви да не разбирате това така, сякаш с „новия човек“ се има предвид нещо като ангел. Заблуда, на която много често се поддаваме, е, че когато се говори за новото, особено в по-нататъшното развитие на човечеството, смятаме, че новото е винаги и по-доброто. Това е въздействие на една кардинална заблуда на шаблонните партии. При тях новото винаги беше по-доброто. В този смисъл не съм искал да определя пролетария като „типа на по-добрия човек“, а само да кажа, че той е типът на онзи човек, който се е оформил в по-ново време, през последните три-четири столетия, особено през деветнадесети век. Когато след това казах, че буржоазното дете се разваля от родителите си, казах също, че и пролетарското дете се разваля – моля да си спомните добре, че добавих това подчинено изречение, – но то не се разваля от родителите, които нямат време за това. Нещата стоят така: днес пролетарското дете в повечето случаи е по-голям немирник от буржоазното дете. С това можем напълно да се съгласим. И онова, което уважаемият председател, който е учител на пролетарски деца, може да преживее там, може би си го представям също толкова ужасно, колкото той го преживява. Бих могъл да смятам, че следователно тъкмо поради това, че пролетарият е типът на новия човек, пролетарското дете безусловно е по-големият немирник. Но то е такова по друг начин. То е такова не поради това, че подражава на родителите, които принадлежат към определено съсловие, и следователно подражава на класовите качества, а защото – това е радикален израз – възпитано на улицата и оставено само, подражава на всевъзможни неща. То като цяло е в по-лошо положение. То е израснало от човечеството, на което днес просто не може да се подражава в нищо особено добро. То е израснало повече от човечеството като цяло, така че в това отношение и то стои в живота така, както пролетарият по-късно стои в живота. То е израснало повече от самия живот. Буржоазното дете, напротив, е поставено повече в една определена оранжерия. Това

е разликата. Няма съмнение, че пролетарското дете подражава на какво ли не и идва в училище с резултата от това подражание, с неща, които далеч не са желателни. Но за мен беше важно да покажа как по отношение на пролетарското дете възникват нови задачи, първо, поради това, че то не идва от родителите с напълно определени специфични класови особености, и после не се пуска в живота така, че да му помагат баща, майка, брат, сестра, чичо, лели и други, които го протежират, а му се налага да се опре само на онова, което е било възпитано в неговата душа, в целия човек. Често се повтарят думите на един човек, който не се е проявил особено добре на своя пост, думите „Свободен път за най-способния“. Но сега нещата просто са се превърнали във фраза. Защото лесно може да се каже „Свободен път за най-способния“, когато с това се има предвид само собственият племенник или братовчедът. И така, това са неща, които трябва да се приемат по същество, а не по думите. Просто живеем толкова силно във фразата, защото толкова малко можем да приемаме нещата по същество. Моля това да се има предвид. И така, толкова за подражанието.

Колкото до онова, което важи за авторитета, тук, разбира се, е естествено, че пролетарските деца при определени обстоятелства носят със себе си малко от чувството за авторитет. Но тук преди всичко трябва да се стремим, чрез изграждането на педагогическите сили, това чувство за авторитет действително да се развие тъкмо у пролетарските деца.

После беше казано, че не било важно дали личността се грижи за развитието на мисленето, чувстването и волята вътре в държавата, или извън нея. Въпреки че въпросът беше повдигнат два пъти, не можах истински да го разбера. Важното е на личността да не ѝ се отнемат силите, като бъде натикана в държавните наредби. Трябва просто да се вземе предвид какво означава, когато през главата минава не онова, което идва от самата свободна личност на учителя, а онова, което тепърва бива вкарано в това, което той трябва да преподава, чрез наредбите, чрез учебните планове и чрез целите, които държавата поставя; когато трябва да се образоват не хора, които да станат цялостни човеци, а хора, които после на това или

онова място в държавата трябва да служат по правилния начин на разпорежданията на тази държава.

После – това винаги се пита, когато се обсъжда този въпрос – беше възразено, че интересът към образованието и потребността от образование в днешно време не били твърде големи, че повечето родители биха били доволни, ако не им се налагаше да пращат децата на училище. – Беше казано дори: никой вече не би пращал децата на училище. – Но онова, което казах, изобщо не засягаше този външен въпрос дали децата се пращат на училище, или не. В моята книга „Основните точки на социалния въпрос“ говоря за правото на възпитание, което детето има и за което дори в бъдещата държавна уредба бъдещият стопански живот ще трябва да дава съответна вноска за възпитание. И така, не говоря за това, че онези родители, които не искат да пращат децата на училище, а предпочитат да ги пращат на полето, усещат „задължителното училищно обучение“ като тягостно, а говоря за това, че в здравия социален организъм детето има право на възпитание. Би могло да се каже: ако то има това право, държавата – защо днес уж държавата е била нападана, както каза един оратор, това не зная – ще продължава да съществува като правна институция, – но днес трябваше да говоря само за духовната институция. И тук би могло да се възрази: ако се предяви това право на детето на възпитание, тогава родителите ще трябва да пращат децата на училище, тогава, ако щете, може да се остави и задължителното училищно обучение. Но това няма нищо общо с поставянето на духовния живот на собствени крака, няма нищо общо с онова, което се прави в училищата, с управлението на училищното дело. Неотдавна отговорих на въпроса по следния начин: ако няма задължително училищно обучение, ако съществува правото на възпитание, може дори да се отправи заплаха, че на онези родители, които не искат да пращат децата си на училище, ще се назначи настойник по възпитанието на детето, който да защитава пред родителите правото на детето на възпитание; тогава те хубавичко ще пращат децата на училище. Защото всички тези странични въпроси могат да получат отговор, стига само да имаме добрата воля действително да разберем

главния въпрос: колко много неща зависят от това духовният живот да бъде по свободен начин поставен на собствени крака.

После беше посочено раздвоението, което съществува, когато по-късно държавата или по някакъв начин животът няма да търпи онова, което учителят като авторитет е насадил в децата. Но тъкмо от познанието на това раздвоение произтича искането училищното дело да се отдели от държавното дело. Тъкмо за да стане невъзможно някоя държава по-късно да не търпи онова, което в училището чрез авторитет е вложено в душата на детето, затова именно училищното и възпитателното дело трябва да бъде поставено на собствена почва. Ако при положение че държавата не е същевременно авторитетът за учителя, човек по-късно в живота бъде принуден да прави нещо друго, той няма да си спомня за своя учител така, че учителят вече да няма стойност за него, щом държавата казва нещо друго, а ще си спомня така, че ще усеща като тежка съдба това, че не може да изпълни онова, което учителят като авторитет е насадил в душата му. Ако размислите върху това в подробности, ще видите, че това раздвоение вече е разрешено много сполучливо. Но тъкмо защото това раздвоение дълго е тежало на душата, затова от наблюдението на живота беше издигнато искането за осамостояване на духовния живот и особено на училищното и възпитателното дело. Всички подобни неща – а има много подобни неща като раздвоението, което тук беше посочено много сполучливо, – те са възможни тъкмо само тогава, когато училищното дело се постави в онова, което стои на демократична основа, когато се постави в правния живот на държавата.

Онова, което госпожа Б. каза за авторитета, прозвуча по моето усещане толкова абстрактно и теоретизиращо, че не вярвам такива неща да могат да имат действително значение за живота, за практическия живот. Никой не би могъл да долови от онова, което казах, че предполагам, че детето може да си състави „преценка“ за това, че учителят е авторитет. Това са неща, които в атмосферата на живота се получават съвсем от само себе си.

Що се отнася до въпроса за учителите, от най-различни предпоставки ще следва, че в бъдеще ще става дума за това да се извършва

селекция, подбор за учителското съсловие и до учителското съсловие да не се допуска само чрез изпити, чрез определена сума от знания. Знанията при определени обстоятелства могат по-късно да се усвоят за няколко часа, могат да се наваксат от различните наръчници. Важна е цялата личност, най-съкровената дарба на учителя. Разбира се, нямам предвид, че ако по-рано човек не е бил навътре в тези знания, може по-късно лесно да ги усвои за няколко часа. Имам предвид по-скоро, че когато тъкмо са му нужни – разбира се, той трябва да е бил навътре в тях по-рано, – тогава може по-късно, там, където е нужно, и лесно отново да ги усвои. Важното е да се създаде известна гаранция за онова, което трябва да предопределя учителя за учител, гаранция за това, че той с цялата си личност стои така вътре в културата на човечеството, че от него може да премине върху ученика нещо, което после да може да действа авторитетно. Това са неща, които трябва да се разгледат много по-дълбоко и по-основно, отколкото днес често се опитват, вместо да се изтъкват такива абстрактни неща като „водачество“ и „следване“ или като „училищната общност“. – Моля да се има предвид също, че говорих за „училищни общини“. – Важното е нещата да се приемат така, както са казани, а не първо да се превеждат в някаква абстрактна програма, която човек сам си е скроил предварително.

По-нататък би имало много да се говори по въпроса за отделянето на църквата от държавата. Исторически нещата наистина стоят така, че през дълги периоди просто не е могло да бъде иначе, освен училището да бъде по известен начин придатък на църквата. В по-новото време добрата задача на държавата беше в това, че отдели възпитателното дело от църквата и го постави на собствена почва. Сега обаче отново сме поставени пред необходимостта да поправим онова, което е полепнало по училището, тъй като то е станало зависимо от държавата, като поставим училището на собствената му почва. Че тези неща много лесно могат да се разглеждат едностранчиво агитаторски, това всъщност днес не бива да се пренебрегва. Все пак в много от онова, което днес се говори за тези неща, долавям нещо, което не е съвсем обективно. Трябва все пак да ни е ясно и това: до униформиране на човешкия душевен живот не бива по

никакъв начин да стигаме чрез какъвто и да е вид бъдеща педагогика или бъдещо устройство на училището. Не бива да смятаме нещо за единствено валиден възглед по отношение на душевно-духовното и да искаме то да се преподава на децата. Трябва да можем да се вживяваме и в душите на хора, които мислят и чувстват иначе. Тук безусловно става дума за това да не се боим, когато например католически родители искат техните деца да получават и католическо религиозно обучение. Не е нужно да се боим от това, стига самите ние да стоим здраво на собствена почва. Точно така, както не е нужно да се боим от някакъв друг светоглед, когато имаме собствен ентусиазъм и силата за собствен светоглед. Тези неща трябва да могат да се развиват в свободно духовно съревнование, но във всеки случай не чрез държавната законова уредба. Колкото е вредно, когато чрез държавната законова уредба една църква се прави държавна църква и по този начин държавата ѝ дава предимство, също толкова вредно е и когато една църква бива преследвана. Никакво душевно състояние не бива по какъвто и да е начин да бъде преследвано или протежирано чрез държавната законност. И който започне от тази мисъл и я премисли в достатъчна степен, той непременно ще открие, че действително е необходимо духовният живот и особено училищното и учебното дело да бъдат поставени на собствената им почва.

Онова, което беше казано за това, че авторитетът, който учителят упражнява, не трябва да се запазва за целия живот, а младият човек трябва да се освободи от него, е или нещо, което се разбира от само себе си, или пък нещо е разбрано погрешно. Защото, разбира се, е съвсем ясно, че човек не може целия си живот да бъде поставен под авторитета на един учител. Авторитетът трябва да работи натам, че човек да може да си каже: как би било, ако стана учител? Тогава чрез онова, което авторитетът на учителя е вложил в душата ми, аз самият бих могъл да стана авторитет. Но нещата трябва да се схващат много по-основно и по-дълбоко, защото авторитетът на един учител действително може да се запази през целия живот. Вече казах, че онова, което учителят дава при възпитанието, в действителност не може да бъде „платено“. Заплащането при това означава нещо съвсем друго.

Но онова, което може да се направи чрез възпитанието, е взаимното отношение между учител и ученик да се оформи така, че учителят да може да остане авторитет за един човек през целия живот. И бих искал да попитам какво ли има по-хубаво от това човек по-късно, когато е навършил шестдесет години и може да погледне назад към младостта си, да си спомни за един учител и тогава да си каже: този учител беше авторитет за мен, и днес още изпитвам към него най-пълна благодарност, аз съм станал това, което съм, и благодарение на него! Този авторитет наистина може да се запази и да продължи да живее чрез доживотната благодарност към учителя. Това са нещата, с които трябва да се съобразява една психология, която е на висотата на днешните задачи.

Когато после беше казано, че държавата все пак е необходима или че може да бъде заменена от един духовен сенат или нещо подобно, за това вече беше казано: който не е почувствал държавната принуда, той просто не я е видял. И вижте, нещата все пак стоят така: за хората това, че са държавни учители, в много случаи наистина се е превърнало във втора природа. И когато това им е станало втора природа, тогава те изобщо вече не знаят, че всъщност не тяхната свободна личност преподава от изворите на духовния живот, а те просто са свикнали с държавата, свикнали са да продължават в преподаването онова, което държавата им предлага. Те се чувстват „свободни“. Но това, че човек се чувства свободен, особено при духовното състояние на съвременното човечество, не е доказателство, че той и действително е свободен.

Бих искал да обърна вниманието ви върху това, че един човек, който за голям брой хора е „великият световен учител“, Удроу Уилсън, в своето съчинение „За свободата“ дава толкова странна дефиниция на това, което разбира под свобода, че човек би могъл да се катери по стените. Той казва приблизително: свободен може да се нарече механизъм, който не среща препятствие и върви така, както го задвижват различните устройства; или свободен може да се нарече кораб, който по същия принцип продължава да се движи по еднакъв, по определен начин. – Но тази механична свобода не е действителната свобода, която ние имаме предвид: нея трябва да я почувстваме.

Освен това стана дума и за някои неща, които наистина изобщо не съм казвал. Особено господинът, който защити държавата, говори за всякакви такива неща. Аз изобщо не съм нападал днешната държава, а който ме е разбрал правилно, ще знае, че казах: от онова, към което се стремят днешните социалисти, заплашва да произлезе това и онова, с това би дошло онова, което тъкмо не бива да дойде, затова нещата трябва да се уредят така и така. – Уважаеми присъстващи, в такъв случай наистина не мога да се спирам на неща, които тепърва се конструират от думите ми и срещу които после се полемизира. На едно обаче все пак бих искал да се спра: и за учителя щял отново да е необходим авторитет. Изобщо нищо не съм казал за авторитета, който ще е необходим за учителя, а говорих за това, че учителят трябва да бъде авторитет за детето! Дали за учителя би бил необходим авторитет, е съвсем друг въпрос и отговорът му е, че в крайна сметка самият живот ще се погрижи за това. Обърнете внимание само на живота такъв, какъвто е – на него днес се обръща твърде малко внимание. Наблюдавайте го само съобразно с живота и съобразно с действителността и ще си кажете: ами хората са толкова различни един от друг, че в крайна сметка някой, който може да бъде авторитет по най-разнообразен начин, все пак винаги ще намери някакъв авторитет над себе си. За това вече ще бъде погрижено – всеки винаги да може да намери още някакъв авторитет за себе си. Нали разбирате, това не е нужно да стига до някакъв най-висш връх. Някой може да бъде авторитет просто поради това, че превъзхожда другия в други неща.

Когато говорих за „Републиката на учените“ на Клопщок, това не означава, че всеки ще прави каквото си иска: той по-скоро тъкмо няма просто да прави каквото си иска, а – от потребностите на духовния живот, за да стане той колкото се може по-плодотворен – склонността към онези, които ще трябва да бъдат авторитет, отново ще бъде доброволна. Една „конституция“ обаче, която не почива на твърди закони, на вкостенели държавни наредби, една конституция наистина е мислима в свободния духовен живот; само че тя ще се отнася до реалните, живите отношения на хората, които участват в този духовен живот. На тази почва „законът“ наистина трябва

тепърва да бъде заменен от свободните човешки отношения, които са индивидуални и винаги могат да се променят от седмица на седмица и които изобщо не могат да бъдат обвързани с твърди закони и увековечени в някаква твърда форма. Следователно важното е на духовния живот да се даде възможност да живее в онази форма, която собствените му сили правят възможна за него, така че учителят в училището да не е по никакъв начин зависим от някой държавен чиновник, а да е зависим по човешки начин, по обективен, съобразен с нещата начин – както следва от духовния живот – от някой друг, който също стои непосредствено вътре в духовния живот и който действа заедно с него вътре в същия духовен живот. Това е важното. Вижда се все пак как днес още съществува известен страх от самостоятелността на духовния живот, как мнозина се чувстват добре под държавната закрила. Но тъкмо това е работата, че толкова много хора се чувстват добре под тази държавна закрила. Към тази държавна закрила обаче още повече се стреми тъкмо онова, което сега иска да дойде на свой ред.

Развитието през последните столетия все пак беше такова, че държавата имаше власт, произлязла от предишни завоевателни и подобни отношения, и после отделните хора постепенно поискаха да се доберат до тази власт, за да се оставят под закрилата на тази власт. Известно време това беше църквата. На нея ѝ беше по-приятно, когато върху хората действа и ги убеждава не само живото слово, което извира от духа, а когато и полицията малко помага. След това дойдоха други, дойде цялото „училищно дело“. На него му беше по-приятно, когато върху детето действа не онова, което блика от духа, а когато зад това стои държавната принуда. Накрая дойдоха и различните стопански класи и стопански корпорации, докато накрая получихме онази стопанска корпорация – в Германия в тази посока най-много ни навредиха индустриалците и магнатите на тежката индустрия, – която също искаше да получи своя дял от властта на държавата. А зад тях стояха още социалдемократите, които пък искаха да вземат държавата за себе си. Така държавната власт беше басейнът, в който се събираха всички. Онова, към което трябва да се стреми бъдещето, е държавната власт да не бъде басейн, в който се

събира всичко, което иска да се подслони под тази власт, а да бъде поставена на демократична почва. Но важното е на тази държавна почва да се осъществи онова, което пълнолетният човек има да урежда с всеки друг пълнолетен човек; тук имаме работа с онова, което е само правовата държава. Странно е, че днес още не искат да разберат това така, въпреки че се беше стигнало съвсем близо до разбирането на тази правова държава, когато един човек, който някога беше пруски министър на културата, стигна до правилното схващане на тези отношения. В съчинението на Хумболт „За границите на действеността на държавата“ ще намерите хубави наченки на онова, което държавата всъщност трябва да бъде. Но ако тя трябва да бъде „демократична“, тогава в нея може да властва само онова, което всеки пълнолетен човек има да урежда с всеки друг пълнолетен човек. Тогава онова, което трябва да се урежда в духовния живот, трябва да бъде извадено от същинския държавен живот, и тогава в държавата не бива да стои и стопанският живот, където от значение са стопанският опит, кредитът, който човек има, и така нататък. Това означава: ако някой сериозно иска демокрация, тогава той не може да иска в държавата социализъм и духовен живот, а трябва да си каже: ако демокрацията трябва да бъде осъществена, единственото здраво нещо е, от една страна, духовният живот, а от друга – стопанският кръговрат да бъдат поставени на свободна почва. Това, че не се прозира това – в Русия не го прозряха! – има за последица, че днес, изхождайки от стопанския живот, се стремят към нещо крайно недемократично, дори антидемократично: към така наречената диктатура на пролетариата. Това ми се изпречи в най-крещяща форма преди няколко месеца в Базел, когато след една лекция някой стана, очевидно комунист, и каза: ако трябва да настъпи спасението на бъдещето, тогава Ленин трябва да стане владетел на света! – Сред тези хора призовават към „социализиране“, а не разбират дори най-първото начало на социализирането, а именно че първо трябва да се социализират отношенията на господство; че социализирането не се състои в това отношението на господство да се монархизира и социализмът да се империализира. Мислят, че искат да социализират, но не искат дори да започнат от социализирането на отношенията на

господство, а там поставят един „стопански папа“ над целия свят. Така мислят.

Това са противоречията, които днес изникват. Затова бих искал все пак да се породи чувството, че нещата, които се проявяват в тричленния социален организъм, почиват все пак на малко по-дълбока основа. Стигнахме до идеята за тричленността не по такъв начин, че изхождайки от произволни абстрактни принципи и от житейски навици, да може да се каже: вярвам или не вярвам в тези неща. – Наистина много неща трябва сериозно да бъдат поставени на правилната им почва. Но импулсът към тричленността на социалния организъм произтича от едно действително сурово наблюдение на живота и от една почувствана сериозност пред великите културни задачи на съвременността. Ако искаме честно социализъм и демокрация, тогава не бива просто да искаме онова, което мнозина, като ги съединяват, наричат „социалдемокрация“; защото с това духовният живот не се взема правилно предвид. А който честно иска демокрация и честно иска социализъм, той се нуждае преди всичко от един действително свободен духовен живот, който не може да бъде произволен духовен живот. От познанието на действителността и от почувстваната сериозност на настоящите условия е произлязъл импулсът към тричленността. В тези дни ние тук, в Средна Европа, би трябвало да почувстваме съвсем особено колко сериозно е времето. В това време, когато трябва да си кажем: става въпрос за това да бъдем или да не бъдем! – би трябвало да почувстваме, че някои неща от старото трябва да бъдат преосмислени и преучени и че за бъдещето не може да става дума за малки промени в някакви институции, а за действително преосмисляне, пречувстване и преучаване на целия човек. Само чрез това ще разберем нашето време и само чрез това ще можем действително да вървим напред!

Пътят към свръхсетивни опитности и познания като основа на истинското разбиране на човека

Публична беседа

Щутгарт, 9 юли 1919 г.

Онова, което бих искал да кажа по отношение на някои неща, не би ми изглеждало като нещо цяло, ако към беседите, които изнесох тук върху социалния въпрос, не добавех днешната и тази от следващия петък, защото онова, което беше развито тук върху социалния въпрос – наистина с привидно съвсем други цели, изхождайки от привидно съвсем друг свят, – все пак в крайна сметка произлиза от дълбоките основи на човешкия духовен стремеж, за които ще трябва да ви говоря в тези две беседи.

Онези от уважаемите присъстващи, които са проследили моята книга за социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето, ще са видели още на първите страници как социалният въпрос е подхванат там от една гледна точка, която съвсем решително насочва погледа към духовните културни въпроси на човечеството.

Като едно от явленията, които са довели човечеството до сегашното му положение и без чието прозиране съобразно с нещата това човечество не може да излезе от хаоса и бъркотията, в тази книга е разгледано именно отношението на човечеството, на културното човечество през последните три-четири века, към духовния свят. Там е подчертано как едно, бих казал, негативно отношение на човечеството към духовния свят се изразява в онова, което днес в най-широки кръгове се е появило като обозначение на този духовен свят, в израза: Този духовен свят е само идеология. Това ще рече: духовният свят бил нещо, което възниква само като надстройка над

някакъв базис, като един вид дим, който се издига от една материална или икономическа действителност. Вярно е наистина, че през последните три-четири века човечеството отново и отново, пак и пак е било въвличано в този възглед, сякаш целият духовен живот е само дим, издигащ се от материалния живот, само надстройка над базис. Но за онзи, който е в състояние да проследи културното развитие от последните три-четири века и чак до нашето настояще, е ясно също, че цялото душевно състояние на съвременния човек, което се намира под впечатлението на това отношение към духовния свят, е довело до бъркотията и хаоса, в които се намираме понастоящем. От една страна, зад нас са ужасните събития на катастрофата на световната война, от друга страна – надигащото се революционно движение. Когато погледнем назад, виждаме как се оказа, че хората вече не бяха в състояние да овладеят външния социален живот чрез своите практически идеи. Фактите се изплъзнаха от тези идеи, откъснаха се и тръгнаха по свой собствен път. Те протичаха, без да бъдат удържани от силни човешки идеи. И стигнаха до онова, чрез което сами се доведоха до абсурд и чрез което се доведе до абсурд социалният живот от последните три-четири века. Те доведоха до катастрофата. Хората са търсили различни причини за тази катастрофа. Те няма да стигнат до яснота по тази точка, преди да прозрат, че именно чрез онзи възглед за духа, до който вярваха, че с право са стигнали, са загубили тъкмо това господство над фактите на външния свят и че могат да стигнат отново до това господство само ако придобият друго отношение към духовния свят. Затова и ще стане така, че всички онези, които стоят на гледната точка на днешното революционно движение и вярват, че духовният свят не е нищо друго освен идеология, и градят своите реформи или революции върху този възглед, няма да доведат човечеството до някакво спасение, а напротив, ще го тласкат все по-дълбоко и по-дълбоко в пропастта.

Затова не е някаква моя субективна склонност това, че във връзка със социалния въпрос говоря за онова, за което и тук, в Щутгарт, отново и отново всяка година съм говорил като за антропософски ориентираната духовна наука. Това духовнонаучно движение трябва тъкмо да свидетелства, че духовното в човека и извън човека не е

идеология. То трябва да свидетелства, че и за своите действия, и за своята житейска практика човек може да придобие нужната сила само ако я черпи от онези познания, които на първо време привидно лежат далеч от практическите пътища, но които обучават човешката душа така, привеждат тази душа в такова състояние, че тя след това става годна и за ръководенето на практическия живот. И ако днес мнозина вярват, че онова, което ни предстои, ще се разиграе само в икономически борби, те се заблуждават. Просто още не го забелязваме, но се намираме сред интензивни духовни борби, и онова, което като че ли стихийно разтърсва и разбунва човечеството, което се изразява външно чрез материални и въоръжени борби – то не е нищо друго освен онази вълна, която бива изхвърлена на повърхността от разбунените човешки души, борещи се за нови истини, за нови познания.

Който днес е в състояние да изпита собствения си вътрешен свят дори само до известна степен, той ще си даде ясна сметка, че възпитанието, което цялото културно човечество е преминало през последните четири или три века, вече не позволява на човека да се осведомява за своите най-висши, за своите душевни и духовни въпроси така, както това по необходимост е било възможно в отминалото време на развитието на човечеството. През последните три-четири века и до днес човекът е преминал през природонаучно, изобщо през научно обучение. Това го е довело дотам, че той изисква път към свръхсетивните светове, за които досега са му говорили само религиозните вероизповедания, път, който да е равностоен на научния път, който иска да се представи не просто като религиозен път на чувството, а като път на познанието на свръхсетивния свят, на духовния свят, наред с пътя за изследване на физическия свят чрез природната наука. Макар днес може би още малко хора да признават пред себе си този факт, той живее несъзнавано в по-голямата част от съвременното културно човечество, и онова, което хората днес често осъзнават, е само забулване на фактите, които могат да се изразят с думите: Все пак в най-съкровената си вътрешност се стремим към познание на духовния свят и носим в себе си многобройни недоволства и неудовлетвореност от живота, защото този копнеж

по познание на свръхсетивното власта в нашата душа, власта инстинктивно и още не е удовлетворен от нищо от онова, което се съдържа в културните стремежи на непосредствената ни среда, на целия ни духовен живот.

И така, днес, изхождайки от такива гледни точки, искам да говоря за пътищата към свръхсетивното познание и наблюдение, а вдругиден – за същинското свръхсетивно същество на човека, тоест за истинското същество на човека, което надживява неговия живот, прекаран между раждането и смъртта. И бих искал да покажа как това познание трябва да стане реален социален фактор, който да има свой глас при новото изграждане на нашето човешко общество. Днес за мнозина вече със сигурност не може да се отрече, че известно прозрение в човешкия стремеж изобщо, че онова, което в широк смисъл би могло да се нарече себепознание, че то днес е по-трудно за човека, отколкото е било за човека от по-ранните векове. Който погледне назад към по-ранните векове съобразно с нещата, той няма да може да не признае пред себе си как тогава, изхождайки от елементарните изисквания на човешката природа, човекът е стигал по-лесно до известно обхващане на собствената си същност, отколкото днес. Но е налице и друг факт, който застава многозначително до току-що описания, и той е следният: Тъкмо днес това себепознание, което, значи, е по-трудно за човека, отколкото за по-ранния човек, му е нужно повече, отколкото в по-ранни времена. Това се изразява в стремежа към такова себепознание, който все пак е налице, макар поради нашите трудни житейски условия да се крие зад тази или онази маска. Но днес, съобразно с цялото си възпитание, с чувстването си, с житейските си условия, човекът би искал да се допита до онези инстанции, които познава като научните, как стоят нещата с душевния и духовния живот. Защото той е бил приучен да прави научното водеща цел на своя живот. И така той би искал и в областта на себепознанието, на познанието за човека да се обърне към научния форум. Само че трябва да се каже: тъкмо когато се обръща към този форум, той засега може да получи само незадоволителни сведения. И така по въпросите за душата и за духа

в общественото съзнание постепенно се е промъкнало нещо, което в основата си може да води само до съмнения и несигурности.

От онова, което обикновено се получава, така да се каже, като утайка от различните природонаучни дисциплини, от останалия живот, проличава, че днешният човек всъщност изобщо не подозира колко много се случва в неговото вътрешно-човешко, без той да подозира нещо за това в обикновеното си съзнание. Какво всъщност смята днешният човек за себе си? Той смята, че от една страна, е тяло; а мнозина, в най-добрия случай, си казват после, че от друга страна, този човек е душа. Но щом трябва да се подеме големият въпрос за отношението на тялото към душата, на душата към тялото, тогава започват съмненията, тогава започват несигурностите. Защото, от една страна, се смята, че тялото се изчерпва с онова, което се обхваща с поглед чрез сетивното наблюдение на човека, което се разчленява и познава чрез анатомията, физиологията, накратко – чрез всичко онова, което дава природонаучното познание за човека. По този начин днес се добива известен възглед за това какво е човешкото тяло. По-нататък човек знае, че развива представи, че има сърдечни вълнения, че има воля, която го тласка към действие – накратко, човек знае, че в неговото съзнание живее нещо, което лежи в основата на волята, лежи в основата на сърдечните вълнения или чувствата, лежи в основата на представите. Но когато после се замисли: Е, как се отнася онова, което е моето мислене, моето чувстване, моята воля, което е съдържанието на моя вътрешен душевен живот, към моя външен живот? – тогава той не получава отговор. Защото онова, което природната наука, сетивният поглед му показват за човешкото тяло, е толкова коренно различно от онова, което живее във волята, чувстването и мисленето, че по този начин не може да се прехвърли мост от тялото към душата. И не само за обикновеното съзнание е така, че човек се оказва изправен пред невъзможността да прехвърли такъв мост, но и когато се прегледат различните природонаучни, учени възгледи на днешното време – те по правило завършват с това: Нещо сигурно за това отношение между тяло и душа не може да се каже.

Онзи, който говори по този въпрос от гледната точка на антропософски ориентираната духовна наука, която се има предвид тук, се вижда принуден да се отнесе в много висока степен сериозно към съмненията и несигурностите, които по този начин обземат човечеството и науката. И изхождайки от дълбоките основи на своето познание, той трябва да каже: За научното познаване, за онова познаване, което ни доведе до големите триумфи тъкмо в природната наука, за това познаване в основата си наистина трябва да е така, че по съответните въпроси човек бива тласкан само към съмнения, към противоречия. Природонаучното познаване не е годно да освети онези дълбоки основи на човешката природа, от които единствено могат да дойдат отговори на повдигнатите наболели въпроси. Но този същият познавач на духовната наука се намира в съвсем особено положение спрямо мисловните навици на настоящето. Тъй като той трябва да излага своите познания от съвсем друга гледна точка, а не от тази на тези мисловни навици, съвсем естествено е да бъде враждебно нападан, да бъде преценяван от противниците си от всички страни. Защото той трябва не само да разкрие друга област на познанието, различна от всекидневната и обикновено-научната, но трябва да обърне внимание на съвсем друг вид познание. Той трябва да посочи, че с вида познание на обикновения живот и на обикновената наука на повдигнатите въпроси изобщо не може да се отговори и че ако човек трябваше да остане при това обикновено научно познание, той никога не би стигнал до познавателен отговор на тези въпроси. Познавачът на духовната наука трябва да изтъкне, че чрез развитие, което сам извършва върху себе си, човек излиза отвъд този обикновен вид познание и стига до съвсем друго познание, до познание, което на обикновеното познание отначало изглежда като един вид фантазьорство. И все пак онзи, който говори за антропософски ориентираната духовна наука от предпоставките, от които днес се говори пред вас, знае, че стои на почвата на същата научна строгост, на същата научна дисциплина, на която стои най-строгият природонаучен метод на настоящето. Само че онова, към което се стреми например естественикът – определени доказателства за тези факти и за тези закони, – то за духовния изследовател, както се

има предвид тук, представлява предпоставката, представлява онова, на което той се е възпитал. През това той е минал, преди да стигне до своята духовна наука. И в днешно време не би трябвало да излиза пред обществеността никаква духовна наука, която не стои на тази почва, която не изтъква и не е опознала действително, преди изследването в духовния свят, онова, чрез което природната наука е стигнала до своите триумфи. Духовният изследовател трябва да е постигнал способността да бъде и природонаучен изследовател в най-строгия смисъл на думата. Само че духовният изследовател започва там, където природоизследователят свършва. Докато природоизследователят търси определени резултати за своя живот на представите, за своето мислене, духовният изследовател се стреми да остави онова, през което се минава в изследването на природата като строго методичен, като добросъвестен научен опит, да бъде негово възпитание, и чак оттам да тръгне и да се издигне към онези висши познания, за които ще трябва да ви говоря днес и вдругиден. Затова при духовния изследовател е така, че той не може да съобщава в обикновения смисъл: Ето, наблюдавах този или онзи външен факт; от този или онзи външен факт ми се откри този или онзи закон, а духовният изследовател трябва да е преминал като подготовка през всичко онова, което по този начин говори чрез природоизследователя; и трябва да е стигнал дотам, че чрез тази подготовка да е привел своята душа в такова състояние, че да се издигне до нови факти, до нови наблюдения, за които после може само да разказва и които единствено и само могат да образуват съдържанието на действително духовния свят. Затова духовният изследовател, както се има предвид тук, ще трябва да говори за своите пътища на познанието по съвсем друг начин, отколкото онзи, който например е преминал само природонаучен път на познанието, който изобщо е преминал само онова, което в рамките на днешния културен живот, на днешния духовен живот често се нарича тъкмо път на познанието, път към науката.

Нека попитаме онези, които днес са извървели пътя към науката, как са извървели този път към науката – бих казал, в известен вътрешен покой. Как могат да разкажат, че са работили тук или там в

лабораторията, че са чули това или онова за процесите в човешкото, историческото развитие, че са го приели в своите понятия, че са събрали тези или онези статистически факти, за да придобият тези или онези социални познания. Но от всички тях ще чуем как са преминали през всичко това в известно състояние на вътрешен покой на душата и после, така да се каже, притежават научните понятия, към които са се стремили. В такова положение духовният изследовател, особено антропософски ориентираният духовен изследовател, не се намира. Ако той наистина сериозно е такъв, няма да може да говори за такъв вътрешен покой и безразличие, в които е извървял своя път на познанието, както днес може да се говори за пътищата на познанието на външната наука. Ако казва истината за своя път на познанието, духовният изследовател ще ви разказва за вътрешни борби и преодолявания. Той ще ви говори за това през какви бездни на душата е трябвало да премине, преди да му се открият онези познания, които са наистина свръхсетивни познания. Той ще трябва да говори за това колко силно собствената му човешка природа, онова, което е мило и скъпо на хората във външния живот, често е ставала вътрешен противник на онова, което е неговият стремеж към познание. Той ще трябва да ви разказва за смелостта, която често е трябвало да събира срещу вътрешните противнически и враждебни сили, които лежат в човешката природа и които не са благосклонни към истинския път на познанието. И така върху онова, което духовният изследовател има да каже за душата и духа, ще легне резултатът от онези настроения на душата, които не са протекли във вътрешен покой, които са протекли във вътрешни движения, протекли са сред най-сериозни вътрешни борби. И този духовен изследовател ще трябва да каже, че не чрез друго, а чрез вътрешно страдание, чрез вътрешни болки и тяхното преодоляване е възникнало онова, което той, както вярва, има право да нарече: прозрение в свръхсетивните светове.

В две отношения духовният изследовател ще трябва да говори за такива борби, които е трябвало да преживее. За борби, които за много хора днес лежат като че ли в някакъв абстрактен свят – но само според вярата на тези много хора. Като преживява съзнателно тези борби,

духовният изследовател научава, че с преживяването на тези борби той наистина не стои сам в света. По правило той не е толкова нескромен, духовният изследовател, че да си казва, че в неговата душа се разиграва нещо, в което другите хора нямат дял. Той стига дотам да си казва, че само издига в съзнанието си онова, което несъзнавано протича като вътрешна борба на дъното на всяка човешка душа. И духовният изследовател знае как тези борби, бих казал, между съзнанието, което живее в мисленето, чувстването и волята, и тялото, което показват външното сетивно съзерцание и физиологията, и анатомичната наука – как тези борби се разиграват между двете и че те се надигат на вълни в човешкото съзнание като нещо, с което много хора на настоящето не могат да се справят. Онова, което се изразява в техните инстинкти и често в болестни явления на тялото и на душата, в техните недоволства и неудовлетвореност, което се изразява в тяхната нервност, без те да знаят в какво всъщност се коренят причините за това душевно състояние в дълбоките основи на човешката същност.

От две страни духовният изследовател трябва да води своите борби: първо, борбите с външния свят, второ, борбите със собствения си вътрешен свят. Природната наука и онова, което днес като популяризация на природната наука прониква в мисловните навици на хората, за днешните хора често е само повод да се радват на големите успехи на човечеството, с право да се радват. За духовния изследовател преживяването на тази природна наука е тъкмо интензивна жизнена борба. Като се вглъбява в онова, което е днешната природна наука, като не само прониква чрез разсъдъка до обикновените природонаучни познания, а иска да преживее онова, което се съдържа в природната наука, духовният изследовател може да изпита живота с природната наука само като борба. Наистина чрез сетивното съзерцание, чрез комбинациите на сетивните съзерцания, каквито човешкият разсъдък създава в природонаучните закони, се научават някои неща за природата. Но знаете – и в по-ранни години в беседите си неведнъж съм излагал този факт в други връзки, – знаете, че тъкмо най-добросъвестните учени-естественици и природоизследователи стигат дотам да кажат, че имало граници на това

природопознание. Най-добросъвестните природоизследователи, те изричат своето „Ignorabimus“ тъкмо от известна задълбоченост, тоест: чрез природата няма да проникнем в същността на нещата. А в човешката природа е просто така, че когато се издигне такава граница, каквато с право се издига пред природопознанието, човек тогава си казва: Е, добре, това е просто граница на познаването, тук трябва да се спре. Тогава той говори за непреодолими граници на човешкото познаване.

Онзи, който – понеже вече чувства в себе си призванието на духовен изследовател – оставя да действа изцяло онова, което е в душата като пълна сила, не може просто да стои мирно, когато природната наука констатира такива граници. Такива граници стават за него повод тъкмо тогава да изведе докрай познавателно-жизнена борба с онова, което се появява в природната наука например като сила и материя или като нещо друго. Онова, в което самата природна наука не иска да проникне, с него духовният изследовател трябва да води своята борба. Чак там започва онова, което за него е началото на неговия път на познанието и на неговите наблюдения; на наблюденията, които той не може да извършва с такъв покой, с какъвто се извършва едно лабораторно наблюдение, на наблюденията, които той трябва да извършва, като непрестанно призовава вътрешно нови духовно-душевни познавателни сили. И тогава, когато човек стигне до тези граници и води своята борба, той опознава взаимодействието между собствената си познаваща вътрешност и външния свят. Тогава той преживява един духовен факт на наблюдението, който се изправя пред него като основна характеристика на целия човешки живот. Като се бори така с външните граници на природопознанието, духовният изследовател забелязва, че в тази борба трябва да извлече от вътрешната си душевност нещо, което иначе тъкмо в природопознанието играе много малка роля – той трябва да извлече онези сили на своята душа, които иначе се проявяват само в общуването между човек и човек или пък, в отслабен смисъл, в общуването с природни същества, с живи същества. Той трябва да извлече от вътрешността си силата на живота, онази сила, която разгръщаме, когато стоим като човек срещу човека и вътрешна симпатия преминава от нашата

душа към душата на другия човек. И ето, не като нещо субективно, а като обективен факт, се струпват заедно съвсем трезвото природопознание, и борбата с границите на природопознанието, и онова, което играе своята голяма роля в човешкото същество и в човешкия живот: симпатията, любовта, основният тон на цялото човешко социално общуване. И така човек опознава чрез опит връзката между границите на природата, които се противопоставят на неговото познание, и силата на любовта. Чрез непосредствено наблюдение, което е предизвикал чрез силно призоваване на своите вътрешни душевни сили, той узнава, че в мига, в който се впусне по-дълбоко в борбата с границите на природата, трябва да изразходва своята сила на любовта. Тогава е, тъй да се каже, сякаш неговата сила на любовта се откъсва от душата му и се прелива в онези области на природата, които лежат отвъд границата. И тогава духовният изследовател стига до онзи многозначителен, толкова разтърсващ за него факт, че човешката природа е приспособена към своето световно обкръжение по такъв начин, че ѝ е отказано да проникне с обикновеното познаване във вътрешността. Вътрешността лежи отвъд границите на природата. Ако нямахме такива граници, в обикновения живот не бихме могли да бъдем надарени със силата на отдадената любов.

Този човешки живот придобива дълбок смисъл чрез познанието за връзката между познаването и любовта. Човек научава, че в обикновения живот може да обича само благодарение на това, че тази сила на любовта се отделя от нашата познавателна дейност, която упражняваме чрез разсъдъка. Този факт, това наблюдение трябва не само да бъде взето предвид от разсъдъка, то трябва да остави най-дълбоко впечатление у човека, щом той го прозре, защото чрез него той опознава тъкмо съвсем особения начин, по който е поставен в света. И той знае какво трябва да прави, ако е действителен духовен изследовател. Той знае, че не може да продължи напред с проникването в онова, което е отвъд границата, ако преди това не стане по-силен в силата на любовта към хората и на любовта към другите неща, отколкото е в тази сила на любовта в обикновения живот. С такава силна любов към всички неща човек трябва да бъде въоръжен. Това въоръжаване трябва да бъде подготовка на най-вътрешната

душевна същност, ако искаме да вървим по-нататък в борбата с външния свят, както ви загатнах. Този път, през който душата трябва да премине, за да не загуби силата на любовта, за да не бъде, така да се каже, изсмукана от нея тази сила, а да може безрезервно да тръгне по пътя навътре в свръхсетивните светове – този път се опитах да го опиша в моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“. И отбелязвам тук изрично, че такива описания на правилния път на познанието по същество имат за цел да подготвят човешката душа, така че тя да може да върви безопасно по висшия път на познанието. Този висш път на познанието човечеството ще го изисква от настоящето нататък и в близкото бъдеще тъкмо поради природонаучното възпитание. Човечеството – то се намира в развитие, вдругиден ще говоря още за това – ще стигне до една точка, в която вече няма да може да мине без такъв поглед в духовните светове, какъвто загатнах. Човечеството ще стигне до една точка, в която би се чувствало душевно нещастно и би се смятало за загубено, ако не му бъде открит пътят към духовните, свръхсетивните светове. По този път ще се тръгне по силата на един вътрешно неудържим импулс.

Но все по-точно и по-точно ще трябва да се показва как човешката природа трябва да се подготви, за да може да върви безопасно по този път, за да не ѝ бъдат отнети там човешки сили, важни тъкмо за практическия и социалния човешки живот, като например любовта. Когато човек прави такива вътрешни мисловни упражнения, чрез които прави все по-силно и по-силно своето мислене, което иначе спира пред границите на природните явления – в моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“ ще намерите загатнати такива мисловни упражнения, такива медитации и концентрации на мисълта, чрез които мисленето става все по-силно и по-силно, – когато човек прави такива упражнения, тогава той стига до една точка от своето развитие, в която вижда изправени пред душата си вътрешни опитности и наблюдения, които в обикновения живот не стоят пред душата му. Тогава той си изяснява преди всичко един въпрос, основния въпрос на душевния живот: Какво всъщност е това, което възприемам от света чрез своите сетива, което изграждам в себе си като свят на представите? Какво всъщност е това? И той

открива един извънредно забележителен факт. Изказан абстрактно, той не изглежда толкова забележителен, но в своето въздействие върху целия, пълния човек той е извънредно значителен и има разтърсващо влияние върху човешката душа. Тъкмо като засилва мисленето си така, че да има чувството: аз мисля не просто пасивно отдаден на света, а мисля така, че в моето мислене живее една воля, направлявана наистина не от мен, а от самите световни същества, човек стига до това – човек открива тъкмо когато засилва това мислене, когато прави това мислене по-мощно, отколкото е в обикновения живот, – че цялото мислене и цялото сетивно представяне на обикновения живот все пак не е нищо друго освен образ, че има образен характер.

Силно е впечатлението, което получаваме, когато тъкмо чрез засилването на мисленето стигнем до това: Това обикновено мислене, което развиваме, като съзерцаваме външния свят, което развиваме, когато после отново размишляваме върху онова, което сме изпитали във външния свят, това обикновено мислене в основата си е само нещо, което протича изцяло в образи. То е нещо, което непосредствено, така както се появява, няма действителност. Тогава идва един миг, когато – ако сме проследили духовното развитие на по-новото цивилизовано човечество – в душата се изправя нещо, което отново действа разтърсващо. За онзи, който действително е имал такива опитности, каквито току-що описах, е забележително да чуе, че един от най-великите духове на човечеството, един от най-великите мислители на това човечество, първият носител на по-новото историческо развитие на светогледа, Картезий, Декарт, е изрекъл забележителното изречение: „Мисля, следователно съществувам. Cogito ergo sum.“ Това, че Декарт е изрекъл това изречение, за действителния духовен изследовател е доказателство, че той не е погледнал действително в духовния свят, че Декарт не е стигнал до онова засилено мислене, за което току-що говорих като изградено върху такива упражнения, каквито посочвам в моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“. Защото, стигнем ли дотам, тогава изговаряме думата, която Декарт искаше да изрече, по друг начин, тогава казваме: Мисля, следователно не съществувам. Защото,

докато пребиваваме с душата си в обикновеното мислене, не съществуваме. Мисленето е образ, а онова, което се отобразява в него, го забелязваме чак когато засилим това мислене, така че да не го преживяваме като сянка, както преживяваме обикновеното мислене, а да го преживяваме като проникнато от волята; да го преживяваме така, както съм го описал като чисто мислене още през 1892 г. в моята „Философия на свободата“.

Когато преживяваме това мислене като нещо активно, дейно в самото себе си, тогава знаем, че обикновеното мислене е сянка на една действителност, че не съществуваме в движението на мисленето, което извършваме. Затова и при действителното общуване с духа, за действителния духовен изследовател, се оказва, че когато той засилва отново и отново това мислене чрез спокойно преживяване на мисли, с които сам медитативно изпълва своето съзнание, е така, сякаш с това мислене врастава в една действителност. Докато по-рано се е чувствал свободен в мисленето, което е като сянка, сега той чувства нещо като духовно удавяне. И тъкмо затова той трябва да направи целия си човек душевно-духовно силен и мощен, за да е въоръжен срещу онова, което се противопоставя на засиленото мислене, което вътрешно-душевно е като удавяне, като угасване на съзнанието. Трябва със силно съзнание да се вживеем в това засилено мислене. Така, като засилваме мисленето, действително преживяваме чрез непосредствено духовно възприятие, че обикновеното мислене е като сянка. И тогава идва онази точка в живота, която отново, и то още повече от всичко, което можах да спомена по-рано, удря като мълния и разтърсва този човешки живот. Това е точката, в която опознаваме какво всъщност е обикновеното мислене и представяне в това, че е сянка, че е образ. Опознаваме, че то е сянката на онова, което сме преживели в един чисто духовен свят преди раждането или, да речем, преди зачатието, сянката на действителността, която се нарича действителност преди раждането. Живота на човека в духа, преди раждането, преди зачатието – него го преживяваме, него го усещаме в засиленото мислене. И тогава опознаваме благодарение на какво всъщност имаме силата на мисленето, на обикновеното мислене. Силата на обикновеното мислене я имаме благодарение

на това, че преди раждането или преди зачатието сме водили в духовния свят живот от друг вид. И този живот от друг вид, що се отнася до тази действителност, се парализира, става само сянка, и тази сянка я преживяваме в нашето представяне, в нашето мислене. Времето сякаш става пространство. Поглеждаме назад във времето преди раждането, във времето преди зачатието. Поглеждаме назад в духовния свят и виждаме онази действителност, която сме преживели там. И както едно пространствено явление действа върху друго пространствено явление, отдалечено от него, така времето действа като пространството. В това съзерцание, което загатнах, животът преди раждането е още тук. И се оказва: като мисля, този живот преди раждането действа навътре в сегашния ми живот. Като мисля, аз съм зависим от този живот преди раждането. Той свети навътре в моето душевно същество и благодарение на това мога да мисля.

Накратко, онова, което се нарича човешки дух, независим от телесния живот, става възглед, но възглед, до който човек трябва първо да си пробие път чрез вътрешни душевни борби. И сега, сега светлина пада върху обикновения възглед за душата. Сега знаем: когато в обикновения живот вярваме, че ето, имаме мисленето, чувстването, волята и това няма никаква връзка с тялото – това и трябва да е така, защото в този обикновен душевен живот, в това представяне имаме само отблясък на една действителност, която с нашето раждане се е парализирала. Сега знаем, че душата всъщност е и нещо друго освен онова, което живее с нас от раждането ни. И сега, сега, когато с това засилено мислене отново излезем в света, сега виждаме и нещо друго освен обикновения сетивен свят. Можем наистина да си помогнем и в сетивния свят, но това обикновено не се препоръчва и аз също не го препоръчвам тук, искам само да го приведа специално за пояснение: в момента, когато се постараете да развиете в душата си такава вътрешна сила на представите, че да можете например да си представите една зелена ливада, единствено чрез вътрешната си душевна сила, съвсем различна от зелена, а именно, да речем, в цвета на прасковените цветове – за това е нужно силно вътрешно усилие, – тогава това вътрешно усилие, което полагате, за да не виждате зеленото, за да виждате душевния противоположен цвят, а не физи-

ческия противоположен цвят, тогава това усилие действа така, че ви подпомага да създадете онова мощно, онова укрепнало мислене, за което току-що говорих. Тогава обаче можете да преценявате и други външни опитности иначе, отколкото чрез обикновеното мислене.

Тогава заставате пред другия човек, влизате с него в някакво отношение и си казвате – не при всички, но при определени връзки с другия човек, също и при определени връзки с други същества от природата, със света изобщо, – казвате си: О, не напразно съм стигнал дотам да засиля мисленето си, в това укрепнало мислене станах способен да прескоча границите на природата, да погледна зад границите на природата. Тогава обаче и онова, което ме сполетява в живота, вече го виждам иначе, отколкото когато стоях пред тези граници като пред граници на познанието. Тогава онова, което като съдба, като съдбовни събития прониква в живота ми, го виждам като въздействие на по-ранни земни животи, които съм преминал, преди да стигна до онзи живот в духовния свят между смъртта и новото раждане, за който току-що казах, че се отразява в обикновеното представяне и мислене. Накратко, това, което антропософски ориентираната духовна наука има да каже за живота на човешката душа в духовния свят, има да каже за повторните земни животи, не е сива теория, не е хипотеза, то и не се изказва като нещо измислено, а се изказва като резултат от онези познания и наблюдения, до които се стига само когато човек се подготви за тях така, както току-що загатнах и както ще го намерите изложено по-подробно в моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“.

И така, днес отначало загатнах пътя към свръхсетивните светове в едната посока. За цялата взаимовръзка на свръхсетивния човек ще говоря вдругиден. Защото днес ми остава да разгледам и другата граница, до която стига духовно познаващият човек, онази друга граница, при която той трябва да води също толкова тежка вътрешна борба, както при границата на природните явления. Тази друга граница е онази, която бих искал да нарека граница пред собствената човешка вътрешност. Това е границата, по отношение на която човек често иска да се самозаблуди, като става мистик в обикновения смисъл. Също както духовният изследовател трябва да живее с

природната наука много по-интензивно от самия природоизследовател, защото природоизследователят стига само до обичайните си резултати и познания, а духовният изследовател трябва да има преживявания, преживявания на борба с природната наука, така и духовният изследовател трябва наистина да премине през всичко онова, от което мистикът се чувства възвисен, на което мистикът често вътрешно се радва. Но едновременно с това той трябва да изживее вътрешна борба тъкмо с тази радост, с това възвисяване. Докато обикновеният мистик вярва, че ще стигне до въпросите на вечността тъкмо като отначало се задълбочи по определен начин в собствената си вътрешност, у истинския духовен изследовател, когато той прониква до тази вътрешност на човека по примера на обикновения мистик, точно там остават най-горчивото съмнение, най-страшната несигурност. Също както с природната наука, духовният изследовател трябва да се бори и с мистиката, но сега навътре. Както духовният изследовател няма право да спре при обикновената природна наука и нейните граници, така няма право да спре и при обикновената мистика. Защото именно когато съвестно и без илюзии се вглъбява в човешката вътрешност, у него възникват съмненията и несигурностите по отношение на обикновената мистика. Именно защото той развива онова, което току-що охарактеризирах – засиленото мислене; защото ясно прозира в онова, което се явява чрез мистиката, при която много хора се чувстват толкова добре, че мислят, че почиват в самата божествена субстанция, когато вътрешно мистично се задълбочават, затова духовният изследовател не може да спре при тази мистика, защото се е научил при това наблюдение да не се отдава на никакви илюзии. Научил се е наистина да се бори с всяко фантазьорство. Обучил се е чрез строго дисциплинираното, научно мислене. И така той скоро прозира, че онова, което мистикът нарича живот със своята божествена вътрешност, със своя висш човек, не е нищо друго освен преживяване на всевъзможни несъзнавани реминисценции, които не се тълкуват правилно само защото лошо са се вградили в душата или защото са затрупани по отношение на паметта.

Вижте, бих искал да събудя представа за това, че духовният изследовател не се оставя да бъде заслепен от каквито и да било илюзии; че тъкмо истинската същност на духовното изследване води отвъд всяко фантазьорство чрез вътрешна дисциплина, чрез строго вътрешно обучение. Затова духовният изследовател и не е в състояние да се успокои с онова, с което се успокоява обикновеният мистик. Той го смята за субективни реминисценции; смята го за нещо, във връзка с което обикновеният човек, когато мистично се задълбочава, се отдава на всевъзможни илюзии. На духовния изследовател обаче едно му става ясно: че по пътя на това обикновено вътрешно задълбочаване изобщо не може да се проникне до нещо, което действително е човешката душа. Там не се стига до истинска действителност, също както не се стига до истинска действителност чрез обикновеното, незасилено мислене. Стига се само до засилване на известен рафиниран душевен егоизъм. Човек се чувства вътрешно толкова добре и уютно, когато може да си каже, че душата се вглъбява в божествения човек, и други подобни. В този уют, в този рафиниран егоизъм живеят мнозина от онези, които биват почитани тъкмо като мистици. Духовният изследовател трябва тук да прозре истинското положение на нещата, защото тъкмо благодарение на това, че има своето укрепнало мислене, му става ясно какъв факт всъщност е налице по отношение на тази вътрешна мистика. Става му ясно, че ако по обикновения начин можеше да се проникне надолу в човешката вътрешност чак до божествено-душевното ядро на човека, тогава пък нямаше да имаме една сила на душата, която ни е така крайно необходима за обикновения практически и социален живот: нямаше да имаме силата на спомнянето, силата на паметта. Силата на спомнянето, силата на паметта се дължи само на обстоятелството, че чрез вътрешно преживяване в обикновения смисъл не може да се потъне надолу в пълната човешка същност. Тогава духовният изследовател стига дотам да придобие вътрешно прозрение как действително се потапя в тази вътрешност на човека – отново чрез един вид укрепване на обикновения душевен живот.

Вижте, този обикновен душевен живот протича в много голяма степен доста, доста несъзнавано. Защото не сме ли всъщност в

живота всеки ден някой друг? Човекът, който се издигне дори само до повърхностно самонаблюдение, вече забелязва нещо от това, че преживяванията на всеки ден силно го докосват вътрешно. Нека само помислим как душата става друга, като от ден на ден, от седмица на седмица, от година на година преживява това или онова. Нека помислим как от време на време сме други, докато така изминаваме живота си между раждането и смъртта, как постоянно ставаме други. Ала човекът преминава през това ставане много несъзнавано, не наблюдава себе си при това и преди всичко не развива волята сам постоянно да се превръща в друг. В обикновения живот той развива само малка степен на самодисциплина, на самовъзпитание. Чрез засилване на тази самодисциплина, на това самовъзпитание, като съзнателно взема сам себе си в ръце, човекът стига дотам действително да познае себе си в живота като непрестанно развиващ се. Когато не само се оставяме на живота такъв, какъвто той ни поставя в себе си, когато не се оставяме, така да се каже, пасивно да бъдем обучавани от живота, а активно се заемем сами да се оформяме, да се възпитаваме, така че често да си казваме: Днес не можеш това, ще направиш това и това, за да навлезеш в това или онова, – накратко, когато човек приеме в собствената си воля онова, което е самовъзпитание, и става все по-съзнателен в него и го превърне в упражнение; когато провежда това систематично, тогава към укрепналото мислене се прибавя друга сила. Подробности за това, а те са много, ще намерите отново в посочената книга. Когато това се провежда, тогава волята става нещо различно от онова, което е. Тогава волята става такава, че е пронизана от мисли, че се разкрива като изтъкана от светлина. Докато иначе волята ни остава нещо много смътно, което само бива подбуждано от мислите на главата, тогава, когато сме се обучили така, както загатнах, от онези усилия на волята насреща ни просветва мисъл. Светът, в който се движим чрез волята си, става за нас изцяло пронизан от мисли. Светът става не само сетивна картина, светът става една голяма тъкан от световни мисли благодарение на това, че нашата воля е станала по този начин активна. И тогава от тези световни мисли произтичат за нас познания, които могат да се присъединят към другите, които посочих. Ако човек е издържал

тази друга борба с мистиката, ако е познал волята като изпълнена със световни мисли, тогава животът се разширява в друга посока, но все пак така, че сега се появява нещо, за което отново трябва да бъдем съответно подготвени, за да не проникне вреда в живота на душата. И за това ще намерите повече подробности в споменатата книга. В душата би могла да възникне вреда, защото в моментите, когато чрез тази друга, тази озарена от световни мисли сила на волята човек поглежда в духовния свят, той трябва да се откаже от паметта, от способността за спомняне. Онова, което така се вижда духовно, не може после отново да се спомни. Ако днес по пътищата на обучението, което току-що ви посочих като обучение на волята, съм изследвал нещо духовно и утре искам да ви го разкажа, тогава не мога да го извадя от спомена си, а мога да ви го разкажа само ако отново извърша всички онези приготовления, които са довели до преживяването, така че то наново да застане пред душата ми. От същинското спомняне трябва да се откажем. Затова пък сега пред душата застава човешката вътрешност, онази човешка вътрешност, която не може да се преживее чрез обикновената мистика. Тя се преживява, след като човек е издържал борбата с обикновената мистика, след като е преодолял онова, което го приспособява в живота към способността за спомняне. Тогава човек преживява: също както обикновеният свят на мислите или на представите е сянка на живота преди раждането, така той вижда онова, което живее във волята, която иначе остава толкова смътна – онова, което живее под паметта, което е духовно скрито в човешкото тяло, но не може да бъде видяно, защото иначе нямаше да имаме спомняне в обикновения живот, – вижда го тогава като онова, което остава като зародиш, когато човекът е преминал през портата на смъртта. Тогава човек се научава да познава чрез съзерцание, чрез възприятие онова, което като предчувствие витае пред човека като безсмъртието на душата. Тогава се научава, познавайки, да свързва онова от човека, което живее духовно след смъртта, с онова от човека, което живее духовно преди раждането, тогава се научава да познава вечното в човешката природа. Днес ви описах пътищата, които водят към свръхсетивните познания и наблюдения, които водят към онова, което вдъхва на човека съзнание за безсмър-

тието на неговата душа. Показах ви, че въз основа на всичко, което човечеството си е придобило в религиозното и в научното развитие, издигането до действителни познания за свръхсетивния свят трябва да стане модерен път за развитието на човечеството. Вдругиден искам да говоря за това как този човек като свръхсетивно същество застава пред нашата душа.

Днес, накрая, искам само с няколко изречения да обобщя онова, което ми изглежда като мост между беседите, които изнесох тук тази година за една привидно съвсем друга област, и беседите, които изнасям сега.

Вижте, често ми се налагаше да се питам във времената, които се оформиха от страшните социални преживявания още преди катастрофата на световната война, после от ужасните преживявания по време на катастрофата на световната война и сега след нея: Как стоят всъщност нещата с представите и идеите, с импулсите, от които човекът се нуждае, за да оформя наистина сам социалния живот? Защото човекът е принуден да оформя този социален живот с поглед към бъдещето. И съвестно, наистина съвестно потърсих в литературата и навсякъде, където може да се потърси, какви представи за социалната воля си създават обикновените икономисти, хората, които размишляват върху народното стопанство и имат работа с народното стопанство, и изхождайки от какви скрити основи си създават такива представи.

Тъкмо при това търсене имах едно своеобразно преживяване. Наистина не си улесних това търсене, нито пък изхождах от нескромността да искам навсякъде да упражнявам лекомислена критика. Който става духовен изследовател, е далеч от такова лекомислие. Той е много склонен, тъкмо по причини, които можете да извлечете от днешната беседа, да навлиза с любов в онова, което хората създават като идеи, като волеви импулси. Но въпреки това не можех да затворя очи пред факта, че тъкмо социалните, дори и етичните науки днес навсякъде страдат от известно несъвършенство, от известна неяснота на понятията. На практика можете да видите това, ако погледнете икономистите от различните направления – какво казва единият за стоката, за труда, за капитала, какво казва другият за това и т.н. Но

онова, което хората казват, живее в страшните борби на настоящето, изживява се, иска да се оформи. Хората се борят, борят се, водени от инстинкти. Издигат искания и не знаят за какво говорят. Това е нещо, което натежава на душата. И тогава ми се показа – казвам го съвсем открито – в какво се състои същинската вреда. Показа ми се, че в онези представи, които искаме да придобием за онова, което живее в човешкото действие, в човешкото създаване, което живее в онова, което един човек прави за другия в социалния ред, не може да живее онова, което дават голите природонаучни мисловни навици.

Това е например страшното в теорията на Карл Маркс за националната икономика, че тя изхожда от образеца на природонаучните мисловни навици и че поради това не стига до съобразено с действителността схващане на външното социално положение на човечеството, а само до убийствена критика и до подбуждане на безплодни революционни движения. Това е трагизмът на съвременното мислене. И тогава, когато човек има възможността да има от едната страна духовната наука, чиито пътища ви охарактеризирах днес, и от другата страна големите социални въпроси, той стига дотам да си каже: За схващането на социалния живот не е достатъчен този начин на мислене, който хората са си възпитали през последните три-четири века под влиянието на идеологическото мислене, на недействителността на духовния живот. За да се схване този социален живот, е нужно духовно обучение, каквото може да се възпита само чрез самия духовен свят. Как в стоките, в онова, което живее като обращение на стоките на стоковия пазар, е скрито вложено онова, което човекът им предава чрез своя труд, това не се разбира, ако не се свърже с духовните светове, към които принадлежи човешката душа. И какво се крие в труда на единия човек за другия човек в социалния живот, това не се разбира, ако човек не може да обучи мисленето си чрез мисли, които стигат до духовния свят. А онова, което е капитал, няма да го обхванем с поглед в правилния смисъл, ако не можем да съизмерим неговия начин на действие в чисто материалната му особеност с онова, което е човекът като духовно същество.

Накратко, без първо да имаш духовна наука, не получаваш социално познание. Това е факт, който ми се откри, и изхождайки от този

факт, опитах да изградя моста между духовната наука и импулсите за тричленния социален организъм. Как изглежда този мост за развитието на човечеството към бъдещето, и за това ще трябва да говоря вдругиден. Ще трябва да говоря за това какви необходимости за социалното развитие на настоящето и на най-близкото бъдеще произтичат тъкмо на основата на такъв душевен живот, който е в състояние да прозре със здравия човешки разсъдък, че онова, което казах днес, почива на истината.

От десетилетия отново и отново чуваме откъм съвременното съзнание, с известно право, призива: Поробената част от човечеството трябва да се избави, трябва да се освободи. Защото, каквото и да се случи в борбата за това избавление, за това освобождение, тази поробена част от човечеството нямала при това какво да загуби освен своите вериги. – Е, колкото и вярно да е това от едната страна, то все пак е едностранчиво за онзи, който е способен да вижда целия свят, да вижда света, който е пред човека, в светлината на духа. Защото, колкото и тежко да е да носиш в материалния свят вериги като онези, които се имат предвид в приведеното изречение, колкото и оправдано да е да се стремиш да отхвърлиш тези вериги, които, както се казва, можели да се загубят само чрез борба – има още нещо, за което трябва да се каже, че да го загубим, би било по-страшно от всички материални вериги на човечеството: това е изпълването на душата с познанието за истинския духовен човек. Ако продължим да се развиваме при онова отношение към духа, което се е оформило през последните три-четири века и което с право може да се смята за идеология, бихме могли да загубим нещо, което не бива да бъде загубено: съзнанието за духовната природа на човека, за вечното значение на този човек. А да не бъде загубено това съзнание, човекът отново да си извоюва духовен живот, в който да се явява пред самия себе си в истинския си образ, това ще бъде задачата на модерната духовна наука. Тогава, ако поеме тази задача, тя ще бъде един от най-важните приноси за новото социално разчленяване на човешкия живот. Тогава обаче, ако човек прозре това, той ще си каже: Не само стопански борби са онова, към което трябва смело да отплаваме, а в бъдеще ще има и духовни борби. Нека човечеството се покаже

силно и смело, за да издържи тези духовни борби, тогава то няма да загуби онова, което не бива да загуби, ако не бива трайно да потъне в бездната: съзнанието за духовността, за вечността на човека.

Свръхсетивното същество на човека и развитието на човечеството

Духовнонаучни наблюдения и познания

Публична беседа

Щутгарт, 11 юли 1919 г.

Че вътре в човешката същност има нещо като свръхсетивен човек, това е предчувствието на всеки отделен човек, по какъвто и начин да изминава своя душевен живот. Как пред съзнанието на съвременното човечество това предчувствие трябва да бъде издигнато до вътрешна научна увереност, за това иска да говори на съвременниците ни онова, което вече от много години застъпвам и тук, в този град, под името антропософски ориентирана духовна наука. Срещу начина, по който тази антропософски ориентирана духовна наука търси познанието за свръхсетивния човек и за свръхсетивния свят изобщо, обаче и днес още се надигат най-разнообразни предразсъдъци. И по начина, по който днес в много кръгове още желаят да чуят да се говори за свръхсетивното човешко същество, по този начин антропософията не може да говори за него. Защото тя би вярвала – нещо повече, тя знае, – че с това тъкмо не би отговорила на копнежите на хората за познание, които днес може би са още несъзнавани, но затова не по-малко интензивни. Тъкмо когато днес от тази или онази страна се съди за антропософията, се чува отново и отново, пак и пак, че тази антропософия била нещо трудноразбираемо, че черпела познанията си от области, в които изобщо не било нужно да се навлиза, ако искаш да проникнеш в същността на свръхсетивното. Подчертава се разликата между стремежа на антропософията към познание и „простата вяра“, която иска да се основава само на вероизповеданието и Библията. И че онзи, който е намерил тази проста вяра като вътрешна

сила, нямал нужда от никаква антропософски ориентирана духовна наука, това отново и отново се подчертава от много страни. Но тъкмо ако тя говореше в духа на тази гола, днес така наречена проста вяра, антропософски ориентираната духовна наука би трябвало да приеме, че не отговаря на същинската по-дълбока потребност на времето. Тя би трябвало да си каже, че макар и да застъпва гледна точка, която днес още се харесва на много хора и в сравнение с която те намират антропософията трудноразбираема, тази гледна точка все пак вече не отговаря на същинските по-дълбоки изисквания на душевния живот на съвременното човечество. Това исках да кажа предварително, защото тъкмо от тази страна отново и отново се правят възражения срещу гледните точки, които онази духовна наука, за която тук ще се говори, заема въз основа на пълноценна преценка на изискванията на човечеството в настоящето. Работата е там, че тази духовна наука вярва, че ясно разпознава как действат определени взаимовръзки, за които извънредно много хора в настоящето се отдават на най-вредните илюзии.

Днес живеем във време, което по отношение на своя характер на объркване и хаос още далеч и по никакъв начин не е приключило. Отиваме към тежки времена в развитието на човечеството. И който прозира по-дълбоко в развитието на човечеството, знае, че онова, което днес се разпространява като стихийно вълнение по целия цивилизован свят и при което вътрешните борби са само вълните, изхвърлени на повърхността, има тайнствена връзка тъкмо с упоритото придържане към гледната точка, която се обозначава като гледната точка на „простата вяра“, която иска да се опира само на вероизповеданието и Библията. Онова, което в човешката същност се възпитава чрез тази така наречена „вяра“, се затваря за онези сили, които днес, в тази точка на развитието на човечеството, тъкмо биха могли да внесат ред в объркването и хаоса. Ако днес онези, които говорят така, както загатнах, задълбочаха макар и малко познанието си, тогава би трябвало от едната страна да погледнат към всичко онова, което вкарва човечеството в страшни борби, в страшен безпорядък, и тогава от другата страна би трябвало да си кажат: Онова, което не сме развили, защото винаги упорито сме настоявали да останем

при така наречената проста вяра, която е удобна за нас и е удобна за другите, то днес липсва, и има вътрешна връзка между днешните вълнения и настояването за проста вяра. Тук има причинна връзка и в стихийните движения на днешния свят покълва семето на това упорито настояване.

Това подтикна антропософски ориентираната духовна наука – не изхождайки от субективни усещания, а тъкмо от онова, за което и днес отново бих искал да ви дам отделни загатвания, от вътрешно научно познание – да свали от духовните висини това познание за свръхсетивното, което, доколкото така наречените хора с проста вяра сочат към свръхсетивното, също е дошло до тях от тези висини. Само че те не искат по никакъв начин да се изкачат до тези висини.

Това си позволих да кажа предварително, защото тъкмо днес ще трябва да свържа онова, което предстои да кажа за свръхсетивното същество на човека, с някои духовнонаучни познания, които, от една страна, все още се смятат за доста неразбираеми, макар че, ако се вникне по-отблизо в тях, те биха се оказали тъкмо в съгласие със здравия човешки разсъдък; които, от друга страна, винаги се смятат за ненужни, защото не се намират в съответствие с онова, което хората смятат, че трябва да защитават като гола проста вяра. Пътищата, по които духовната наука, както тя се разбира тук, стига до своите познания, се опитах да ги охарактеризирам завчера тук, на това място. Тогава изходих от това, че днешният човек всъщност иска да знае твърде малко за онова, което все пак несъзнавано става в най-съкровената вътрешност на човешката природа.

От една страна, човекът вярва, че външно носи у себе си своето тяло, и вярва, че познава това тяло, като го разглежда сетивно или пък като го разглежда според указанията на природонаучния възглед за света. От друга страна, човекът вярва, че притежава в пълен обем онова, което може да нарече своя вътрешност, когато насочи поглед към онова, което се проявява като негова душа в неговото мислене, в неговото сетивно възприемане, в неговото чувстване и в неговата воля. Че чрез този живот, от една страна, по отношение на външното тяло и от друга страна, по отношение на онова, което се преживява като душевно в обикновеното съзнание в мисленето, чувстването

и волята, че в това пълната човешка същност не се изчерпва, това показва пътят на познанието, който загатнах тук още завчера и който по същество се състои в това, че човекът като духовен изследовател не спира при онова, което му казва неговото обикновено съзнание, а взема, така да се каже, сам в ръце своето душевно развитие. Че той, по-специално, от една страна, съзнателно издига света на мислите, мисленето, на по-висока степен от тази, на която то стои в обикновения живот, и че от друга страна, прави самосъзнателно и онова, което наричаме волева природа, предмет на своето самовъзпитание. И така, по-нататъшното развитие на силите на душевния живот, които имаме в обикновения живот, е единственото, което в духовнонаучния смисъл може да доведе до познания за свръхсетивния свят.

И в какво, от една страна, се състои онова, което трябва да се дари на мисленето като развитие? Състои се в това, че по съвсем систематичен начин, по такъв начин, който почива на опитностите на вътрешната душевна природа на човека, това човешко мислене или представяне се прави по-силно, отколкото е в обикновения живот. В обикновения живот мисленето, представянето е, така да се каже, само зрител, и човекът съзнава, че за този обикновен живот всъщност мисли най-добре, когато оставя опитностите на този живот или външната природа да въздействат върху него и в представянето се държи като пасивен зрител. Чрез методите, които ще намерите описани в моята книга „Как се постигат познания за висшите светове?“, в света на мислите се внася активност. Внася се такава активност в света на мислите, че се осъзнава: докато човек мисли, той не е само пасивен, а е в такава, макар и вътрешна, дейност, в каквато е, когато външно, движейки се с крайниците си, действа в света. В мисленето трябва да се внесе воля, но такава воля, която не прави това мислене произволно, а го приспособява към световните явления. Затова е добра подготовка тъкмо за духовния изследовател, ако той остави една добре дисциплинирана работа в самия природонаучен начин на изследване да предхожда неговия духовнонаучен стремеж; ако при този природонаучен начин на изследване свикне да не мисли произволно, а да насочва мисленето си според явленията, които самата природа предлага. Но след това той трябва да се

освободи от това голо съзерцание на природата. Онова, което си е възпитал при наблюдението на природните явления като вътрешна строгост на мисълта, той трябва да го разгърне самостоятелно и откъснато от тези природни явления в чистото мислене. Активизирането на мисленето – това е, от което зависи всичко по отношение на културата на мисленето в духовнонаучното изследване. Това е нещо, в което днес много хора още не вярват – още сме само в началото на духовнонаучното познание, – че чрез това мисленето на човека, цялата дейност на представянето действително приема характер, различен от онзи, който има в обикновения живот. Когато погледнем назад към смътния свят на представите, към повече или по-малко съществуващата същност на първото детство, и сравним после тази съществуваща същност с ясното и светло в себе си мислене на състоянието на възрастния, пред нас е разлика в развитието на вътрешния човешки душевен живот. Също такава разлика настъпва за онзи, който по описания начин развива мисленето си, като се издига от обикновеното мислене към активизираното мислене. Той се чувства като събуден от обикновеното състояние на живота и ако не се взема думата в лошия мистичен смисъл, наистина може да се говори за пробуждане на човека чрез това активизирано мислене. Но благодарение на това, че се научаваме да боравим с това активизирано мислене, благодарение на това придобиваме едно съвсем ново „виждане“, както бих искал да го нарека, едно съвсем ново виждане най-напред за същността на човешкото тяло.

Това човешко тяло застава по един съвсем нов начин пред това виждане, до което се издига активизираното мислене. Преди всичко по отношение на формата на човешкото тяло се показва голяма, огромна разлика между организацията на нашата глава и организацията, която се изразява в нашите движещи се крайници и във всичко, което е свързано с тези движещи се крайници. И чрез съзерцанието, което се открива пред това активизирано мислене, човек се научава да познава, че в основата си човешката глава, главата на човека, има и в телесно отношение съвсем различна същност от останалата телесност, особено от онази, която носи крайниците. По вътрешен начин човек се научава да познава сродството на всяко

мислене, особено на това активизирано мислене, с цялата същност на човешката глава. Научава се по нов начин да познава какво всъщност е това човешко тяло. Защото, ако в душевното развитие човек прониква все по-нататък и по-нататък чрез това активизирано мислене, в това активизирано мислене навлиза съзнателно не само такъв житейски опит, какъвто навлиза в обикновеното мислене или представяне. Житейските опитности, които навлизат в обикновеното мислене или представяне, имат определена особеност. Опознаваме света в рамките на това обикновено представяне, опознаваме го чрез нашите сетивни наблюдения и чрез мисленето, което се свързва с тях. Но от този опит в нас остава и нещо. Не бихме носили в себе си пълната човешка същност, ако от всеки външен опит не ни оставаше възможността отново да си спомним за този външен опит. Тъкмо този спомен крепи в едно цялата ни човешка личност и е достатъчно само да помислим какво разрушение на човешката личност причинява някое заболяване на способността за спомняне, за да ни стане ясно какво значи силата на спомнянето за цялото единство на човешката личност в обикновения живот. Но онова, което в нас прави така, че когато се отдаваме на външния свят и чрез сетивното си възприятие си образуваме представи за него, по-късно можем отново да поддържаме тези представи живи в душата си като спомени, това остава в несъзнаваното. Това е нещо, което човекът извършва в несъзнаваното.

По отношение на онова, което изпитва активизираното, свръхсетивното мислене, нещата стоят иначе. Никога не би било възможно – това ще ви стане ясно и от казаното тук завчера – да се свърже по някакъв начин с човешката личност онова, което човек действително изпитва свръхсетивно в активизираното мислене, ако той разчиташе на дейността, която нашата вътрешност извършва несъзнавано. Това е нещо, което трябва да се научи в свръхсетивното познание: че не се довежда несъзнавано до нашето тяло нещо, от което после отново може да се събуди споменът, а запечатването в човешкото тяло, внасянето, което иначе протича чрез несъзнавана дейност и продължава да действа като спомен, това духовният изследовател трябва да извършва съзнателно. Никога висшият свръхсетивен опит

не би произлязъл чрез активизираното мислене от едно съвсем смътно преживяване, ако човек не усвои способността да довежда съзнателно този свръхсетивен опит до тялото. Но той може да го доведе само до организацията на главата. И така в тази човешка организация на главата се опознава нещо, което убягва на обикновената наука, но което хвърля светлина дълбоко в тайната на човешката същност. Като запечатва съзнателно онова, което преживява духовно в активизираното мислене, човек разбира, че по този начин в човешката глава непрестанно предизвиква процес, който не е повишаване на живота, който е разграждане на живота, който е частично умиране. Това отново е значим, потресаващ опит, който се придобива по пътя на духовната наука. За да можем лично да имаме дял в нашите свръхсетивни познания, трябва да ги запечатаме в природата на нашата глава, и веднага се оказва, че чрез това запечатване се предизвиква не процес на оживяване, процес на повишаване на живота, а процес на частично отмиране, на разграждане на жизнените процеси на организацията на главата. И тогава се разбира как всъщност действа тази телесна организация на главата у човека. Опознава се онова, което просто не се знае, което остава в несъзнаваното: че цялата ни мисловна дейност или дейност на представянето не е нещо, което, както вярва материалистът, извира от живота, а идва тъкмо от приглушаването на живота в природата на главата, идва от това, че нашата глава, когато сме душевно активни, непрестанно се намира в едно частично, в едно отчасти умиране. И се стига до познанието на факта, който за днешния човек е още гротесков, че в мига, в който онова, което се разиграва в главата, в мисловната дейност, би се разпространило върху целия човек, целият човек в този миг би умрял. Така чрез духовната наука по отношение на една част от човешката телесна природа човек непрестанно преживява действителното въздействие на смъртоносния принцип. Разбира как смъртта, поради това че сме организирали главата по определен начин, непрестанно упражнява у нас своята дейност през целия живот.

Вижте, до такива възгледи, които толкова рязко противоречат на обичайните мнения, води онова, за което днес в много кръгове още се смята, че не би могло да доведе човека до нищо, от което той се

нуждае. И след това човек разбира как всъщност това запечатване, което описах сега като съзнателно и което трябва да стане чрез активизираното мислене, не може да запечата непосредствено във физическата човешка организация свръхсетивния свят, в който е придобил опит. Тогава човек опознава като реален факт онова, което убягва на външното сетивно наблюдение. Тогава разбира, че в обикновеното сетивно тяло е вградено онова, което в моите съчинения по духовна наука си позволих да нарека етерно тяло или тяло на формиращите сили. Открива се едно фино светлинно тяло, което се намира между дейността на активизираното мислене и физическото тяло на човека, особено в организацията на главата. По този път чрез свръхсетивното виждане, което на тази степен може да се нарече имагинация, се познава онова, което е едно по-фино тяло, което като формиращата сила, спрямо която природната наука днес има отрицателно суеверие, лежи в основата на физическото тяло. Опознава се един висш, един свръхсетивен член на човешката същност. И се появява едно, бих казал, отначало извънредно потискащо явление, което трябва да бъде отстранено, като успоредно с активизирането на мисленето се провеждат други вътрешни душевни упражнения – появява се странното явление, че като човек сега запечатва в етерното тяло и чрез това също и във физическото тяло онова, което е изпитал свръхсетивно, той се чувства, сякаш вече не е господар на своя Аз, сякаш Азът, за който все пак толкова силно е вярвал, че пронизва всички душевни явления, всички душевни опитности, сякаш този Аз потъва в тялото. Така се чувства човек, когато запечатва свръхсетивни опитности в тялото: сякаш Азът потъва.

Тук на помощ идват онези упражнения, които, от друга страна, се правят в самодисциплината на волята. Характеризирах ги вече завчера, но искам още накратко да ги посоча. Казах как човек от седмица на седмица, от час на час, от година на година става все друг и как може да знае, че става друг. Нашите опитности действат не само така, че ги имаме, а действат така, че непрестанно правят от нас друг човек. Но и тук у днешния човек действа една несъзнавана дейност. Той се отдава на външните опитности. Той може би забелязва, ако изобщо обръща толкова внимание на вътрешността си, че от седмица

на седмица, от година на година, от десетилетие на десетилетие всъщност е друг човек, че има друго душевно състояние. Но той не взема развитието на това душевно състояние в собствените си ръце. Това трябва да прави духовният изследовател. Той трябва така да работи върху себе си, че да владее своето напредване от година на година, от десетилетие на десетилетие чрез собствената си воля, отново систематично, не само произволно или по подобие на обикновения, повече или по-малко несъзнаван живот, а систематично, напълно съзнателно трябва да се упражняват самодисциплина и самовъзпитание. Така че онова, което иначе се развива без участието на волята в нашето човешко същество, да бъде поставено под властта на собствената воля. Чрез това се придобива друг опит. Придобива се опит, който отново е много далеч от днешното съзнание. Трябва да се сложи край на едно научно предубеждение, което днес изцяло владее определена научна област и оттам е преминало и в популярното съзнание. Този научен възглед – искам да го спомена поради това, че онова, за което сега става дума, може би най-лесно ще ни стане разбираемо, ако тръгнем оттук – онова, което днес се вярва въз основа на материалистичния научен възглед, е, че човек имал два вида нерви, така наречените сензитивни и моторни нерви. Сензитивните нерви вървят, така се вярва, от нашите сетивни органи или от повърхността на кожата към нервния център и като телеграфни жици пренасят дотам онова, което се възприема сетивно. И след това от нервния център отново излизат така наречените моторни нерви, нервите на волята. Едно демонично същество, така да се каже, което обаче днешната наука, разбира се, не иска да признае и което седи в централната нервна система, преобразува във воля чрез моторните нерви, чрез нервите на волята, онова, което по нервите, тези телеграфни жици, се телеграфира от сетивата към централната система. Измислени са много красиви теории, които са дори извънредно остроумни, особено онази, която е извлечена от страшното заболяване табес, за да се обясни тази теория за двата вида нерви. Но все пак тази теория за двата вида нерви не е нищо друго освен рожба на незнанието за свръхсетивния човек. Няма – това не мога да изложа тук, защото би ни отвело твърде далеч, но тъкмо заболяването табес го доказва, ако

се разгледа правилно – няма разлика между сензитивни и моторни нерви. Така наречените моторни нерви съществуват само за да предават вътрешните възприятия, когато ходим или когато движим ръката, точно както така наречените сензитивни нерви предават външните възприятия. Моторните нерви също са сензитивни нерви; те съществуват, за да усещаме самите си движения. А това, че се вярва, че моторните нерви са носителите на волята, идва само оттам, че не се знае нищо за истинския носител на волята. Него опознаваме чак когато наистина упражняваме тази самодисциплина на волята, за която говорих. Когато и това – да възпитаваме сами себе си – стане за нас активност. Когато в това възпитание станем независими от онова, което, така да се каже, тялото само прави с нас. Тогава разбираме, че не моторните нерви пораждат волята – те само възприемат движенията, извършвани чрез волята – а че това е трети член на човешката същност, свръхсетивен член, онова, което би могло да се нарече същинската душевна същност. В моите съчинения съм го нарекъл, макар че изразът още не се харесва на съвременността, астрално тяло. Човек опознава този свръхсетивен член на човешката същност отново чрез едно непосредствено виждане, което възпитава в себе си чрез тази самодисциплина на волята; опознава това душевно тяло, ако мога така да го нарека, като онова, което духовно-душевно лежи в основата на всички волеви движения, на всички движения на тялото. Нервите съществуват само за да предават възприятието на движението.

Наистина, когато човек продължава все по-нататък и по-нататък тази дисциплина на волята, за която говорих, той трябва тогава да се издигне от чисто имагинативното познание, което току-що загатнах, до инспирираното и интуитивното познание, както съм ги обозначил в току-що споменатата си книга. Тогава се стига дотам в този душевен член на човешката природа да се познае член, още по-висш от етерното тяло или тялото на формиращите сили на човека. И този душевен член се опознава като онова, което не може да се преживее в себе си, което може да се преживее само като човек проявява външна активност, което може да се преживее, като подтиците на волята стават за него нещо съзнателно. Ако човек

е стигнал дотам да открие в себе си този същински душевен член, тази втора част на свръхсетивния човек, тогава волята все повече и повече укрепва в сила и се разкрива онова, което е нашето сетивно тяло. Онова, което нашето тяло привежда в действие, когато използва своите членове за движение и онова, което е свързано с тях, се оказва с организация, напълно различна от организацията на главата. Природата на крайниците на човека се оказва онази организация, която – в противоположност на главата, която, както я характеризирах, е в непрестанно частично умиране – е непрестанно в духовно раждане, в непрестанно повишаване и по-нататъшно развитие на живота. Така, от една страна, чрез организацията на главата се преживява непрестанно отмиране, от друга страна, във волевата природа, във втория свръхсетивен член на човешката същност – непрестанно продължаване на раждането. И от това продължаване на раждането, от това повишаване на живота, което трябва да идва от цялото ни човешко същество, оттам отново се излъчва обратно към нас истинската, сега висша свръхсетивна природа на Аза и ни пронизва онова, което сме запечатали в тялото. Нашият Аз все наново възкръсва като от гроба на частично отмиращата глава. Това е онова, което човек може да преживее в себе си чрез съответно развиване на душевния живот: това непрестанно действие на умиране и раждане. И човек разбира, че не само се раждаме в началото на живота си и умираме в края на живота си, а че в умирането и раждането се изразяват сили, които вървят с нашата организация през целия ни живот.

Тогава, когато човек така чрез интуиция и инспирация се е издигнал до схващането на свръхсетивния човек, чак тогава той е в състояние наистина да опознае самото развитие на човечеството. Защото, като се развива така до такова виждане, пред него се откриват силите, които изхождат от природата на главата и от останалата телесна природа и се съединяват, за да се проследи историческият живот на човечеството, историческото развитие на човечеството сега според неговите вътрешни сили. Как всъщност обикновеното съзнание на съвременността винаги наблюдава това историческо развитие на човечеството? Ако се абстрахираме от онова, в което на елементарна степен от развитието на човечеството се е вярвало въз

основа на изначалния възглед на човечеството и което днес се смята за детинско – че в историята властва един дух – ако се абстрахираме от това, може да се каже, че днес човек разглежда историята, тоест развитието на човечеството, все пак само като сбор от факти, които той събира от документите в архивите, от преданието и които после в най-добрия случай пропива с обикновеното комбиниращо мислене. Към тези исторически факти, които, разбира се, и духовният изследовател трябва да вземе от външната история, към тези исторически факти се присъединява, след като човек първо е опознал свръхсетивната човешка същност така, както току-що изложих, способността да се надникне в духовния ход на висши свръхсетивни същества, които минават през историческото развитие.

Онова, което иначе в това развитие на човечеството се съзерцава само външно, се опознава вътрешно. И за да не говоря абстрактно и общо, искам да говоря за един особен факт, за да ви представя, така да се каже, симптоматологично това развитие на историята на човечеството. Онова, което външно се представя като история, днес тъкмо защото човек в своя възглед разчита само на материалното, всъщност е една условно приета приказка, просто описание на външното. Който е в състояние да съзерцава вътрешно онова, което държи фактите заедно, той, като проследява първо назад нашето историческо развитие, стига, колкото и да е странно, до един възлов момент в развитието на по-новото човечество в петнадесети век, приблизително в средата на петнадесети век. Тази среда на петнадесети век ни показва в най-различни области, че тогава действа нещо като скок в развитието на човечеството. Нали знаем, че и в самата природа има такова развитие на скокове. Когато наблюдаваме развиващото се растение – как се развива зеленият лист, как се развива чашката, как тя преминава в цветното венчелистче – това е развитие на скокове, макар и непрекъснато, от зеления лист към цветното венчелистче. Такъв скок в развитието, който просто не се забелязва, когато историческите факти се гледат само външно, такъв скок в развитието на човечеството има в средата на петнадесети век. Тогава именно в това човешко развитие започва да се проявява нещо, което издига душите на хората до съвсем друга степен на развитие

от онази, която е била налице в по-ранната епоха. Разбира се, и по-ранните епохи, по-ранните периоди от развитието на човечеството отново са имали по свой начин онова, което в определени периоди ги е издигало на висота, но те се различават по отношение на вътрешното състояние на човешката душа от онова, което тази човешка душа преживява от средата на петнадесети век насам.

И с тази среда на петнадесети век вътрешно-исторически завършва една епоха от развитието на човечеството, която за духовнонаучния наблюдател на историята всъщност започва през осми век преди Христа, приблизително с основаването на римската държава. Който разглежда историята духовнонаучно, той намира, че едно непрекъснато душевно развитие минава през столетията от осми век преди възникването на християнството до средата на петнадесети век след неговото основаване. И който разглежда вътрешно нещо като гръцкия свят, като древния римски свят, той ще намери напълно обосновано тъкмо онова, което тук се казва духовнонаучно. Онова, което се развива в тази епоха, е човешкото душевно състояние, което у човека развива предимно сърцето и разсъдъка. Нали това е изненадващото във вътрешното развитие на историята: когато се върнем по-назад от осми век преди Христа, тогава в човешката душа още не действа онова, което днес наричаме сърдечни сили, разсъдъчна човешка природа; тогава човекът е още повече отдаден с цялата си душа на външния свят, тогава той още не се откъсва и не размишлява разсъдъчно за нещата, тогава той и със своите сърдечни сили е още част от природата. Човекът се откъсва чак през осми век и самостоятелно изработва вътрешно силите на разсъдъка и на сърцето. И всъщност цялото това историческо развитие от осми век преди Христа до четиринадесети век след Христа е разгръщане на онези сили, които в човечеството по отношение на душевното развитие постепенно извеждат от най-съкровената същност на човека, както тя е заложена, формирането на разсъдъка и на сърцето. Но това формиране на разсъдъка и на сърцето има през цялата тази епоха нещо инстинктивно. Разсъдъкът и сърцето действат тогава още инстинктивно. И с човечеството се случи това, че в средата на петнадесети век онова, което по-рано е действало по-скоро

инстинктивно в разсъдъка и в сърцето, приема съзнателен, напълно съзнателен характер, че оттогава човекът се чувства пред външната природа още по-самотен, отколкото по-рано, че той, така да се каже, трябва да се оттегли от външната природа, когато иска съзнателно да размишлява разсъдъчно; когато иска да преживява съзнателно своите сърдечни сили, онова, което преживява инстинктивно като симпатия и антипатия. Всичко преминава в съзнателното.

Затова на почвата на духовната наука може да се каже: докато в по-ранните епохи се е развивал инстинктивно-разсъдъчният живот, инстинктивният сърдечен живот, от средата на петнадесети век у човека се е развило онова, което може да се нарече съзнаваща душа. Това развитие на съзнаващата душа е нещо, което още дълго, дълго време ще властва в развитието на човечеството. Ние като човечество всъщност стоим тепърва в началото на това развитие на съзнаващата душа. И тъкмо това, че от онова време човекът развива своята съзнаваща душа, ни донесе големия напредък на природонаучното мислене.

Колкото и велик да е бил Платон, колкото и велик да е бил Аристотел, природонаучното мислене те не са имали. За това природонаучно мислене е нужно онова съзнателно откъсване на човешката вътрешност от природата, което се появи чак с възникването на съзнаващата душа в развитието на човечеството. Затова нашето природонаучно развитие е свързано изобщо с една епоха от развитието на човечеството. Цялото развитие на човечеството е, както някога толкова красиво го е изразил и Лесинг – нека думата се схваща както си иска човек – един вид „Възпитание на човечеството“. Възпитанието на човечеството от средата на петнадесети век обхваща възпитанието на съзнаващата душа, и тази съзнаваща душа донесе същинския природонаучен светоглед. Това, разбрано вътрешно, е част от развитието на човечеството. И онова, което се пада в епохата от осми век преди Христа до средата на петнадесети век след Христа, се разбира напълно само когато се разглежда така вътрешно от гледна точка на човешкото душевно развитие. Защото в първата третина на тази епоха се пада основаването на християнството. И познавачът на духовната наука също признава това основаване на

християнството за най-великото събитие, което изобщо е станало в човешкото земно развитие. Тъкмо познавачът на духовната наука, който така надниква във вътрешността на човешкото душевно развитие през столетията, разпознава как в първата третина на онази епоха, която описах като епоха на развитието на силите на разсъдъка и на сърцето, още продължава да действа нещо от прастари времена на човечеството, в които то е било налице в най-висока степен, но произтичащо от подсъзнателни душевни сили, нещо, чрез което човекът се чувства като част от цялата природа, като част от външната природна действителност. Тогава в човешкото развитие навлезе онова събитие, което никога не се разбира, ако човек иска да го разбере само от материалното развитие на историческите факти – тогава в развитието на човечеството навлезе събитието на Голгота. Тогава в развитието на човечеството навлезе опложданието на това развитие на човечеството с един свръхсетивен елемент, който от висините на света се свърза с развитието на човечеството и който подготви тази човешка природа да става сега все по-съзнателна и по-съзнателна, все по-вътрешна и по-вътрешна. Първо в един вид все още инстинктивна дейност на разсъдъка и на сърцето навлезе онова, което се случи на Голгота, навлезе човекоставането на Христос. И през последните две трети на тази епоха продължи това, че в тези по-скоро несъзнавани, в тези по-скоро инстинктивни сили на разсъдъка и на сърцето още се изливаше онази сила, която е излязла за човечеството от събитието на Голгота. След това от средата на петнадесети век дойде съзнателното душевно развитие на човека и с него природонаучната епоха, насочването на човека към външните събития на природните явления.

Това беше отначало онази епоха, в която пред съзнателния живот по-скоро отстъпи назад предишната свързаност с духа, със свръхсетивното в света. Това духовно, което човекът по-рано, в прастари времена, е възприемал сякаш инстинктивно в самите световни явления, то бликна в неговата вътрешност поради това, че Христовото същество се беше свързало с развитието на човечеството. Но това бликване се падна и в онова време от развитието на човечеството, в което, както изложих, човекът ставаше все по-съзнателен и по-

съзнателен и тъкмо чрез това все по-външен и по-външен. И така се стигна дотам, че тъкмо в тази епоха на съзнаващата душа, в тази епоха на съзнателното развитие на разсъдъка и на сърцето, Христовият зародиш наистина действаше в човешките души, но човечеството отначало, само отначало, ставаше все по-съзнателно и по-съзнателно тъкмо в този смисъл, че оставяше онова, което живееше духовно в него, свръхсетивния човек, да отстъпи назад в неговото съзнание. Чрез това се стигна и дотам, че все по-малко и по-малко се разбираше онова, което все пак се беше свързало по свръхсетивен начин с това развитие на човечеството: събитието на Голгота. И в това отношение деветнадесети век доведе нещата до връхна точка. Деветнадесети век стигна дотам при голяма част и от вярващото човечество да лиши това събитие на Голгота от свръхсетивния му характер. Този деветнадесети век, така да се каже, при голяма част и от вярващото човечество премести събитието на Голгота в света на външните факти. Носителят на Христос, Исус, се превърна в „простия човек от Назарет“, в онова същество, което не е нищо друго освен малко по-високо развито човешко същество. Това идваше само оттам, че в развитието на съзнаващата душа хората изгубиха разбирането за свръхсетивното и в историческия свят. Християнството беше материализирано с разбирането за Исус като простия човек от Назарет; и днес имаме не само материализъм на природната наука, днес в широки кръгове имаме материализъм на вярата.

Но в тази епоха от развитието на човечеството, която настъпи със средата на петнадесети век, изправени сме и пред необходимостта отново да се издигнем към духа. И онова, което ви изложих тук днес и завчера, трябва да стане пътят на по-новото човечество, за да се издигне отново към духа, за да намери отново зад сетивния свят и зад външно историческите факти свръхсетивните познания и явления. Чрез това ще бъде отново намерена и свръхсетивната природа на събитието на Голгота. Чрез това събитието на Голгота ще се яви като такъв прелом в цялостното развитие на човечеството, че в този образ то сега наистина може да премине в познанието на цялото човечество на Земята, че може да стане всеобщо убеждение. Извън границите на вероизповеданията, дори извън границите на религиозните раз-

личия по цялата Земя, когато свръхсетивното познание се появи отново, събитието на Голгота, лишено тогава от всякаква особеност, може да стане общо достояние по отношение на познанието на цялото човечество. Тогава в тази Мистерия на Голгота в развитието на човечеството ще се вижда нещо, което е основен факт от свръхсетивно естество в цялото това развитие на човечеството. Тогава не от тесногръдата гледна точка, от която днес някои конфесии още гледат Христос и от която не могат да надникнат навън към истинската тайна, защото и днешната вяра е материализирана – тогава отвъд тази гледна точка ще се намери едно ново разбиране за този най-велик, този най-интензивен импулс в развитието на историята на човечеството.

Това трябва да ви покаже как духовната наука не води дотам да отнеме от хората онова, което някои искат да представят и като резултат единствено на „простата вяра“. Не, духовната наука иска, така, както това отговаря на копнежа на днешния човек, който все по-малко и по-малко ще може да се задоволява с простата вяра, ако иска да бъде честен със своята вътрешност, духовната наука иска тъкмо от най-висшите познания да постави пред това човечество най-интензивното събитие от развитието на човечеството. Това трябваше да бъде изказано и тук като нещо, което спада към духовната наука. И трябваше да се посочи онова, от което човечеството се нуждае по цялата Земя, като се вживява изцяло в епохата на съзнанието, където човекът е оставен на собствената си личност, на своята лична самота. Тъй като човечеството все повече и повече се разцепва, все повече и повече изпада в дисхармония, трябваше да се посочи онова, от което това човечество се нуждае, за да се обедини отново: това ще бъде едно ново познание за централното събитие в развитието на човечеството.

Духовната наука не отнема нищо на човека, а му дава онова, от което той се нуждае тъкмо за своето днешно съзнание. И ако, да речем, така нареченият здрав човешки разсъдък поиска да се оплаква от такива учения, от такива възгледи на антропософски ориентираната духовна наука, то на този здрав човешки разсъдък трябва да се каже, че той би трябвало само да стане напълно здрав и да отхвърли илюзиите, с които са го замъглили чисто външните, материалните

познания на природната наука. Нека той се вгледа в себе си, тогава ще стигне до едно странно откритие тъкмо в днешния човешки душевен живот. Той ще чуе онова, което природната наука, черпейки от добри, от строго методични източници, му казва за развитието на външно телесното. Но тъкмо като здрав човешки разсъдък той няма да разбере как човешкият живот, такъв, какъвто застава пред него, всъщност уж се изчерпва с онова, което природната наука може да му каже. И тогава той тъкмо ще установи, че ако той, този човешки разсъдък, проследи наистина здраво онова, което духовната наука има да каже, ако сравни с живота онова, което тя има да каже, тогава той тъкмо ще установи, че трябва да се разболее от противоречията, които винаги произтичат от илюзиите на живота чрез материализма, че истинското отношение към действителността ще бъде намерено отново само когато той чрез духовното изследване посочи свръхсетивния човек и свръхсетивния свят, в който се развиват човекът и човечеството. И ако по този начин е спечелена възможността с такова свръхсетивно познание да се проникне в историческия живот, ако сегашната епоха от развитието на света, съответно на човечеството, застане така пред очите – днес не е времето да се говори по-разширено за цялото земно развитие, за това можете да прочетете в моята книга „Тайната наука“ – тогава човек е узрял да извоюва и онова познание, за което в рамките на германското духовно развитие Лесинг е говорил в своето „Възпитание на човешкия род“, изхождайки тъкмо от един много възхваляван здрав човешки разсъдък. Тогава човек е способен да познае как човешкият живот в рамките на това духовно развитие протича в повторни земни животи. Тогава човек е способен да познае как човекът по отношение на целия си живот редува такива животи, които преживява тук във физическото земно тяло, и други животи, които преживява между смъртта и новото раждане в свръхсетивните светове, които са свързани с нашия свят чрез онова, което като дух струи и живее и през историческото развитие. Тогава, съвсем в духа на Лесинг, се установява, че човекът, който се появява във все нови земни животи, сам носи онова, което се пренася в развитието си от една епоха в друга. Това познание за повторните земни животи не може да стане теория по обикновения начин. То се извоюва само – но

тогава се извоюва като факт на висшето, на свръхсетивното човешко същество – когато човек е придобил способността да проникне и в духа на развитието на човечеството, както загатнах.

Така днес в нашата съвременна духовна култура иска да навлезе едно ново познание на духовния живот, едно познание, което иска да позволи на човечеството да намери отново духа в нашия материалистичен свят. Това материалистично умонастроение, което днес пронизва човечеството, то именно е по същество и онова, което направи човека вътрешно толкова чужд на действителното духовно виждане, че той вече няма смелостта да се хвърли в това духовно виждане и че се успокоява с мисълта, че единственият път към духовното би могъл да бъде този на простото изповедание, което се опира само на външната буква на Библията. И двете – това просто изповедание и материализмът на нашето време – са тясно свързани. Защото в онези времена, когато още не е имало материализъм, не е имало и упоритото настояване върху простото изповедание. А във времената, когато е възникнало християнството, учението за Христос Исус все пак е произлязло от едно високо развито духовно виждане, което обаче се е придържало към стария стил. Това старо духовно виждане не може да бъде виждането на модерния човек. Модерният човек трябва да извоюва духовното виждане по начина, по който се опитах да го опиша тук. И който опознае онова, което днес живее на дъното на душата, от което хората са проникнати, но което всъщност още не знаят напълно, което несъзнавано, понякога болезнено се издига в техния съзнателен душевен живот, така че те го усещат като вътрешно безпокойство, като душевна болезненост, но не могат да си го изяснят, той намира: това е стремежът към тази нова духовност. Наистина в никакъв случай не бива тук по нескромен начин да се обръща внимание или да се твърди, че онова, което аз излагам тук като духовна наука, като антропософия, е единственото, което трябва да стане днес по пътя на духа. Онова, което се има предвид тук, е просто един слаб опит. И тъкмо онзи, който по скромен начин представя такъв слаб опит, но го представя така, че знае, че този опит излиза от най-съкровените копнежи на времето, той знае също, че на все повече и повече места ще се надигат онези, които ще направят

този опит – да тръгнат по пътищата на духовното виждане – и ще възвестяват възможността отново да се издигнем към живота със свръхсетивния човек в свръхсетивния свят.

Но виждате също, че когато говоря за антропософия, не мога да спестя на никого това, че отначало ще изпита чувството за известна неразбираемост, трудна разбираемост. Виждате също, че онова, което води в тези духовни светове, не е приглушаване на ясното мислене или приглушаване на волята, която действа практически в живота, а напротив, повишаване на мисленето, повишаване на волята. За това мнозина днес още не намират вътрешна смелост. Затова те гледат тази антропософия и казват: стремежът, вярно, е хубав, но там хората от антропософията ни разказват какви ли не неща за духовни развития на човечеството, дори за космически факти от духовно естество. И тогава такива хора, като разглеждат антропософията така външно, я наричат „объркани бръщолевения“ и така нататък, както преди известно време тук в Щутгарт беше наречено онова, което антропософията прибавя към сетивния свят от факти като действително свръхсетивен свят от факти. Но то винаги ще остане безсмислено, смътно предчувствие на духовния свят, освен ако тъкмо чрез едно, бих казал, математически ясно мислене и чрез една воля, изпълнена със светлина и пронизана от самовъзпитанието, вместо да се правят фрази за свръхсетивния свят, не се извличат действителни факти от този свръхсетивен свят. Тези факти са нужни на сегашното човечество.

Говорих ви за този копнеж. Тъкмо от този копнеж в течение на деветнадесети век се е развил истински изкривен образ на свръхсетивния стремеж. Познаваше се само материалистичният стремеж, но тъкмо в този материалистичен стремеж се появи копнежът по духа. Затова хората се отдадоха на такова търсене на духа, което беше изградено по подобие на материалното изследване в живота, отдадоха се на карикатурата на духовното изследване, на спиритизма, който не е нищо друго освен материално търсене на онова, което никога не може да бъде материално – на духа. Онова, което в спиритизма се проявява болезнено като карикатура на търсенето на духа, е, както виждате, онова, което трябва да се търси по здрав начин, но само

чрез ясно по-нататъшно развитие на онова, което вече е заложено в човека, чрез антропософски ориентираната духовна наука.

Така в най-добрия смисъл на думата антропософски ориентираната духовна наука се явява като опит – както казах, това трябва да бъде изказано с пълна скромност – да се внесат познанията за духовния свят, за свръхсетивния човек и неговото развитие в епохата на толкова изтъкнатите, големи, външни природонаучни познания. И чак тогава, когато тези природонаучни познания бъдат допълнени от познанията на духовното виждане, модерният човек ще си изясни своята същност така, както всъщност отговаря на неговия най-съкровен копнеж. Затова духовната наука, както се има предвид тук, трябва наистина да отърси от себе си и всички онези упреци, които идват и от някои добронамерени страни.

И тук, в заключение, бих искал да обърна внимание на едно нещо. Дори онези, които не искат да отхвърлят тази духовна наука, се сърдят на човек за това, че днес говори пред големи човешки маси за онова, което те наричат „духовните тайни“ и което искат да запазят само за тесни, сектантски кръгове. О, много добре се знае, че това излизане пред големи човешки маси е днес свещен дълг на времето. Затова не бива да се вслушваме в упреци като този, който беше отправен неотдавна: Невъзможно е пред публика от голям град – така гласи този упрек – да се говори за космически неща, както прави д-р Щайнер; онова, което липсва тук, е майсторът на духовния занаят, който безпощадно прогонва от близостта си всеки, който не умее навреме да мълчи; липсва учение, което да умее да различава между профани и посветени действително, а не само на думи. – Срещу този упрек трябва да се изтъкне, че днес сме влезли в демократичната епоха и в духовно отношение и че днес е грях спрямо човечеството да се иска да се прави тази разлика между профани и посветени. Който по силата на своята съдба може да проникне в духовните светове, той има задължението да говори на здравия човешки разсъдък в най-широк обхват, така че този здрав човешки разсъдък отново да намери пътя към духовните светове.

Макар това да е изобщо дълг на времето, задължение към цялото земно човечество, то е още и особено задължение в областта, в която

живеем сега, в средноевропейската област. Който като този, който ви говори днес, от много десетилетия се е задълбочавал в онова, което германският духовен живот – днес вече загатнах нещо при Лесинг – е сторил вече у Лесинг, Хердер, Гьоте, Шилер, у германските философи като начала на ново духовно познание, той знае, че задълбочаването в този духовен живот, ако се извършва така, че човек превръща силите, с които са търсили Гьоте, Шилер и другите, в свои собствени сили за търсене, че този духовен живот води по права линия към онова, за което ви говорих днес и онзи ден. И в Средна Европа, за да преодолеем страшното материалистично развитие от последно време, не ни е нужно нищо друго, освен отново да се обърнем към онова, което като начало вече се съдържа в нашата велика германска епоха. Тогава по естествен начин ще стигнем до онова, което тук се нарича антропософски ориентирана духовна наука. Затова и сградата, която е замислена като висше училище за тази духовна наука, сградата в Дорнах, тя можеше тъкмо в това време, когато отвсякъде толкова малко ценят германската същност, да се нарече „Гьотеанум“. „Гьотеанум“ – като знак за това, че от гледна точка на духа германската същност иска смело да застане пред целия свят като гьотеанизъм.

И знам, че нищо не се прави против Гьоте, когато тъкмо мислещата и виждащата нагласа, за която стана дума днес и онзи ден, се нарича гьотеанизъм, за да се свърже с нещо историческо. Колкото и много да ни бъде отнето външно, нека светът днес дори да има силата да ни доведе външно до най-горчивата беда и до най-горчивата мизерия, той не може да ни отнеме онова, което е свързано с най-добрите германски сили, стига само самите ние да искаме да се свържем с тези най-добри германски сили. А тогава, когато човек иска това, тогава дори в това мрачно и тъжно време той получава надежда, тъкмо надеждата за ново пробуждане на един духовен живот на човечеството в нова форма, за което може би сме призвани тъкмо в най-дълбоката беда и в най-дълбоката мизерия.

Ще можем да продължим онова, което материалистичното време е внесло в по-новото развитие на човечеството, и тогава все повече ще се отдалечаваме от духа, тогава все повече и повече ще се свързваме

с материята; или пък днес ще можем да насочим съзнанието си към свръхсетивния човек и да го развием в себе си. Тогава онова, което в материалистичния природонаучен възглед е стигнало до шеметна висота, ще допълним с едно истинско духовно виждане. И това духовно виждане тогава ще бъде като душата на външния природен светоглед. Тези два пътя: да останем при познаването само на материалното и да вкарваме човечеството все по-нататък в хаос и мизерия, или да извлечем най-истинската, най-вътрешната човешка природа от свръхсетивния човек и от свръхсетивния свят – тези два пътя се откриват днес пред развитието на човечеството. Единият, материалистичният път, о, той се показва в онова, което изхвърля като вълна на повърхността. Тук външната наука наистина вижда твърде неточно, тъй като следва само външната логика на разсъдъка и не може да стигне до вътрешната логика на фактите. Искам да поставя пред вас само един такъв факт.

В настоящето имаме един философски възглед, роден изцяло от материалистичната нагласа. Авенариус и Мах са го застъпвали. Това е възгледът, че човекът всъщност не може да внесе в своя свят на опита нищо друго освен онова, което поема в обикновеното сетивно възприятие, в обикновеното съзнание. Тъкмо тези двама споменати мъже са изразили по философски остроумен начин какво е материалистичната нагласа. Можем да проследим онова, което те са изразили с отдаденост, и тогава ще изпитаме голямо уважение към онова, което е постигнал разсъдъкът на тези хора. И ако останем в рамките на обикновения възглед, тогава просто ще приемем такива философи като Авенариус и Мах като отделни философски явления. Ако не спрем при този обикновен възглед, ако се научим да познаваме вътрешните импулси на такива светогледи, о, тогава виждаме, тогава трябва да обърнем погледа си от тези светогледи към онова, което те по тайнствен начин предизвикват в живота. И тогава стигаме до онази забележителна връзка, която съществува между тези светогледи и онова, което като явление на упадъка на днешната европейска култура заплашва от Изток, от Русия, от болшевизма. Тогава се научаваме да познаваме, че болшевизмът в практическия живот е последното следствие от такива светогледи. Това се потвърждава

освен това и от факта – а той наистина е налице, – че философията на Авенариус и Мах е държавната философия на болшевиките.

Вижте, тези връзки днес познава само онзи, който прониква в духа на нещата, който може да се издигне над крясъка на днешните партийни мнения. Днешните партийни мнения все пак смъкват в прахта всичко, което тъкмо днес трябва да бъде изказано за спасението на човечеството. Тази логика на фактите, която ви показах сега, тя е по-важна за днешния човек от всяка мъдруваща, софистична логика, която наистина никога няма да изведе болшевизъм от Авенариус и Мах. Това го правят фактите. И ако искате да разберете произхода на делата, които днес опустошават цивилизацията в цивилизования свят, тогава погледнете във философиите от последните десетилетия, във философиите от втората половина на деветнадесети век и от началото на двадесети век, и ще намерите още по-силно потвърдено, че днес пред нас има два пътя: единият път, който продължава материалистичния начин на разглеждане, колкото и логически изтънчен да бъде той, както у Авенариус и Мах, и онзи път, който беше охарактеризиран тук и който иска отново да навлезе в духа. Ако от сега нататък продължим все по-нататък да вървим по първия път, тогава бихме излели върху европейския духовен живот механизиране на духа, вегетализиране на душите и анимализиране на телата. Но това е и онова, което заплашва хората днес. Ако хората изцяло се проникнат от западното механизиране на духа, тогава с това западно механизиране на духа ще се свърже източното анимализиране, тоест възникването на социални искания единствено под формата на животински инстинкти и диви нагони. Двете неща са свързани. В средата се намира вегетализирането, тоест сънливостта на душевния живот, който не иска да бъде събуден чрез встъпването в пътя на духа. Това е едната перспектива, която е налице. Човечеството ще трябва да реши дали иска да навлезе в тази перспектива към механизиране на духа, към вегетализиране на душата и към анимализиране на тялото, или иска да встъпи в другия път. В беда и мизерия вероятно ще можем да се склоним към другия път. И този друг път, въпреки че другите имат властта, няма да може да ни бъде преграден – пътят на духа.

Трябва само да искаме да встъпим в него. Трябва само да искаме да запазим духа си свободен дори пред робството на нашите тела. Ще трябва само да се решим, изхождайки от чувствата и усещанията, които могат да ни се дадат чрез съзнанието за свръхсетивния човек и за свръхсетивния свят, да застанем на собствените си нозе в духовно-душевно отношение. Тогава другите няма да могат да ни сторят нищо. Тогава може би все пак ще се покаже онова, което бих искал да изразя с думите: През деветнадесети век ние в Средна Европа, за съжаление, стигнахме дотам да подражаваме на западните народи дори там, където в цивилизацията на Запада нямаше основание за това. Може би чрез беда и мизерия, тъкмо чрез властта, която те имат над нас, ще намерим пътя да не възприемаме онова, което, за съжаление, доброволно възприехме, когато им подражавахме. Сега, когато те чрез своята власт ще поискат да ни показват механизирането на духа като образец за подражание, тогава ние намираме силата в тази стара Средна Европа, която може да се свърже с велики епохи, тогава ние намираме – дано намерим – силата да вървим в най-вътрешния човек по пътя на духа. Тогава ще избегнем материалистичното механизиране на духа и ще стигнем до онова, което се опитах да охарактеризирам още в началото на деветдесетте години в моята „Философия на свободата“. Тогава чрез освободения дух ще стигнем до едно действително виждане на духовния свят. Тогава ще намерим пътя – тъкмо чрез духа – към равенството на хората. Защото никога човешкото равенство не може да бъде само във външния икономически ред.

Но когато човекът е в състояние да се схване в своята свръхсетивна природа като одушевено духовно същество, тогава той ще стигне дотам да намери и правото, което го прави равен сред равни. Тогава той ще задълбочи своята наука; защото чак от онова, което ви загатнах днес, може медицината, може правната наука, може изкуството на възпитанието да почерпи своите истински извори. Тогава от науката няма да струи онова, което води до механизиране на духа, както досега, което води до неравенство на хората, както досега, а тогава от онова, което духът търси по пътищата на духа, ще дойде пълна духовна свобода на човека. Тогава от онова, което духът

търси по пътищата на душата, ще дойде човешкото равенство на одушевените хора, и тогава, когато човекът, който схваща сам себе си като свръхсетивен, като духовен човек, се отнася с любов към другите хора, тогава в социалния живот ще влезе – понеже хората съзнателно, като духовни същества, ще общуват помежду си в любов – тогава в човешката природа редом с освободения дух, редом с душата, равна на другите, ще царува истинското, проникнато от дух, одушевено, общочовешко братство!

История на социалното движение

Учебна вечер върху „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“

Щутгарт, 30 юли 1919 г.

Тази вечер няма да изпреварвам онова, което всъщност трябва да бъде устроено тук като учебни вечери, провеждани въз основа на книгата „Основните точки на социалния въпрос“, а ще се опитам да ви дам един вид въведение към тази вечер. С това въведение бих искал да събудя у вас усещане за това от какви гледни точки е написана тази книга. Тя е написана преди всичко, като се изхожда от непосредственото настояще, от убеждението, че и социалният въпрос е приел нов облик чрез събитията на настоящето и че днес е необходимо да се говори за социалния въпрос съвсем иначе, отколкото се е говорело за социалния въпрос от която и да било страна преди катастрофата на световната война. С тази книга беше опитано нещо сега, в този момент от развитието на човечеството, в който социалният въпрос става съвсем особено належащ и в който всъщност всеки човек, който днес живее съзнателно в своето време, който не съпреживява живота на човечеството сънливо и спящ, би трябвало да знае нещо за онова, което трябва да стане в смисъла на това, което обикновено се нарича социален въпрос. Затова може би отначало ще е съвсем добре днес да погледнем малко назад. При това може би ще трябва да спомена неща – но тогава ще ги поставим в малко по-различна светлина от тази, в която са били поставяни, – неща, които отчасти са ви познати.

Вероятно знаете, че онова, което днес се изтъква по социалния въпрос, се изтъква от сравнително дълго време. И днес се споменават имената Прудон, Фурие, Луи Блан като имена на първите, които

до средата на деветнадесети век са разглеждали социалния въпрос. Знаете също, че начинът, по който този социален въпрос е бил разглеждан до средата на деветнадесети век, днешните застъпници, поне мнозина от днешните застъпници за решаването на социалния въпрос наричат „епохата на социалните утопии“. Добре е да си изясним какво всъщност се има предвид, когато се казва: В първия си стадий социалният въпрос се появи така, че живееше в тази епоха на утопиите. Но за това нещо не може да се говори в абсолютен смисъл, а всъщност може да се говори само изхождайки от усещанията на застъпниците за решаването на социалния въпрос в настоящето. Те усещат така, както искам да го опиша сега. Те усещат, че всички социални въпроси, които се появиха в епохата, за която искам да говоря първо, бяха в стадия на утопията. И какво разбират хората под това, когато казват: Тогава социалният въпрос беше в стадия на утопията? Под това те разбират следното: Сен-Симон, Фурие добре са забелязали, че и след Френската революция има хора от едно определено социално малцинство, които притежават средствата за производство, а също и други човешки блага, и че има голям брой, дори мнозинството от останалите хора, които нямат такава собственост и които могат да работят със средствата за производство само като постъпят в служба на онези, които притежават средствата за производство, а също и земята – хора, които по същество нямат нищо друго освен самите себе си и своята работна сила. Забелязало се е, че животът на тази голяма маса от човечеството е тежко бреме, протича в голямата си част в бедност в сравнение с онези, които са в малцинството. И се е посочвало положението на малцинството и положението на мнозинството.

Онези, които като Сен-Симон и Фурие, а също и Прудон, са писали за това социално положение на човечеството, са изхождали от една определена предпоставка. Изхождали са от предпоставката, че е необходимо да се обърне вниманието на хората: Вижте, голямата маса живее в мизерия, в несвобода, в стопанска зависимост, това не е достойно за човека съществуване за голямата маса. Това трябва да се промени. И тогава са се измисляли всевъзможни средства, чрез които това неравенство между хората да може да бъде променено. Но

винаги имаше една определена предпоставка и тази предпоставка беше, че хората си казваха: Ако знаем в какво се корени неравенството, ако имаме достатъчно настойчиви думи, ако самите ние имаме достатъчно нравствено съзнание, за да посочим силно, че огромното мнозинство от хората живее в стопанска и правна зависимост и е бедно, тогава тази реч ще завладее сърцата, душите на малцинството, на заможните, на по-облагодетелстваното малцинство. И благодарение на това, че това малцинство разбира: Така не може да остане, трябва да се направят промени, трябва да дойде друг обществен ред – ще бъде въведен друг обществен ред. – И така, предпоставката беше, че хората ще се съгласят от най-вътрешния подтик на своята душа да направят нещо за освобождението на голямата маса от човечеството. И тогава се предлагаше какво трябва да се направи. И се вярваше, че ако малцинството, ако хората, които са ръководните, водещите хора, разберат, че е добро онова, което се иска да се направи, тогава ще настъпи общо подобрение на положението на човечеството.

От тази страна са казани извънредно много умни неща, само че всичко, което е предприето в тази посока, днес повечето застъпници за решаването на социалния въпрос го усещат като утопично. Тоест днес вече не се разчита на това, че е достатъчно само да се каже: Така би могъл да се устрои светът – и тогава стопанското, политическото и правното неравенство на хората ще престане. Днес няма никаква полза да се апелира към разбирането, към прозрението на хората, които са облагодетелствани, които имат привилегии, които притежават средствата за производство и други подобни. Ако трябва да изразя какво е било изгубено през втората половина на деветнадесети век, трябва да кажа: изгубена е била вярата в прозрението и в добрата воля на хората. Затова застъпниците за решаването на социалния въпрос, които имам предвид сега, си казват: Да се измислят хубави планове как трябва да се устрои човешкият свят – това може, но от това нищо не излиза; защото, колкото и хубави планове да се проповядват, с колкото и трогателни думи да се апелира към сърцата, към душите на управляващите малцинства, пак нищо няма да се случи. Всичко това са безполезни идеи, а безполезните идеи, които рисуват бъдещето, са просто, казано популярно, в действителност утопии. И така, няма

никакъв смисъл, казва се, да се рисува каквото и да било, което трябва да стане в бъдеще, защото няма да има никой, който да се откаже от своите интереси, върху когото да може да се въздейства чрез съвестта му, чрез нравственото му прозрение и така нататък. Вярата в съвестта и в нравственото прозрение просто е изгубена в най-широки кръгове, особено сред застъпниците за решаването на социалния въпрос. Казват си: хората изобщо не действат според своето прозрение, когато създават социални институции или когато водят своя социален живот, те действат според своя интерес. А имотните, разбира се, имат интерес да запазят своята собственост. Социално привилегированите имат интерес от запазването на социалните привилегии. Затова е илюзия да се разчита, че е достатъчно само да се каже, че хората трябва да направят това или онова. Те просто не го правят, защото действат не от своето прозрение, а от своя интерес.

В най-всеобхватния смисъл, може да се каже, към този възглед постепенно, но наистина само постепенно, се е присъединил Карл Маркс. В живота на Карл Маркс могат да се опишат цял ред епохи. В младостта си Маркс също е бил идеалистичен мислител и също още е мислел за осъществимостта на утопии в смисъла, който току-що охарактеризирах. Но тъкмо той, а след него и неговият приятел Енгелс, се е отказал по най-радикалния начин от това разчитане на прозрението на хората. И ако охарактеризирам в общи линии нещо, което всъщност е цяла голяма история, мога да кажа следното: Карл Маркс накрая е стигнал до убеждението, че в света не може да стане по-добре по друг начин, освен като се призоват онези хора, които нямат интерес техните блага да им бъдат запазени, техните привилегии да им бъдат запазени. С тях изобщо не можело да се смята, те трябвало съвсем да бъдат изключени от сметката, защото никога няма да се съгласят по някакъв начин да приемат това, колкото и хубаво да им се проповядва. – Напротив, има тъкмо голямата маса на пролетарските работници, а самият Карл Маркс се е вживял в това убеждение във времето, когато в Средна Европа по същество тепърва възникваше онова, което днес наричаме пролетариат. Той видя как пролетариатът тепърва възниква в Средна Европа от другите стопански отношения. Когато после живееше в Англия, това беше, разбира се, нещо друго.

Но във времето, когато Карл Маркс се развиваше от идеалист в икономически материалист, беше така, че в Средна Европа всъщност модерният пролетариат тепърва се надигаше.

И ето, той си казваше: Този модерен пролетариат има съвсем други интереси от ръководното малцинство, защото се състои от хора, които не притежават нищо освен своята работна сила, от хора, които не могат да живеят по друг начин, освен като поставят своята работна сила в служба на имотните, особено в служба на собствениците на средствата за производство. Ако тези работници напуснат работата си, тогава те са – това важеше особено за онова време по най-радикален начин – изхвърлени на улицата. Пред себе си те нямат нищо друго освен възможността да вършат ангария за онези, които са собствениците на средствата за производство. Тези хора имат съвсем друг интерес от другите. Те имат интерес целият досегашен обществен ред да престане, този обществен ред да бъде преобразен. На тях не е нужно да се проповядва, за да бъде завладяно тяхното прозрение, а само за да бъдат завладени техният егоизъм, техните интереси. На това може да се разчита. Да се проповядва на онези, на чието прозрение би трябвало да се разчита – от това нищо не излиза, защото хората не действат според прозрението, те действат само от интерес. Следователно не можем да се обръщаме към онези, при които би трябвало да се апелира към прозрението, а към онези, към чийто интерес трябва да се апелира. Те не могат друго, освен по вътрешна принуда да се застъпят за новото време. Това е егоизмът, към който се развои Карл Маркс. Затова той вече не вярваше, че напредъкът на човечеството към нови социални състояния може да произлезе от друго човешко дело освен от делото на самия пролетариат. Пролетариатът можел – така смята Карл Маркс – само от интерес, от своите отделни егоистични интереси да се стреми към обновяване на човешките социални състояния. И с това пролетариатът – но сега не от човеколюбие, а от интерес – ще освободи и цялото останало човечество, защото не може вече да има нищо друго освен онова, което постигат хората, които не са привързани към стари блага, а които при преобразяване нямат какво да загубят от стари блага.

И така, казват си: От едната страна са ръководните, водещите кръгове, те имат определени права, които са им били дадени в по-ранни времена или които са били извоювани от тях със сила в по-ранни времена, които те са предавали по наследство в семействата си, и за тях те здраво се държат. Тези ръководни, водещи кръгове притежават това или онова, което на свой ред предават по наследство в своите кръгове, в своето семейство и така нататък. Като ръководни, водещи кръгове тези кръгове при преобразяване винаги имат какво да загубят. Защото, разбира се, ако не губеха нищо, нали не би станало никакво преобразяване. Става дума за това, че онези, които нямат нищо, трябва да получат нещо; затова онези, които имат нещо, могат само да загубят. Следователно към прозрението можеше да се апелира само ако това прозрение би вдъхнало на имотната, водещата класа импулса да поиска да загуби нещо. На това те не се съгласяват. – Такъв беше възгледът на Карл Маркс. Трябва следователно да се апелира към онези, които нямат какво да загубят. Затова и „Комунистическият манифест“ през 1848 г. завършва с думите: Пролетариите нямат какво да загубят освен своите вериги, но имат да спечелят всичко. Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

Вижте сега, от публикуването на „Комунистическия манифест“ това стана, така да се каже, убеждение, и днес, когато определени усещания, които вече са под влиянието на този възглед, живеят тъкмо в мнозинството на пролетариата, днес вече изобщо не можем да си представим правилно какъв огромен прелом се извърши в социалистическия възглед около средата на деветнадесети век. Но би било добре, ако се съгласите да вземете нещо такова като „Евангелието на един беден грешник“ от Вайтлинг, един шивашки калфа, написано съвсем не толкова дълго време преди „Комунистическия манифест“, и ако го сравните с всичко, което е написано след излизането на „Комунистическия манифест“! В това „Евангелие на един беден грешник“, вдъхновено наистина от истинско пролетарско усещане, царува един, може да се каже, в известен смисъл дори поетичен, пламенен език, но изцяло език, който иска да апелира към добрата воля, към прозрението на хората. Убеждението на Вайтлинг е, че с добрата воля на хората може да се постигне нещо. И това убеждение

изчезна чак около средата на деветнадесети век. А делото, чрез което то изчезна, е тъкмо публикуването на „Комунистическия манифест“. И от онова време, от 1848 г., всъщност можем да проследяваме онова, което днес наричаме социален въпрос. Защото, ако днес бихме искали да говорим като Сен-Симон, като Фурие, като Вайтлинг – ами че днес наистина бихме проповядвали на съвсем глухи уши. Защото до известна степен е съвсем вярно, че в социалния въпрос нищо не може да се постигне, ако се апелира към прозрението на ръководните, водещите кръгове, които имат нещо. Това наистина е вярно. Ръководните, водещите кръгове, вярно е, никога не са признавали това, едва ли ще го признаят и днес, те дори не знаят, че все пак го правят, защото тук несъзнавани сили в човешката душа играят извънредно голяма роля.

Вижте, нашата духовна култура през деветнадесети век просто се е превърнала почти изцяло във фраза. Все пак това, че по отношение на духовната култура живеем във фразата, е много по-важен социален факт – много по-важен социален факт е това, отколкото обикновено се смята. И така, членовете на ръководните, водещите кръгове, разбира се, говорят и за социалния въпрос всевъзможни хубави неща и самите те често са убедени, че вече имат добрата воля. Но в действителност те само вярват в това; това е само тяхна илюзия. В мига, когато в това отношение се пристъпи към нещо реално, веднага излиза наяве, че това е илюзия. За това ще говорим още после. Но както казах, днес вече не можем да говорим така, както се е говорело в епохата на утопиите. Това е действителното завоевание, дошло чрез Карл Маркс: че той показа как днес човечеството е така оплетено в илюзионизма, че е безсмислица да се разчита на нещо друго освен на егоизма. С това просто трябва да се съобразяваме. Затова изобщо нищо не може да се постигне, ако се иска по някакъв начин да се разчита на безкористието, на добрата воля, на нравствените принципи на хората – казвам все: по отношение на социалния въпрос. И този прелом, който доведе дотам, че днес трябва да говорим съвсем иначе, отколкото например още през първата половина на деветнадесети век можеше да се говори по отношение на социалния въпрос, този прелом дойде тъкмо с „Комунистическия манифест“. Но не дойде

всичко наведнъж, а все пак беше възможно, както всички сигурно знаете – някои по-млади социалисти вече са забравили онова време, – и след „Комунистическия манифест“ чак до шестдесетте години един съвсем друг вид социално мислене, начинът на Фердинанд Ласал, да завладява сърцата, душите. И дори след смъртта на Ласал, настъпила през 1864 г., продължи онова, което беше Ласаловият социализъм. Ласал безусловно принадлежи към хората, които, въпреки че другият начин на мислене вече се беше надигнал, все още разчитаха на ударната сила на идеите. Ласал непременно искаше още да завладее хората като такива в тяхното прозрение, преди всичко в тяхната социална воля. Но все повече и повече този Ласалов оттенък отслабваше и надделяваше другият, марксисткият оттенък, който искаше да разчита само на интересите на онази част от човешкото население, която притежаваше само себе си и своята работна сила. Но все пак това не стана толкова бързо. Такъв начин на мислене се развива в човечеството само постепенно.

През шестдесетте, седемдесетте години, а също и през осемдесетте години беше съвсем така, че хората, ако принадлежаха към пролетариата или ако принадлежаха към хората, които бяха политически или социално зависими, макар и не точно пролетарии, преценяваха своята зависимост, така да се каже, морално и осъждаха морално независимите кръгове на човешкото население. Според тяхното съзнание беше зла воля на ръководните, водещите кръгове на човешкото население това, че те оставяха голямата маса на пролетариата в зависимост, че ѝ плащаха зле и така нататък. Ако мога да се изразя тривиално, мога да кажа, че през шестдесетте, седемдесетте години, чак до осемдесетте години, се фабрикуваше много социално възмущение и се говореше от гледището на социалното възмущение. После, в средата на осемдесетте години, всъщност чак тогава истински настъпи забележителният прелом. По-водещите личности на социалното движение тогава, през осемдесетте години, съвсем престанаха да говорят за социалния въпрос от морално възмущение. Това беше времето, когато бяха велики и повече или по-малко още пламтяха от младежко огнено усърдие онези водачи, които вие, по-младите, сте видели само да умират: Адлер, Пернерсторфер,

Вилхелм Либкнехт, Ауер, Бебел, Зингер и така нататък. Тези по-стари водачи тъкмо тогава, през осемдесетте години, все повече преставаха да проповядват този социализъм на възмущението. И сега бих искал да ви го изразя така, сякаш тези водачи на социализма изказваха най-вътрешното си убеждение, когато тогава прехвърляха стария социализъм на възмущението в своя по-нов социалистически светоглед. Ще установите, че това, което ви казвам сега, не е написано в никоя книга за историята на социализма. Но който е живял по онова време и го е преживял, той знае, че хората, когато бяха оставени сами на себе си, говореха така.

Да приемем, значи, че през осемдесетте години такива водещи хора на социализма са се събрали на дискусия с други, които по своите убеждения са били още буржоа, и да приемем, че е имало и трети вид, буржоа, които са били идеалисти, които са желаели доброто на всички хора и които биха се съгласили всички хора да бъдат направени щастливи. Тогава можеше да се случи буржоата да заявят, че винаги трябва да има хора, които са бедни, и такива, които са богати, и така нататък, защото само това можело да поддържа човешкото общество. Тогава може би се надигаше гласът на някой от онези, които бяха идеалисти, които негодуваха, че толкова много хора трябва да живеят в бедност и зависимост. Такъв човек тогава може би казваше: Именно това трябва да се постигне: да се изясни на тези имащи хора, на предприемачите, на капиталистите, че трябва да се откажат от своята собственост, че трябва да създадат уредби, чрез които голямата маса да попадне в друго положение, и други подобни. – В такъв тон се държаха много хубави речи. Но тогава надигаше глас някой от онези, които тъкмо по онова време навлизаха в социализма и в неговото развитие, и казваше: Какви ги говорите, вие сте дете! Всичко това е детинщина, всичко е безсмислица. Хората, които са капиталисти, които са предприемачи, всички те са нещастни клетници, те не знаят нищо друго освен онова, което от поколения насам им е набито в главите. Дори да чуеха, че трябва да постъпват иначе, те не биха и могли, защото не биха се досетили как да го направят. Изобщо не им влиза в черепите, че нещо може да се прави иначе. Не бива да обвиняваме тези хора, не бива да ги осъждаме

морално, те изобщо не подлежат на морално осъждане; тези типове са израснали в цялата тази среда, тези нещастни клетници, и тя им вдъхва идеите, които имат. Да ги обвиняваш морално, означава да не разбираш нищо от законите на развитието на човечеството, означава да се отдаваш на илюзии. Тези хора никога не могат да искат светът да приеме друга форма. Да се говори за тях с възмущение, е чиста детинщина. Всичко това е станало така по необходимост и пак само по необходимост може да стане иначе. Виждате ли, с такива детински типове, които вярват, че биха могли да проповядват на имащите, на капиталистите, че трябвало да се въведе нов световен ред, с такива детински типове нищо не може да се направи. С тях не може да се въведе никакъв нов световен ред. Те просто се отдават на вярата, че тези нещастни клетници, капиталистите, може да бъдат обвинявани, че трябвало да създадат друг свят.

Трябва да изкажа нещата малко по-ясно, затова някои неща са казани с резки очертания, но все пак така, че речите, за които говоря, бихте могли да чуете буквално навсякъде. Когато се пишеха, те, разбира се, биваха малко ретуширани, написани малко по-различно, но това лежеше в основата им.

Тогава продължаваха да говорят: С тези типове – това са идеалисти, те си представят света в духа на една идеология – с тях нищо не може да се направи. Трябва да разчитаме на онези, които нямат нищо и които затова, изхождайки от своите интереси, искат нещо друго, а не онова, което искат свързаните с капиталистическите интереси. И те ще се стремят към промяна на жизненото си положение не от някакъв морален принцип, а само от жажда да имат повече, отколкото имат, да имат независимо съществуване. – Този начин на мислене се надигаше все повече и повече през осемдесетте години: развитието на човечеството вече не се разбираше в смисъл, че отделният човек носи особена отговорност за това, което прави, а в смисъл, че той, изхождайки от стопанското положение, прави онова, което трябва да прави. Капиталистът, предприемачът дере кожата на другите в най-пълна невинност. Който е пролетарий, той ще прави революция не от нравствен принцип, а в пълна невинност, от човешка необходимост, и ще вземе от ръцете на онези, които просто ги имат, средствата за

производство, капитала. Това трябва да се разиграе като историческа необходимост. – Този начин на мислене се надигаше.

Ето, вижте, всъщност чак през 1891 г., на Ерфуртския конгрес, цялото ласалианство, което все пак още се основаваше на прозрението на хората, премина във вярата в така наречената „Ерфуртска програма“, която беше предназначена да направи марксизма официален възглед на пролетариата. Прочетете програмите на Готския, на Айзенахския конгрес и ще намерите там две искания като истински пролетарски искания на онова време, които още са свързани с ласалианството. Първото искане беше премахването на наемното отношение, второто искане беше политическото равноправие на всички хора, премахването на всички политически привилегии. Към тези две искания бяха насочени всички пролетарски искания до деветдесетте години, до Ерфуртския конгрес, който донесе големия обрат. Вгледайте се внимателно в тези две искания и ги сравнете с главните искания на Ерфуртския конгрес.

Кои са главните искания на Ерфуртския конгрес? Те са: прехвърляне на частната собственост върху средствата за производство в обща собственост, управление на цялото производство на блага, на цялото производство, от един вид голяма кооперация, в която трябва да се превърне досегашната държава. Ако сравните предишната програма, която беше пролетарската програма от осемдесетте години, с онова, което произлезе от Ерфуртската партийна програма и съществува от деветдесетте години насам, ще кажете: в старата Готска и Айзенахска програма има още чисто човешки искания, исканията на социализма: политическо равенство на всички хора, премахване на унизителното наемно отношение. В началото на деветдесетте години вече действаше онова, което ви охарактеризирах като нагласата, надигнала се през осемдесетте години. Тогава онова, което е още повече общочовешко искане, беше превърнато в чисто стопанско искане. Там вече не четете нищо за идеала да се премахне наемното отношение, там четете само за стопански искания.

Вижте, тези неща са свързани после с постепенното оформяне на идеята, която хората имаха за външното постигане на едно по-добро социално състояние на човечеството. Хора, които още имаха идеали,

често са казвали и това: Какво пък толкова, ако всичко се изпотроши на парчета, нали трябва да се въведе друг ред, значи трябва да дойде революция. Всичко трябва да бъде изпотрошено на парчета, трябва да дойде големият крах, защото само от него може да възникне по-добър обществен ред – това казваха през осемдесетте години още някои хора, които бяха добри идеалистични социалисти. На тях им отговаряха другите, които стояха на висотата на времето, които бяха станали водачите, онези, които сега, както казах, са погребани; те казваха: Всичко това няма смисъл, такива внезапни революции са безсмислени. Единственото, което има смисъл, е да оставим капитализма сам на себе си. Нали виждаме: по-рано имаше само дребни капиталисти, после те станаха едри, обединиха се с други, станаха групи от капиталисти. Капиталите се концентрираха все повече. Вътре сме в този процес, при който капиталите се концентрират все повече и повече. После ще дойде времето, когато всъщност ще са останали само няколко големи капиталистически тръста, консорциума. Тогава ще бъде нужно само пролетариатът, като неимащата класа, един прекрасен ден по съвсем мирен начин, по парламентарен път, да прехвърли собствеността на капиталистите, средствата за производство, в обща собственост. Това може да стане съвсем добре, но трябва да се изчака. Дотогава нещата трябва да се развият. Капитализмът, който и без това е невинно дете, не е виновен, че дере кожата на хората – това го поражда историческата необходимост. Но той също така подготвя работата, той концентрира капиталите. Тогава те са хубаво събрани на едно място и остава само да бъдат поети от обществото като цяло. Никаква бърза революция, а бавно развитие!

Вижте, тайната на възгледа, публичната тайна на възгледа, който лежи в основата на всичко това, Енгелс много хубаво я изложи през деветдесетте години. Той каза: Защо са ни бързи революции? Онова, което става бавно при развитието на по-новия капитализъм, това струпване на капиталите, това концентриране на капиталите, всичко това нали работи за нас. Не е нужно ние първо да създаваме общност, капиталистите ще се погрижат за това. Нужно е само да го прехвърлим в пролетарска собственост. Затова, казва Енгелс, ролите всъщност са се разменили. Ние, които представляваме пролетариата,

изобщо нямаме причина да се оплакваме от развитието, другите имат причина да се оплакват. Защото типовете, които днес са в кръговете на имащите, трябва да си кажат: Ние натрупваме капиталите, но ги натрупваме за другите. Вижте, тези типове всъщност трябва да се тревожат, че ще изгубят капиталите си. Бузите им хлътват, те съхнат от тези грижи какво ще стане. А ние, тъкмо като социалисти, виреем много добре в това развитие. На нас, казва Енгелс, ни стават стегнати мускули и пълни бузи и изглеждаме като самия вечен живот. Това казва Енгелс в един увод, който написа през деветдесетте години, като охарактеризира колко е правилно онова, което се развива там, и как трябва само да се изчака развитието, за което всъщност капитализмът се грижи сам, а той после се влива в онова, което ви описах: в прехвърлянето на онова, което капитализмът първо е концентрирал, в общата собственост на онези, които досега не са имали нищо. Това всъщност беше и настроението, с което водещите кръгове на пролетариата навлязоха в двадесети век. И така се мислеше, особено от времето, откакто марксизмът вече не се приемаше така, както през деветдесетте години, а когато, както се казваше, той беше подложен на ревизия, когато се появиха ревизионистите, тези, които още са живи, но са стари хора, като например Бернщайн. Тогава дойдоха ревизионистите. Те казваха, че цялото развитие може малко да се ускори, защото, ако работниците само работят, докато капиталистите награбят всичко на куп, дотогава те все пак ще търпят нужда, особено на старини нямат нищо. Тогава бяха въведени осигуровки и така нататък. Добре, но преди всичко се гледаше и самите те да усвоят онова, което водещите класи имаха като институции в политическия живот. Знаете, че по този начин възникна особено профсъюзният живот. И вътре в социалистическата партия това бяха двете силно разминаващи се посоки: изразената профсъюзна партия и собствено, както се казваше тогава, политическата партия. Политическата партия стоеше повече на позицията, че внезапната революция не е от никаква полза, че развитието трябва да протече така, както току-що го описах. Затова важното било всичко да се подготви за онзи единствен момент, когато капитализмът е достатъчно концентриран и пролетариатът има мнозинството в парламентите. Всичко трябва да се тласка напред

по пътя на парламентаризма, на завоюването на мнозинството, така че в момента, когато средствата за производство бъдат поети в обща собственост, да е налице и мнозинството за това прехвърляне. В тази група хора, които очакваха всичко особено от политическата партия, в края на деветнадесети век не се отдаваше особено голямо значение на профсъюзното движение. Профсъюзното движение по онова време се застъпваше тъкмо за това да се установи един вид второстепенно състезание между него и предприемачите, за да се изтръгват от предприятията от време на време, отново и отново, увеличения на заплатите и подобни неща. Накратко, нагласата беше да се подражава на онази система от взаимни преговори, каквато съществува между самите ръководни, водещи кръгове, и тя да се разпростре и върху отношението между ръководните кръгове и пролетариата. Знаете, че представителите на собствено политическата социалистическа система обвиняваха съвсем особено онези в профсъюзното движение, които после станаха най-буржоазни. И в края на деветдесетте години и в началото на двадесети век навсякъде можеше да се види у онези, които бяха настроени повече към политическата система, голямото презрение към хората, които съвсем се бяха вживели в профсъюзния живот, като например особено печатарите, които пък бяха развили до крайност една съвсем друга система, съобразена с профсъюзния живот.

Това бяха две съвсем строго разграничени една от друга посоки в социалния живот: профсъюзните дейци и онези, които клоняха повече към политическата, както се казваше, партия. А вътре в профсъюзите печатарите в Съюза на печатарите бяха направо примерните момчета; онези примерни момчета, които спечелиха и пълното признание на буржоазните кръгове. И мисля, че също както изпитваха известен страх, известна тревога от политическата социалистическа партия, така постепенно с голямо задоволство гледаха как се издигат такива послушни хора като хората в Съюза на печатарите. За тях си казваха: Те се обуржоазяват, с тях винаги може да се преговаря, това върви съвсем добре. Ако те вдигнат заплатите си, ние ще вдигнем цените, които искаме. Това върви. И нали за следващите години наистина вървеше, а по-нататък хората и без това не мислят.

И така, с това примерно оформяне на профсъюзното развитие бяха много доволни. Е, ако пропусна някои неща, които са по-скоро нюанси, може да се каже, че тези две посоки после повече или по-малко са се оформяли чак до времената, които бяха изненадани от катастрофата на световната война. Но хората, за съжаление, не научиха от тази катастрофа на световната война всичко, което всъщност е трябвало да се научи и по отношение на социалния въпрос.

Щом разгледаме обаче отношенията в Източна Европа, в Средна Европа, ако оставим настрана собствено англо-американския свят, а отчасти и романския свят, ако, значи, се ограничим със Средна и Източна Европа, можем да кажем, че от историята, която винаги се определяше така: капиталите се концентрират, после ще имаме мнозинството в парламентите, после капиталите ще бъдат прехвърлени в собственост на общността и така нататък, всъщност не излезе нищо свястно. – Катастрофата на световната война се погрижи днес това да не може да се очаква толкова гладко. Онези, които очакваха някаква революция, често бяха представяни като детински. Но в основата си какво всъщност се случи през последните четири-пет години? Нека си представим съвсем ясно и отчетливо какво се случи. Нали и вие често сте чували какво се е случило през последните четири-пет години: през юли 1914 г. правителствата малко са се побъркали или силно са се побъркали и са подгонили хората в световната война. Тогава хората вярваха, че има световна война, ставаха битки, макар че със съвременните средства за водене на война, с машинните средства, беше налице нещо съвсем различно от предишните войни. Та нямаше никаква възможност някой да стане особено прочут пълководец, защото в крайна сметка всичко зависеше само от това дали едната страна има по-голямо количество муниции и други средства за водене на война, дали едната страна произвежда механичните военни средства по-добре от другата, или е открила някакъв газ и други подобни, които другите нямат. Първо побеждаваше единият, после другият пък откриваше нещо, после отново първият; всичко беше ужасно механично водене на война. И всичко, което се говореше за онова, което е било извършено тук и там от страна на хората, беше станало под влиянието на празната фраза,

беше изцяло празна фраза. И постепенно съвременното човечество, и в Средна Европа, ще прозре колко празни фрази са се криели в това, че един или друг, който всъщност не е бил нищо друго освен малко побъркан среден войник, е бил направен на велик пълководец в Средна Европа. Тези неща станаха възможни само под влиянието на празната фраза.

Но какво всъщност се случи в действителност? Заради външните събития хората не забелязаха това: в действителност, докато хората вярваха, че се води световна война – която всъщност беше само маска, – в действителност се извърши революция. В действителност революцията се случи през тези четири-пет години. Хората днес още не знаят това, днес още не обръщат внимание на това, че в действителност революцията се е извършила. Войната е външната страна, маската; истината е, че се е извършила революцията. И понеже революцията се е извършила, днес обществото на Средна и Източна Европа е в съвсем друго състояние и с онова, което хората бяха обмислили за предишни положения, нищо не може да се направи. Днес е необходимо всички мисли, които сме си създавали по-рано, да бъдат подредени съвсем наново, да мислим за нещата съвсем по нов начин. И с книгата „Основните точки на социалния въпрос“ беше направен опит да се отчете съвсем правилно положението, в което изпаднахме заради най-новите събития. Затова не е чудно, че хората в социалистическите партии, които не смогват достатъчно бързо да вървят в крак, посрещат тази книга с недоразумение след недоразумение. Ако хората само се заемеха поне малко да проверят собствените си мисли, да проверят онова, за което казват, че го искат, щяха да видят как живеят под влиянието на идеите, които са си създали до 1914 г. Това е старият навик.

Тези идеи, които хората имаха до 1914 г., така са се впили в средата на хората, че сега не могат отново да излязат от нея. И каква е последицата? Последицата е, че макар днес да е нужно ново действие, макар революцията да се е извършила в Източна и Средна Европа, макар днес да ни е нужно да градим не според стари идеи, а според нови идеи – хората въпреки това проповядват старите идеи. И какво са днес партиите, също и социалистическите

партии? Социалистическите партии също са такива, които и днес продължават да проповядват по стария начин, по който до юли 1914 г. проповядваха това или онова социалистическо евангелие; защото при тези партийни програми няма разлика в сравнение с предишните, най-много разликата, която идва отвън. За онзи, който познава нещата, в отделните партийни групировки се казва ужасно малко ново, дори изобщо нищо ново. Днес се пробутват старите залежали мисловни стоки. Е, има, разбира се, малка разлика: ако имаш меден котел и почукаш по него, той звънти; ако почукаш по същия начин по дървена бъчва, звучи иначе. Но чукането може да е съвсем същото. Това, че звучи иначе, зависи тогава от това по какво чукаш. Така е, когато днес хората пробутват партийните си програми; онова, което се съдържа в тези стари партийни програми, всъщност е старата залежала партийна стока, само че, понеже сега са налице други социални отношения, днес звучи малко иначе, както при медния котел и при дървената бъчва. Когато говорят Независимата социалистическа партия или социалистите на мнозинството, или комунистите, те просто говорят стари партийни фрази и звучи иначе, защото има меден котел и дървена бъчва. В действителност от много страни просто не са научили нищо, съвсем нищо. Но важното е да научим нещо, да ни каже нещо тази ужасна световна война, както я наричат, която обаче всъщност е световна революция.

И тук наистина вече може да се каже: в най-широките маси хората са подготвени да чуят нещо ново. Но при широките маси е така: там се слуша онова, което казват водачите. В широките, неизкривени от образованието маси има добро разбиране, добър здрав човешки разсъдък, и всъщност винаги можеше да се разчита на разбиране, когато се изнесе нещо съвременно, нещо, което наистина, в най-добрия смисъл на думата, може да се нарече съвременно. Това отчасти се дължи на факта, че масите не са изкривени от образованието. Но щом хората навлязат в онзи вид обучение, какъвто може да се получи от последните три-четири века насам, това божествено качество на неизкривеността престава. Ако разгледаме онова, което е днешното буржоазно училищно образование, от народното училище нагоре чак до университета – а най-лошо ще бъде, когато сега бъде

основано социалистическото единно училище, тогава в най-голяма степен ще е налице всичко, което е натворило буржоазното народно училище, – онова, което се пробутва там в училищата, изкривява главите, прави ги чужди на живота. И трябва да излезеш от цялата тази бъркотия, трябва наистина да застанеш на собствените си крака в духовния живот, ако искаш да излезеш от това изкривяване. Но вижте, големите и малките пролетарски водачи са станали такива чрез това изкривяване. Те трябваше да го усвоят чрез това образование; това образование се крие в нашите училища и в популярните писания, навсякъде се крие то. И тогава започваш да получаваш такъв изсъхнал мозък, вече не си достъпен за фактите. А спираш при партийни програми и мнения, които сам си си натъпкал и набил в главата. Тогава може да дойде дори световната революция, а ти все си свиркаш старите програми.

Вижте, тази съдба по същество сполетя онова, което в много отношения се искаше с тази книга „Основните точки на социалния въпрос“ и с беседите. Там поне веднъж наистина се взе предвид онова, от което пролетариатът днес безусловно се нуждае, което е необходимо поради положението на времето. Това в началото и се разбираше, но после не го разбраха онези, които са водачите на пролетариата в различните партийни групировки. Тоест не искам да бъда прекалено несправедлив и не искам да насилвам истината; не искам да твърдя, че например тези водачи не разбират тази книга; защото не мога да предположа, че са я прочели, че я познават. Не бих бил прав, ако кажех: те не могат да разберат книгата. Но те изобщо не могат да се решат да разберат, че може да е необходимо нещо друго освен онова, което мислят от десетилетия. За това мозъкът им е станал твърде сух, твърде схванат. И затова те спират при онова, което са мислили от дълго време, и намират, че онова, което е противоположното на всяка утопия, било утопия. Защото, вижте, книгата изцяло се съобразява с това, че днес вече не можем да се движим в утопии в духа на Сен-Симон, Фурие, Прудон и така нататък; но и с това, че никога вече не можем да застанем на гледната точка: Развитието все ще го донесе от само себе си. Защото от онова, което Маркс и Енгелс видяха, което се развиваше, от което извлякоха своите

заключения, от него днес вече не могат да се извличат заключения, защото световната война в истинския си облик го помете, то вече го няма. Който днес казва същото като Маркс и Енгелс, той казва нещо, което Маркс никога не би казал, защото на него му стана страшно тъкмо от неговите привърженици: Що се отнася до мен, аз не съм марксист. – А днес той би казал: Тогава фактите бяха още други; тогава извлякох заключенията си от факти, които още не бяха така модифицирани, така променени, както световната война промени всичко.

Но вижте, хората, които не могат да научат нищо от събитията, които днес имат такава нагласа, каквато старите католици имаха към своите епископи и папи, те изобщо не могат да си помислят, че нещо такова, каквото е марксизмът, също трябва да бъде развивано по-нататък в съответствие с фактите. Затова фактите си вървят напред, а хората още все свирят и съскат същото, което свиреха и съскаха преди световната война. Така правят буржоата, но и социалистите. Така правят най-широки кръгове. Буржоата го правят, разбира се, съвсем сънливо, с напълно сънена душа, другите го правят така, че наистина стоят насред всичко и виждат рухването, но не искат да се съобразят с фактите, които се разкриват чрез него. Днес просто ни е нужно нещо ново да дойде сред хората. И затова е нужно да се разбере нещо такова, което не е утопия, а тъкмо се съобразява с фактите. Ако от онази страна онова, което така се съобразява с фактите, бива наричано препречване на пътя, всъщност бихме могли да бъдем съвсем доволни. Защото, ако хората наричат права линия онова, което тласкат напред по права линия, тогава, за да се прави нещо разумно, трябва да се вкара нещо напреки, за да се насочи разумното в друга посока.

Но вижте, онези, които все пак още прозират разумното, те би трябвало да се задълбочат в онова, което се изнася тук. И тези вечери могат да съществуват тъкмо за това.

Нали отдавна вече се прави опит онова, което се извлича тук от фактите, да бъде пренесено в практиката, и така от седмици насам се събираме – не е нужно да повтарям всички тези неща, можете след тази беседа и да зададете въпроси или да дискутирате за и

против, – за да поставим на крака онова, което наричаме заводските съвети като цяло. Опитахме се да създадем тези заводски съвети като цяло от фактите, които са необходими в настоящето, наистина да ги създадем така, че те да произлизат от чистия стопански живот, да не произлизат от онова, което не може да бъде основа на стопанския живот, от политическия живот. Защото, ако днес погледнем фактите в очите, трябва строго да стоим на почвата, която се защитава тук като почвата на тричленния социален организъм. И който днес не иска тази тричленност, той действа против историческата необходимост на развитието на човечеството. Днес трябва да бъде така, както често съм излагал: духовният живот да бъде поставен на собствени основи, стопанският живот да бъде поставен на собствени основи, правният или политическият живот да бъде управляван демократично. И в стопанския живот първото начало на едно наистина социално устройство трябва да бъде поставено със заводските съвети. Но единствено чрез какво може да стане това? Само като най-напред поставим въпроса: Е, ето го импулса на тричленния социален организъм, той е нов в сравнение с всички предишни партийни мумии; има ли още нещо друго? Глупци твърдят днес, че идеите просто така хвърчат из въздуха. Ако послушаме дискусиите, в тях се изнасят всякакви отрицателни неща, но не се изнася нищо, което да може да се постави редом с тричленността на социалния организъм. Всичко това, което идва от социалистическа страна, е мъгляво бърборене – че идеите просто така висели във въздуха, както беше казано в едно новоосновано списание в една рецензия за тричленността. Става дума, първо, да се постави този въпрос и да се изясни: няма ли нищо друго? Тогава засега се придържаме към тричленността на социалния организъм, докато не можем да я опровергаем по обективен начин, тоест докато не можем да поставим до нея нещо обективно равностойно.

За старите партийни програми вече не може да се дискутира, за тях дискутира световната война. Който наистина има разбиране, знае, че тези стари партийни мумии са опровергани от катастрофата на световната война. Но тогава, ако на този въпрос не може да се отговори, като се постави нещо друго редом с тричленността, тогава,

ако искаме да вървим по-нататък, можем честно да си кажем: Значи нека работим в духа на тричленността на социалния организъм. Нека честно си кажем: старите партийни връзки са изгубили значението си. Трябва да се работи в духа на тричленността. Когато завчера говорих в Манхайм, накрая се изказа един господин, който каза: Това, което каза този Щайнер, е хубаво, но не е онова, което ние искаме. Ние не искаме към всички стари партии още една нова партия. Хората, които искат такова нещо, нека влязат в старите партии и работят в тях. – Можах да отговоря на това само: Аз отдавна следях много внимателно политическия живот, когато господинът, който говореше, още далеч не беше роден. И макар през живота си да се запознах с всичко, което по някакъв начин функционираше социално като сила, все пак никога не съм работил вътре в някаква партия, нито съм можел да стоя в нея, и не ми минава през ума сега, в края на шестото си десетилетие, да стана по някакъв начин партиен човек. Не бих искал да имам нищо общо нито с някаква друга партия, нито с основана от самия мен. Значи и с основана от самия мен – не. Никой не трябва да се бои, че чрез мен ще бъде основана нова партия, защото това, че всяка партия по природна необходимост след известно време оглупява, научих тъкмо като никога не се забърквах с никаква партия. И се научих да съжалявам хората, които не прозират това. Затова никой не трябва да се бои, че към старите ще се прибави нова партия. Затова и не беше основана нова партия, а Съюзът за тричленност на социалния организъм се обедини, за да защитава идеите на тричленния организъм – чийто характер, не утопичен, а действителен, все пак се прозира от известен брой хора, – за да защитава тези идеи. Но хората, които прозират това, би трябвало и честно и искрено да застанат открито зад това.

Защото и това не бива да се случва: има една театрална пиеса, в която рано сутрин кукурига петел и всеки път, щом петелът изкукурига, слънцето изгрява. Е, петелът не може веднага да прозре връзката, затова вярва, че когато кукурига, слънцето следва зова му, че идва, защото той е изкукуригал, че той е предизвикал изгрева на слънцето. Ако в крайна сметка някой в несоциалния живот, като този петел, който кукурига на бунището и иска да накара слънцето да

изгрее, се отдаде на такава самоизмама, няма нищо страшно. Но ако тук евентуално се случи идеята за заводските съвети, които на почвата на тричленността са наистина стопански, да процъфти, и хората, които се грижат за нея, защото импулсът на тричленния организъм е раздвижил тази идея, после поискат, да речем, да отрекат произхода ѝ и повярват, че заводските съвети идват, защото някой е кукуригал, тогава това би била същата заблуда, и то една много пагубна заблуда. Но до това не бива да се стига. Онова, което става в тази посока, което е предприето тук, не бива да бъде откъсвано, то трябва да остане във връзка с правилно разбрания импулс на тричленността на социалния организъм.

Онези, които искат да осъществят заводските съвети като цяло в духа на този импулс, никога не могат да се съгласят, да речем, по едностранчив начин да бъдат основани само заводските съвети и непрестанно да се кукурига „Заводски съвети, заводски съвети". Това не е достатъчно. Това има смисъл само ако едновременно се стремим към всичко, към което трябва да се стремим чрез импулса на тричленния социален организъм. Ето кое е важното. Защото, ако наистина искате да разберете онова, което пише в тази книга, тогава трябва да застанете на гледната точка, която може да се научи от фактите, които донесоха последните четири-пет години. Който прозира тези факти, върху него те действат така, сякаш е преживял векове, и върху него партийните програми действат така, сякаш техните носители са спали векове. Днес това трябва да се погледне ясно и безрезервно.

Това, което ви разказах сега, естествено, бих могъл също толкова добре да напиша като предговор към тази книга. Само че чак през последните месеци се видя колко сковани и безплодни са сега партийните програми. Но наистина би било полезно тъкмо това да стои като предговор в тази книга. Много неща, които ги няма в нея, ви разказах днес, понеже, както ми се струва, сте решили да се събирате тук, за да изучавате по същество сериозните социални въпроси на настоящето, като изхождате от тази книга. Но преди да се захванем с това, трябва все пак да си изясним, че не можем да продължаваме да кретаме в стария стил на партийните програми и партийните шаблони, а трябва да се решим днес да подхващаме фактите съобразно

с действителността и да теглим черта под всичко онова, което не се съобразява с тези нови факти. Само така ще разберете по правилния начин онова, което трябва да се постигне тъкмо с този импулс за тричленния социален организъм. И ще го разберете по правилния начин, ако установите, че всяко изречение е такова, че може да стане дело, може да бъде превърнато в непосредствена действителност. А на повечето от онези, които казват, че не разбират това или че то било утопии и други подобни, просто им липсва смелостта, куражът да мислят днес толкова силно, че мислите да могат да се намесят в действителността. Онези, които все кукуригат: „Диктатура на пролетариата, завземане на властта, социализъм“, те при това повечето пъти мислят много малко. Затова с тези словесни шаблони не е възможна намеса в действителността. А после идват и казват, че тук се предлагало само нещо, което е утопия. То се превръща в утопия само в главите на хората, които нищо не разбират от него. Затова на тези хора би трябвало да се изясни в малко променена форма онова, което Гьоте някога е казал по повод на нещо друго, като се е смял на физиолога Халер, който е бил вкостенял природоизследовател. Халер беше изковал думите: В недрата на природата Не прониква сътворен дух. Блажен е онзи, комуто тя Показва само външната черупка!

На Гьоте това му беше противно и той каза:

В недрата на природата
О, ти, филистере!
Не прониква сътворен дух.

Блажен е онзи, комуто тя
Показва само външната черупка!
Това от шестдесет години слушам да се повтаря;
Проклинам го, но скришом,

Природата няма нито ядка,
Нито черупка,
Тя е всичко наведнъж.
Себе си изпитай ти най-вече
Дали си ядка, или черупка!

На онези, които говорят за тричленността на социалния организъм като за утопия, човек би искал също да каже така: Себе си изпитай най-вече дали онова, което витае като призрак вътре в мозъка ти, самото то е утопия, или действителност. Тогава ще се установи, че всички тези кукуригащи повечето пъти носят в себе си утопии и затова действителността в собствената им глава също става утопия или идеология, или както там я наричат. Затова днес е толкова трудно да се пробие път с действителността, защото хората така са си преградили достъпа до действителността.

Но трябва да си кажем това: че трябва да работим сериозно, иначе няма да превърнем волята си в дело. А важното е тъкмо това – да превърнем волята си в дело. И дори да трябваше да се сбогуваме с всичко, защото го разпознаваме като заблуда, все пак би трябвало, за да можем да стигнем от волята до делото, да се обърнем към истината, която искаме да прозрем като такава. Защото нищо друго не може да отведе от волята до делото освен безогледното, смело следване на истината. Това всъщност би трябвало да бъде написано като девиз, като мото пред заниманията на тази вечер.

Исках тази вечер да произнеса пред вас предговор към тези учебни вечери. Надявам се, че този предговор няма да ви попречи да водите тези занимания така, че най-сетне действително, преди да е станало твърде късно, мисли, които носят в себе си зародиши на дела, да могат плодотворно да навлязат в света. Книгата „Основните точки на социалния въпрос“ е написана по особен начин в две отношения. Първо, тя е написана така, че наистина произлиза изцяло от действителността. Някои хора, които четат книгата, не вземат това предвид. Мога и да разбера, че днес това не се взема напълно предвид. Веднъж вече говорих тук, в този кръг, макар че тогава не бяха тук всички, които са тук днес, за това как наистина мислят хората днес. Посочих по-специално примера на професора по национална икономика Лухо Брентано, който го поднесе толкова мило в миналия брой на „Гелбес Блат“. – Искам накратко да го повторя, защото искам да свържа нещо с него. Там това светило на днешното университетско учение за народното стопанство – той все пак е, така да се каже, първият – е развил понятието за предприемача и се е опитал, изхождайки

от своето просветлено мислене, да охарактеризира признаците на предприемача. Е, първия и втория признак не е нужно да изброявам; като трети той посочва, че предприемач е онзи, който поставя своите средства за производство на собствена сметка и риск в служба на социалния ред. И така, той има това понятие за предприемача и сега го прилага. Тогава стига до забележителния резултат, че днешният пролетарски работник всъщност също е предприемач, защото отговаря на това негово понятие за предприемача по отношение на първото, второто и третото качество. Защото работникът има собствената си работна сила като средство за производство, той се разпорежда с нея. С нея той се обръща към социалния процес на собствена сметка и риск. Така това светило на народното стопанство вмества много добре понятието за пролетарския наемен работник в своето понятие за предприемача. – Вижте, именно така мислят хората, които си създават понятия, лишени от всякакъв смисъл, ако от понятията трябва да се изисква да бъдат действително приложими към действителността. Но колкото и малко да сте склонни може би да приемете това днес, спокойно може да се каже: далеч над деветдесет процента от всичко, което днес се преподава или печата, борави с такива понятия; ако искаш да ги приложиш към действителността, това не става, също както не става с понятието на Лухо Брентано за предприемача. Така е в науката, така е в социалната наука, така е навсякъде; затова хората са се отучили изобщо да разбират онова, което работи с понятия, съобразени с действителността.

Вземете само основата на тричленността на социалния организъм. Нали тези основи могат да се положат по най-различен начин, защото животът се нуждае от много основи. Но една от тях е тази, че знаем: в по-новото време се е надигнало онова, което бихме могли да наречем импулс на демокрацията. Демокрацията трябва да се състои в това, че всеки навършил пълнолетие човек може косвено или пряко да установява в демократични парламенти своето правно отношение към всеки друг навършил пълнолетие човек. Но тъкмо когато честно и искрено искаме да въведем в света тази демокрация, тогава не можем да управляваме духовните дела в духа на тази демокрация, защото тогава всеки навършил пълнолетие човек би трябвало да

решава за онова, което не разбира. Духовните дела трябва да се уреждат, като се изхожда от разбирането, тоест да бъдат поставени на собствена основа; следователно те изобщо не могат да се управляват в демократичен парламент, а трябва да имат собствено управление, което не може да бъде демократично, а трябва да изхожда от самите неща. Също така е и в стопанския живот. Там нещата трябва да се управляват, като се изхожда от стопанския опит и от живота вътре в самия стопански живот. Затова от демократичния парламент трябва да бъдат изключени стопанският живот, от една страна, и духовният живот, от друга. Оттук произлиза тричленно разчлененият социален организъм. И ето, в Тюбинген – вече говорих за това – има един професор Хек; това е онзи, който е казал, че изобщо не било нужно човек да се снизява дотам да твърди, че обикновеното наемно отношение, при което получаваш заплащане за своя труд, съдържало нещо унизително за пролетария, защото и Карузо нали бил в наемно отношение, а разликата не била принципна. Карузо пее и получава своята заплата, и обикновеният пролетарий работи и също получава своята заплата; и той, като професор, също получавал своята заплата, когато четял лекции. Разликата между Карузо и пролетария била само тази, че Карузо получава за една вечер тридесет до четиридесет хиляди марки, а пролетарият – малко по-малко. Но това не било принципна разлика, а само разлика в размера на заплащането. И така, смята този остроумен професор, в заплащането изобщо не е нужно да се чувства нещо, което накърнява достойнството. Той самият също не го чувствал така. – Това само между другото. Но този умен професор е написал и дълга статия срещу тричленността. Там той изхожда от това: ако разчленим тричленно, стигаме, разбира се, до три парламента. И сега показва, че с три парламента не става. Защото казва: в стопанския парламент дребният занаятчия няма да разбира гледищата на едрия индустриалец и така нататък. Тук добрият професор си е създал свои идеи за тричленността и срещу тези идеи, които аз намирам за още много по-глупави, отколкото ги намира професор Хек – и аз бих ги разкритикувал из основи, – срещу тях той се бори, но тях ги е създал самият той. Работата е там, че не става дума три парламента да действат един до друг, а да се извади

онова, на което не му е мястото в никой парламент. Той прави три парламента и казва: Това не става. Така се живее в понятия, чужди на действителността, и според тях се съди и за другото.

А тъкмо в националната икономика, в учението за народното стопанство, са навлезли почти само недействителни понятия. Но вижте, все пак не бих могъл сега, когато времето не чака, да напиша цяла библиотека, в която да бъдат изложени всички народностопански понятия. Затова в тази книга, естествено, се срещат множество понятия, които трябва да бъдат обсъдени по същество. Достатъчно е например да обърна внимание на следното:

В една епоха, която вече сме оставили зад себе си, социалните отношения възникваха в основата си единствено и само чрез завоевание. Някаква територия биваше заета от един народ или от една раса; друг народ нахлуваше и завладяваше областта. Расите или народите, които по-рано живееха там, биваха изтласквани надолу, към труда. Завоюващият народ вземаше земята във владение и така възникваше известно отношение между завоеватели и завоювани. Завоевателите притежаваха земята поради това, че бяха завоеватели. Така те бяха стопански силните, а завоюваните – стопански слабите. Така се оформяше онова, което се превръщаше в правно отношение. Затова в почти всички по-стари епохи на историческото развитие имаме правни отношения, основани на завоевания, тоест: права на предимство и права на ощетяване. След това настъпиха епохи, в които не можеше да се завоюва свободно. Можете да изучите разликата между свободното и обвързаното завоюване. Ако например погледнете ранното Средновековие как известни племена, готите, бяха проникнали на юг, но в напълно заселени области, тогава те бяха подтикнати към нещо друго по отношение на социалния ред, отколкото когато франките тръгнаха на запад и намериха там не напълно заселени области. Така възникваха други права на завоевателите. В по-новото време след това действаха вече не само правата, които зависеха от земята и бяха произлезли от завоевания; към тях се прибавиха правата на хората, които имаха собственост и които сега чрез стопанска власт можеха да придобият средствата за производство. Тогава към онова, което е поземлено право в днешния смисъл,

се прибави собствеността върху средствата за производство, тоест частната собственост върху капитали. Така от стопанските отношения възникнаха правни отношения; виждате, правните отношения са възникнали изцяло и единствено от стопанските отношения.

И ето, идват хората, те искат да имат понятията за стопанска власт, за стопанското значение на земята, искат да имат понятията за средствата на предприятието, за средствата за производство, за капиталите и така нататък. Само че те нямат наистина по-дълбоко прозрение в хода на нещата. Тогава вземат повърхностните факти и не се досещат какво всъщност се крие зад поземлените права, зад отношенията на власт около средствата за производство. – Всички тези неща, естествено, са взети предвид в моята книга. Това е правилно премислено. Там, когато се говори за права, се говори от съзнанието за това как правото е възникнало през столетията; когато се говори за капитал, се говори от съзнанието за това как капиталът се е образувал. Там грижливо е избегнато да се прилага понятие, което не е схванато изцяло откъм неговото възникване. Затова тези понятия изглеждат различно от понятията в обикновените днешни учебници. Но е взето предвид и още нещо.

Да вземем един определен факт. Нали протестантството все пак е възникнало някога. В учебниците по история това много често се разказва така, че Тецел обикалял из Средна Европа и че хората били възмутени от продажбата на индулгенции и други подобни. Но не е било само това; това е само повърхностният възглед. Главното, което се криеше зад това, беше фактът, че в Генуа имаше една банкова къща, по чиято поръчка, а не по поръчка на папата, този търговец на индулгенции обикаляше из Германия, защото тази банкова къща беше отпуснала на папата кредит за други негови нужди. Цялата история е била капиталистическо предприятие. По този пример за капиталистическо предприятие, търговията с индулгенции, при която се е търгувало дори с духовното, по този пример можете да изучите, или по-добре казано, когато започнете да изучавате оттам, постепенно стигате до това, че в крайна сметка всяка власт на капитала води началото си от превъзходството на духовното. И така е. Изучете как капиталът всъщност е стигнал до своята власт и

навсякъде ще намерите превъзходството на духовното. Нали който е хитър, който е находчив, той има по-голяма власт от онзи, който не е хитър, който не е находчив. И по този начин оправдано, но и неоправдано възниква много от онова, което е награбване на капитал. Това трябва да се има предвид, когато се разглежда понятието за капитала. При такива реални изследвания се открива, че капиталът почива върху разгръщането на духовната власт и че към поземлените права, към правата на завоевателите, от друга страна, се е прибавила властта на стария теократичен дух. От старата църква е тръгнало много от онова, което след това всъщност е преминало в съвременния капитализъм. Има тайна връзка между съвременната капиталистическа власт и властта на старата църква. И всичко това се е събрало в една бъркотия в съвременната държава на силата. Вътре в нея намирате остатъците от старата теокрация, остатъците от старите завоевания. И накрая се прибавиха съвременните завоевания, а най-съвременното завоевание сега трябвало да бъде завладяването на държавата от социализма. Но в действителност не бива да се прави така. Трябва да възникне нещо ново, което напълно да разчисти с тези стари понятия и импулси. Затова ще е важно при тези занимания да се спрем и на понятията, които лежат тук в основата. Днес трябва да даваме на всеки, който иска да говори за социални неща, точно обяснение какво е право, какво е власт и какво в действителност е благо, благо под формата на стоки и други подобни. В тази област се правят най-големите грешки. Искам например да обърна внимание на една от тях; ако не я имате предвид, ще разберете погрешно много неща в моята книга.

Днес често господства възгледът, че стоката е натрупан труд, че и капиталът е натрупан труд. – Можете да кажете, че е безобидно да имаш такива понятия. Не е безобидно, защото такива понятия отравят цялото социално мислене. – Как стоят всъщност нещата с труда, с труда като изразходване на работна сила? Работата стои така, че има голяма разлика дали например изхабявам физическата си мускулна сила, като спортувам, или като цепя дърва. Когато спортувам, изхабявам физическата си мускулна сила и мога да се уморя точно толкова, колкото онзи, който цепи дърва, и точно като

него да трябва отново да възстановявам мускулната си сила. Същото количество труд мога да вложа в спорта, както и в цепенето на дърва. Разликата не е в това, че тя трябва отново да бъде възстановена – работната сила, естествено, трябва да се възстановява, – а разликата се състои в това, че едната работна сила се прилага само за мен, в егоистичен смисъл, а другата – в социален смисъл, за обществото. Тези неща се различават по социалната си функция. Ако сега кажа, че нещо е натрупан труд, не вземам предвид, че трудът всъщност престава да се съдържа в което и да е нещо в мига, в който вече не се работи. Не мога да кажа: Капиталът е натрупан труд – а трябва да кажа: Трудът е налице само докато се извършва.

Но в нашия днешен социален ред капиталът запазва властта по всяко време отново да призовава труда. Пагубното не е в онова, което смята Маркс, че капиталът е натрупан труд, а в устройството, при което капиталът дава власт да се поставя отново и отново в негова служба нов труд, не натрупан труд, а нов труд. От това зависи много. И по-нататък много ще зависи от това да се стигне до ясни понятия за тези неща, които стъпват върху действителността. И от такива понятия, които се намират изцяло вътре в действителността, изхожда тази моя книга. Тя не разчита на такива понятия, които бяха съвсем полезни за възпитанието на пролетариата. Днес, когато трябва да се гради нещо, тези понятия вече нямат смисъл.

Вижте, когато казвам: Капиталът е натрупан труд – това е добро за възпитанието на пролетариата. Той получи чувствата, които трябваше да получи. Тогава не беше важно, че понятието е изцяло погрешно. Да възпитаваш можеш и с изцяло погрешни понятия. Но да изградиш нещо – това можеш само с правилни понятия. Затова днес се нуждаем от правилни понятия във всички области на народното стопанство и не можем да продължаваме да работим с погрешни понятия. Това, че може да се възпитава и с погрешни понятия, не го казвам от лекомислие, а изхождайки от общи възпитателни принципи. Когато разказвате на деца приказки, също не искате да изградите нещо с онова, което разгръщате в тях. При възпитанието значение има нещо различно от онова, което има значение при изграждането във физическата действителност. Там

трябва да се работи с действителни понятия. Нещо като „Капиталът е натрупан труд“ – това не е понятие. Капиталът е власт и дава власт по всяко време да поставя в своя служба нововъзникващ труд. Това е действително понятие с логиката на фактите. В тези области трябва да се работи с истинни понятия. Такъв опит е направен с тези неща. Затова смятам, че много от онова, което го няма в книгата като определение на понятията, като характеристика на понятията, трябва да бъде изработено. И който може да допринесе да бъде изработено онова, което е нужно, за да се разбере начинът на мислене, основата на тази книга, той ще допринесе нещо много добро за тези учебни вечери.

И така, особено важно е онова, което – нали би трябвало да се напише цял речник, ако искахме да изясним всички понятия, – но онова, което е сега „капитал“, то може да бъде изяснено на една такава учебна вечер. Защото, ако днес не сме схванали ясно: Какво всъщност е капиталът? Какво е стоката? Какво е трудът? Какво е правото? – без тези понятия не можем да продължим напред. А тези понятия са съвсем объркани в най-широки кръгове, те трябва преди всичко да бъдат поправени.

Приложение

Към германския народ и към културния свят!

Март 1919 г.

Германският народ вярваше, че градата на неговата империя, издигната преди половин век, е здраво изградена за неограничено време. През август 1914 г. той смяташе, че военната катастрофа, в чието начало се оказа поставен, ще докаже, че тази сграда е непобедима. Днес той може само да гледа нейните развалини. След такова преживяване трябва да настъпи самоосмисляне. Защото това преживяване разкри мнението на половин век, разкри особено господстващите мисли от годините на войната като трагично действаща заблуда. Къде са причините за тази пагубна заблуда? Този въпрос трябва да внесе самоосмисляне в душите на членовете на германския народ. От това дали сега е налице силата за такова самоосмисляне, зависи възможността за живот на германския народ. Неговото бъдеще зависи от това дали той е в състояние сериозно да си постави въпроса: как изпаднах в заблудата си? Ако той си постави днес този въпрос, тогава пред него ще просветне познанието, че преди половин век е основал империя, но е пропуснал да постави на тази империя задача, произтичаща от същностното съдържание на германската народност. – Империята беше основана. В първите периоди на нейното съществуване се полагаха усилия вътрешните ѝ възможности за живот да се уредят според изискванията, които година след година се проявяваха чрез стари традиции и нови потребности. По-късно се премина към това да се укрепва и увеличава външното положение на власт, основано на материални сили. С това се свързваха мерки относно социалните изисквания, родени от новото време, които наистина отчитаха някои неща, оказали се необходимост на деня, но на които все пак липсваше

голяма цел, каквато би трябвало да произтече от познанието на силите на развитието, към които по-новото човечество трябва да се обърне. Така империята беше поставена в световната взаимовръзка без същностна цел, която да оправдава съществуването ѝ. Ходът на военната катастрофа разкри това по печален начин. До избухването ѝ светът извън Германия не можеше да види в поведението на империята нищо, което да събуди у него мнението: управниците на тази империя изпълняват световноисторическа мисия, която не бива да бъде пометена. Това, че тези управници не намериха такава мисия, по необходимост породи в света извън Германия онова мнение, което за действително прозорливия е по-дълбоката причина за германския крах.

За германския народ сега неизмеримо много зависи от неговата непредубедена преценка на това положение. В нещастието би трябвало да изплува прозрението, което през последните петдесет години не пожела да се покаже. На мястото на дребното мислене за най-близките изисквания на настоящето би трябвало сега да застане голям размах на възгледа за живота, който се стреми да познае със силни мисли силите на развитието на по-новото човечество и който със смела воля се посвещава на тях. Би трябвало да престане дребнавият порив, който обезврежда като непрактични идеалисти всички онези, които насочват погледа си към тези сили на развитието. Би трябвало да престанат самонадеяността и високомерието на онези, които се мислят за практици и които все пак със своя тесногръд ум, маскиран като практика, са докарали нещастието. Би трябвало да се вземе предвид онова, което обявените за идеалисти, но в действителност истински практици имат да кажат за потребностите на развитието на новото време.

„Практиците“ от всички направления наистина отдавна виждаха надигането на съвсем нови изисквания на човечеството. Но те искаха да отговорят на тези изисквания в рамките на стари, предадени по традиция мисловни навици и институции. Стопанският живот на по-новото време породи тези изисквания. Удовлетворяването им по пътя на частната инициатива изглеждаше невъзможно. Прехвърлянето на частния труд в обществен се налагаше на едната класа хора

в отделни области като необходимо; и то беше осъществено там, където на тази класа хора според нейния възглед за живота изглеждаше полезно. Радикалното превръщане на всеки индивидуален труд в обществен стана цел на друга класа, която поради развитието на новия стопански живот няма интерес от запазването на наследените частни цели. В основата на всички стремежи, които досега са се появили с оглед на по-новите изисквания на човечеството, лежи нещо общо. Те се стремят към обобществяване на частното и разчитат при това частното да бъде поето от общностите (държава, община), които произлизат от предпоставки, нямащи нищо общо с новите изисквания. Или пък се разчита на по-нови общности (например кооперации), които не са възникнали изцяло в духа на тези нови изисквания, а под влиянието на предадени по традиция мисловни навици са изградени по подобие на старите форми.

Истината е, че никоя общност, образувана в духа на тези стари мисловни навици, не може да поеме онова, което се иска тя да поеме. Силите на времето напират към познанието на такава социална структура на човечеството, която има предвид нещо съвсем различно от онова, което обикновено се има предвид днес. Социалните общности досега са се образували в по-голямата си част от социалните инстинкти на човечеството. Задача на времето става техните сили да бъдат проникнати от пълно съзнание.

Социалният организъм е разчленен като природния. И както природният организъм трябва да осъществява мисленето чрез главата, а не чрез белите дробове, така и за социалния организъм е необходимо разчленяването в системи, от които нито една не може да поеме задачата на другата, но всяка трябва да взаимодейства с другите, като запазва своята самостоятелност.

Стопанският живот може да процъфтява само ако се изгражда като самостоятелен член на социалния организъм според собствените си сили и закони и ако не внася обърквane в своята структура, като се оставя да бъде погълнат от друг член на социалния организъм, от политически действащия. Напротив, този политически действащ член трябва да съществува в пълна самостоятелност редом със стопанския, както в природния организъм дихателната система съществува ре-

дом със системата на главата. Тяхното благотворно взаимодействие не може да се постигне, като двата члена се обслужват от един-единствен законодателен и управленски орган, а като всеки има собствено законодателство и управление, които взаимодействат живо. Защото политическата система непременно ще унищожи стопанството, ако иска да го поеме; а стопанската система губи своите жизнени сили, ако иска да стане политическа.

Към тези два члена на социалния организъм трябва да се присъедини трети, образуван в пълна самостоятелност и от собствените си възможности за живот: този на духовното производство, към който спада и духовният дял на другите две области, който трябва да им бъде предаван от третия член, снабден със собствено законово уреждане и управление, но който не може да бъде управляван от тях и не може да бъде повлияван иначе освен така, както съществуващите един до друг организми-членове на един природен цялостен организъм си влияят взаимно.

Още днес казаното тук за необходимостите на социалния организъм може да бъде напълно научно обосновано и разработено във всички подробности. В това изложение могат да бъдат очертани само насоките за всички онези, които искат да проследят тези необходимости.

Основаването на Германската империя попадна във време, в което тези необходимости застанаха пред по-новото човечество. Управлението ѝ не съумя да постави на империята задача, като насочи поглед към тези необходимости. Този поглед не само би ѝ дал правилното вътрешно устройство; той би придал и на външната ѝ политика оправдана насока. С такава политика германският народ би могъл да живее заедно с народите извън Германия.

Сега от нещастието би трябвало да узрее прозрението. Би трябвало да се развие волята за възможния социален организъм. Не една Германия, която вече не съществува, би трябвало да застане пред външния свят, а една духовна, една политическа и една стопанска система със собствените си управления би трябвало да работят за това отново да се установи възможно отношение с онези, от които беше повалена онази Германия, която не разпозна, че за разлика от

други народностни организации тя е първата, която има нужда да придобие силата си чрез тричленността на социалния организъм.

Мислено чуваме практиците, които се впускат в приказки за сложността на казаното тук, които намират за неудобно дори само да мислят за взаимодействието на три корпорации, защото не желаят да знаят нищо за действителните изисквания на живота, а искат да оформят всичко според удобните изисквания на своето мислене. На тях трябва да им стане ясно: или човек ще благоволи да подчини мисленето си на изискванията на действителността, или няма да е научил нищо от нещастието, а ще умножава до безкрай вече докараното нещастие с ново, което ще възниква по-нататък.

Авторът на Призива: д-р Рудолф Щайнер
Комитетът:
проф. д-р В. фон Блуме, търговски съветник Е. Молт, д-р инж. К. Унгер
Съюз за тричленност на социалния организъм
Канцелария: Щутгарт, ул. „Шампини“ 17

През пролетта и лятото на 1919 г., месеци след края на Първата световна война и разпадането на Германската империя, Рудолф Щайнер говори в Щутгарт пред работниците от заводите „Валдорф-Астория“ и „Даймлер“, пред широка публика, пред Съюза за тричленност на социалния организъм и пред млади учители.

В четиринадесет беседи и в отговорите си в дискусиите след тях той развива идеята за тричленността на социалния организъм: свободен духовен живот, демократичен правен живот и самостоятелен стопански живот – свобода, равенство и братство, всяко в своята област.

Томът завършва с Призива „Към германския народ и към културния свят“ от март 1919 г.

Рудолф Щайнер · Събрани съчинения · GA 330
Работен превод от немски